ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ МОЛДОВИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

ПРАВО.UA

LAW.UA

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
INSTITUTE FOR DEMOCRACY OF MOLDOVA
NATIONAL ACADEMY OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE
MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE

№ 4, 2021

Спеціалізоване видавництво ЮНЕСКО Specialized publishing house

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

БЕДЬ В., ПАЙДА О.М., ЛАВРЕНТЬЄВ Ю.Г.
ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ
КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА
В УМОВАХ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ РЕФОРМ 5
БАНДУРКА С.С.
АДВОКАТУРА: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ 14
САПАЛОВА О.В.
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ В УКРАЇНІ 21
КОТЬКО М.І.
ДО ДЕЯКИХ ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ
І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ 27
КУЗИК П.М.
ОСНОВОПОЛОЖНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ВИБОРЧИМ ПРОЦЕСОМ
В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ОГЛЯД
ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 34
МАМЕДОВА К.Р.
ФУНКЦИЯ АДМИНИСТРАТИВНЫХ СУДОВ
В ЗАЩИТЕ ПРАВ И СВОБОД 42

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

БУГА Г.С.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПОПЕРЕДЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ
ПОРУШЕННЯМ ПОРЯДКУ НАДАННЯ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ
У ДІЯЛЬНОСТІ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ 46

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

НАГИЕВ Э.
ЮРИДИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СУБЪЕКТА ТЕРРОРИСТИЧЕСКОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ 53
БАНДУРКА І.О.
ПРАВА ДИТИНИ ТА ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ,
ПОВ'ЯЗАНІ З ЇХ ЗАСТОСУВАННЯМ 60
ПИСАРЧУК І.В.
СУЧАСНА ПАРАДИГМА ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ 68
ДОЛІНОВСЬКИЙ Ю.С.
ПУБЛІЧНІ ЗАКУПІВЛІ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я:
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ 73

САДУЛА Л.М., МЕЛЕШКО О.М., ЛОБУР О.М.
НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ
БОРОТЬБИ З КАТУВАННЯМ 78
ПАХНІН М.Л.
МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ ЗМІ В УКРАЇНІ
(ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА) 83
ЦИЛЮРИК І.
КРИМІНАЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА РЕСТИТУЦІЯ ЯК СПОСІБ ВІДШКОДУВАННЯ ПОТЕРПІЛОМУ
ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ 92
КУШПІТ В.П.
ЗМІНА ПОВІДОМЛЕННЯ ОСОБІ ПРО ПІДОЗРУ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ 99
КОЖУШКО С.О.
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ
ПРАВОПОРУШЕННЯ В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ 107
КРАСМАН К.А.
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА УМИСНОГО ВБИВСТВА,
ВЧИНЕНОГО В СТАНІ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ
(СТ. 116 КК УКРАЇНИ) 115
ГОНЧАРУК В.Л.
ВПЛИВ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ,
НА ЕКОНОМІЧНУ СФЕРУ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ 124
СИЗОНЕНКО А.С.
ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ:
ДОКТРИНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ДЕФІНІЦІЇ 131

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

ЛАШКУН А.І.
КЛАСИФІКАЦІЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ У СФЕРІ СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКІВ 138
ЮРЧЕНКО В.В.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ РИЗИКАМ ПІД ЧАС НАДАННЯ
ЕЛЕКТРОННИХ ПОСЛУГ У СФЕРІ МІГРАЦІЇ ТА ГРОМАДЯНСТВА У СФЕРІ МІГРАЦІЇ ТА
ГРОМАДЯНСТВА 144
БАРАНОВСЬКА В.М.
ОЦІНКА СУДАМИ ФОТОЗНІМКІВ ЯК ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ
У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ 151
ОЗЕРАНСЬКА С.І.
ДІДЖІТАЛІЗАЦІЯ ПРОВЕДЕННЯ ТОРГОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ І НОРМАТИВНА МОДЕЛЬ
ОБМЕЖЕННЯ МОНОПОЛІЗМУ В ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ 156
ЩЕГЛАКОВ І.Е.
ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА З ПИТАНЬ ПРАВА ЯК ДЖЕРЕЛО ОТРИМАННЯ АДВОКАТОМ
ІНФОРМАЦІЇ ПРО ЗМІСТ НОРМ ІНОЗЕМНОГО ПРАВА 161

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

MOJDEH P.
CHALLENGE OF THE EUROPEAN UNION 170
ГОЛОВІНА В.А., ГОРДІЄНКО С.К.
УКРАЇНА НА РИНКУ ЄС. УГОДА АСАА 177

ФІЛОСОФІЯ ТА ПСИХОЛОГІЯ ПРАВА

ПОГОРІЛЕНКО А.В.
ГЕНДЕРНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЯК ЗАГРОЗА
ПСИХОЛОГІЧНОМУ БЛАГОПОЛУЧЧЮ НАСЕЛЕННЯ 182

ОБГОВОРЕННЯ, ДИСКУСІЇ, АКТУАЛЬНО

ТУРЧЕНКО І.В.
ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ДЖЕРЕЛ ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ПІДРЯДНИХ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА
АВТОМОБІЛЬНОЇ ДОРОГИ 189
ЧАНЦЕВА А.О.
ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ
ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ 197
ЛИСАКОВСЬКИЙ Р.
ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ
ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ 205
ЧЕРНЕНКО В.В.
ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ТА КООРДИНАЦІЇ МІЖ
СУБ'ЄКТАМИ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЖІНКАМИ 210
СМАГЛЮК С.В.
РЕЗУЛЬТАТИ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ НА ЕТАПАХ ЗБИРАННЯ,
ПЕРЕВІРКИ, ОЦІНКИ ТА ВИКОРИСТАННЯ ДОКАЗІВ 215
ВОЮЦЬКА В.С.
ЗМІСТ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ЯК ОСОБЛИВОГО ОБ'ЄКТА КОНТРОЛЮ І НАГЛЯДУ 222
БОГДАНОВ Р.І.
СИСТЕМА ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ
ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УПРАВЛІНЬ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ 229
СНЄЖКО А.О.
ПОНЯТТЯ ПРИНЦИПІВ РЕАЛІЗАЦІЇ
АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР В ПОДАТКОВІЙ СФЕРІ 235
ВИЛКОВ С.В.
ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ 240
ВАКУЛЕНКО О.Ф.
ПОНЯТТЯ ВЛАСТИВОСТЕЙ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 249
ШАДРІН О.С.
ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВА Й ОБОВ'ЯЗКИ ЗАХИСНИКА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 255
СЕРВЕТНИК А.Г.
ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ КОНТРОЛЮ ЯК СПОСОБУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЗАКОННОСТІ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 262
КУТЕРГА М.В.
ПРИНЦИПИ ТА ЗАВДАННЯ ПРОТИДІЇ ЕКОНОМІЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ 268
СОІЧ О.В.
СУБ'ЄКТИ ЮРИДИЧНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ СТАТУТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО
ПІДПРИЄМСТВА В УКРАЇНІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ... 274
ШЕВЧЕНКО О.М.
ГЕНЕЗА ТА СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗУМІННЯ
ОСОБИСТОЇ БЕЗПЕКИ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО 279

ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ РЕФОРМ

БЕДЬ Віктор Васильович - доктор богословських наук, доктор юридичних наук, професор, ректор кафедри правознавства та канонічного права Карпатського університету імені Августина Волошина (м. Ужгород, Україна)

0000-0002-1817-8195

ПАЙДА Олексій Миколайович - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правознавства та канонічного права Карпатського університету імені Августина Волошина (м. Ужгород, Україна)

0000-0003-3541-9269

ЛАВРЕНТЬЄВ Юрій Германович - доктор юридичних наук, професор кафедри правознавства та канонічного права Карпатського університету імені Августина Волошина (м. Ужгород, Україна)

0000-0003-4438-458X

УДК 351

DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.1

Політико-правові реформації у світі потребують відповідних демократичних перетворень і в механізмі захисту прав та свобод громадян. Тому метою статті є визначення проблемних аспектів та способів їх подолання на шляху до забезпечення ефективності механізму правового захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах політико-правових реформ.

Для досягнення визначеної мети ми використали філософські, загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання правових явищ, а саме: системний та герменевтичний підходи, діалектичний, формально-логічний, статистичний, порівняльно-правовий методи.

У результаті проведеного дослідження ми опрацювали понятійно-категоріальний апарат «механізму захисту», базуючись на нормативно-правовій основі; проаналізували основні проблеми, що виникають у механізмі захисту прав та свобод громадян; дали характеристику суб'єктному складу механізму правового захисту; дали характеристику основним політико-правовим реформам; визначили ризики, пов'язані із проведенням реформ та особливості правового захисту громадян, постраждалих внаслідок збройного конфлікту.

Отже, внаслідок проведеного дослідження ми встановили пряму залежність політико-правових реформ, що впливають на досягнення ефективності механізму захисту конституційних прав та свобод громадян, що дало можливість зробити наступні висновки: є потреба у забезпеченні узгодженості державної політики та законодавства з міжнародними стандартами захисту прав та свобод; необхідно впроваджувати імплементацію міжнародного права у сфері захисту прав людини при проведенні політико-правових реформ з урахуванням ментальних та етнографічних особливостей; забезпечення системності прийняття нормативних актів у сфері захисту прав та свобод сприятиме ефективності механізму; при проведенні реформ необхідний контроль за уникненням правових колізій між новим законодавством, пов'язаним із проведенням реформ, та чинним, а також уникненням прогалин у праві; відповідність нормативних актів реальному стану суспільних відносин та збалансованість повноважень між суб'єктами є гарантією дієвості політико-правових реформ.

Ключові слова: права та свободи, механізм правового захисту, політико-правові реформи, державна влада, громадянське суспільство.

Постановка проблеми

Розбудова України як «демократичної, правової, соціальної держави», закріплення в Конституції України положення про «найвищу соціальну цінність людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки» вимагає формування нових підходів до захисту прав людини [1], особливо у період політико-правових реформ. Це положення має не лише нормативне підґрунтя, а й глибоко філософське, озвучене Кантом як підпорядкованість політики моралі і праву. Конституційна норма про «право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [1, с. 55] надає «можливість здійснення громадянами певних вчинків щодо захисту власних прав і свобод і системи органів, які захищають і забезпечують ці права та свободи, утворюючи юридичний механізм захисту прав людини» [2].

У всій системі нормативного закріплення та правового регулювання механізму захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах політико-правових реформ важливим аспектом залишається вміння держави гарантувати рівні можливості для всіх громадян скористатися цими способами захисту на власний вибір та виходячи із потреб, що і буде свідченням його ефективності. В іншому випадку все задекларованє у конституційних та законодавчих положеннях буде класифікуватися як фіктивне законодавство.

Ефективність механізму правового захисту забезпечується та зумовлюється багатьма чинниками й засобами, які у своїй сукупності переслідують спільну мету – зберегти та забезпечити найвищу соціальну цінність людини у всіх її правових статусах. Стан захищеності прав людини є її природною потребою і з розвитком суспільних відносин, соціально-економічних перспектив та ризиків та, власне, в умовах політико-правових реформ потребують додаткового наукового та практичного дослідження та удосконалення. Ці питання наразі є предметом уваги у праві, політиці, науці тощо.

Аналіз аналіз останніх досліджень і публікацій

Н. Оніщенко зазначає, що «забезпечення належного захисту прав людини та громадянина в Україні є важливим завданням держави і актуальним напрямом розвитку правової системи. Для реалізації спрямування змін «на краще» у сфері прав людини влада повинна поставити їх у центр державної політики» [3].

Н. Опольська відзначає, що «саме категорія «механізм» дає змогу розглянути забезпечення прав та свобод людини як статичне явище, охарактеризувати його структуру, сукупність складових елементів, а також висвітлити особливості його функціонування, охарактеризувавши динамічні процеси, які виникають внаслідок функціонування цього механізму» [4].

З часів незалежності України механізм забезпечення прав і свобод особи (до якого входить і захист як складовий елемент та процесуальна стадія) досліджували такі вчені, як: В. С. Журавський, О. В. Зайчук, А. П. Заєць, А. М. Колодій, М. П. Орзіх, Н. М. Оніщенко, А. Ю. Олійник, О. В. Петришин, О. Ф. Скакун, М. В. Цвік та інші. Здебільшого їх увага приділялась теоретико-правовим підходам до розуміння прав людини; забезпеченню прав та свобод громадян у контексті громадянського суспільства, проблемам реалізації прав та свобод, захисту прав та свобод у відповідних сферах державної діяльності, міжнародним стандартам прав людини тощо.

Оскільки сьогодні країна переживає реформаційні зміни у найважливіших сферах життя, включаючи й правову, постає гостра потреба зосередитись на підставах та ідейній основі, на яких відбуваються ці зміни, та яка їх мета. Існує нагальна потреба розуміння світоглядних, теоретичних та практичних основ захисту прав людини і громадянина, а тому науковий підхід у цьому питанні є вкрай необхідним.

Отже, можемо констатувати, що кількість наукових праць з проблематики прав людини є дійсно великою і дуже різноманітною. Це заслуговує на увагу, адже аспектів, пов'язаних із захистом прав людини в тому числі, дуже багато. Але, на жаль, часто на-

укове дослідження проблем не є прямо пропорційним їх вирішенню на практиці.- З точки зору нормативного регулювання чинні міжнародні і національні механізми захисту прав людини є абсолютно гуманними та необхідними. Та існує потреба у наближенні таких механізмів до реальних умов державного та суспільного життя, нових викликів в умовах політико-правових реформ та внутрішніх і зовнішніх глобальних ризиків і небезпек.

Формування цілей статті

Метою статті є визначення проблемних аспектів та способів їх подолання на шляху до забезпечення ефективності механізму правового захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах політико-правових реформ. Для досягнення мети дослідження ставимо наступні завдання: визначити основні проблеми та недоліки у забезпеченні прав та свобод громадян; дати правову оцінку дієвості нормативно-правових актів у сфері захисту прав та свобод громадян в умовах внутрідержавних перетворень та зовнішніх загроз; проаналізувати взаємодію (та її наслідки) при здійсненні політико-правових реформ з метою досягнення ефективності механізму захисту; дати характеристику системі заходів захисту прав та свобод громадян та їх особливостям у процесі реалізації органами влади, громадськими об'єднаннями та громадянами; визначити вплив світової глобалізації та російської окупації на механізм захисту конституційних прав та свобод у контексті міжнародних відносин; запропонувати основні організаційно-правові кроки України на шляху до забезпечення ефективності механізму правового захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах політико-правових реформ.

Результати дослідження

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають, змінюються і припиняються в результаті здійснення правового захисту прав та свобод громадян в умовах політико-правових реформ. *Предметом* дослідження — особливості забезпечення ефективності механізму правового захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах політико-правових реформ.

Під час дослідження ми використали філософські, загальнонаукові та спеціальнонаукові методи пізнання правових явищ, а саме: системний, діалектичний, формально-логічний, статистичний, порівняльно-правовий методи; застосування герменевтичного підходу при роботі із національним та міжнародним законодавством дало можливість не тільки з'ясувати сенс правових норм, а й виявити тенденції демократичних перетворень в Україні на шляху до ефективності механізму правового захисту в умовах політико-правових реформ.

Системне реформування та демократичні перетворення, правові кроки України до входження в європейський та світовий правовий простір ставлять перед нею нові виклики до забезпечення ефективності механізму правового захисту, адже вся державно-владна діяльність має бути спрямована на подолання проблем захисту прав і свобод людини і громадянина, що виступатиме своєрідним показником на життєздатність політико-правових реформ та вірність обраного державою напрямку в контексті зміни якості суспільного життя.

Ми також не ідеалізуємо сучасну правову систему України та можемо відзначати прояви порушення правопорядку та законності; корупції та злочинності тощо. Свідченням того, що проблеми захисту прав та свобод громадян є наразі актуальними, є результати соціологічного опитування, проведеного у 2020 році Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва у співпраці з Центром про права людини ZMINA за підтримки Програми розвитку ООН (ПРООН) в Україні: «Лише 20% опитаних успішно захищали свої права. Приблизно рівні частки респондентів (по 40%) ніколи не намагалися захистити свої права або пробували їх захистити, але ці спроби були марними. Попри це, такі показники є значно кращими, ніж під час попередніх досліджень. Частка респондентів, які пробували захищати свої права, зросла з 42% у 2016 році до 60% — у 2020. І попри те, що основна частина респондентів не змогла захистити свої права у біль-

шості випадків, збільшилась кількість тих, які успішно вирішили ці питання (з 14,5% у 2016 році до 19,3% у 2020-му). Тривожно те, що 22% вважають, що в Україні взагалі немає способів захистити свої права. Найбільш ефективним способом захисту прав людини українці вважають звернення до засобів масової інформації (23%). Звернення до суду — на другому місці (21%). На третьому місці — звернення до Європейського суду з прав людини (20%)» [5].

Світова глобалізація в цілому позитивно впливає на національну правову систему, акумулюючи зусилля органів державної влади стояти на варті захисту прав та свобод громадян з метою інтегруватися до міжнародних об'єднань. У своєму прагненні Україна проводить ряд політико-правових реформ у напрямку конституціоналізму, законодавчої влади і демократії; організації виконавчої влади та державної служби; у сфері місцевого самоврядування та регіонального розвитку; адміністративних послуг та публічної адміністрації; організації та діяльності органів правопорядку; у сфері судочинства та запобігання корупції [6].

Чому виникає потреба розглядати механізм захисту прав та свобод громадян крізь призму політико-правових реформ?

- реформи сприяють якісному оновленню змісту законодавства з урахуванням потреб та інтересів громадян;
- правові реформи спрямовані на системні перетворення у правовідносинах між державою та суспільством;
- реформи проводяться з метою ліквідації негативних факторів, що впливають на рівень захищеності населення;
- правові реформи, власне, спрямовані на створення дієвого механізму забезпечення прав та свобод громадян з використанням національних та міжнародних інституційних та організаційних правових ресурсів.

Ми можемо розглядати механізм правового захисту як функцію безпосередньо держави в особі органів державної влади та місцевого самоврядування. І одночасно використовувати передбачені законодавством способи захисту, які стають можливими завдяки активній діяльності самих громадян: «Кожен, чиї права та свободи було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження» [7] та «після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [1, с. 55].

Аналіз наукових праць та чинного законодавства дав можливість вивести систему заходів, які становлять захист прав та свобод:

- попередження порушень прав громадян;
- контроль та нагляд за їх дотриманням;
- відновлення оскаржуваних чи порушених прав;
- накладання юридичної відповідальності на правопорушників;
- ліквідація негативних наслідків порушень прав громадян.

Варто відмітити, що не всі вчені розділяють таку сукупність заходів: деякі заперечують проти накладання юридичної відповідальності в межах процедури захисту, інші не відносять ліквідацію негативних наслідків тощо.

На нашу думку, якщо виходити із переліку суб'єктів, що мають право реалізувати ці заходи, а саме органи влади, громадські утворення та самі громадяни, то їх «комплексність» не викликає заперечень у контексті їх організаційних та правових можливостей приймати відповідні рішення та здійснювати процесуальні дії. Тим більше буде ефективність механізму правового захисту, чим активнішою буде взаємодія суб'єктів. Ми можемо вести мову як про взаємодію спільну, для досягнення єдиної мети; так і про взаємодію у контексті «стримувань та противаг» між суб'єктами.

На жаль, досить часто політики використовують популістські кроки, декларуючи ті

чи інші матеріальні та нематеріальні блага (права і свободи) для своїх виборців, не реалізуючи їх у подальшому. Протидією у таких протизаконних діях є діяльність громадських організацій як у політичному, так і в інших сферах життєдіяльності суспільства. Тим більше їх діяльність активізується при реформаційних процесах у державі, адже громадські організації сприяють захисту конституційних прав та свобод громадян. І власне самі громадяни при порушенні їх прав та свобод мають можливість звернення до визначених законодавством інституцій за захистом.

Проблема порушення прав та свобод у межах провладних рішень може виникати не тільки на національному рівні, а й у формі міжнародної пропаганди, яку ми спостерігаємо у діях Російської Федерації відносно України. Країна-окупант маніпулює категорією «захисту прав людини», тим самим змушуючи Україну шукати шляхи для зменшення подібних проявів, що часто є складним як у процесуальному, так і в організаційному сенсі. Але якщо ми говоримо про відповідальність країни-агресора за порушення територіальної цілісності та незалежності суверенної держави, то поряд передбачаємо відповідальність правової держави за захист прав і свобод її громадян.

У контексті ефективності механізму правового захисту конституційних прав і свобод кожної людини і громадянина наша держава постала перед викликами такого захисту окремих категорій громадян, які виникли у зв'язку з анексією АР Крим та окупацією Донбасу Російською Федерацією. Такі події слугували підставою прийняття низки нормативно-правових актів по забезпеченню прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; громадян України, що залишились проживати на ТОТ та інших категорій, що постраждали внаслідок військових подій 2014 року, що продовжуються і досі. Зокрема, такими актами є закони України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [8], «Про внутрішньо переміщених осіб» [9], «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» [10] та інші. Захист громадян України за будь-яких обставин є завданням України. І навіть тут ми не можемо відходити від конституційного принципу, що «забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1, с. 3].

Варто відзначити, що проводити будь-які реформи в умовах війни надто складно. У статті Романа Сона та Аріяни Гіць «Захід повинен діяти реалістично щодо України» автори зазначають, що необхідно виважено підходити до реформ з метою уникнення нестабільності та послаблення національної єдності. Ми погоджуємось із тим, що «Україна повинна бути новатором. А не копіювати не завжди найкращі західні практики» [11]. Тим більше при європеїзації реформ варто враховувати особливості правової системи, менталітету, фінансових та людських ресурсів, що можуть стати визначальними чинниками у їх результативності. Але ми не згодні, що «ресурсозатратні реформи слід відкласти». Адже це і є основною метою Росії - зупинити Україну в правовому розвитку, заморозити її зовнішні контакти.

По факту останніх подій важко передбачити, яким чином ті чи інші процеси створять загрозу правам та свободам та як впливатимуть на механізм їх захисту. Водночас, «вони не можуть бути скасовані, а при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів звуження змісту та обсягу дійсних прав і свобод не допускається» [1, ст. 22]. Отже, законодавець у зазначеній статті Конституції закладає гарантії захисту прав та свобод громадян при зміні правових положень в умовах політико-правових перетворень.

Верховна Рада України зробила заяву «про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» [12]. Такий вимушений крок здійснений Україною в межах нормативно закріпленого права на «відступ від договірних зобов'язань за надзвичайних обставин, у тому числі війни чи іншої суспільної небезпеки, що загрожує життю нації» [7], тому такий крок, на нашу думку,

є абсолютно виправданим як з огляду фактичні, так і на нормативні підстави, і буде законним «до моменту виведення всіх незаконних збройних формувань, керованих, контрольованих і фінансованих Російською Федерацією, російських окупаційних військ, їх військової техніки з території України, відновлення повного контролю України за державним кордоном України, відновлення конституційного ладу та порядку на окупованій території України», про що зазначено у самій заяві.

Отже, «високе прагнення до загального благоденства», проголошене у Загальній декларації прав людини як «завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожний орган суспільства прагнули шляхом освіти сприяти поважанню цих прав і свобод і забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав-членів Організації, так і серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією» [13], на жаль, не є безумовним прагненням для всіх, кому адресовано.

Україна веде боротьбу як на внутрішньому, так і на зовнішньому фронті реформ. «Реалії XXI століття несуть конкретні ризики в контексті реалізації конституційних цінностей, особливо для країни у період системної нестабільності». Саме у такі моменти конституційні цінності мають стати дієвим інструментом захисту прав людини. Безперечно, важливою практикою є напрацьовані міжнародні стандарти та тенденції розвитку у сфері захисту прав людини, але «самі громадяни покладають на власні національні правові норми та гарантії, які відтворюють особливості національної правової системи в більш широкому аспекті» [14].

Висновки

З наукової точки в контексті новизни результатів досліджуваної проблеми нами встановили пряму залежність політико-правових реформ на досягнення ефективності механізму захисту конституційних прав та свобод громадян як через нормативні підстави, внутрішньо-реформаційні процеси, вплив європейського курсу нашої держави та окупаційні дії Росії. Теоретико-прикладний характер дослідження призводить до наступних пропозицій, що сприятимуть досягненню поставленої мети. Оскільки реформи охоплюють практично всі сфери життєдіяльності суспільства, з метою реалізації прав та свобод як громадянського, так і соціального, політичного, культурного характеру та досягнення ефективності механізму правового захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах політико-правових реформ, необхідно забезпечити: узгодження державної політики та законодавства з міжнародними стандартами захисту прав та свобод; імплементацію міжнародного права у сфері захисту прав людини при проведенні політико-правових реформ з урахуванням ментальних та етнографічних особливостей; системність прийняття нормативних актів у сфері захисту прав та свобод людини і громадянина; уникнення правових колізій між новим законодавством, пов'язаним із проведенням реформ, та чинним; уникнення прогалин при декларуванні реформи, але відсутності правового механізму її реалізації в контексті виникаючих прав та свобод громадян; дотримання принципу «реальності» при прийнятті нормативних актів, тобто відповідності реальному стану суспільних відносин з можливістю їх реалізації; використання організаційних можливостей вчасного прийняття рішень у сфері захисту прав та свобод громадян, а не виявлення правової реакції постфактум, що викликатиме прояви правового нігілізму та свідчитиме про неефективність правового механізму; збалансованості повноважень між суб'єктами, що є гарантією дієвості політико-правових реформ.

Тобто можемо констатувати пряму залежність між захистом прав та свобод громадян та правовими реформами, адже саме останні є одним із найефективніших способів встановлення принципу верховенства права, законності та правопорядку, що є запорукою ефективності механізму правового захисту. Реалізація якісних правових реформ у кінцевому результаті має забезпечити основоположні ідеї соціальної цінності

людини, її прав та свобод. Перспективи досліджень у поданому напрямку є достатньо широкими, адже є потреба у використанні наукового підходу, правових положень та прикладних аспектів, необхідних для подальшого вдосконалення ефективності механізму правового захисту в контексті динамічності реформаційних процесів з метою забезпечення найвищої загальнолюдської та суспільної цінності — прав та свобод громадян.

Література

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: http//zacon2.rada.gov.ua.

2. Заварза С. А. Система захисту прав людини. *Лозівська районна державна адміністрація Харківської області: офіційний сайт*. URL: http://lozova-rda.kh.gov.ua/news/299/59528 (дата звернення: 28 листопада 2021 року).

3. Оніщенко Н. М. Сучасний гендерний контекст: новели, перспективи, дискусії. Часопис Київського університету права. 2020. №3. С. 22-26. DOI: 10.36695/2219-5521.3.2020.01

4. Опольська Н. М. Механізм забезпечення прав та свобод людини у динамічному вимі. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 4. С. 191-195. URL: http://socrates.vsau.org/repository/card.php?lang=en&id=20464 (дата звернення:-28 листопада 2021 року).

5. Українці активніше захищають свої права: результати опитування. *Профспілка працівників освіти і науки України: офіційний сайт*. URL: https://pon.org.ua/novyny/8390-ukrayinc-aktivnshe-zahischayut-svoyi-prava-rezultati-opituvannya.html (дата звернення: 25 листопада 2021 року).

6. Законопроєкти у політико-правовій сфері, на які варто звернути увагу (станом на 25 жовтня 2021 року). *Громадський простір*. URL: https://www.prostir.ua/?news=zakonoprojekty-u-polityko-pravovij-sferi-na-yaki-varto-zvernuty-uvahu-stanom-na-25-zhovtnya-2021-roku (дата звернення: 22 листопада 2021 року).

7. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2,4,7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 року-№ 475/97-ВР. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80?lang=uk#Text

8. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 року№ 1207-VII. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18?lang=uk#Text

9. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text

10. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18 січня 2018 року № 2268-VIII. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text

11. Sohn Roman, Gic Ariana. West needs to get real on Ukraine. *Euobserver. 27 September 2017*. URL: https://euobserver.com/opinion/139169 (дата звернення: 15 листопада 2021).

12. Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод»: Постанова ВРУ від 21 липня 2015 р. №462-VIII. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text

13. Загальна декларація прав людини: ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

14. Захист прав і свобод людини є найважливішим завданням держави - переконані учасники Міжнародного наукового семінару, що відбувся у КСУ (доповнено). *Конституційний Суд України: офіційний вебсайт*. URL: https://ccu.gov.ua/novyna/zahyst-prav-i-svobod-lyudyny-ye-nayvazhlyvishym-zavdannyam-derzhavy-perekonani-uchasnyky-0 (дата звернення: 26 листопада 2021 року).

References

1. Konstytutsiya Ukrayiny: Zakon vid 28.06.1996 №254k/96-VR. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: http//zacon2.rada.gov.ua.

2. Zavarza S. A. Systema zakhystu prav liudyny. Lozivska raionna derzhavna administratsiia Kharkivskoi oblasti: ofitsiinyi sait. URL: http://lozova-rda.kh.gov.ua/news/299/59528 (date of access: 28 November 2021).

3. Onishchenko Nataliia. (2020). Suchasnyi hendernyi kontekst: novely, perspektyvy, dyskusii [Contemporary gender context: novelties, perspectives, discussions]. Chasopys Kyivskoho universytetu prava [Scientific Journal «Chronicles of KUL], No. 3, 22-26. DOI: 10.36695/2219-5521.3.2020.01

4. Opolska N. M. (2019). Mekhanizm zabezpechennia prav ta svobod liudyny u dynamichnomu vymi. Pìdpriêmnictvo, gospodarstvo ì pravo, No. 4, 191-195. URL: http://socrates.vsau.org/repository/card.php?lang=en&id=20464 (date of access: 28 November 2021).

5. Ukraintsi aktyvnishe zakhyshchaiut svoi prava: rezultaty opytuvannia.[Ukrainians are more active in defending their rights: poll results. *Profspilka pratsivnykiv osvity i nauky Ukrainy: ofitsiinyi sait*. URL: https://pon.org.ua/novyny/8390-ukrayinc-aktivnshe-zahischayut-svoyi-prava-rezultati-opituvannya.html (date of access: 25 November 2021).

6. Zakonoproiekty u polityko-pravovii sferi, na yaki varto zvernuty uvahu (stanom na 25 zhovtnia 2021 roku) [Political and legal bills to pay attention to (as of October 25, 2021)]. (25.10.2021) *Hromadskyi prostir*. URL: https://www.prostir.ua/?news=zakonoprojekty-u-polityko-pravovij-sferi-na-yaki-varto-zvernuty-uvahu-stanom-na-25-zhovtnya-2021-roku (date of access: 25 November 2021).

7. Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku, Pershoho protokolu ta protokoliv N 2, 4, 7 ta 11 do Konventsii: Law of Ukraine on July 17, 1997 № 475/97-BP. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80?lang=en#Text

8. On Ensuring Civil Rights and Freedoms, and the Legal Regime on the Temporarily Occupied Territory of Ukraine: Law of Ukraine on April 15, 2014 № 1207-VII. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18?lang=uk#Text

9. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib: Law of Ukraine on October 20, 2014 № 1706-VII. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text

10. Pro osoblyvosti derzhavnoi polityky iz zabezpechennia derzhavnoho suverenitetu Ukrainy na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh u Donetskii ta Luhanskii oblastiakh: Law of Ukraine on January 18, 2018 № 2268-VIII. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text

11. Sohn Roman, & Gic Ariana. (27 September 2017). West needs to get real on Ukraine. *Euobserver*. URL: https://euobserver.com/opinion/139169 (date of access: 15 November 2021).

12. Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vidstup Ukrainy vid okremykh zoboviazan, vyznachenykh Mizhnarodnym paktom pro hromadianski i politychni prava ta Konventsiieiu pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod»: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine; Statement on May 21, 2015 № 462-VIII. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text

13. Universal Declaration of Human Rights: UN; Declaration, International document on December 10, 1948. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

14. Zakhyst prav i svobod liudyny ye naivazhlyvishym zavdanniam derzhavy - perekonani uchasnyky Mizhnarodnoho naukovoho seminaru, shcho vidbuvsia u KSU (dopovneno) [Protection of human rights and freedoms is the most important task of the state - convinced the participants of the International Scientific Seminar held at the CCU (updated)]. *Конституційний Суд України: офіційний вебсайт*. URL: https://ccu.gov.ua/novyna/zahyst-prav-i-svobod-lyudyny-ye-nayvazhlyvishym-zavdannyam-derzhavy-perekonani-uchasnyky-0 (date of access: 26 November 2021).

Bed' Viktor
Doctor of Theology, Doctor of Law, Professor, Rector Department of Law and Canon Law Augustyn Voloshin Carpathian University Street Goydi, 4, Uzhhorod, aau_2006@ukr.net, + 38 (067) 310 88 80, 0000-0002-1817-8195
Paida Oleksii, *Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Law and Canon Law Augustyn Voloshin Carpathian University Street Goydi, 4, Uzhhorod, pajda1@ukr.net, + 38 (050) 611 38 24, 0000-0003-3541-9269*
Lavrentiev Yurii*, Doctor of Law, Professor of the Department of Law and Canon Law Augustyn Voloshin Carpathian University Street Goydi, 4, Uzhhorod, advocate.club.zk@gmail.com, + 38 (050) 317 85 79, 0000-0003-4438-458X*

EFFICIENCY OF THE MECHANISM OF LEGAL PROTECTION OF CONSTITUTIONAL RIGHTS AND FREEDOMS OF HUMAN AND CITIZEN

Political and legal reforms in the world need appropriate democratic transformations in the mechanism of protection of the rights and freedoms of citizens. Therefore, the purpose of the article is to identify problematic aspects and ways to overcome them on the way to ensuring the effectiveness of the mechanism of legal protection of constitutional rights and freedoms of man and citizen in the context of political and legal reforms.

To achieve this goal we used philosophical, general scientific and special scientific methods of cognition of legal phenomena, namely: systemic and hermeneutic approaches, dialectical, formal-logical, statistical, comparative-legal methods.

As a result of the research, we worked out the conceptual and categorical apparatus of the «protection mechanism» based on the regulatory framework; analyzed the main problems arising in the mechanism of protection of rights and freedoms of citizens; gave a description of the subject composition of the mechanism of legal protection; gave a description of the main political and legal reforms; identified the risks associated with reforms and the specifics of legal protection of citizens affected by armed conflict.

Thus, as a result of our research we found a direct dependence of political and legal reforms that affect the effectiveness of the mechanism of protection of constitutional rights and freedoms of citizens, which allowed us to draw the following conclusions: there is a need to ensure consistency of state policy and legislation with international standards; it is necessary to implement the implementation of international law in the field of human rights protection in the implementation of political and legal reforms taking into account mental and ethnographic features; ensuring the systematic adoption of regulations in the field of protection of rights and freedoms will contribute to the effectiveness of the mechanism; when carrying out reforms, it is necessary to control the avoidance of legal conflicts between the new legislation related to the implementation of reforms and the current one, as well as the avoidance of gaps in the law; compliance of regulations with the real situation public relations and the balance of powers between the parties is a guarantee of the effectiveness of political and legal reforms.

Keywords: rights and freedoms, mechanism of legal protection, political and legal reforms, state power, civil society.

АДВОКАТУРА: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ

Бандурка Сергій Сергійович - доктор філософії, адвокат АО «Креденс» (Київ, Україна)

DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.2

Адвокатура у суспільстві сприяє профілактиці порушень прав та законних інтересів суб'єктів, будучи однією із правових механізмів, якій належить провідна роль у забезпеченні прав людини. У ст. 10 Загальної декларації прав людини (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року) [1] гарантується право кожної особи на те, щоб у разі пред'явлення обвинувачення його провадження було розглянуто гласно та з дотриманням усіх вимог справедливості незалежним та неупередженим судом.

Сенсом та метою існування адвокатури як інституту професійного захисту та представництва є надання юридичної допомоги всім, хто такої потребує. Адвокати, як зазначав дореволюційний історик права Д.Н. Бородін, – це фахівці, правознавці, які захищають на суді права індивідуальних осіб в ім'я та на користь суспільного блага [2, с. 70].

Рівень розвитку адвокатури виступає індикатором стану демократії у суспільстві, одна із ознак захищеності прав людини. Економічна та процесуальна свобода кожного адвоката – це не лише основа «сильної» адвокатури, а й успішного захисту прав і свобод людини та громадянина. Розвиток в Україні соціально-економічних і політичних відносин супроводжується використанням історичного досвіду проведення адвокатської діяльності попередніми поколіннями. Вивчення та аналіз становлення адвокатури надасть змогу порівняти нині «чинну» діяльність адвокатів та виявити її недоліки, що сприятиме подальшому розвитку надання кваліфікованої допомоги щодо захисту прав і свобод людини та громадянина.

Ключові слова: адвокат, захисник, адвокатська діяльність, громадянин, права.

Постановка проблеми

Однією з характеристик державних та правових інститутів є їхня динамічність. При досить тривалому існуванні в історії будь-якого інституту можна назвати певні періоди його розвитку, отже, і розробити його періодизацію. Історія становлення адвокатури досить цікава тим, що багато інститутів дореволюційної адвокатури збереглися на наступних етапах правового реформування у радянський та пострадянський періоди. Особливо складними були переломні етапи її становлення у межах нових зароджуваних соціально-економічних та політичних відносин.

Сьогодні саме адвокат став ключовою фігурою судової системи, оскільки саме він має найбільшу довіру громадської думки. Інтерес до проблеми становлення адвокатури багаторазово зріс у зв'язку з переходом України до побудови демократичної правової держави. Адвокатська діяльність є запорукою в дотриманні та зміцненні законності, яка зумовлюється вивченням історичного досвіду становлення та проведення такої діяльності з метою вдосконалення сучасного інституту адвокатури.

Стан дослідження проблеми

Історичним дослідженням становлення та розвитку адвокатури займалась низка вчених різних періодів її існування. Серед таких вчених є Е.В. Васьковський, М.Д. Чубатий, М.М. Михеєнко, В.П. Шибіко, С.Ф. Сафулько, І.Ю. Гловацький Т.В. Варфоломєєва, Д.П. Фіолевський, О.Д. Святоцький, В.В. Медведчук та інші. Ці вчені досліджували розвиток адвокатури у минулі періоди її життєдіяльності, враховуючи деякі зміни у національному законодавстві України, виникає необхідність додаткового дослідження становлення та розвитку адвокатської діяльності.

Мета дослідження полягає у дослідженні та аналізі історичного досвіду становлення та розвитку інституту адвокатури.

Наукова новизна дослідження

Адвокатура – інститут громадянського суспільства. Вона є професійною спільнотою адвокатів і як інститут громадянського суспільства не входить до системи органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Адвокатура виконує правоохоронну та правозахисну роль, вона може оцінювати діяльність органів слідства, прокуратури, суду з точки зору законності, обґрунтованості, справедливості, гуманності. На теперішній час в Україні проводиться реформування правоохоронної, судової системи, крім того, вносяться зміни у чинне законодавство України, що обумовлює й удосконалення інституту адвокатури з урахуванням попереднього історичного досвіду його становлення та розвитку.

Виклад основного матеріалу

На цьому етапі розвитку правової держави в Україні одним із найважливіших питань є вдосконалення інституту адвокатури.

Слово «адвокатура» походить від латинського кореня «advokare», «advokatus» («закликати», «запрошений»). На перших ступенях юридичного розвитку людського суспільства адвокатура і близько не була схожою на сучасну адвокатуру, існуючу у європейських народів.

Адвокатура – це соціальний інститут, який виник не відразу, а спочатку виник у вигляді незначної структури суспільства, яка при певних умовах сформувалася і досягла розквіту [3, с. 12].

Згідно з ч. 1 ст. 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатура України - недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом [4].

Вважається, що адвокатура – організація, що включає на добровільній основі об'єднання громадян (професіоналів у галузі права), завдання якої – оберігати в установленому законом порядку права громадян на досудовому слідстві, дізнанні, у суді у кримінальних провадженнях, крім того, здійснювати представництво інтересів позивачів та відповідачів у цивільних справах. Таке розуміння інституту адвокатури було не завжди.

А.Г. Кучерена вважає, що адвокатура в різні роки існувала в усі часи і в усіх народів [7, с. 16]. Натомість, Є.В. Васьковський зазначає, що проходили тисячоліття, розросталися сильні цивілізації із зачатків патріархального побуту; видавалися закони, влаштовувалися суди, писалися книги про правознавство та управління державою, але не засновувалися адвокати [8, с. 9]. І.С. Яртих вказує на те, що адвокатура в сучасному розумінні цього явища виникла як публічно-державний інститут у стародавньому Римі в період розквіту першої Римської республіки, верховенство прав і закону. Адвокатура стала тим інститутом, без якого, на думку суспільства і держави, неможливе здійснення справедливого судочинства [9, с. 315].

Становлення інституту адвокатури прослідковується ще в античних країнах Середземномор'я таких, як Греція та Рим. Так, у Греції, хоча офіційного статусу адвокатів не існувало, утворився особливий клас осіб, які присвятили себе складанню промов для виголошення їх позивачами у суді.

Демократичний устрій античної Греції створював сприятливі умови для виникнення адвокатури. Вважалося честю для кожного вільного громадянина полісу вміти себе захищати в суді.

У Греції не було ні державного обвинувачення, ні державного слідства. Антична держава брала на себе обов'язок арбітра у спірних питаннях, залишивши ініціативу обвинувачення у приватних руках; самі сторони мали збирати докази й аналізувати їх у своїх промовах. Афінське судочинство вимагало, щоб сторони особисто виступали в суді на свій захист. З цих причин виникла потреба в логографах — людях, які допомагали складати тексти промов. Згодом суд дозволив, щоб поряд із стороною ще й виступав інший громадянин.

Низка вчених, аналізуючи історичний огляд, прослідковує становлення та розвиток адвокатури в Україні з IX-XIII ст. – за часів Київської Русі - ця захисна діяльність у судах носила громадський (товариський) характер, така «юридична» допомога не була професійною. Роль захисників у суді виконували рідні та друзі сторін, «послухи» (свідки обвинуваченого), «видоки» (свідки вчиненого стороною або спірного факту). Таким чином, уже за найдавніших часів у кримінальному та цивільному процесі підсудний або тяжущі самі захищали свої інтереси. Одночасно «на їх захист» могли виступати одноплемінники, односельці, сусіди та інші особи. Діяльність подібного роду захисників у кримінальному процесі та у цивільних справах не регламентувалася. Повіреним у таких справах у судах міг бути будь-хто, за винятком осіб, яким це прямо заборонялося (малолітні, священнослужителі, чиновники в місцях їх служби, зганьблені судом тощо).

Інші вчені вважають, що адвокатура зародилась за часів польсько-литовської доби (XIV-XVI ст.), де вже адвокатську діяльність розглядали як професійне надання юридичної допомоги. У цей період звичаєве право витісняється писаним законом у містах та загальнодержавних судах, де запроваджується магдебурзьке (німецьке міське) право (XV ст.). Справа судового захисту у міських та загальнодержавних судах цього часу набуває професійного характеру. За часів польсько-литовської доби на перший план як захисник виступає прокуратор [10, с. 10]. Широко поширена думка, що вітчизняна адвокатура зародилася у листопаді 1864 року одночасно з правовою реформою в Російській імперії.

Сучасна територія України протягом майже всього свого історичного розвитку була розділена між різними державами, що відобразилося на формуванні політичних систем, структур влади та громадського життя на цих територіях. Це повною мірою стосується також історії створення і розвитку інституту української адвокатури, яка діяла в різні історичні періоди у Великому князівстві Литовському, Польщі, царській Росії, Австроугорській імперії та в СРСР [5].

У сучасному інтрепіюванні поняття «адвокатської діяльності» прийнято розуміти як надання професійної, кваліфікованої, юридичної допомоги, то доцільно досліджувати період становлення та розвиток інституту адвокатури в Україні саме тоді, коли її розглядали саме як професійну та яка мала своє нормативно-правове закріплення.

Т.Л. Геведзе розподіляє на чотири періоди становлення та розвитку інститут адвокатури в Україні:

1) розвиток інституту адвокатури в період польсько-литовської доби (XIV-XVI ст.);

2) розвиток інституту адвокатури після судової реформи 1864 року;

3) радянський період розвитку інституту адвокатури (1917-1991 рр.);

4) інститут адвокатури в незалежній Україні [6].

За часів польсько-литовської доби мали чинність такі нормативно – правові акти: Статути Великого Князівства Литовського (у всіх його редакціях 1529, 1566 та 1588 років), які діяли на українських землях до 1840 року (на території Київської, Подільської та Волинської губерній) та 1843 року (на Лівобережній Україні).

Професійна адвокатура в Україні сформувалася в період польсько-литовської доби. Особливу роль у цьому плані відіграли Литовські статути і Магдебурзьке право. Згідно з цими документами, захисником могла бути людина, яка добре обізнана з писаним правом, — тобто професійний юрист. Отже, звідси можна

вважати і час народження професійної адвокатури, хоча момент її організаційного оформлення ще був віддалений у часі.

У Першому Статуті Великого князівства Литовського (1529 р.) застосовуються терміни «заступники» та «прокуратори». Про заступників, зокрема, йдеться в арт. 8 (про заміну в процесі однієї особи іншою), тоді як арт. 9 (про прокуратора) Розділу 6 (про суддів) застосовується відповідно інший термін. Що стосується розмежування зазначених термінів, то заслуговує на увагу думка М.Р. Аракеляна, який вказує на відсутність чітких меж між «заступником» (арт. 8) та «прокуратором» (арт. 9). Тільки при ретельному аналізі вказаних артикулів та судових справ можна побачити цей кордон: послугами першого користувалися родичі, хворі та немічні люди, послугами іншого – заможні шляхтичі. Така нечіткість у регламентації правового статусу прокуратора не визначає його відповідальності за програну справу. Однак ця відповідальність простежується у забороні бути прокуратором особі, яка не має осілості, тобто земельних володінь у Великому князівстві Литовському, і з якої у разі програшу справи нічого стягнути [11, с. 105]. Отже, ця норма дає підстави говорити про прокуратора як спеціаліста, для якого заступництво стало професією та послуги якого стали платними, тобто мова йде фактично про адвоката у сучасному його розумінні.

У Другому Статуті Великого князівства Литовського (1566 року) судовому представництву присвячені артикули 31–37 Розділу 4 (Про суддів та суди), де вже досить чітко розмежовані статуси заступника як уповноваженої особи відповідача в суді, так і прокуратора (професійного представника особи). Так, у арт. 32 Розділу 4 Статуту 1566 року зазначається, що якби хтось за позовами або не міг на суді бути як через хворобу, так і через деякі причини та потреби своїми; тоді прокуратора чи уповноваженого свого може замість себе у справі мати [12, с. 256-316].

Третій Статут Великого князівства Литовського (1588 року) найбільш детально встановлює порядок судового захисту. У арт. 56 йшлося про необхідність отримання письмового доручення на ведення справи прокуратором, яким визначало межі його повноважень, крім особистої присутності сторони (арт. 57). Артикул 58 передбачав низку вимог, яким повинен відповідати прокуратор. Арт. 57 закріплював норму про обов'язкове призначення прокуратора незаможним та сиротам [13].

Другий період становлення та розвитку інституту адвокатури - 20 листопада 1864 - 24 листопада 1917 роки - дореволюційний період історії адвокатури на українських землях. 20 листопада 1864 року відбулося підписання імператором Олександром II Судових статутів (Установи судових установлень, Статуту цивільного судочинства, Статуту кримінального судочинства, Статуту про покарання, що накладаються мировими суддями). В Установі судових установлень 1864 року містилися норми, що регламентують устрій інституту присяжних повірених, а також їх корпоративну організацію. У процесуальних кодексах - Статуті цивільного судочинства 1864 року та Статуті кримінального судочинства 1864 року - були закріплені норми, що регулюють діяльність адвокатів у цивільному та кримінальному процесі.

Слід зауважити, що термін «адвокат» не використовувався укладачами у Судових Статутах 1864 року. Замість нього вживалося поняття «присяжний повірений» (пізніше до нього додалося «приватний повірений»). І присяжний повірений, і приватний повірений — це неофіційна назва адвокатів, яка використовувалася і в науковій літературі, і в публіцистиці та серед населення.

Адвокати (присяжні повірені) здійснювали свою діяльність у трьох основних центрах (Санкт-Петербург, Москва та Харків). Здебільшого вони практикували самостійно, не входячи до складу юридичних консультацій.

Основні вимоги до адвокатів були наступні: 1) вища юридична освіта; 2) п'ятирічний термін стажування; 3) практика в одному із трьох центрів. Професійну діяльність адвокатів регулювали Судові Статути. Інститут присяжних повірених характеризувався такими ознаками: корпоративність, рівність, самоврядування, виражене в порадах та зборах присяжних повірених.

Судова реформа 1864 року затвердила нові засади: самостійність судової системи, тобто суд відокремився від законодавчої та виконавчої влади, гласність та змагальність судового процесу, якому сторона захисту та обвинувачення отримала рівні права та можливості, залучення до правосуддя представників народу, попереднє слідство було відокремлено від прокуратури.

Дуже важливою зміною стало встановлення суду присяжних та заснування професійної адвокатури. Замість колишніх неписьменних, неосвічених хотадаїв прийшли добре освічені, сумлінні та прогресивно налаштовані адвокати.

24 листопада 1917 - 26 травня 1922 роки характеризуються хронодискретною пазою історії вітчизняної адвокатури. Цей період починається з моменту скасування дореволюційної адвокатури та триває до створення радянської адвокатури. 26 травня 1922 року постановою ВЦВК було затверджено Положення про адвокатуру, але оскільки воно лише в загальних рисах говорило про новостворені колегії захисників, то Наркомюстом 5 липня 1922 року приймає Положення «Про колегію захисників», відповідно до яких ці колегії утворювалися в кожній губернії при губернських судах, а нагляд за їх діяльністю покладався на суд, виконком та прокуратуру, куди без зволікання мали надсилатися стенограми всіх засідань колегій.

29 жовтня 1924 р. Постановою ЦВК СРСР були затверджені Основи судоустрою СРСР і союзних республік, де зазначалось, що для надання юридичної допомоги населенню засновуються колегії правозаступників. Так, у 1926 році Харківська губернська колегія захисників звернулася з пропозицією до РНК про те, щоб назву «колегія захисників» змінити на «адвокатура». 16 серпня 1939 року РНК СРСР затвердила Положення про адвокатуру СРСР. Ним були визначені завдання адвокатури, керівництво її діяльністю, структура та порядок прийому та виключення з колегії адвокатів, дисциплінарна відповідальність. Положення вперше закріпило принцип, відповідно до якого адвокатською діяллльністю мали право займатись лише особи, які мають юридичну освіту або не менше трьох років досвіду роботи в якості судді, прокурора, слідчого або юрисконсульта. Адвокатам заборонили поєднувати роботу в державних установах з роботою в адвокатурі.

У 1941 р. (у перший день війни) Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ «Про воєнний стан», судові справи передавались для розгляду військовим трибуналам. Адвокати не могли брати участь у таких справах, бо не було передбачена їх форма участі у воєнний стан. За воєнний період штат адвокатів значно скоротився. З березня 1953 р., із закінченням репресій, права адвокатів значно розширились, тим самим уряд тих часів підвищував законність у державі.- 25 грудня 1958 року були прийняті Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік, у яких захисник допускався до участі у справі після закінчення попереднього слідства. Крім того, захисник мав право на зустріч з особою, яку він захищає, віч-на-віч.

20 квітня 1978 р. було прийнято Конституцію УРСР, у якій передбачалося, що для надання юридичної допомоги громадянам і організаціям діють колегії адвокатів. Це, вочевидь, потребувало створення нового законодавства про адвокатуру, а тому наступні два роки точилися дискусії з приводу розширення професійних прав і обов'язків адвоката, гарантій його діяльності, дисциплінарної відповідальності.

Важливим етапом розвитку радянської адвокатури стало прийняття першого і єдиного в СРСР Закону «Про адвокатуру в СРСР» 30 листопада 1979 р., який визначав організацію і порядок діяльності адвокатури в СРСР.

Положення про адвокатуру УРСР, затверджене Верховною Радою України 1 жовтня 1980 року, регламентувало діяльність колегій адвокатів республіки та розширило види юридичної допомоги, що надавалися громадянам. Колегії адвокатів в Україні формувалися за територіальним принципом. Створювалися обласні і Київська міська колегія адвокатів.

З 1991 року відповідно до Закону України «Про підприємництво» допускалося

здійснення юридичної практики за ліцензією, яка видавалася Міністерством юстиції особам, котрі мають юридичну освіту. Згідно з чинним законодавством в Україні в цей час до участі в ролі захисників допускалися близькі родичі, законні представники, а також інші особи.

Наступним етапом у сучасній історії української адвокатури стало прийняття 19 грудня 1992 року Верховною Радою України Закону «Про адвокатуру». Новий закон відводив адвокатурі чільне місце, маючи на меті встановити престиж цієї професії, її історичні традиції, піднести роль у суспільстві як одного з гарантів забезпечення конституційних прав і свобод громадян.

5 липня 2012 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», який має чинність по теперішній час. Цей Закон України був створений на підставі дослідження та аналізу історичного досвіду ставлення та розвитку інституту адвокатури у різні періоди, з урахуванням міжнародних норм та реформування органів виконавчої та судової влади. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» містить відносно детальні положення, що стосуються принципів організації адвокатури та гарантій її незалежності, та структурних підрозділів адвокатських спільнот.

Висновки

Історія адвокатури України, безперечно, знайшла своє відображення в новому Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Адвокатура є тим правовим інститутом, який покликаний на професійній основі забезпечувати захист прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб. Забезпечення права на захист та приведення процесуальних норм, що регулюють це забезпечення, у відповідність до принципів міжнародного права, закріплених у Конституції України, а також кращими історичними традиціями вітчизняної адвокатури, є одним із пріоритетних завдань юридичної спільноти.

Література

1. Загальна декларація прав людини. URS: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 29.11.2021).

2. БородинД.Н. Исторический очерк русской адвокатуры. – Пг., 1915. – С. 70.

3. Історія адвокатури України [Текст] / Спілка адвокатів України, Академія адвокатури України. – Київ : СДМ-Студіо, 2002. – 286 с.

4. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 27, ст.282.

5. М. Петрів Історія української адвокатури в Польщі: союз українських адвокатів у Львові в 1923-1940р.р. // [Електронний ресурс] : Віртуальний офіс адвоката Михайла Петріва. – Режим доступу: http://www.petriv.com.ua/ua/files/union/union5.pdf. – Назва з екрану. – (Дата звернення: 29.11.2021).

6. Геведзе Т.Л. ІСТОРИЧНИЙ ГЕНЕЗИС ІНСТИТУТУ АДВОКАТУРИ В УКРАЇНІ. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2012. URS: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/17084/1/%d0%86%d1%81%d1%82%d0%be%d1%80%d0%b8%d1%87%d0%bd%d0%b8%d0%b9%20%d0%b3%d0%b5%d0%bd%d0%b5%d0%b7%d0%b8%d1%81%20%d1%96%d0%bd%d1%81%d1%82%d0%b8%d1%82%d1%83%d1%82%d1%83%20%d0%b0%d0%b4%d0%b2%d0%be%d0%ba%d0%b0%d1%82%d1%83%d1%80%d0%b8%20%d0%b2%20%d0%a3%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d1%96.pdf (дата звернення: 29.11.2021).

7. Кучерена А.Г. Роль адвокатуры в становлении гражданского общества в России: автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Судебная власть, прокурорский надзор, организация правоохранительной деятельности, адвокатура» / А.Г. Кучерена. – М., 2002. – 44 с.

8. Васьковский Е.В. Организация адвокатуры: в 2 ч. / Е.В. Васьковский. – С.-Пб.: Н.К. Мартынов, 1893. – Ч. 1 : Очерк всеобщей истории адвокатуры. – 621 с.

9. Яртых И.С. Адвокатура и гражданское общество : монография / И.С. Яртых. – Ульяновск: Областная типография «Печатный двор», 2007. – 336 с.

10. Святоцька В.О. Інститут адвокатури України: становлення та розвиток: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних

і правових учень» / В.О. Святоцька. – Л., 2010. – 20 с.

11. АРАКЕЛЯН, М. Развитие института судебного представительства в Великом княжестве Литовском. Наукові праці Одеської національної юридичної академії, 2009, т. VIII, с. 105.

12. КІВАЛОВ С., МУЗИЧЕНКО П., ПАНЬКОВ, А. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х т. Т. І: Статут Великого князівства Литовського 1529 року. Одеса: Юридична література, 2003, с. 246.

13. LE BERQUIER, J. Le barreau moderne, français et étranger [Електронний ресурс]. 2-e éd. Paris: Marchal, Billard, 1882. Режим доступу: https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k94645d/f16.image (дата звернення: 29.11.2021).

ADVOCACY: THE HISTORY OF FORMATION

Advocacy in society contributes to the prevention of violations of the rights and legitimate interests of subjects, as one of the legal mechanisms, which has a leading role in ensuring human rights. In Art. 10 of the Universal Declaration of Human Rights (adopted by the UN General Assembly on December 10, 1948) [1] guarantees the right of every person to have his or her proceedings heard openly and in compliance with all requirements of justice by an independent and impartial tribunal.

The meaning and purpose of the bar as an institution of professional protection and representation is to provide legal assistance to all who need it. Lawyers, as noted by the pre-revolutionary historian of law DN Borodin are specialists, jurists who defend in court the rights of individuals in the name and for the benefit of the public good [2, p. 70].

The level of development of the bar is an indicator of the state of democracy in society, one of the signs of human rights protection. The economic and procedural freedom of every lawyer is not only the basis of a «strong» bar, but also the successful protection of human and civil rights and freedoms. The development of socio-economic and political relations in Ukraine is accompanied by the use of historical experience of advocacy by previous generations. The study and analysis of the formation of the legal profession will make it possible to compare the current «current» activities of lawyers and identify its shortcomings, which will further develop the provision of qualified assistance to protect human and civil rights and freedoms.

Keywords: *lawyer, defender, advocacy, citizen, rights.*

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ В УКРАЇНІ

САПАЛОВА Олена Валеріївна - 2 курс магістратури Навчально-наукового інституту Державного управління та державної служби Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, адвокат

0000-0001-8064-9720

УДК 342.4

DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.3

Наукова стаття присвячена дослідженню правової природи конституційної скарги як форми звернення до органу конституційної юрисдикції. Визначено поняття конституційної скарги в найбільш загальному вигляді. Проаналізовано форми конституційної скарги та їх особливості. Окреслено перспективи розвитку конституційної скарги в Україні. Зокрема, можливість переходу до моделі повної конституційної скарги, розширення предмету оскарження, удосконалення механізму виконання рішень, прийнятих Конституційним Судом України та відшкодування шкоди у разі її заподіяння неконституційним законом. Висвітлено проблему доцільності запровадження можливості звернення з конституційною скаргою для юридичних осіб публічного права.

Ключові слова: конституційна скарга, форма конституційної скарги,права і свободи людини і громадянина, Конституційний Суд України.

Актуальність теми

Конституційна скарга є відносно молодим інститутом у правовій системі України, проте її розвиток як елемента правозахисного механізму є нині одним із найважливіших питань порядку денного в конституційному правосудді як України, так і багатьох європейських держав. На разі реалізація механізму конституційної скарги має певні недоліки, а для громадян подання конституційної скарги є складною процедурою, для реалізації якої необхідно дотриматися низки вимог прийнятності скарги.

Проблематика інституту конституційної скарги в Україні була актуальною серед вітчизняних науковців ще до її впровадження. Так, конституційна скарга була предметом досліджень Айріян К.Б., Гультая М.М., Колодія А.М., Литвинова О.М., Остапенка В.В., Петришина О.В., Чорнолуцького Р.В. тощо. Зарубіжний досвід впровадження конституційної скарги досліджувався Беззубом І.І., Владиченком С.Д., Лемаком В.В., П'єцко Ю.Є. Окремим питанням реалізації права особи на конституційну скаргу Городовенко В.В., Запорожець В.І., Єзеров А.А., Савчин М.В., Селіванов А.О., Терлецький Д.С., Шаповал В.М. тощо.

Разом з тим, з огляду на динамічний розвиток процесів впровадження конституційної скарги в Україні та існування багатьох практичних аспектів її реалізації, потребує подальшого комплексного дослідження питання вимог до подання конституційної скарги, її прийнятності, визначення тенденцій подальшого розвитку цього правового інституту та пропозицій щодо його оптимізації.

Об'єкт дослідження- суспільні відносини у сфері захисту прав і свобод людини шляхом конституційного правосуддя.

Предметом дослідження є конституційна скарга як засіб гарантії прав і свобод людини і громадянина.

Метою статті є виділення окремих проблем інституту конституційної скарги в Україні та запропонування варіантів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу

Сучасні соціально-правові умови розвитку української державності ознаменували початок нового етапу становлення національного конституціоналізму, покликаного забезпечити подальше впровадження конституційних цінностей та принципів у державно-правову практику та утвердженні конституційного правопорядку, побудованого на взаємній довірі та відповідальності між особою та державою.

Цьому сприяють визнані конституційно-правові інститути, серед яких значне місце посідає конституційна скарга як апробований багатьма країнами світу ефективний засіб захисту основоположних прав людини та громадянина, зміцнення верховенства права та розбудови демократичної держави.

Для української судової системи внесені зміни до статті 55 Конституції України, які закріпили право кожного звернутися з конституційною скаргою, відкрили шлях формування нового конституційно-правового світогляду у відносинах вирішення принципово нових завдань суддів у застосуванні міри верховенства права особи в конфліктах із законами.

Розглядаючи інститут конституційної скарги, сьогодні більшість дослідників наголошують на його значенні як гаранту захисту прав і свобод людини, інституту демократії, ознаки верховенства принципу правової держави, форми громадського контролю та активної громадської участі в реалізації правової політики держави, засобу підвищення правосвідомості громадян та їх правової культури.

Зокрема, прогресивність інституту конституційної скарги відзначав Голова Конституційного Суду України Шевчук С.В., наголошуючи на тому, «що такий механізм дозволяє будь-якому громадянину без посередництва інших посадових осіб, народних депутатів звернутися до органу конституційної юрисдикції зі скаргою щодо неконституційності того чи іншого нормативно-правового акту» [1].

У найбільш загальному вигляді, зважаючи на різноманіття підходів до впровадження конституційної скарги до правового регулювання різних країн, її можна охарактеризувати як форму звернення особи до органу конституційної юрисдикції з метою захисту конституційних прав і свобод, результатом якого є вирішення питання щодо відповідності Конституції держави (конституційності) певного правового акта.

Науковці виділяють так звані «повну» та «нормативну» різновиди конституційної скарги.

Повна конституційна скарга передбачає, що за зверненням особи після використання всіх інших засобів юридичного захисту вирішується питання щодо конституційності нормативного або індивідуального адміністративного акта чи судового рішення, який безпосередньо порушує її конституційні права і свободи [2, с. 11]. Тобто за повною конституційною скаргою об'єктом конституційного контролю може бути і нормативно-правовий акт, який підлягає застосуванню у конкретній справі, і адресований конкретній особі остаточний індивідуальний акт [2, с. 11].

Взірцем моделі повної конституційної скарги виступає приклад Федеративної Республіки Німеччини та Австрії, а також Іспанії, у якій запроваджено процедуру *amparo*.

У результаті звернення із нормативною конституційною скаргою на відповідність Конституції держави може бути перевірений лише застосований щодо особи нормативний акт, що спричинило порушення її конституційних прав і свобод. Важливо підкреслити, що конституційний контроль щодо самого правозастосовчого акта при цьому не здійснюється. [2, с. 9]

Модель нормативної конституційної скарги застосували Україна, Республіка Польща, Російська Федерація.

При чому, нормативну модель конституційної скарги можна розділити на модель неповної нормативної конституційної скарги – надає можливість оскарження конституційності тільки законів (саме ця модель запроваджена в Україні) та модель нормативної конституційної скарги з можливістю

оскарження конституційності всіх нормативно-правових актів.

Проте аналіз реалізації механізму конституційної скарги в Україні свідчить про необхідність її подальшої оптимізації. В Україні інститут конституційної скарги є відносно молодим і тільки починає своє становлення. Попереду ще шлях його модернізації та еволюційного розвитку конституційного контролю.

Варто відзначити, що низка науковців підтримує запроваджену в Україні модель конституційної скарги, наголошуючи на тому, що це дозволяє Конституційному Суду України реалізовувати функцію контролю, при цьому не втручаючись у діяльність судів. Щодо цього, зокрема, Гультай М.М. зазначає, що «у випадку запровадження в Україні моделі повної конституційної скарги громадянин отримає можливість оскаржувати до Конституційного Суду України будь-який нормативний акт органу державної влади, якщо він, на думку позивача, порушує його конституційні права» [3, с. 101].

Це, у свою чергу, зумовить отримання Конституційним Судом України більших повноважень і можливості впливу на прийняття рішень судами загальної юрисдикції, а також можливість впливу на діяльність органів державної влади. Конституційний Суд України матиме механізм впливу та безпосереднього контролю прийняття рішень органами влади. У цьому випадку можна було б говорити про максимальне розширення впливу Суду на реалізацію правової політики.

Проте, варто відзначити, що в Україні існують перспективи розширення предмета конституційної скарги. По-перше, на цьому наголошує все більша кількість експертів-правників. Таку думку, зокрема, підтримують дослідники у сфері права Бесчастний В.М. та Запорожець В.І., які, аналізуючи особливості впровадження інституту конституційної скарги в Україні, відзначають, що «запроваджена в Україні модель конституційної скарги не дозволяє повною мірою розкрити її потенціал як засобу юридичного захисту. Науковці наголошують на необхідності запровадження нормативної моделі конституційної скарги, відповідно до якої може бути оскаржена відповідність Конституції України не тільки законів України, але й інших нормативно-правових актів (зокрема, актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України тощо)» [4, с. 18].

По-друге, таку можливість розглядають самі судді Конституційного Суду України. Зокрема, Лемак В.В., суддя Конституційного Суду України, визначав наявність певних проблем, які існують на етапі подання та розгляду конституційних скарг, серед яких він зазначив попередню перевірку скарги в Секретаріаті Суду щодо її відповідності вимогам, невизначеність розуміння поняття остаточного судового рішення, недоліки визначення кола суб'єктів права подання конституційної скарги [5, с. 52-53]. Лемак В.В. підкреслив, що поки що в Україні запроваджено модель часткової нормативної конституційної скарги, за якої оскарженню можуть підлягати лише закони, проте з часом ця модель може бути змінена [5, с. 55].

Необхідно розглянути можливість зміни моделі конституційної скарги на повну модель, відповідно до якої може бути оскаржена неконституційність не тільки законів України, використаних у судовій справі, але й інших нормативних актів органів державної влади. Це дозволить значно підвищити якість законодавства та забезпечити більш ефективний захист прав і свобод громадян.

Серед науковців також лунають пропозиції розгляду доцільності запровадження можливості звернення з конституційною скаргою для юридичних осіб публічного права. На думку низки науковців, право конституційної скарги слід надати ще й окремим юридичним особам публічного права, зокрема, органам місцевого самоврядування, комунальним і державним підприємствам. Адже певною мірою юридичні особи публічного права є носіями прав людини.

Проте, це може призвести і до порушення механізму стримувань і противаг, адже права фізичної особи мають бути пріоритетними відносно прав юридичної особи публічного права. Тому все ж таки, на нашу думку, поки що розширення кола суб'єктів

подання конституційної скарги є недоречним.

Як свідчить проведений аналіз, до Конституційного Суду України подається стабільно велика кількість конституційних скарг з початку дії цього інституту в Україні. До змісту та форми подання конституційної скарги висувається безліч вимог, серед яких обмежений предмет оскарження, необхідність чіткого дотримання часу оскарження (своєчасність), дотримання вимоги вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту тощо. При цьому кількість скарг, які не приймаються до розгляду у зв'язку з порушенням вимог до них, залишається більшою за 50%. Це можна пояснити недостатньою правовою культурою громадян, нерозумінням сутності конституційної скарги тощо.

Однією з вимог до подання конституційної скарги є те, що до неї мають бути додані належно завірені копії судових рішень. Разом з тим, відповідно до статті 2 Закону України «Про доступ до судових рішень» усі судові рішення підлягають оприлюдненню в електронному вигляді не пізніше наступного дня після їх виготовлення та підписання[6]. Отже, судді можуть ознайомитися з текстом судового рішення в Єдиному державному реєстрі судових рішень, отже, ця вимога може бути виключена з критеріїв прийнятності конституційної скарги.

Конституційний Суд України не зобов'язаний розглядати питання щодо наявності прогалин і колізій у законодавстві. Проте це є джерелом порушення прав людини. Отже, критерії прийнятності конституційної скарги мають бути переглянуті, а саме визнані такі їх елементи:

- особою використані всі засоби правового захисту, або існує підтвердження їх неефективності, що призводить до появи незворотних наслідків щодо змісту суб'єктивного права;
- порушене в скарзі питання містить певну інституційну проблему, яка має важливе значення для всієї правової системи;
- порушене в скарзі питання пов'язане із застосуванням основних принципів права, які поширюються, у тому числі, на приватно-правові відносини;
- прогалина чи колізія в законодавстві впливає на сутнісний зміст права.

З точки зору Владикіна О.Н., значно ускладнює право подання конституційної скарги вимога щодо попереднього вичерпання всіх інших національних засобів юридичного захисту. На думку науковця, необхідно спростити доступ громадян до конституційного правосуддя [7, с. 32]. Відповідно до статті 94 попередньої редакції Закону України «Про Конституційний Суд України» підставою конституційного звернення є неоднозначне застосування положень законів України судами або іншими органами державної влади, якщо, на думку позивача, це призвело до порушення його конституційних прав [8]. Отже, відповідно до такого формулювання особа може звернутися до Конституційного Суду України, не звертаючись попередньо до всіх можливих судових інстанцій.

Науковці наголошують на тому, що вимога щодо вичерпання перед поданням конституційної скарги всіх засобів правового захисту є суперечливою, адже закон може обмежувати права скаржника. Тому в якості пропозиції висувається необхідність доповнення законодавчого врегулювання в частині надання Конституційному Суду України можливості самостійно вирішувати питання щодо оцінки контексту використання інших засобів юридичного захисту, які слід використати перед поданням конституційної скарги.

Відповідно до статті 152 Конституції України, у разі якщо фізичній або юридичній особі, щодо якої було застосовано нормативні акти, визнані неконституційними, такими діями завдано матеріальної або моральної шкоди, вона відшкодовується державою у визначеному порядку. [9] Разом з тим відповідного нормативного акту, яким би було врегульовано алгоритм обчислення шкоди, що була завдана, строків, джерел фінансування відповідного відшкодування, органів, які є відповідальними за здійснення таких процедур, ще не прийнято.

У зв'язку з цим, необхідним є прийняття нормативно-правового акта, що врегульовував би механізм відшкодування шкоди у

випадку її заподіяння при дії закону, який визнаний неконституційним.

На сьогодні можна говорити про доволі високий рівень суспільного інтересу до інституту конституційної скарги. Запровадження інституту конституційної скарги дозволяє громадянам реалізовувати можливості для захисту своїх конституційних прав і свобод людини.

І надалі актуальними залишаються питання вдосконалення законодавчого врегулювання предмета конституційної скарги та заходів щодо її забезпечення, подальшого виконання рішень Конституційним Судом України. Отже, ця проблематика потребує подальшого ґрунтовного дослідження та аналізу.

Виходом з цієї ситуації може стати зокрема підвищення правової грамотності та правової свідомості громадян. Разом з тим, слід відзначити, що відмова Конституційного Суду України у прийнятті скарг через наявні недоліки звужує можливість громадян на захист своїх конституційних прав. Тому слід розглянути можливість певного спрощення форми та процесу подання конституційної скарги.

Проте однією з найбільш значущих проблем реалізації механізму захисту прав і свобод шляхом подання конституційної скарги є недосконалість подальшої реалізації рішень Конституційного Суду України. Незворотний і обов'язковий характер рішень Конституційного Суду України є однією з конституційних гарантій прав і свобод людини. Це, зокрема, було визначено в Рішенні Конституційного Суду України від 02.12.2019 № 11-р/2019: «Обов'язковість, остаточність та неможливість оскарження ухвалених Конституційним Судом України актів за наслідками розгляду справ пов'язані з виключними повноваженнями органу конституційної юрисдикції... Незгода з такими рішеннями (актами) не дозволяє жодному органу публічної влади ставити під сумнів їх зміст» [10].

Однак незважаючи на це, значна кількість рішень Конституційного Суду України залишається проігнорованою Верховною Радою України, що фактично означає недотримання принципу верховенства права та Конституції України, гарантії конституційних прав та свобод. Причиною цього є відсутність політичної волі у Верховної Ради України, невизначеність механізму виконання рішень Конституційного Суду України, хоча Суд може у висновку визначити порядок і строки його виконання та зобов'язати відповідні органи публічної влади здійснювати контроль за виконанням рішення.

Так, Конституційний Суд України визначає конституційність чи неконституційність законів та їх окремих положень, проте він не має законодавчих повноважень щодо внесення змін до законодавчих актів. Відповідно до Конституції України ці повноваження покладені на Верховну Раду України, саме вона має здійснювати внесення змін і доповнень до законодавчого акту, норми якого визнані неконституційними.

На основі вищевикладеного, можна виокремити такі основні напрямки оптимізації реалізації інституту конституційної скарги в Україні:

1) запровадження моделі повної конституційної скарги;

2) розширення предмета оскарження, зокрема, розгляд конституційних скарг щодо прогалин і колізій у законодавстві;

3) спрощення доступу громадян до конституційного правосуддя – врегулювання норми вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту перед зверненням до органу конституційної юрисдикції;

4) визначення порядку відшкодування матеріальної та моральної шкоди особам, що постраждали внаслідок застосування неконституційних норм права;

5) виключення вимоги обов'язкового долучення до конституційної скарги завірених відповідним судом копій судових рішень;

6) удосконалення механізму виконання рішень, прийнятих Конституційним Судом України; підвищення політичної відповідальності Верховної Ради України.

Подальший розвиток та становлення інституту конституційної скарги дозволить забезпечити захист прав і свобод людини, гарантованих Конституцією України, матиме наслідком легітимацію судової системи, зокрема, Конституційного Суду України, у суспільстві, підвищення правової культури громадян.

Література

1. Шевчук С.В. Про перший досвід розгляду конституційних скарг та суд, що «судить» закони. Українське право. 2018. URL: http://www.ukrainepravo.com/news/ukraine/stanislavshevchuk-pro-pershyy-dosvid-rozglyadu-konstytutsiynykh-skarg-ta-sud-shcho-sudyt-zakony (дата звернення 22.11.2021).

2. Конституційна скарга в діяльності адвоката/ М.І. Ставнійчук, А.А. Єзеров, В.І. Запорожець, Д.С. Терлецький. – Х.: Фактор, 2019. – 96 с.

3. Гультай М.М. Перспективи запровадження інституту конституційної скарги в правову систему України. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з питань запровадження конституційної скарги в Україні: збірка тез (18 груд. 2015, м. Київ). Київ, 2016. 186 с.

4. Бесчастний В.М., Запорожець В.І. Інститут конституційної скарги в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Правовий часопис Донбасу. 2020. № 3 (72). С. 9-20.

5. Лемак В. В. Конституційна скарга: досвід держав Центральної Європи і можливі уроки для України. Публічне право. 2016. № 4. С. 49-56.

6. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22.12.2005 р. № 3262-IV, із змінами та доповненнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення 22.11.2021).

7. Владикін О.Н., Друзь В.Д. Інститут конституційної скарги як гарантія прав і свобод людини та громадянина в Україні. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2019. № 1. С. 30-34.

8. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII, із змінами та доповненнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua. (дата звернення 22.11.2021).

9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, із змінами та доповненнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua. (дата звернення 22.11.2021).

10. Рішення Конституційного Суду України від 02.12.2019 № 11-р/2019. URL: http://ccu.gov.ua (дата звернення 22.11.2021).

O. Sapalova

THE PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF A CONSTITUTIONAL COMPLAINT IN UKRAINE

The scientific article is devoted to the research of legal nature of constitutional complaint as forms of address to the body of constitutional jurisdiction.Defines the concept of a constitutional complaint in the most general terms.The forms of constitutional complaint and their characteristics are analysed. The prospects for the development of a constitutional complaint in Ukraine are outlined.In particular, the possibility of moving to a full constitutional complaint model, broadening the subject matter of appeals, improving the mechanism for implementing decisions made by the Constitutional Court of Ukraine, and redress for unconstitutional law.The problem of the feasibility of introducing the possibility for legal persons of public law to lodge a constitutional complaint is highlighted.

Keywords: a constitutional complaint, a form of constitutional complaint, human and civil rights and freedoms, the Constitutional Court of Ukraine.

ДО ДЕЯКИХ ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

КОТЬКО Марія Ігорівна - студентка 2 курсу 6 групи факультету Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1460-2200

УДК 340.132

DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.4

Конституційні гарантії прав і свобод людини і громадянина мають велике значення в забезпечені реалізації інтересів громадян у демократичній країні. У статті досліджено, які існують основоположні конституційні гарантії. Відповідність гарантій, які встановлено в Україні, міжнародним стандартам. Проведено аналіз забезпечення ефективної реалізації зазначених гарантій в Україні. Виявлено основні прогалини в забезпеченні реалізації гарантії. Запропоновано шляхи та механізми вдосконалення українського законодавства для вирішення проблеми реалізації конституційних гарантій.

Ключові слова: конституційні гарантії, забезпечення реалізації, обмеження прав і свобод, ефективність гарантій, Конституція України, судова практика, судовий розгляд, виконання рішень.

Постановка проблеми

На сьогодні проблема забезпечення реалізації конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні стає все більше актуальною, бо це впливає на обмеження та звуження основоположних прав людини. Хоча в законодавстві і закріплені основні гарантії, проте на практиці існують проблеми з їх реалізації.

Мета статті

Головною метою роботи є встановлення основних гарантій, які знайшли своє закріплення в сучасному українському законодавстві, та їх відповідності міжнародним стандартам, виявлення основних проблем їх реалізації. А також внесення пропозиції щодо ефективного вирішення проблеми із забезпечення конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням гарантій конституційних прав і свобод громадян приділяли увагу такі українські вчені-конституціоналісти, як: В. В. Букач, А. В. Грабильніков, І. В. Дробуш, М. В. Зайцева, О. І. Кононенко, Л. Д. Воєводін, А. Ю. Олійник, В. А. Патюлін, О. В. Пушкіна, П. М. Рабінович, І. В. Ростовщиков, В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, В. Л. Федоренко та інші.

Виклад основного матеріалу

Теорія суспільного договору Джона Локка зіграла важливу роль у формуванні сучасних західноєвропейських демократичних державах. Він вважав, що люди вільні та рівні від народження та мають невід'ємні природні права, але водночас розумів стан війни всіх проти всіх, коли люди вступають у конфлікт між собою, з метою реалізації та захисту власних прав. Тому для подолання природного стану конфлікту було сформовано систему врядування, яка повинна забезпечити отримання певних благ та їх захист. «Отже, політичною владою я вважаю право створювати закони, які передбачають смертну кару і, відповідно, усі інші менш суворі засоби покарання для регулювання й

збереження власності, і застосовувати силу співтовариства для виконання цих законів і для захисту держави від нападу ззовні і все це тільки заради суспільного блага» [1]. Гарантіями існування такої системи виступала можливість повалення такої системи навіть із застосуванням сили, якщо це необхідно у випадку, коли органи влади не виконують обов'язки із забезпечення захисту прав.

З розвитком сучасного конституціоналізму саме конституція стала фундаментом правової системи держави, її законодавства, а також визначальним чинником забезпечення прав і свобод людини, їх захист, охорони державного суверенітету, становлення громадянського суспільства, формування та розвитку інститутів державної влади. Тому постало питання конституційного закріплення основних прав людини з урахуванням людських можливостей та державних дій, що викликало потребу в конституційному унормуванні природних прав.

Україна є країною, у якій державно-правовий розвиток спрямований на побудову демократичної, правової, соціальної держави, яка, у свою чергу, могла б бути здатною втілити конституційні принципи визнання людини найвищою соціальною цінністю, чиї права, свободи і інтереси визначають шлях діяльності державної влади. Тож у конституційному праві визначається основне коло найбільш важливих питань реалізації Конституції України з метою ефективного забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Під гарантіями прав і свобод людини і громадянина традиційно розуміється система загальних (політичних, економічних, духовних та ін.) і спеціально-юридичних засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації прав людини, а також забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень [2]. Система гарантій прав людини уявляється наступним чином: група загальних («матеріальних») гарантій, група спеціальних (юридичних) гарантій, організаційні гарантії [3]. Загальні гарантії – це об'єктивні матеріальні й духовні умови реалізації основних прав і законних інтересів людини (економічні, політичні, соціальні та духовні). Варто зазначити,соціальні гарантії передбачають насамперед наявність державних соціальних програм, пов'язаних із задоволенням тих необхідних інтересів, які людина не може здійснювати самостійно, без допомоги держави (освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення [4].

Проте обсяг прав і свобод не є абсолютним. Так, випадки обмеження прав чітко встановлені законом, а саме: у ст. 64 Конституції України зазначено, що Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статями 24, 25, 27, 28,-29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61,-62, 63 цієї Конституції [5].

Згідно із Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16.03.2000 р. Передбачається можливість тимчасового введення надзвичайного стану в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій природного характеру, що призвели чи можуть призвести до людських та матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, також п. 1 ч. 2 ст. 4 встановлює, що надзвичайний стан може водитися в разі пандемії, що створює загрозу життю і здоров'ю значних верств населення,а також допускається тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб [6].

Щодо процедури введення надзвичайного стану, то вона передбачена в ч. 3 ст. 83, п. 31 ч. 1 ст. 85, п. 21 ч. 1 ст. 106 Конституції України та в ст. 5 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану», так надзвичайний стан в Україні або в окремих її місцевостях вводиться Указом Президента України, який підлягає затвердженню Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення Президента України. Пропозиції щодо введення надзвичайного стану з підстав пандемії, інших особливо тяжких надзвичайних ситуацій природного характеру подає Кабінет Міністрів України [5]. Також законодавцем встановлено терміни введен-

ня надзвичайного стану, а саме, надзвичайний стан в Україні може бути введено на строк не більш як 30 діб і не більш як 60 діб в окремих її місцевостях, а у разі необхідності — може бути продовжений Президентом України, але не більш як на 30 діб. Новий Указ Президента України про продовження дії надзвичайного стану набирає чинності після його затвердження Верховною Радою України.

Проте, незважаючи на те, що Конституцією чітко встановлені права і свободи людини та громадянина, в Україні спостерігається тенденція спроб різного тлумачення окремих положень Конституції, які саме гарантують забезпечення та захист таких прав. Так, наприклад, виникають суперечки з приводу тлумачення окремих положень таких статей Конституції, як «право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування» (стаття 49), «право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї», що включає достатнє харчування, одяг, житло (стаття 48), а також інші позитивні права, які в сучасних українських умовах перетворилися для значної кількості громадян на справжню фікцію.

Наприклад, право кожного на охорону здоров'я, яке закріплено в ст. 49 Конституції, передбачає, що у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно. Тлумачення положення цієї статті надає КСУ у рішенні у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу), у якому народні депутати звернулися з клопотанням щодо офіційного тлумачення терміна «безоплатність медичної допомоги» та роз'яснення чи слід розуміти норму Конституції «таким чином, що медична допомога в державних і комунальних закладах охорони здоров'я може забезпечуватися не тільки за рахунок державного бюджетного фінансування та внесків роботодавців, але й за рахунок залучення коштів населення через інші солідарні форми, такі як лікарняні каси, кредитні спілки тощо» [7]. Так, КСУ дійшов висновків, що термін «медична допомога надається безоплатно» означає, що індивід, який отримує таку допомогу у державних і комунальних закладах охорони здоров'я, не повинен відшкодовувати її вартість ні у вигляді будь-яких платежів, ні у будь-якій формі незалежно від часу надання медичної допомоги [7]. Але в цьому ж рішенні КСУ створює лазівку, так як, на думку КСУ, це положення не забороняє і можливості надання громадянам медичних послуг, які виходять за межі медичної допомоги, за окрему плату. Перелік таких платних послуг не може виходити за межі безоплатної медичної допомоги і відповідно до вимог п. 6 частини першої ст. 92 Конституції України має встановлюватись законом.

Слід зазначити, що на цей момент у Верховній Раді України вже знаходиться проєкт закону щодо державних фінансових гарантій надання медичних послуг та лікарських засобів, в якому пропонується введення механізмів співоплати за медичні послуги, які передбачають, що оплата частково здійснюється державою, а частково громадянином. Аналіз даного законопроекту призводить до повернення до дискусії щодо розуміння та змістовного наповнення понять «медична допомога» та «медичні послуги». У свою чергу, Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» у ст. 8 визначає види безоплатної медичної допомоги, а саме: екстрена медична допомога, первинна медична допомога, вторинна медична допомога, третинна медична допомога, паліативна допомога [8]. Виходячи з аналізу цього законопроєкту, можна дійти висновку, що в ньому відбувається підміна таких понять, як «медична допомога» на «медична послуга» [9], бо коли в ньому йдеться про медичні послуги, то de facto говорять про медичну допомогу. А це є звуження змісту та обсягу чинних прав і свобод згідно зі ст. 49 Конституції, що не допускається відповідно до ч. 3 ст. 22 Конституції при ухваленні нових законів або внесення змін до чинних законів. Такі обставини дають підстави для неефективного забезпечення конституційних соціальних гарантій прав і свобод людини і громадянина у сферах життєдіяльності людини.

Так як Україною ратифіковані такі міжнародні договори, як Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі- Конвенція), Загальна декларація прав людини , то слід звернутися до положень, які закріплюють право на охорону здоров'я в цих документах, та визначити відповідність європейським стандартам конституційних гарантій в Україні. У цьому аспекті слід зазначити, що Конвенцією не передбачено безпосередньо захист соціально-економічних прав, у тому числі право на охорону здоров'я, але можливим є звернення за захистом цього права у розрізі низки інших статей Конвенції. Так, у практиці Європейського суду із захисту прав людини (далі-ЄСПЛ) виокремлюють порушення права на: життя (ст. 2 Конвенції), заборону тортур (ст. 3), права на свободу та особисту недоторканність (ст. 5), права на справедливий судовий розгляд (ст. 6), права на повагу до особистого і сімейного життя, на недоторканність житла (ст. 8). Виходячи з аналізу практики ЄСПЛ, можна зробити висновок, що право на охорону здоров'я має комплексний характер та включає право на інформацію та конфіденційність інформації про стан здоров'я; право на медико-соціальну допомогу; право на згоду на лікування та медичне втручання; право на сприятливе екологічне середовище, яке впливає на стан здоров'я та ін. Європейський досвід дає розуміння поняття права на охорону здоров'я як невід'ємної складової права на життя, яке захищається ст. 2 Конвенції, бо реалізація цього прав не можлива без реалізації права на здоров'я, так як нормальне біологічне та соціальне функціонування людини не можливе без здоров'я.

Аналізуючи рішення ЄСПЛ у справах «Калашников проти Російської Федерації», «Биржиковський проти Польщі», «Д. проти Сполученого Королівства», «Попов проти Російської Федерації», слід зазначити, що порушення ст. 2 Конвенції вважається не лише у випадках позбавлення життя, а і при серйозних пошкодженнях організму людини, які не спричинили його смерть, але представляли серйозну загрозу його життю. Також в аспекті реалізації права на здоров'я є забезпечення своєчасної адекватної і необхідної медичної допомоги, яке передбачене ст. 3 Конвенції, та обов'язок держави забезпечити таку допомогу. Однак, у ряді рішень таких, як «Панайтеску проти Румунії», «Оял проти Туреччини», «Н. проти Сполученого Королівства», « Йо-Екале Мван'є проти Бельгії» ЄСПЛ зазначав той факт, що Конвенція не гарантує соціально-економічні права, включаючи право на безкоштовну медичну допомогу, і що скарги щодо якості медичної допомоги не є предметом спору відповідно до положень Конвенції або Протоколів до неї. Але варто зазначити, якщо таке право гарантовано законом держави, то буде порушення ст. 2 Конвенції, як, наприклад, було у справі «Панайтеску проти Румунії».

Не менш важливою соціально-економічною гарантією є забезпечення захисту права на працю, яке закріплене в ст. 43 Конституції, що передбачає право кожного на працю та включає можливість заробляти собі на життя, яку особа вільно обирає або на яку вільно погоджується, крім того, зміст поняття права на працю включає відповідні гарантії реалізації цього права. Так, згідно з рішенням КСУ у справі за конституційною скаргою Жабо Тетяни Максимівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 40 Кодексу законів про працю України від 4 вересня 2019 року, вільний вибір передбачає різноманітність умов праці, проте сталими (обов'язковими) є гарантії захисту працівника від незаконного звільнення за будь-яких умов праці, що є соціальним захистом держави, що також передбачає забезпечення реалізації конституційного права на відпочинок, закріпленого в ст. 45 Конституції [10]. Варто зауважити, що згідно з приписами Конституції незалежно від підстав виникнення трудових правовідносин держава зобов'язана створювати ефективні організаційно-правові механізми для реалізації трудових правовідносин на рівні закону, а відсутність таких механізмів нівелює сутність конституційних прав і свобод працівника. У цьому аспекті слід зазначити практику ЄСПЛ у справі «Eweida and Others v. The United Kingdom», у якому Суд визнавав звільнення і відсторонення працівників

такими діями, що суперечать Конвенції [11], також Суд у справі «Олександр Волков проти України» висловив свою позицію щодо впливу на приватне та професійне життя обмежень, які накладені на доступ до професії та звільнень, які підпадають під дію ст. 8 Конвенції.

Таке закріплення гарантії кожного мати право на працю відповідає міжнародним стандартам у сфері захисту прав і свобод людей. А саме, стаття 23 Загальної декларації прав людини 1948 р. встановлює, що кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі та сприятливі умови праці й на захист від безробіття [12], поняття вільного вибору праці та вільного погодження на працю відповідає положенням ст. 4 Конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод» 1950 р., яка забороняє рабство й примусову працю, зокрема, ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю [13].

Проте, варто зазначити, що право на працю різниться його нормативною фіксацією в зарубіжних державах. Так, наприклад країни з розвиненою демократією, США, Канада, Данія, приділяють мало уваги закріпленню цього права в конституціях чи зовсім не приділяють, оскільки це право вважається невід'ємним і посягання на нього є неможливим. Натомість, у країнах колишнього соціалістичного табору, зокрема у Польщі, Угорщині, Білорусі конституційне право людини на працю закріплюється досить широко, зі встановленням цілої системи юридичних гарантій щодо рівності прав чоловіків і жінок, вільного вибору професії й роботи та ін. Однак, у конституціях зарубіжних країн право на працю сформульовано декларативно, але в деяких зазначається обов'язок держави реалізувати та гарантувати це право. Про це свідчить Конституція Італії, у якій у ст. 4 закріплено, що «за всіма громадянами визнається право на працю та створення умов, які забезпечують реальність цього права», а кожний громадянин «зобов'язаний здійснювати діяльність або функцію, що сприяють матеріальному або духовному прогресу суспільства», стаття 22 Конституції Греції зазначає, що держава турбується про створення умов для забезпечення повної зайнятості всіх громадян. Аналогічна норма міститься у Конституції Болгарії (ст. 48), Нідерландів (п. 1 ст. 19) [14].

Як підтверджує зарубіжний досвід, ефективну реалізацію конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина забезпечують юридичні гарантії. Юридичні гарантії полягають у закріпленні в законодавстві засобів, які безпосередньо забезпечують правомірну реалізацію, охорону й захист прав [9]. А саме, право на судовий захист – це гарантія здійснення прав і свобод, що існує у всіх демократичних державах, право на відшкодування матеріального та морального збитку, право на знання кожним свої прав і обов'язків, а також право на юридичну допомогу. Але насамперед найголовнішою юридичною гарантією є принцип неприпустимості обмеження прав і свобод людини і громадянина без відповідної вказівки про це в законі.

Так, наприклад, у ст.17 Конституції Іспанії вказано: «Кожен затриманий повинен негайно і в зрозумілій формі бути проінформованим про його права та підстави затримання»; у ст. 37 Конституції Японії вказано: «За будь-яких обставин обвинувачений у кримінальній справі може звернутися за допомогою до кваліфікованого адвоката. У випадку, коли обвинувачений не в змозі зробити це сам, адвокат призначається державою» [15].

Відповідно до міжнародних стандартів, ч. 2 ст. 55 Конституції України закріплює, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [5]. Статтею 42 Закону України "Про Конституційний Суд України" закріплено право громадянина України, іноземця, особи без громадянства та юридичні особи на звернення до Конституційного Суду України з метою захисту своїх порушених прав. Формою реалізації зазначеного права є конституційне звернення - письмове клопотання до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституцій-

них прав та свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи [16].

Також у європейських країнах має позитивний досвід запроваджений інститут омбудсмана (Уповноваженого з прав людини), цей інститут є універсальним інструментом виявлення і сприяння усуненню порушень прав і свобод людини і громадянина. Тож новацією у державно-правовій системі захисту прав і свобод людини у нашій країні є запровадження спеціального інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. У Конституції України закріплюється право особи звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого (ст.55) і визначається, що через нього здійснюється парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина (ст.101). Статус, функції та компетенція Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини закріплені у конституційному Законі України "Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини", прийнятому Верховною Радою України 23 грудня 1997р.

Однак, саме проблема реалізації забезпечення юридичних гранатній впливає на захист конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні, яка полягає в ефективності діяльності судових гарантій, а саме, виконання судових рішень. Про що свідчить рішення ЄСПЛ щодо справи «Юрій Миколайович Іванов проти України», у якому системі виконання Українською державою судових рішень у сфері прав людини була винесена вкрай негативна оцінка.

Сучасна судова практика ЄСПЛ має велике значення для судової системи в Україні так, як Конституцією України статтею 9 визначено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. Європейська Конвенція з прав людини була ратифікована Україною 17.07.1997 року (N 475/97-ВР) та набула чинності для України 11.09.1997 року. Таким чином, Конвенція стала частиною національного законодавства і підлягає застосуванню.

Висновки і пропозиції

Отже, проаналізувавши чинне законодавство, можна стверджувати, що в Україні закріплені основні конституційні гарантії прав і свобод людини і громадянина, які відповідають міжнародним стандартам зарубіжних країн, задля ефективного забезпечення захисту реалізації зазначених прав. Проте, з огляду судової практики вбачаються прогалини якісної та ефективної реалізації зазначених гарантій, що призводить до порушення та обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина. А саме, забезпечення юридичних гарантій у виконанні судових рішень, тому для вирішення проблеми реалізації конституційних гарантій необхідно вдосконалювати судову систему країни та проводити реформу, яка буде спрямована на вирішення питання щодо своєчасного та ефективного виконання рішень міжнародних та українських судів.

Література

1. John Locke Two Treatses of Government» https//ww.britannica.com/biography/John-Lockt efto2433 Цитака за виданням Локк Дж Сочинения: В 3т.—Т.3. М.: Мысль, 1988. сс. 137-405. (рос.)

2. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. /- М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Х., 2009. – С. 456

3. Смоленский М. Б., Мархгейм М. В. Конституционное право Российской Федерации: [учебник] / М. Б. Смоленский, М. В. Мархгейм. – Ростов н/Д: Феникс, 2009. – 446 с

4. Конституционное право: Учеб. для студентов юридических вузов и факультетов / Отв. ред. проф. В. В. Лазарев. – М.: Изд-во БЕК, 1998. – 430 с

5. Конституція України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

6. Закон України Про правовий режим надзвичайного стану, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним подан-

ням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02#Text

8. Закон України Основи законодавства України про охорону здоров'я. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text

9. Проект Закону про державні фінансові гарантії надання медичних послуг та лікарських засобів. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61566

10. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Жабо Тетяни Максимівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 40 Кодексу законів про працю України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va06p710-19#Text

11. Case of Eweida and Others v. The United Kingdom. ECHR. Strasbourg. 25/05/2013. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre-press#{%22ite mid%22:[%22001-115881%22]} (Last accessed: 05.05.2021)]

12. Загальна декларація прав людини. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН.- № 217 від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/995_015#Text (дата звернення: 01.16.2020).

SUMMARY

Constitutional guarantees of human and civil rights and freedoms are of great importance in the implementation of the policy of a democratic country. The article examines the basic constitutional guarantees. Compliance of guarantees established in Ukraine with international standards. An analysis of ensuring the effective implementation of these guarantees in Ukraine. The main gaps in ensuring the implementation of the guarantee have been identified. Ways and mechanisms of improvement of the Ukrainian legislation for the decision of a problem of realization of constitutional guarantees are offered.

13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи. 04.11.1950 р. Урядовий кур'єр. 2010. № 215. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 22.05.2021).

14. Конституції зарубіжних країн : навч. посіб. / авт.-упоряд. В. О. Серьогін,- Ю. М. Коломієць, О. В. Марцеляк [та ін.] ; ред. В. О. Серьогін. Харків : ФІНН, 2009. 664 с.

15. Хромей В. В. Конституційне право на працю : монографія. Київ: Нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 240 с

16. Закон України Про Конституційний Суд України, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text

ОСНОВОПОЛОЖНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ВИБОРЧИМ ПРОЦЕСОМ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ОГЛЯД ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

КУЗИК Петро Миколайович - здобувач кафедри публічного адміністрування ПрАТ ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.5

Статья посвящена обобщению основополагающих принципов государственного управления избирательным процессом в Украине и их отражения в отечественной научной среде.

В ходе исследования проанализированы нормы действующего законодательства и теоретические наработки отечественных и зарубежных исследователей, посвященных как непосредственно государственному управлению избирательным процессом, его правовому регулированию, так и особенностям соблюдения безопасности избирательного процесса.

Выяснено, что украинские ученые рассматривали такие аспекты исследуемой проблематики, как: теоретико-методологические основы государственного управления избирательным процессом в Украине; модернизация системы государственного управления в контексте развития гражданского общества в Украине; теоретико-методологические основы организации местного самоуправления в Украине в контексте повышения эффективности его деятельности; механизмы реализации коммуникативного взаимодействия в сфере публичного управления; государственная политика в области средств массовой коммуникации в условиях общественных трансформаций в Украине; государственная информационная политика в современном политическом пространстве.

Отдельное внимание уделено вопросам организации и обеспечения безопасности выборов в Украине, в частности: проблематике организации форсайта безопасности избирательного процесса в контексте государственного управления; проблематике безопасности выборов в условиях необъявленной, гибридной войны и пандемии COVID-19; проблематике обеспечения права голосовать на местных выборах внутриперемещенных лиц; проблематике безопасности персональных данных избирателей, защиты информационно-аналитических систем от кибератак; проблематике антикризисного управления избирательным процессом в Украине.

Ключевые слова: выборы, избирательный процесс, государственное управление, государственное управление избирательным процессом, правовое регулирование, теоретико-методологический обзор, безопасность избирательного процесса, форсайт безопасности.

Обґрунтування актуальності обраної теми дослідження

Європейський вибір України обумовлює необхідність модернізації державного управління демократичним розвитком держави, у тому числі – виборчим процесом. Верховенство права, забезпечення прав та свобод людини й громадянина, здійснення легітимних, вільних, чесних виборів є не просто європейськими орієнтирами для України, але й неодмінною умовою її міжнародного визнання як демократичної і правової держави.

Важливість дослідження теоретичних підходів щодо державного управління виборчим процесом у нашій державі загострюється з огляду на необхідність формування дієвих моделей прогнозування загроз проведенню чесних виборів, що набуває особливого значення

в умовах поширення кіберзагроз, порушення територіальної цілісності України, поширення заходів, спрямованих на протидію пандемії COVID-19.

Усе це обумовлює високу актуальність дослідження теоретичних підходів щодо основоположних засад державного управління виборчим процесом в Україні.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій

Основоположні засади державного управління та правового регулювання в контексті національної та інформаційної безпеки вивчали численні вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема: С.С. Бучик, О.І. Варченко, В.І. Григор'єв, Ю.С. Довгаль, Я.М. Жарков, І.Ф. Корж, В.В. Кульчицький, С.О. Лисенко, О.В. Литвиненко, Л.Р. Наливайко, А.Ю. Нашинець-Наумова, В.Г. Пилипчук, А.М. Подоляка, Є.Д. Скулиш, В.Ю. Степанов В.С. Цимбалюк, Р.Ф. Черниш, А.В. Чунарьова, О.В. Шевякова, О.К.Юдін та ін. Проблеми довіри до органів публічної влади в контексті демократичного державотворення з'ясовували О.П. Айвазовська, О.О. Бабінова, М.Й. Братковський, Л.М. Костецька, О.Г. Кучабський, І.П. Лопушинський, О.Є. Макух, А.Б. Міщенко, С.С. Погорєлий та ін.

При цьому узагальнення їх підходів щодо трактування ними засад державного управління виборчим процесом в Україні у вітчизняній науці зроблено не було, що й обумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою дослідження виступає систематизація вітчизняних наукових напрацювань, які присвячені теоретико-концептуальному обґрунтуванню проблематики державного управління виборчим процесом.

Основний зміст дослідження

Наразі у вітчизняній науці дедалі більшого поширення набуває комплексний підхід до вивчення суспільних відносин. У цьому контексті доречним видається систематизація теоретичних поглядів на державне управління виборчим процесом. У найбільш узагальненому вигляді можна викоремити такі складові цього підходу, як теоретико-концептуальні засади державного управління виборчим процесом та науково-прикладні засади державного управління виборчим процесом.

Крім того, окремої уваги заслуговують сутність поняття «виборчий процес» у теоретико-наукових підходах, законодавчі засади виборчого процесу та безпека виборчого процесу.

Теоретико-концептуальне обгрунтування проблематики державного управління виборчим процесом було здійснено, зокрема в наступних роботах:

- проблематика форсайту безпеки в контексті безпекознавства в цілому, права та державного управління – аналітико-прогностичні дослідження автора [1]; С.О. Лисенка [2], С.Ф.Серьогіної, І.О.Баришева [3]; Н.Н.Талеба [4];

- державне управління виборчим процесом в Україні: теоретико-методологічні засади, у якому А.П. Савков зазначав, що теоретичним підґрунтям для державного управління виборчим процесом (ВП) з метою задоволення суспільних потреб, у тому числі потреби безпеки, може бути концепція «політичних мереж», що обумовлює необхідність неухильного виконання державою функції суспільної координації. Політична мережа розглядається як система державних та недержавних утворень у певній сфері, що взаємодіють між собою на основі інституційної, ресурсної та інших видів залежності з метою досягнення загальної згоди щодо політичних питань, які всіх цікавлять та турбують, з використанням формальних та неформальних норм.

Основою цієї концепції є обов'язкове існування взаємної довіри та взаємних зобов'язань учасників виборчого процесу. Акцентовано, що застосування цієї концепції, по-перше, змусить усіх, хто іде на вибори, нести перед електоратом відповідальність за всі передвиборчі політичні обіцянки-тексти; по-друге, наповнить реальним змістом громадський контроль за перебігом виборів; потретє, перетворить органи державної влади із своєрідного «розпорядника, адміністратора» на рівноправного учасника, зацікавленого в досягненні спільного інтересу, узгодженого з усіма суб'єктами виборчого процесу, а саме: забезпеченні об'єктивності та неупередженості електорального процесу [5, с. 11-12];

- теоретико-методологічні засади розвитку державного управління виборчим процесом в

Україні (на основі досвіду країн ЄС) - дисертаційне дослідження В. Ю. Когутюк [6];

- проблематика модернізації державного управління на основі концептуального моделювання «нового державного менеджменту», концепції «суспільно-політичних мереж», концепції «governance» (врядування), які визначають концептуальне бачення політико-адміністративної реформи в Україні, її складові: досягнення згоди більшості політичних і громадських сил щодо стратегії, цілей і змісту реформи; побудова демократичної моделі політичної системи; створення структур для координації і узгодження дій усіх акторів реформаторського поля; політична воля і відповідальність вищих посадових осіб держави; повернення до мажоритарної виборчої системи на місцевих виборах та до змішаної – на парламентських; створення інститутів багатостороннього політико-громадського діалогу - дисертаційне дослідження О.Г.Пухкал [7, с. 9];

Науково-прикладні засади вирішення проблем державного управління виборчим процесом в Україні теж не лишилися поза увагою науковців. Серед іншого, вони з'ясовувалися в межах ряду дисертаційних досліджень:

- теоретико-методологічні засади організації місцевого самоврядування (ОМС) в Україні - дисертаційне дослідження П.В.Ворони, у якому представлено вирішення проблеми підвищення ефективності організації місцевого самоврядування на основі запровадження двотурової мажоритарної системи виборів голів територіальних громад; впровадження кваліфікаційних вимог у процесі балотування на посаду голови громади; призначення позачергових виборів на основі рішень адміністративних судів. Проаналізовано соціально-політичне явище «дуалізм виборчих уподобань» як неоднозначність ідеологічного волевиявлення виборців під час голосування до парламенту й рад різних рівнів [8, с.24-25];

- механізми реалізації комунікативної взаємодії у сфері публічного управління - дисертаційне дослідження О.А.Рачинської, у якому розглянуті проблеми загального виборчого права та безпеки державних службовців (психологічної безпеки), державної безпеки, проблеми небезпеки для інститутів громадського суспільства, проблеми інформаційної безпеки суспільства та громадянина, невирішеність проблем фінансової незалежності медіа у період виборчих компаній, коли суспільство потребує об'єктивного політичного інформування задля здійснення вільного волевиявлення щодо політичного майбутнього держави [9];

- державна політика у сфері засобів масової комунікації в умовах суспільних трансформацій в Україні - дисертаційне дослідження Ю.В. Нестеряк, що включало проблематику механізмів державного регулювання та саморегулювання засобів масової комунікації під час виборчих кампаній, зокрема розгляд європейських стандартів висвітлення виборів у засобах масової комунікації на основі рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи; аналіз висвітлення виборчих компаній в Україні на основі досліджень вітчизняних науковців, міжнародних спостерігачів та державних регуляторних органів; представлення методології та результатів медіамоніторингу щодо забезпечення права на об'єктивну і збалансовану інформацію під час парламентських виборів в Україні; вдосконалення державного регулювання та саморегулювання засобів масової комунікації під час виборчих кампаній в Україні; визначення напрямів вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України [10, С.3-4];

- державна інформаційна політика у сучасному політичному просторі - дослідження В.Ю.Степанова, що акцентує увагу на проблематиці критеріїв ІБ держави, забезпеченні безпеки національного інформаційного простору, захисту персональних даних, ефективної комунікації з виборцями як «керованим» співтовариством, що припускає формування або коректування громадської думки [11, с. 77];

- особливості реалізації органами місцевого самоврядування державної політики в умовах трансформації українського суспільства - дисертаційне дослідження В.І.Шария, у якому представлено проблематику упровадження європейських принципів реалізації державної політики в діяльність органів місцевого самоврядування України, а саме реалізація передвиборчої програми, політичного курсу, схваленого більшістю виборців; впровадження транзитивної моделі реалізації політики ОМС в Україні [12, с.13].

Не залишилася осторонь уваги дослідників і проблема сутності поняття «виборчий процес». Їй присвячено праці таких учених як: А.С. Бандурка [13], Ю.Г. Барабаш [14], Ф.В.Веніславський [15], В.П.Колісник [16], Л.М. Костецька [17], В.В.Молдован, В.Ф. Мелещенко [18] та інші.

Питанням виборчого права, стандартів, принципів,стабільності виборів та виборчого процесу та їх адаптації до умов України присвячено дослідження таких учених як Н.В. Богашева, Ю.Б. Ключковський [19; 20], М.А. Бучин [21], Р.П. Князевич [22], В.Ф. Мелещенко, В.В.Молдован [18], Ю.В. Нестеряк [10], А.П. Савков [5]. Натомість більш детально проблеми вдосконалення виборчої системи досліджували Н.В. Богашева, Ю.Б. Ключковський, Л.В.Колісецька [23], В.В. Молдован, В.Ф. Мелещенко [18], О.Г. Пухкал [7], А.П. Савков [5] та ін.

Під час вивчення деяких аспектів еволюції виборчого законодавства України протягом періоду 1986-2006 років дослідники Н.В. Богашева, Ю.Б. Ключковський, Л.В. Колісецька розглядали загальнонародні вибори актом народного волевиявлення, завдяки якому політична воля нації безпосередньо втілюється у владні політичні структури, легітимізує їх, стає державною волею [23]. Однак у цілому, для сьогодення є характерною неоднозначність розуміння поняття «виборчий процес» у наукових підходах. Його розглядають у таких трактуваннях як: специфічна діяльність уповноважених органів і громадян держави, яка регулюється законодавством та спрямована на формування конституційного якісного і кількісного складу органів державної влади та органів місцевого самоврядування [24]; процес, що ґрунтується на нормативно-правових актах і має ознаки правової врегульованості та закритості [25, с. 51]; сукупність послідовних, логічно обумовлених стадій (етапів) здійснення виборчих процедур, спрямованих на формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування [14, с. 115]; складна структура технологій забезпечення і захисту активного і пасивного виборчого права громадян України на основі послідовного впровадження комплексу виборчих дій та процедур [26]; встановлена законодавством процедура, порядок організації і проведення виборів, один із елементів виборчої системи [18].

Відповідно до чинного законодавства, «виборчий процес» вважається процесом, що повинен реалізуватися на засадах: 1) гарантії реалізації виборчих прав громадян;- 2) дотримання основних принципів виборчого права; 3) законності та заборони незаконного втручання будь-кого у цей процес; 4) політичного плюралізму та багатопартійності;- 5) публічності та відкритості виборчого процесу; 6) свободи передвиборної агітації, рівних умов доступу кандидатів на пост Президента України до засобів масової інформації; 7) неупередженості органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, підприємств, закладів, установ і організацій, їх керівників, інших посадових і службових осіб до кандидатів на пост Президента України, партій [27].

Вибори можна вважати найбільш поширеною формою прямого народовладдя,яка застосовується у більшості країн світу; це сучасна цивілізована правова форма оновлення влади, приведення її структур та діяльності у відповідність до потреб життя [28]. Як зазначає Л.М.Костецька, вибори лише за певних умов є елементом демократії та сприяють її розвиткові, а також є формою прямої влади народу в демократичній державі. Щоб стати атрибутом демократичного політичного режиму, вибори повинні проводитися у відповідності з міжнародними нормами і стандартами, які сьогодні є пріоритетними по відношенню до внутрішнього законодавства України [29].

Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія) у своїх рекомендаціях зазначає, що вибори, які відповідають спільним для європейського доробку засадам, на які спирається справді демократичне суспільство, мають проводитися з дотриманням таких основних норм: виборче право має бути загальним, рівним, вільним і прямим при таємному голосуванні. Крім того, вибори мають проводитися регулярно. Також звертається увага на те, що найбільш принципові норми виборчого законодавства, зокрема ті, що регулюють саму виборчу систему, склад виборчих комісій і визначення меж виборчих округів, доцільно закріплювати в конституції або в акті, що має вищий статус, аніж звичайний

закон (пункт 66 Пояснювальної доповіді до зазначених вище Керівних принципів щодо виборів) [30],

Державне управління виборчим процесом базується на засадах національного виборчого законодавства та державно-управлінської практики і орієнтується на міжнародні стандарти у цій сфері. Рекомендується при визначенні поняття «виборчий процес» у контексті державного управління виходити з того, що це послідовність подій, сукупність різних форм взаємодії та послідовних дій з висунення, агітації та голосування за суб'єктів політичної і державної влади, самоврядування, персональний та структурний склад яких формується вираженням волі тієї частини населення, яка за законодавством вважається достатньою для визнання результатів виборів легітимними. Тобто це процес, у результаті якого здійснюється відновлення політичних та державних інститутів, що забезпечує формування владних структур у ході реалізації виборчих демократичних процедур.

Ефективність або результативність влади полягає в результатах реалізації всіх задумів, платформ, програм, її здатності ефективно управляти всіма сферами суспільного життя, досягати політичної мети оптимальними засобами. Одразу виникає проблема встановлення універсального критерію, за яким можна об'єктивно визначити ефективність політичної влади.

Окремої уваги заслуговує проблематика безпеки виборів та її відображення у наукових та аналітичних дослідженнях, зокрема: у науковій праці М.А.Бучина поставлена проблема безпеки виборів в Україні у 2014 році в умовах неоголошеної, гібридної війни, що поставило комплекс безпекових загроз [31]; у дисертаційному дослідженні В.Ю.Когутюка встановлено взаємозв'язок і взаємозалежність виборчого процесу та політичної, соціальної безпекової систем і системи державного управління, а також виявлено, що проблема забезпечення безпеки виборчого процесу є процесуальною гарантією для реалізації основоположних принципів у європейській практиці [6, с. 6, 9]; у дослідженнях, які присвячені проблематиці організації форсайту безпеки, зокрема в роботах С. О. Лисенка [2], Н. Н. Талеба [4]; форсайту безпеки виборчого процесу в контексті державного управління (дослідження автора) [1]; у дисертаційному дослідженні Л.М.Костецької поставлена проблема антикризового управління національним виборчим процесом з метою мінімізації можливих кризових ситуацій при управлінні виборчим процесом в Україні; обґрунтовано основні чинники кризи виборчого процесу і тенденції запровадження антикризового управління виборчим процесом у країні; розроблено модель антикризового управління виборчим процессом [17]; у публікаціях І.В.Ткаченко [32], Н.Бутирської [33], Всеукраїнської громадської організації «Комітет виборців України» [34] де було доволі детально розглянута проблематика безпеки проведення виборів в умовах пандемії тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень

Проведений аналіз теоретичного підґрунтя проблематики державного управління виборчим процесом в Україні дозволив систематизувати наукові дослідження, які присвячені теоретико-концептуальному обґрунтуванню проблематики державного управління виборчим процесом.

Виявлено, що українськими вченими розглядалися наступні аспекти цієї проблематики: форсайт безпеки в контексті безпекознавства, права та державного управління; теоретико-методологічні засади державного управління виборчим процесом в Україні; перспективні методи організації безпеки виборчого процесу; модернізація системи державного управління в контексті розвитку громадянського суспільства в Україні; теоретико-методологічні засади організації місцевого самоврядування в Україні в контексті підвищення ефективності їх діяльності; механізми реалізації комунікативної взаємодії у сфері публічного управління; державна політика у сфері засобів масової комунікації в умовах суспільних трансформацій в Україні; державна інформаційна політика у сучасному політичному просторі; особливості реалізації органами місцевого самоврядування державної політики в умовах трансформації українського суспільства; детермінанти ефективності політичної влади.

Констатовано, що для сьогодення є характерною неоднозначність розуміння понят-

тя «виборчий процес» у наукових підходах. З'ясовано, що сутністю поняття «вибори» є розуміння їх як найбільш поширеної форми прямого народовладдя в демократичній державі, сучасної цивілізованої правової форми оновлення влади, приведення її структур та діяльності у відповідність до потреб життя.

Слід відзначити, що питання організації та забезпечення безпеки виборів в Україні з'ясовувалися в наукових та аналітичних дослідженнях як багатогранна проблема: проблеми організації форсайту безпеки виборчого процесу в контексті державного управління; проблеми безпеки виборів в умовах неоголошеної, гібридної війни та пандемії, що поставило комплекс безпекових загроз; проблеми забезпечення права голосувати на місцевих виборах внутрішньо переміщених осіб в Україні; проблеми безпеки персональних даних виборців, захисту інформаційно-аналітичних систем від кібератак; проблеми антикризового управління виборчим процесом в Україні для мінімізації кризових ситуацій.

Література

1. Кузик П.М. Перспективні .методи організації безпеки виборчого процесу: форсайт безпеки у контексті державного управління. *Наукові перспективи*. Вип. №4(10). 2021. С.50-60.

2. Лисенко С. О. Майбутній погляд на організацію безпеки: форсайт безпеки і як ним користуватися. *Наше право*, 2020. № 3. с. 78-84.

3. Серегина С. Ф., Барышев И. А. Закономерно ли появление форсайта? // Форсайт. 2008. № 2(6). Т. 2 С. 4–12.

4. Талеб Н. Чорний лебідь: Про (не)ймовірне в реальному житті. Київ: *Наш Формат*, 2017. 392 с.

5. Савков А. П. Державне управління виборчим процесом в Україні: теоретико-методологічні засади: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.01 / А. П. Савков ; *ВР України, Ін-т законодавства*. К., 2010. 36 с. укр.

6. Когутюк В.Ю. Теоретико-методологічні засади розвитку державного управління виборчим процесом в Україні (на основі досвіду країн ЄС). : автореф. дис. … канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / *Нац. акад. держ. упр. при Президентові України*. Київ, 2017. 20 с.

7.Пухкал О.Г. Модернізація системи державного управління в контексті розвитку громадянського суспільства в Україні автореф. дис. … д-ра наук з держ. упр.: 25.00.01 / *Нац. акад. держ. упр. при Президентові України*. Київ, 2011. 40 с.

8. Ворона П.В. Теоретико-методологічні засади організації місцевого самоврядування в Україні : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.04 *«Місц. Самоврядування»*. Київ, 2013. 38 с.

9. Рачинська О. А. Механізми реалізації комунікативної взаємодії усфері публічного управління: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. *Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України*. Київ, 2019. 20 с.

10. Нестеряк Ю. В. Державна політика у сфері засобів масової комунікації в умовах суспільних трансформацій в Україні : дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.01 / Ю. В. Нестеряк; *Нац. акад. держ. упр. при Президентові України*. Київ, 2016. 436 с.

11. Степанов В. Ю. Державна інформаційна політика в сучасному політичному просторі / В. Ю. Степанов // *Інвестицій: практика та досвід*. 2011. № 3. С. 76-78.

12. Шарий В.І. Особливості реалізації органами місцевого самоврядування державної політики в умовах трансформації українського суспільства : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.04 *«Місц. Самоврядування»*. Київ, 2013. 39 с.

13. Бандурка А.С. Конституційні засади виборчого процесу в Україні. *Європейські перспективи*. 2015. Вип. 7. С. 28-37.

14. Конституційне право України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. Харків: *Право*, 2008. 416 с.

15. Виборчі спори: експертна оцінка якості судових рішень (місцеві вибори 2015 року): аналіт. звіт / Т. Калмиков та ін.; *USAID від америк. народу, Проект «Справедиве правосуддя», Ін-т приклад. гуманітар. дослідж. Харків: Ін-т приклад. гуманітар. дослідж.*, 2016. 64 с.

16. Науково-практичний коментар до статті 23 Закону України «Про вибори народних депутатів України». URL: https://ips.ligazakon.net/document/KZ000023. (дата звернення 16.05.2021).

17. Костецька Л.М. Особливості антикризового управління виборчим процесом

в Україні. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.01 – «Теорія та історія державного управління» – *Національна академія державного управління при Президентові України*, Київ, 2019. 264 с.

18. Молдован В. В. Конституційне право: опорні конспекти: Навч. посібник для студентів юрид. вузів та фак-тів / В. В. Молдован,- В. Ф. Мелещенко. Київ. *Юмана*, 1996. – 272 с.

19. Богашева Н.В. Законодавче регулювання виборів в Україні: проблеми стабільності. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 2. С. 32-38.

20. Богашева Н.В., Ключковський Ю.Б. Міжнародні стандарти демократичних виборів та законодавство про вибори народних депутатів України. *Вибори та демократія*. 2012. № 2(32). С. 29–50.

21. Бучин М.А. Еволюція демократичних принципів виборів: дис. ... д-ра. наук з держ. упр: 23.00.02/ *Нац. ун.-т «Львівська політехніка»*, 2016. 488 с.

22. Князевич Р.П. Конституційно-правові засади виборів Президента України: проблеми теорії і практики. автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / *Нац. ун.-т «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2002. 18 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1341/%d0%9a%d0%bd%d1%8f%d0%b7%d0%b5%d0%b2%d0%b8%d1%87.pdf?sequence=1&isAllowed=y

23. Богашева Н.В., Ключковський Ю.Б., Колісецька Л.В. Дослідження деяких аспектів еволюції виборчого законодавства України (1989-2006 роки). Київ: *ПЦ «Фоліант»*. 2006. 146 с.

24. Ставнійчук М.І. Законодавство про вибори народних депутатів України: актуальні проблеми теорії і практики. Київ: *Факт*, 2001. с. 156.

25. Наход М. А. Категорії «вибори» та «виборчий процес» в сучасній науці державне управління / М. А. Наход // *Реформування системи державного управління та державної служби: теорія і практика*: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (8 квітн. 2011 р.): у ч.2. Ч. 1 / за наук. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпінцева. Львів: *ЛРІДУ НАДУ*, 2011. – С. 49–53.

26. Яворський В. Д. Сучасний виборчий процес в Україні: політико- правовий аспект / В. Д. Яворський // *Вибори Президента України-99: проблеми теорії і практики* [Текст]: зб. матеріалів міжнарод. наук.- практ. конф. (доп., виступи, рек.) / Центральна виборча комісія; голов. ред. М. М. Рябець. 2000. 283 с.: іл.). Київ. *ЦВК*, 2000. С. 84–86.

27. Виборчий кодекс України: Закон України № 396-IX від 19 грудня 2019 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text

28. Стешенко Т.В. Актуальні питання виборчого процесу. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. Вип.25. С.103.

29. Костецька Л. Проблеми регулювання виборчого процесу в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. Вип.1. 2017. С.154- 160.

30. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи: пер. з англ. / за ред. Ю.Ключковського. Вид. 2-е, випр. і доповн. Київ, 2009. 500 с.

31. Бучин М. Проблема безпеки виборів 2014 року в Україні. *Політичні науки*. 2015. Вип.1 №1. С.1-5.

32. Ткаченко І. Європейські вибори під час пандемії: до чого варто готуватися Україні восени 2020 року. URL : https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/04/7/7108431/

33. Бутирська Н. Пандемія пандемією, а вибори - за розкладом. URL : https://dt.ua/international/pandemiya-pandemiyeyu-a-vibori-za-rozkladom-344972_.html?fbclid=IwAR14Urk_dCbXJL-lMCPRa4dOGvS3a8NUD3FFbkJ1RT5VCmhdgwkAR4KJstU

34. Вибори в умовах пандемії: міжнародний досвід і рекомендації для України: посібник. 45 с. URL : https://www.kas.de/documents/270026/0/%D0%92%D0%B8%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B8-%D0%B2-%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85-%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%97_%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%B4-%D1%96-%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено узагальненню основоположних засад державного управління виборчим процесом в Україні та їх відображення у вітчизняному науковому середовищі.

В ході дослідження проаналізовано норми чинного законодавства і теоретичні напрацювання вітчизняних і зарубіжних дослідників, присвячених як безпосередньо державному управлінню виборчим процесом, і його правовому регулюванню, так і особливостям дотримання безпеки виборчого процесу.

З'ясовано, що українськими вченими розглядалися такі аспекти досліджуваної проблематики як: теоретико-методологічні засади державного управління виборчим процесом в Україні; модернізація системи державного управління в контексті розвитку громадянського суспільства в Україні; теоретико-методологічні засади організації місцевого самоврядування в Україні в контексті підвищення ефективності його діяльності; механізми реалізації комунікативної взаємодії у сфері публічного управління; державна політика у сфері засобів масової комунікації в умовах суспільних трансформацій в Україні; державна інформаційна політика у сучасному політичному просторі.

Окрему увагу присвячено питанням організації та забезпечення безпеки виборів в Україні, зокрема: проблематиці організації форсайту безпеки виборчого процесу в контексті державного управління; проблематиці безпеки виборів в умовах неоголошеної, гібридної війни та пандемії COVID-19; проблематиці забезпечення права голосувати на місцевих виборах внутрішньо переміщених осіб; проблематиці безпеки персональних даних виборців, захисту інформаційно-аналітичних систем від кібератак; проблематиці антикризового управління виборчим процесом в Україні.

Ключові слова: вибори, виборчий процес, державне управління, державне управління виборчим процесом, правове регулювання, теоретико-методологічний огляд, безпека виборчого процесу, форсайт безпеки.

SUMMARY

The article is devoted to the generalization of the fundamental principles of public administration of the electoral process in Ukraine and their reflection in the domestic scientific community.

In the course of the study, the norms of the current legislation and theoretical developments of domestic and foreign researchers were analyzed, devoted to both the direct state management of the electoral process, its legal regulation, and the peculiarities of observing the security of the electoral process.

It was found that Ukrainian scientists considered such aspects of the studied problem as: theoretical and methodological foundations of state management of the electoral process in Ukraine; modernization of the public administration system in the context of the development of civil society in Ukraine; theoretical and methodological foundations of the organization of local self-government in Ukraine in the context of increasing the efficiency of its activities; mechanisms for the implementation of communicative interaction in the field of public administration; state policy in the field of mass communication in the context of social transformations in Ukraine; state information policy in the modern political space.

Special attention is paid to the issues of organizing and ensuring the security of elections in Ukraine, in particular: the problems of organizing the foresight of the security of the electoral process in the context of public administration; election security issues in the context of an undeclared, hybrid war and the COVID-19 pandemic; problems of ensuring the right to vote in local elections for internally displaced persons; issues of security of personal data of voters, protection of information and analytical systems from cyber attacks; anti-crisis management of the electoral process in Ukraine.

Key words: elections, electoral process, public administration, public administration of the electoral process, legal regulation, theoretical and methodological review, security of the electoral process, security foresight.

96%D1%97-%D0%B4%D0%BB%D1%8F-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8.pdf/ffba9f40-d846-01b0-5a0c-707f77e7e301?version=1.0&t=1592900587954

ФУНКЦИЯ АДМИНИСТРАТИВНЫХ СУДОВ В ЗАЩИТЕ ПРАВ И СВОБОД

МАМЕДОВА Кенуль Рафиг гызы - член Коллегии адвокатов Азербайджанской Республики,адвокат, старший научный сотрудник и диссертант Института Права и Прав человека НАНА

DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.6

В статье исследуется место административных судов Азербайджанской Республики в судебной системе страны. Принимается во внимание, что хотя в сфере защиты прав и свобод человека, а также нарушенных интересов действуют различные учреждения и структуры, но они не так эффективны, как суды.

В то же время системно изучается законный надзор за деятельностью административного органа посредством административного производства, а также исключительная роль суда в восстановлении нарушенных прав. Утверждается, что судебный надзор за деятельностью административных органов воплощается в восстановлении нарушенных прав и интересов граждан.

Ключевые слова: судебная система, закон, административное производство, надзор, процедурный порядок, права и свободы, правосудие

В круг полномочий судов, осуществляющих правосудие, входит как регулирование споров разного рода, так и разрешение по существу споров между людьми, государственными и негосударственными органами, и установление наиболее оптимального законного решения. Неоспоримый факт, что правосудие играет неоценимую роль в системной организации механизма государственного управления соответствующего законопорядку, в обеспечении стабильности, общественного порядка, следованию закону, формировании правосознания, культуры.

Именно это является причиной указания того, что суды осуществляют одну из основных функций государства по поддержанию дисциплины, порядка и мира в обществе, обеспечению законности, стабильного разрешения споров (1, с.8).

Присмотревшись к опыту каждой развитой страны, которая ставит приоритетом построение демократического, правового, светского государства и рассматривает защиту прав и свобод человека как ключевой фактор построения сильного государства, при этом руководствуясь повышением благосостояния народа, как основного источника власти, возможно убедиться в том, что суды считаются отдельной ветвью власти обладающей важным значением.

По мнению некоторых ученых, правовое государство отражает не только формальную законность, которая обеспечивает периодичность и последовательность в установлении и поддержании демократического порядка, но и справедливость, основанную на признании и уважении прав и свобод человека (2, с.40).

Следует принять во внимание, что хотя в сфере защиты прав и свобод человека, а также нарушенных интересов действуют различные учреждения и структуры, но они не так эффективны, как суды.

По этой причине в юридической литературе делается вывод о том, что хотя суд и не является лучшим средством разрешения

конфликтов, но, к сожалению, человечество еще не знает более совершенного механизма для этого (3).

После обретения независимости, Азербайджанская Республика провела экономические, социальные, политические и правовые реформы, в которых постоянно придавалось особое значение человеку, его правам и свободам, здоровью и личной жизни. Конституция Азербайджанской Республики, принятая 12 ноября 1995 года, провозглашая высшей целью государства защиту прав и свобод человека и гражданина, и обеспечение достойного уровня жизни граждан Азербайджанской Республики, определила вектор проведения правовых реформ различной направленности для неуклонного соблюдения законности и правопорядка всеми без исключения.

Государственная власть в Азербайджанской Республике организована на основе принципа разделения властей. Хотя каждой ветвью власти в демократических государствах осуществляется определенная функция, но в отличие от других ветвей власти, роль и миссия судебной власти, заключается в обеспечении верховенства права по различным правовым спорам, как это и предусмотрено в Конституции, законах, подзаконных актах, а также международных договорах. Из этого делается вывод, что судебная власть обеспечивает защиту прав, справедливости, равноправия в обществе, а также граждан, от противоправных посягательств и произвола.

Одна из основных целей судебной реформы в стране, проводимой Указом от 1 декабря 1998 года о применении Закона «О судах и судьях», принятого для регулирования деятельности судов в Азербайджанской Республике – обеспечение верховенства законов в целях установления справедливости, наличие особого места судебной власти в правосудии, принятие и защита прав и свобод человека как высшей ценности и создание для этого грамотного, профессионального корпуса судей и др. (4).

Исторический обзор показывает: хотя и есть в определенном смысле некоторые различия между традиционным административным правом и современным административным правом, в литературе можно рассмотреть, что правовое государство тесно связано с административным правом и что они взаимоохватывают друг друга.

Как уже выше упоминалось, Закон «Об административном производстве» был принят 21 октября 2005 года в Азербайджанской Республике для обеспечения административными органами реализации прав и свобод человека, разрешения конфликтов между административными органами и гражданами на правовом уровне и обеспечения соблюдения законов. Поскольку действующий Закон был принят для разрешения споров особых категорий, для обеспечения исполнения этого закона необходимо было создать специализированный суд в этой сфере. Как результат этого, Указом Президента Азербайджанской Республики от 15 июля 2010 года были образованы новые суды с целью совершенствования судебной системы в нашей стране. Одной из созданных новых судебных систем стали организованные на основе Местных Экономических судов Административно-Экономические суды (ныне Административные суды и Коммерческие суды).

Уже повторно, в связи с возникшей необходимостью, в судебной системе были проведены новые реформы и Распоряжением Президента Азербайджанской Республики от 19 июля 2019 года по применению Закона Азербайджанской Республики от 9 июля 2019 года за № 1632-VQD «О внесении изменений в Закон Азербайджанской Республики «О судах и судьях», в нашей стране вместо Административно-Экономических судов был создан ряд новых отдельных Административных судов и Коммерческих судов. Действующее Распоряжение оказало положительное влияние на дальнейшую специализацию судей в сфере их юрисдикции, на особое внимание в подходах к судебным разбирательствам, находящимся в их производстве и другим подобным случаям. Регулирующий для административных судов процедурный порядок административного судопроизводства – Административно-Процессуальный Кодекс Азербайджанской Республики, был принят Законом Азербайджанской Республики от 30 июня 2009 года

«Об утверждении Административно-Процессуального Кодекса Азербайджанской Республики».

Взяв за основу осуществление деятельности административного судопроизводства, оно может оцениваться как своего рода надзор за деятельностью некоторых административных органов, а также как деятельность органа, препятствующего нарушению административными органами гражданских прав. К надзорной функции административного суда в юридической литературе существуют различные подходы ученых. По мнению Н.Г. Салишевой, административная юстиция – это система внешнего контроля за действиями административных органов и их должностных лиц по отношению к гражданам (5, с.78).

В настоящее время в Азербайджанской Республике в порядке административного судопроизводства рассматриваются различные иски, куда можно отнести: иски по оспариванию (отмене или изменению) административного акта, принятого административным органом в связи с правами и обязанностями лица (иск об оспаривании); исковые требования о возложении на административный орган соответствующего обязательства в связи с принятием административного акта либо иска о защите от бездействия административного органа (иск о принудительном исполнении); иски о совершении административным органом определенных действий, не связанных с принятием административного акта (иск об исполнении обязательства); и др. (6, с.18).

В случае необходимости по вышеуказанным искам, при соблюдении процедурных правил возможно обратиться в суд по подведомственности, и тогда спор может найти разрешение в порядке административного судопроизводства. Судебный надзор за законностью деятельности административных органов обеспечивает возможность гражданскому обществу быть услышанным, не соглашаться с действиями, не отвечающими его интересам, и оспаривать административные акты (административная юстиция) (7).

Специфический признак, характеризирующий данный вид надзора, выражается в проверке органами правосудия законности действий органов власти (8, с.269).

Принимаемые административными органами определенные административные акты являются одними из подразумеваемых обстоятельств, могущих стать причиной нарушения прав. Во избежание таких случаев, в административном судопроизводстве предусмотрено приостановление исполнения принятого административного акта до окончания рассмотрения спора в суде и принятия заключительного акта, принятия мер защиты временного характера, а также наложения на административный орган штрафа в установленном законодательством порядке. Тот факт, что административный суд находит законное решение спора, предоставленные ему полномочия по восстановлению справедливости и сами вышеперечисленные нюансы, указывают на наличие судебного надзора за деятельностью административных органов. Судебный надзор за деятельностью административных органов воплощается в восстановлении нарушенных прав и интересов граждан. Такие характеристики, как превосходящие полномочия административных органов, их публичная сила, а иногда и их способность действовать в ограниченных масштабах, по сравнению с субъектами частного права, являются важными основаниями для выделения административного судопроизводства в качестве независимого вида судебного производства (9, с.20).

Административный суд, в период нахождения дела в судебном производстве, создает условия для выполнения административным органом своих обязанностей, принятия необходимого административного акта либо обеспечения его изменения, отмены до окончания судебного разбирательства. Эта функция создает благодатную почву для разрешения дела в короткие сроки, устранения коллизий, противоречий, возможность экономии времени, предотвращения волокиты и принятия законных мер против административного органа, допустившего ошибку.

В качестве заключения можно утверждать, что административный суд, будучи государственным органом, выполняющим

посредством судебного производства своего рода миссию судебного надзора над административными органами, является специальным институтом, который создает условия для обеспечения конституционных прав и свобод граждан, обеспечения адекватных требований закона в отсутствии дискриминации и устанавливающим ответственность в случаях, установленных законодательством.

Литература

1. Principles for Judicial Administration: Governance, Case Administration, Essential Functions and Funding. Draft Report. National Centerfor State Courts - V3 DRAFT 7-15-2010

2. Абуллаев А., Азаров А., Хюфнер К., Рейтер В. Права человека. Международные и национальные механизмы защиты. Баку, 2008 (на азербайджанском языке)

3. Абдраимов Б.Ж. Административная юстиция: Соотношение моделей и выбор цели. Юрист, 2003, № 12

4. Указ Президента Азербайджанской Республики от 1 декабря 1998 года о применении Закона «О судах и судьях» (на азербайджанском языке)

5. Салищева Н.Г. О некоторых способах защиты и охраны прав, свобод и законных интересов граждан в сфере деятельности исполнительной власти в Российской Федерации // Конституция Российской Федерации и совершенствование механизмов защиты прав человека. М., 1994

6. Джафаров И.М. Административное производство (научно-теоретический комментарий). Баку: Конфедерация Юристов Азербайджана, 2011 (на азербайджанском языке)

7. Административно-процессуальный Кодекс Азербайджанской Республики. Баку. Издательство Дигеста. 2019 г. (на азербайджанском языке)

8. Кассезе С. Развитие административного государства в Европе // ДПП ИМП 2 (2012)

9. Гусейнова Н.Ш. Сущность и правовая природа административного производства / Материалы научно-практической конференции «Актуальные проблемы юридической науки в глобализирующемся обществе». Баку, 2009 (на азербайджанском языке)

Mammadova Konul Rafig

FUNCTION OF ADMINISTRATIVE COURTS IN THE PROTECTION OF RIGHTS AND FREEDOMS

The article examines the place of the administrative courts of the Republic of Azerbaijan in the judicial system of the country. It is taken into account that, although various institutions and structures operate in the field of protecting human rights and freedoms, as well as violated interests, they are not as effective as the courts.

At the same time, the legal supervision of the activities of the administrative body through administrative proceedings, as well as the exclusive role of the court in the restoration of violated rights, are systematically studied. It is argued that judicial supervision over the activities of administrative bodies is embodied in the restoration of violated rights and interests of citizens.

Keywords: judicial system, law, administrative proceedings, supervision, procedural order, rights and freedoms, justice

АДМІНІСТРАТИВНО-ПОПЕРЕДЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ПОРУШЕННЯМ ПОРЯДКУ НАДАННЯ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ У ДІЯЛЬНОСТІ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

БУГА Ганна Сергіївна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ

УДК 347.732
DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.7

У статті під адміністративно-попереджувальними заходами запобігання порушенням порядку надання фінансових послуг у діяльності кредитних спілок в Україні запропоновано розуміти примусово-владну діяльність органів виконавчої влади та громадських організацій щодо формування у правопорушників чи осіб, схильних до вчинення правопорушення, законослухняної поведінки, запобігання правопорушенням, що посягають на порядок зайняття діяльністю з надання фінансових послуг, із урахуванням обставин та умов, що негативно впливають на індивідуальну протиправну поведінку особи. Виокремлено заходи попередження порушенням порядку надання фінансових послуг у діяльності небанківських фінансових установ в Україні у вигляді: нормативно-правового контролю; пруденційного нагляду у формі додержання правил надання фінансових послуг; інспектування.

Ключові слова: небанківська фінансова установа, фінансові послуги, правопорушення, попередження.

Механізмом правового забезпечення фінансової безпеки держави є ціла система організаційно-правових заходів впливу, що спрямована на попередження, мінімізацію та ліквідацію загроз фінансовій безпеці держави. Такий механізм є доволі складною та глибокоструктурованою системою реагування на виклики сучасності. Не винятком стала і сфера діяльності небанківських фінансових установ (НФУ).

Розширення доступу до фінансових ресурсів суб'єктів господарювання та фізичних осіб може стати одним із чинників для розвитку економіки України. Зокрема, небанківське кредитування, яке в Україні та світі розглядається як альтернатива банківському, може стати додатковим джерелом фінансування.

Характер та зміст завдань, які виконують державні органи, вимагають застосування у їх діяльності специфічних методів. Те, яким чином вони будуть виконувати поставлені державою завдання, визначатиме ступінь та якість досягнення правоохоронної мети. Тому для кращого вирішення проблем адміністративно-правового забезпечення діяльності органів у попередженні правопорушень необхідно дослідити доцільні методи їх роботи. З'ясування змісту методів діяльності цих органів дасть змогу сформулювати відповідь на питання про те, якими способами найбільш дієво та раціонально можна досягти мети їх діяльності.

До адміністративно-правових способів захисту порядку надання фінансових послуг у діяльності НФУ належать: недопущення порушення порядку надання фінансових послуг; поновлення порушеного права; притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушення у сфері діяльності кредитних спілок; відшкодування заподіяної шкоди.

Підкреслюючи управлінський характер адміністративного примусу, слід зазначити, що застосовувати пов'язані з ним за-

ходи правомочні не всі органи виконавчої влади і не всі їх посадові особи, а лише ті з них, кому таке право надано законодавчими актами [1, с. 35]. Адміністративний примус може бути застосовано щодо фізичних осіб, у тому числі посадових осіб, фізичних осіб – суб'єктів діяльності у сфері надання фінансових послуг. Це свідчить про індивідуалізацію його застосування. Індивідуалізація застосування також досягається через з'ясування всіх обставин справи та вибору найбільш бажаних заходів впливу.

Адміністративному примусу як методу державного управління у сфері надання фінансових послуг притаманна специфіка юридико-фактичних підстав застосування. Основною юридично значущою підставою є протиправне діяння. Д. М. Бахрах стверджує, що примусові заходи не може бути використано поза зв'язком із конкретними правопорушеннями [2, с. 33]. Водночас застосування заходів адміністративного примусу не завжди пов'язане з адміністративним правопорушенням [3, с. 37].

Адміністративні примусові заходи у сфері порядку надання фінансових послуг у діяльності НФУ застосовують для: а) запобігання правопорушенням, недопущення настання негативних наслідків, утворення певної ситуації недопущення протиправних дій; б) переривання протиправної поведінки, припинення розпочатого або вже вчиненого протиправного діяння, що посягає на надання фінансових послуг, забезпечення провадження в справах про адміністративні проступки; в) покарання осіб, які вчинили адміністративні правопорушення.

Ю. П. Битяк визначає адміністративний примус як систему засобів психологічного або фізичного впливу на свідомість і поведінку людей з метою досягнення чіткого виконання встановлених обов'язків, розвитку суспільних відносин у межах закону, забезпечення правопорядку й законності [4, с. 169–170]. Натомість Г. П. Бондаренко зазначає, що адміністративний примус – це складова державного примусу, що полягає в застосуванні органами державного управління, судами та суддями, службовими особами, а у встановлених законодавством випадках – громадськістю в межах, формах і порядку, регламентованих чинним законодавством, державно-правового, психологічного та фізичного впливу до правопорушників з метою захисту охоронюваних правом конкретних суспільних відносин [5, с. 21].

Характеризуючи види адміністративного примусу, слід зазначити, що немає єдиного погляду щодо цього питання. У теорії адміністративного права існує декілька класифікацій заходів адміністративного примусу. Так, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, С. Т. Гончарук, С. В. Ківалов, А. Т. Комзюк підтримують запропоновану М. І. Єропкіним класифікацію заходів адміністративного примусу на заходи адміністративного запобігання, заходи адміністративного припинення та заходи адміністративного стягнення [6, с. 105]. Проте не всі науковці погоджуються з такою класифікацією. Наприклад, Д. М. Бахрах заперечує існування такого виду адміністративного примусу, як заходи адміністративного запобігання, вважаючи, що адміністративний примус застосовують тоді, коли наявне адміністративне правопорушення. Науковець виокремлює такий вид адміністративного примусу, як відновлювальні заходи [4, с. 236]. Досліджуючи означену тематику, С. С. Студенікін поділяє всі адміністративно-примусові заходи залежно від наявності адміністративно-правової санкції на адміністративні стягнення та інші заходи примусу (заходи адміністративного забезпечення, адміністративно-правові заходи соціального примусу або заходи припинення) [8, с. 172–174].

Враховуючи предмет розгляду у статті, варто розподілити заходи адміністративного примусу у сфері надання фінансових послуг у діяльності НФУ на: заходи адміністративного попередження (запобігання), заходи адміністративного припинення, адміністративні стягнення.

Заходи адміністративного попередження мають на меті не дати здійснитися протиправному вчинку. Їх застосовують у випадку, якщо правопорушення лише передбачаються, тобто вони не пов'язані зі здійсненням правопорушень. Вони їм запобігають і, у цьому контексті, передують застосуванню інших примусових заходів, спрямованих проти винних у здійсненні

адміністративних правопорушень. Ці заходи часто називають адміністративно-запобіжними, адміністративно-попереджувальними. Їх застосовують різні суб'єкти з компетенцією контрольно-наглядового характеру з метою попередження правопорушення в різних сферах громадського життя. Вони здебільшого мають галузевий (відомчий) профіль, але можуть здійснюватися й органами із загальною управлінською компетенцією [9, с. 184; 10, с. 59; 11, с. 311; 12, с. 130].

Сутність попередження порушень надання фінансових послуг у діяльності кредитних спілок полягає у недопущенні протиправної поведінки з боку конкретних осіб, які до такої поведінки схильні, в усуненні причин, що сприяють вчиненню таких порушень та створення умов, що виключають протиправну поведінку. По-друге, в усуненні причин, що зумовлюють учинення правопорушень і створення умов, які унеможливлюють протиправну поведінку. Адміністративно-попереджувальні заходи запобігання у сфері надання фінансових послуг наділені певними особливостями: виявляються у вигляді контролю та нагляду за діяльністю, обмежень та заборон, що свідчить про їх примусову природу; незважаючи на те, що ці заходи є попереджувальними, вони здійснюються в односторонньому примусовому порядку органами і посадовими особами, які наділені владними повноваженнями у сфері надання фінансових послуг [13, с. 22].

Слід погодитися з Ю. П. Битяком [14, с. 152–153] стосовно того, що, попри чітко виражений профілактичний характер, такі заходи здійснюють у примусовому порядку, тобто в процесі однобічної реалізації владних повноважень, а отже, безпідставними є спроби представити їх як заходи, позбавлені елементів адміністративного примусу. Вони зазвичай мають вигляд обмежень і заборон, що досить показово характеризує їхню примусову природу.

Законодавець розцінює адміністративно-попереджувальну роботу як важливий компонент забезпечення законності, порядку й дисципліни. З огляду на це, він вводить до КУпАП спеціальну статтю (ст. 6 «Попередження адміністративних правопорушень») [15], яка передбачає здійснення профілактичних заходів, визначає їх цілі та суб'єкти [12, с. 131].

На відміну від заходів адміністративного припинення, які безпосередньо переривають явні правопорушення або об'єктивно протиправні діяння, створюють умови для подальшого вжиття відносно порушника заходів відповідальності адміністративного чи іншого характеру, адміністративно-попереджувальні заходи не переривають безпосередньо правопорушення, а спрямовані на його попередження та відвернення. Від адміністративних стягнень адміністративно-попереджувальні заходи, не маючи карального характеру, не потребують встановлення вини порушення як обов'язкової умови застосування [16, с. 85].

Необхідно підкреслити ще одну важливу особливість адміністративно-попереджувальних заходів. Суть її полягає в тому, що адміністративно-запобіжні заходи мають багато спільного із заходами адміністративного припинення. Це стосується здебільшого забезпечення можливості притягнення правопорушників до адміністративної чи кримінальної відповідальності. Так, огляд речей і особистий огляд можуть застосовуватися як адміністративно-запобіжні заходи та як заходи, спрямовані на припинення протиправного діяння, забезпечення можливості притягнення правопорушника до адміністративної, іноді й до кримінальної відповідальності (тобто як заходи адміністративного припинення). Попри те, що питання про віднесення огляду до певного виду примусу має більш теоретичне, ніж практичне значення, неможливо не помітити практичної значущості зазначеної проблеми, оскільки порядок здійснення огляду врегульовано низкою законів України, а його застосування переслідує різну мету [16, с. 91].

На нашу думку, *адміністративно-попереджувальні заходи запобігання порушенням порядку надання фінансових послуг у діяльності НФУ в Україні слід визначити як примусово-владну діяльність органів виконавчої влади та громадських організацій щодо формування у правопорушників чи осіб, схильних до вчинен-*

ня правопорушення, законослухняної поведінки, запобігання правопорушенням, що посягають на порядок зайняття діяльністю з надання фінансових послуг, з урахуванням обставин та умов, що негативно впливають на індивідуальну протиправну поведінку особи.

Адміністративно-попереджувальні заходи запобігання у сфері надання фінансових послуг наділені певними особливостями: виявляються у вигляді контролю й нагляду за діяльністю, обмежень і заборон, що свідчить про їх примусову природу; незважаючи на те, що ці заходи є попереджувальними, вони здійснюються в односторонньому примусовому порядку органами та посадовими особами, які наділені владними повноваженнями у сфері надання фінансових послуг.

До загальних способів попередження правопорушень Ю. П. Битяк зараховує способи: виховного характеру, контролю та нагляду, звернення громадян і примусу [4, с. 217]. Виховний ефект досягається шляхом застосування органами державної влади виховного впливу до небанківських фінансових установ, зокрема кредитних спілок.

Відповідно до ст. 21 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [17], Нацкомфінпослуг здійснює державне регулювання порядку надання фінансових послуг у діяльності кредитних спілок в Україні.

Адміністративно-попереджувальні заходи запобігання порушенням порядку надання фінансових послуг у діяльності кредитних спілок в Україні Нацкомфінпослуг здійснює шляхом: 1) нормативно-правового контролю за діяльністю кредитних спілок; 2) пруденційного нагляду у формі додержання правил надання фінансових послуг; 3) інспектування.

Основні напрями попередження порушень надання фінансових послуг у сфері діяльності НФУ здійснюються шляхом: запровадження елементів пруденційного нагляду, перегляд фінансових нормативів діяльності кредитних установ; спрощення дозвільних процедур розгляду документів шляхом запровадження процедури одночасного прийняття рішень НБУ щодо внесення інформації про заявника до Державного реєстру фінансових установ та видачі йому ліцензії, а також єдиного пакета документів, який подається заявникам для прийняття цих рішень; використання розробленого порядку удосконалення: умов і механізмів ліцензування з надання фінансових послуг; подання річної фінансової звітності та аудиторського висновку до НБУ; формування звітних даних кредитними установами; розкриття інформації про фінансову діяльність.

НБУ під час прийняття рішень про застосування заходів впливу у випадку порушення законодавства про фінансові послуги/законодавства про захист прав споживачів у межах своїх повноважень застосовує до: страховиків; кредитних спілок; небанківських фінансових установ, інших, ніж страховики, кредитні спілки, установи-кредитодавці, установи – нові кредитори, установи – колекторські компанії; небанківських фінансових груп; осіб, які не є фінансовими установами; осіб, що надають посередницькі послуги на ринках фінансових послуг; установ-кредитодавців (крім кредитних спілок), установ-нових кредиторів; установ-колекторських компаній; фізичних осіб-підприємців; філій страховиків-нерезидентів [18].

НБУ у межах своїх повноважень у сфері державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг має право застосовувати такі заходи впливу:

1) зобов'язати порушника вжити заходів для усунення порушення та/або вжити заходів для усунення причин, що сприяли вчиненню порушення;

2) вимагати скликання позачергових зборів учасників фінансової установи;

3) накладати штрафи;

4) тимчасово зупиняти або відкликати (анульовувати) ліцензію на провадження діяльності з надання фінансових послуг;

5) відсторонювати керівництво від управління фінансовою установою та призначати тимчасову адміністрацію;

6) затверджувати план відновлення фінансової стабільності фінансової установи;

7) виключати відповідно до законодавства учасників ринків фінансових послуг (крім клієнтів) з Державного реєстру фі-

нансових установ або реєстру осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги;

8) укладати письмову угоду з фінансовою установою, особою, яка не є фінансовою установою, але має право надавати окремі фінансові послуги, за якою така особа зобов'язується сплатити визначене грошове зобов'язання та/або вжити заходів для усунення та/або недопущення в подальшій діяльності порушень, поліпшення фінансового стану фінансової установи, підвищення ефективності функціонування системи управління ризиками тощо;

9) невиконання або неналежне виконання фінансовою установою, особою, яка не є фінансовою установою, але має право надавати окремі фінансові послуги, умов письмової угоди;

10) установлювати для небанківських фінансових груп підвищені економічні нормативи, ліміти та обмеження щодо здійснення окремих видів операцій.

НБУ за порушення в діяльності відокремленого підрозділу учасника ринку небанківських фінансових послуг застосовує такі заходи впливу і до юридичної особи – учасника ринку небанківських фінансових послуг (крім філій страховиків-нерезидентів) [17].

Таким чином, підводячи підсумки статті, зазначимо, що серед заходів адміністративного примусу одними з найпоширеніших є адміністративно-запобіжні заходи, які застосовуються уповноваженими органами державної влади. Адміністративно-запобіжні заходи передбачають у встановлених законом випадках застосування обмежень до НФУ і в цьому виявляється їх примусовий характер, хоча правопорушення при цьому відсутні. Ось чому ці заходи мають чітку профілактичну спрямованість, мають за мету захистити інтереси фінансової безпеки, не допустити вчинення правопорушень.

Адміністративно-попереджувальним заходам запобігання властиві певні особливості, які характеризують їх місце в єдиній системі заходів адміністративного примусу. Суть цих особливостей полягає в тому, що адміністративно-попереджувальні заходи тісно пов'язані із заходами припинення і заходами стягнення. Зв'язок адміністративно-попереджувальних запобіжних заходів із заходами адміністративного припинення виявляється, перш за все, у тому, що вони в багатьох випадках є попередниками заходів адміністративного припинення. У той же час застосування заходів припинення часто передує застосуванню адміністративних стягнень, оскільки забезпечує можливість притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності.

Разом з тим адміністративно-попереджувальні запобіжні заходи у сфері фінансової безпеки виконують свої особливі охоронні функції, які відрізняють їх від інших заходів адміністративного примусу, що і визначає їх самостійне місце в системі цих заходів. Наприклад, застосування заходів адміністративного припинення характеризується тим, що воно викликається реальною протиправною (у тому числі об'єктивно протиправною) ситуацією і починається в момент, коли ця ситуація досягла певного розвитку, коли використання запобіжних заходів стає вже неефективним або й зовсім непотрібним. На відміну від заходів адміністративного припинення, які безпосередньо переривають явні правопорушення або об'єктивно протиправні діяння, створюють умови для встановлення особи порушника, з'ясування обставин справи і реальної можливості для подальшого застосування до порушника заходів відповідальності адміністративного чи іншого характеру, адміністративно-запобіжні заходи не переривають безпосередньо правопорушення, а попереджують, відвертають його вчинення.

На відміну від адміністративних стягнень адміністративно-попереджувальні заходи не містять у собі функції покарання до фізичних осіб НФУ або до самої НФУ, до якої вони застосовуються. Адміністративно-попереджувальні заходи, не маючи карального характеру, не потребують встановлення вини порушника як обов'язкової умови застосування.

Необхідно підкреслити і ще одну важливу особливість адміністративно-попереджувальних заходів запобігання порушенням порядку надання фінансових послуг у

діяльності небанківських фінансових установ, суть якої полягає в тому, що такі заходи мають багато спільного із заходами адміністративного припинення. В основному це стосується забезпечення можливості притягнення правопорушників до адміністративної чи кримінальної відповідальності. Так, огляд документації може застосовуватися як адміністративно-попереджувальний захід і як захід, спрямований на припинення протиправного діяння, забезпечення можливості для вирішення питання про притягнення уповноважених осіб НФУ до адміністративної або кримінальної відповідальності (тобто як заходи адміністративного припинення). Однак питання про віднесення огляду до того чи іншого виду адміністративного примусу має більше теоретичне, ніж практичне значення. Однак не можна не помітити практичної значущості зазначеної проблеми, оскільки використання огляду регулюється цілою низкою законів України, а його застосування переслідує різну мету.

Література

1. Остапенко О. І., Остапенко Л. О. Адміністративно-правове забезпечення захисту права власності в Україні : навч. посіб. Львів, 2007. 149 с.

2. Бахрах Д. Н. Состав административного проступка : учеб. пособие. Свердловск, 1987. 70 с.

3. Личенко І. О. Адміністративно-деліктні аспекти захисту права власності : монографія. Львів, 2011. 216 с.

4. Битяк Ю. П. Адміністративне право України : підручник. Харків, 2001. 528 с.

5. Бондаренко Г. П. Адміністративна відповідальність в СРСР. Львів, 1975. 176 с.

6. Коломоєць Т. Класифікація заходів адміністративно-правового примусу. *Право України*. 2003. № 2. С. 105–111.

7. Бахрах Д. Н. Административное право : учебник. М., 2000. 624 с.

8. Студеникин С. С. Советское административное право. М., 1950. 340 с.

9. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ, 2007. 624 с.

10. Коломоєць Т. О., Лютіков П. С., Меліхова О. Ю. Адміністративне право України : підручник. Київ, 2012. 528 с.

11. Воронова Л. К. Фінансове право України : підручник. Київ, 2006. 448 с.

12. Прокопенко В. В. Заходи адміністративного припинення, які застосовуються митними органами. *Митна справа*. 2012. № 4. С. 125–137.

13. Гончарук С. Т. Адміністративна відповідальність за законодавством України: адміністративно-юрисдикційні повноваження ОВС : навч. посіб. Київ, 1995. 78 с.

14. Адміністративне право України : підруч. / [Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук,- О. В. Дьяченко та ін.]. Київ, 2005. 544 с.

15. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10.

16. Комзюк А. Т. Адміністративний примус в правоохоронній діяльності міліції в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2002. 408 с.

17. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12 лип. 2001 р. № 2664-III. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14.

18. Про затвердження Положення про застосування Національним банком України заходів впливу у сфері державного регулювання діяльності на ринках небанківських фінансових послуг : постанова Правління Національного банку України від-1 лют. 2021 р. № 12. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012500-21#Text.

ADMINISTRATIVE AND PREVENTIVE MEASURES VIOLATION OF THE PROCEDURE FOR PROVIDING FINANCIAL SERVICES IN THE ACTIVITY NON-BANK FINANCIAL INSTITUTIONS

The article emphasizes that among the measures of administrative coercion, one of the most common are administrative precautionary measures applied by authorized state authorities. Administrative precautionary measures provide for the application of

АНОТАЦІЯ

У статті наголошено, що серед заходів адміністративного примусу одними з найпоширеніших є адміністративно-запобіжні заходи, які застосовуються уповноваженими органами державної влади. Адміністративно-запобіжні заходи передбачають у встановлених законом випадках застосування обмежень до небанківських фінансових установ і в цьому виявляється їх примусовий характер, хоча правопорушення при цьому відсутні. Ось чому ці заходи мають чітку профілактичну спрямованість, мають за мету захистити інтереси фінансової безпеки, не допустити вчинення правопорушень.

Адміністративно-попереджувальним заходам запобігання властиві певні особливості, які характеризують їх місце в єдиній системі заходів адміністративного примусу. Суть цих особливостей полягає в тому, що адміністративно-попереджувальні заходи тісно пов'язані із заходами припинення і заходами стягнення. Зв'язок адміністративно-попереджувальних запобіжних заходів із заходами адміністративного припинення виявляється, перш за все, у тому, що вони в багатьох випадках є попередниками заходів адміністративного припинення. У той же час застосування заходів припинення часто передує застосуванню адміністративних стягнень, оскільки забезпечує можливість притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності.

У статті під адміністративно-попереджувальними заходами запобігання порушенням порядку надання фінансових послуг у діяльності кредитних спілок в Україні запропоновано розуміти примусово-владну діяльність органів виконавчої влади та громадських організацій щодо формування у правопорушників чи осіб, схильних до вчинення правопорушення, законослухняної поведінки, запобігання правопорушенням, що посягають на порядок зайняття діяльністю з надання фінансових послуг, із урахуванням обставин та умов, що негативно впливають на індивідуальну протиправну поведінку особи. Виокремлено заходи попередження порушенням порядку надання фінансових послуг у діяльності небанківських фінансових установ в Україні у вигляді: нормативно-правового контролю; пруденційного нагляду у формі додержання правил надання фінансових послуг; інспектування.

Ключові слова: небанківська фінансова установа, фінансові послуги, правопорушення, попередження.

restrictions on non-bank financial institutions in cases established by law, and this reveals their coercive nature, although there are no offenses. That is why these measures have a clear preventive focus, are aimed at protecting the interests of financial security, to prevent offenses.

Administrative-preventive measures are characterized by certain features that characterize their place in a single system of administrative coercion. The essence of these features is that administrative and preventive measures are closely related to measures of suspension and recovery measures. The connection between administrative precautionary measures and administrative termination measures is manifested, first of all, in the fact that in many cases they are precursors of administrative termination measures. At the same time, the application of termination measures often precedes the application of administrative penalties, as it provides an opportunity to bring the offender to administrative responsibility.

In the article, administrative and preventive measures to prevent violations of the procedure for providing financial services in the activities of credit unions in Ukraine are proposed to understand the coercive activities of executive authorities and public organizations to form offenders or persons prone to crime, law-abiding behavior, crime prevention. encroach on the procedure for engaging in financial services, taking into account the circumstances and conditions that adversely affect the individual illegal behavior of the person. Measures to prevent violations of the procedure for providing financial services in the activities of non-bank financial institutions in Ukraine in the form of: regulatory and legal control; prudential supervision in the form of compliance with the rules of financial services; inspection.

Keywords: non-bank financial institution, financial services, offenses, warnings.

ЮРИДИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СУБЪЕКТА ТЕРРОРИСТИЧЕСКОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ

НАГИЕВ Эмин - докторант кафедры Уголовного права и криминологии Бакинского Государственного Университета

DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.8

В статье указывается, что на основании уголовного законодательства Азербайджанской Республики, не подлежит уголовной ответственности лицо, которое во время совершения общественно опасного деяния (действия или бездействия) находилось в состоянии невменяемости, то есть не могло осознавать фактический характер и общественную опасность своих деяний (действий или бездействия) либо руководить ими вследствие хронического психического заболевания, временного нарушения психической деятельности, слабоумия либо иного психического заболевания.

Ключевые слова: Международный, законодательство, здоровье, статья, преступление.

Существует четыре элемента, создающие содержимое преступления, одним из них является субъект преступления. Субъектом преступления является лицо, совершившее общественно опасное действие, и способное нести уголовную ответственность, соответствующую законодательству. Если выразиться точнее, субъект преступления по уголовному праву – это физическое лицо, достигшее установленного законом возраста при совершении общественно опасного деяния, предусмотренного уголовным законом, умышленно или же по неосторожности, являющийся вменяемым, а в некоторых случаях по отдельности имеющий определенные особенности, указанные в соответствующих нормах [5, с. 246-247].

В Уголовном кодексе Азербайджанской Республики не используется термин «субъект преступления». Несмотря на это, во главах Общей и Особой части уголовного закона используются другие термины, связанные с лицо, несущим уголовную ответственность. К примеру, в Общей части Уголовного Кодекса используются нижеуказанные термины:

- лицо, совершившее преступление (статьи 6,8,9,11,13);
- лицо, подлежащее к уголовной ответственности (статьи 7,19,20);
- осужденное лицо (статьи 49,50,51,53 и пр.);
- лицо, признанное виновным в совершении преступления (статья 58);
- лицо, отбывающее наказание (статьи 76-77).

Терминами которые используются в Особой части Уголовного Кодекса, являются нижеследующие:

- лицо, использующее свое должностное положение (статьи 154, 156, 157, 163 и пр.);
- должностное лицо (статьи 206, 308, 311 и пр.);
- другие. В юридической литературе это деление осуществил И. Агаев, и он указал на то что и в общей и в особой частях , по сути, когда речь идет о лицах, так или иначе названных, то имеются ввиду субъекты преступления [3, с. 334].

Как и было указано, субъект преступления является одним из четырех составляющих элементов преступления. Поэтому субъект преступления входит в состав преступления в качестве важного признака. В соответствии с требованием статьи 19 Уголовного кодекса Азербайджанской Республики «Уголовной ответственности подлежит вменяемое физическое лицо, достигшее возраста, установленного настоящим Кодексом и совершившее преступление» [1, с. 19].

Если в деянии не имеются признаки субъекта, установленные уголовным законом, то и состава преступления тоже нет. Возраст и вменяемость являются общими признаками, являющимися важными для признания физического лица в качестве субъекта преступления. Принято называть общим субъектом, лица, сочетающее в себе эти признаки. Наряду с перечисленными признаками возрастного предела и вменяемости, принято назвать особым субъектом тот субъект, в котором имеются дополнительные признаки, необходимые для возникновения ответственности.

Преступление является социальным событием, поэтому субъектом преступления может являться человек, имеющий разум и свободу воли. Такая позиция соответствует обязанностям и принципам уголовного законодательства.

Субъектом любого преступления может быть только вменяемый человек. Вменяемость- это способность лица, совершившего общественно опасное деяние, осознать общественно опасный характер своих действий, и его способность управления ими [3, с. 340], или же осознание лицом характера своих действий, и руководство ими, в том числе, его способность отвечать за совершенное им общественно опасного деяния [2, с. 60].

В соответствии со статьей 21 Уголовного кодекса Азербайджанской Республики, не подлежит уголовной ответственности лицо, которое во время совершения общественно опасного деяния (действия или бездействия) находилось в состоянии невменяемости, то есть не могло осознавать фактический характер и общественную опасность своих деяний (действий или бездействия) либо руководить ими вследствие хронического психического заболевания, временного нарушения психической деятельности, слабоумия либо иного психического заболевания. Лицу, совершившему общественно опасное деяние (действие или бездействие) в состоянии невменяемости, судом могут быть назначены принудительные меры медицинского характера, предусмотренные настоящим Кодексом [1, с. 21].

Важным признаком субъекта преступления является возрастной предел дающий возможность привлечь к уголовной ответственности. Возрастным пределом, дающим возможность привлечения к уголовной ответственности, является возрастной предел после его достижения, лицо бывает способным действовать в соответствии со здоровым мышлением в соответствии с его психофизическим развитием, осознавать общественную опасность своих действий и их результатов.

В истории развития уголовного законодательства имеются различные подходы к возрастному пределу. В «Основных началах по Уголовному праву Азербайджанской ССР», принятых в 1920 году, субъект преступления устанавливается с 14 лет. Лица, не достигшие четырнадцатилетия при допуске каких- либо ошибок, к ним применяются меры воспитательного характера. Статья 18 УК Азербайджанской Республики. Принятого в 1922 году, сохраняет в себе положения ранее действующего законодательства, и установил возрастной предел для субъекта преступления в некоторых преступлениях 14 лет. Закон, в тоже время, смягчает срок наказания, установленного лицам с 14 по 16 лет, до половины высшей меры наказания, установленного в санкциях, а срок наказания, установленного лицам с 16 по 18 лет до одно трети части высшей меры наказания установленного в санкциях статьи 18а и 18б УК. В основных началах уголовного законодательства Союзов ССР и союзных республик, принятом в 1924 году, не было указаний о возрастном пределе субъекта преступления. В связи с тем, что в основных началах этот вопрос

остался открытым, то начиная с 1926 года в Уголовных кодексах, принятых в республиках, возрастной предел, установленный для субъекта преступления, решался по – разному. Например, во втором Уголовном Кодексе АР, принятом в 1927 году, возрастной предел для субъекта, совершившего некоторые преступления, устанавливался с 14 лет, но в Уголовном Кодекса Беларуси, субъектом преступления совершившего определенное преступление, считалось лицо, достигшее 16 лет. Затем в уголовных кодексах республики были сделаны некоторые серьезные изменения по вопросам уголовной ответственности несовершеннолетних. Эти изменения, в первую очередь, были закрыты постановлением ВРК и СНК ССР «О мерах борьбы с преступностью среди несовершеннолетних», от 7 апреля 1935 года.

Этим постановлением, вступившим в законную силу, в первую очередь, привлекается внимание к борьбе с преступностью среди несовершеннолетних. В тоже время, решением от 7 апреля 1935 года для субъекта преступления для некоторых преступлений, был установлен возрастной предел 12 лет. Общий возрастной предел в данном постановлении был снижен до 14 лет. После этого в Уголовных Кодексах республик были сделаны соответствующие изменения в соответствии с указаниями, связанными с возрастным пределом постановления союза.

Статьей 12 УК АР (1927 года) возрастной предел в связи с кражей. С проявлением насилия, нанесением травмы телу, убийство за преступления, становящиеся причиной железнодорожной аварии- указано 12 лет, а за прочие преступления- указано – 14 лет.

Постановлением от 7 апреля 1935 года, в том числе, из уголовных кодексов республик было снято и указ о необходимости снижения наказания несовершеннолетних до половины или же в размере одной трети наказания.

Указание, относящееся к возрастному пределу субъекта преступления УК Азербайджанской Республики от 1927 года, было применено до 6 января 1959 года до вступления в законную силу Основ уголовного законодательства Советского союза и союзных республик. В основах для субъекта преступления указано 16 лет, а в некоторых преступлениях- указано- 14 лет. Возрастной предел, установленный Основами, в дальнейшем были включены в новые уголовные кодексы, принятые в 1959-1960 гг. [5, с. 249].

При установлении возрастного предела для привлечения к ответственности учитывались уровень сознания несовершеннолетнего, его способность воспринимать события в социальной среде и действовать соответствующим образом. Умение понимать социальные опасности поведения человека постепенно формируется в процессе воспитания и в результате жизненных наблюдений. В таких советах, как, не бери чужое, не бросай камень, попадешь кому- то в глаз, остерегайся огня и не дерись, социальная опасность определенных действий постепенно прививаются в семье, школе и сообществе. Такое обучение помогает подросткам с раннего возраста понять социальную опасность действий, направленных против жизни, здоровья, собственности и общественного порядка. Когда человек достигает определенного возраста, он постепенно накапливает жизненный опыт, понимает свои действия и развивает способность выбирать правильное поведение в той или иной ситуации [5, с.249].

Уголовной ответственности подлежит лицо, достигшее ко времени совершения преступления шестнадцатилетнего возраста. Лица, достигшие ко времени совершения преступления четырнадцатилетнего возраста, подлежат уголовной ответственности за умышленное убийство, умышленное причинение тяжкого или менее тяжкого вреда здоровью, похищение человека, изнасилование, насильственные действия сексуального характера, кражу, грабеж, разбой, вымогательство, неправомерное завладение автомобилем или иным транспортным средством без цели хищения, умышленные уничтожение или повреждение имущества при отягчающих обстоятельствах, терроризм, захват заложника, хулиганство при отягчающих обстоятель-

ствах, хищение либо вымогательство огнестрельного оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств, хищение либо вымогательство наркотических средств или психотропных веществ, приведение в негодность транспортных средств или путей сообщения [1, с. 20].

Состав преступлений, наказуемых с 14 лет в действующем Уголовном кодексе, стал гораздо более конкретным. Если в предыдущем УК необходимый уровень защиты был установлен в случае умышленного убийства в состоянии сильного психического возбуждения, умышленного убийства матерью новорожденного ребенка, умышленного убийства, переходящего необходимый уровень самозащиты, убийства по неосторожности и причинения тяжких или мало тяжких преступлений, легких телесных повреждений в состоянии сильного эмоционального стресса, если ответственность за причинение тяжких телесных повреждений путем опрокидывания, причинения легких телесных повреждений, избиения, пыток была установлена в возрасте с 14 лет, действующий Уголовный кодекс определяет ответственность за эти преступления возрастной предел с 16.

В целом, если мы сравним статью 10 Уголовного кодекса 1960 года со статьей 20 действующего Уголовного кодекса, которая предусматривает перечень преступлений, наказуемых до 14 лет, мы можем сравнить количество преступлений, наказуемых до 14 лет с действующим уголовным законодательством, и становится очевидно, что их число было значительно сокращено.

В Уголовном кодексе установление увеличенного минимального возрастного предела уголовной ответственности осуществляется двумя способами:

- Путем указания соответствующего возрастного предела в диспозиции Особой части Уголовного кодекса;

- Бланкетным способом, требующих обращения прочих нормативных актов, определяющих минимальный возрастной предел субъекта преступления.

Например, в нижеуказанных составах преступления уголовная ответственность устанавливается не менее с 18 лет:

- Вовлечение несовершеннолетнего в совершение преступления (статья 170),

- Вовлечение несовершеннолетнего в занятие проституцией, либо совершение аморальных действий (статья 171),

- Уклонение от прохождения военной службы (статья 321),

- В том числе, субъект военных преступлений (XII раздел особой части УК).

Несомненно, чтобы стать капитаном корабля, врачом, должностным лицом по другим должностям, необходимо достичь совершеннолетия, вопрос возрастного предела в решении ответственности ст.ст. 142, 269, 308. 309, 311, 313, 314 и пр. УК, связан с особыми субъектами [3, с. 350].

Как и видно из содержания статьи 20.2 Азербайджанской Республики, субъектом террористического преступления является лицо, достигшее 14-летия. Но некоторые авторы предлагают установить возрастной предел не в качестве 14 лет, а 16 лет. Ч.Мустафаев, который возражает против установления возрастного предела субъекта террора в качестве 16 лет, обосновывает свои мысли следующими изречениями: «В сравнении с предыдущими периодами, в нынешних условиях, когда сознание человека развивается очень быстро, террор и террористические акты широко распространяется, и его вредные результаты воспринимаются всеми, то невозможно принять тот факт, что лицо достигшее 14-летия не может воспринять суть данного преступления. Уже является реальностью то, что в сегодняшний день дети малой возрастной группы с помощью интернета могут осуществлять различного рода операции, и могут заполучить информации. Дети 14 лет несравненно отличаются от своих сверстников, живших в прошедшие годы. Исследования показывают, что в сравнении с прошлыми годами преступники и, в особенности, их молодая часть, более склонны к безжалостности. В таких условиях является обоснованным установление уголовной ответственности за террористический акт с 14 лет» [4, с. 39].

Раздел терроризма по определенной классификации делается предметом обсуж-

дения. И так, некоторые авторы указывают на 2 формы терроризма:

- создание преступной организации для совершения террористического акта, не связанной с государством;

- террористический акт, совершенный одним государством против другого государства [9, с.79-80].

Внутренний терроризм совершается двумя субъектами:

- государство совершает внутреннюю террористическую деятельность против своего народа;

- допускают террористические акты против своих политических и экономических конкурентов со стороны внутренних террористических группировок внутри страны, в том числе со стороны различных лиц.

Первый вид внутреннего терроризма, т. е. террористические акты, совершаемые государством, относительно надежно контролируется международными организациями. Международные организации держат под наблюдением соблюдение прав человека и гражданина в разных странах.

Международный терроризм осуществляется и самим террористическим государством (т.е. самим государством, помогающим терроризму), и в том числе международными террористическими организациями. К таким типам террористической организации относятся «Аль-Каида», «Бен-Ладен», «Хамас» в Палестине и Израиле, «Хизбалла» (Ливан), «Братья- мусульмане» (Египет, Сирия, Саудовская Аравия) и пр. [6, с. 283].

В другом источнике террористические источники делятся на три группы.

- Террористическая политика осуществляемая государствами- государственный терроризм. Накануне кризиса в зоне залива в 2003 году по данным ООН и Госдепартамента США к государствам, поддерживающим терроризм, относятся Иран, Ирак, Сирия, Судан, Китай, Северная Корея, Куба и Ливия.

- Самофинансирование террористической организации. Такого рода организации используя наркобизнес, незаконную продажу оружия, торговлю людьми, захват в заложников, контрабанду, фальшивое денежное обращение, различного рода пожертвования и пр., относящиеся к международной преступности, приобретают огромный капитал, и используют эту прибыль в целенаправленном терроризме.

- Террористические организации, которые непосредственно не занима-ются терроризмом, но финансируют организации, группировки и пр., заинтере-сованные в совершении террористических операций [10]. Международный терроризм, как преступление отличается от обычного терроризма (терроризм, с которым ведется борьба в национальном законодательстве) высокой степенью общественной опасности. Что делает это преступление более социально опасным, так это то, что во многих случаях оно организовано государством и направлено против международных отношений, международной безопасности и других подобных объектов. Кроме того, тот факт, что государство не является живым организмом, и в этом отношении исключение его способности нести уголовную ответственность как отдельное лицо никоим образом не должны ограничивать его способность выражать уголовную ответственность за это преступление. Учитывая генезис преступлений и правонарушений, закономерности развития и влияние мер против всех форм преступности на эволюцию общества, а также опыт преследования юридических лиц, то возможно достичь определения правовых основ уголовной ответственности государства. Субъектом преступления международного терроризма является не только вопрос ответственности государства как формы политической организации правительства, но и вопрос его ответственности наряду с ответственностью конкретных физических лиц.

Государство управляется соответствующими структурами власти и должностными лицами, руководящими ими. Государство примет аморфную форму без этих учреждений, без лиц, руководящих этими учреждениями. И так, во всех случаях движущей силой являются индивидуальности [4, s.29-30]. Мы тоже принимаем мысли ав-

тора, и считаем, что в любом случае субъектом преступления является физическое лицо.

В юридической литературе встречается идея, что субъектом терроризма может быть как отдельное лицо, так и устойчивое объединение отдельных лиц и террористических групп, избравших методы насилия и терроризма для достижения своих целей [8, с. 142].

В литературе встречается мысль, что существует три синдрома террористов, совершающих террористические преступления. Это нижеследующие:

- Зомби,
- Рембо,
- Камикадзе-джихад

Зомби – страшное существо. Оно совершает ужасные убийства и его невозможно убить, потому что оно уже мертво. Им присуще создавать ужас. Они жестокие люди, которые длительное время получали патологический стресс в очень тяжких стрессовых ситуациях.

Рембо – террористы таким синдромом, это люди, стремящиеся к ужасу во имя высоких целей, и не умеющие жить по другому. Им присущи такие качества как эмоциональность, честность, желание находится в очень экстремальных ситуациях. Они не могут убивать кого попало, они убивает ради важных целей. Их лозунгом является «Мы защищаем людей, подвергшихся нападению».

Камикадзе – джихад – террорист, готовый умереть по поручению. Террористы жертвуют своей жизнью, им нравится уйти в иной мир, но в тоже время по мере возможности становятся причиной смерти врагов, и должны отвести их в иной мир. Чувство камикадзе- это устранить страх, и убить в себе чувство страха. Их основной целью является умереть «за что-нибудь». Это является подсознательным признанием самоуничтожения [7, с. 78-79; 8, с.144].

Профессор Ф.Самандаров в следующей форме анализирует психологические особенности личности террориста:

- чувства человека, облеченного властью над высокой миссией;
- чужое отношение к положительным общественным ценностям;
- склонность к отрицательному мышлению. Человек, который видит в жизни только отрицательные стороны всего;
- склонность создавать личные проблемы за пределами источника и в то же время сосредотачиваться на защите себя вокруг «себя»; отсутствие самокритики и самовлюбленность;
- считать себя незаменимым лицом в группе, внутри террористической организации, в партии, среди народа;
- жить с желанием быть знаменитой личностью в обществе самоутверждения;
- постоянно мыслить о готовности к самозащите;
- стоять на самой низкой ступеньке терпимости, часто раздражаться. Нервозность, характерное психологическое состояние;
- жить внутри высокого стресса волнения.

Само собой ясно, что перечисленные психологические особенности не являются характерными для каждого участника террористической группы. Исследователи, работающие вокруг этой темы, показывают, что для личности террористов не характерна какая- либо психологическая патология. Кроме этого внутри террористов немало людей с нарушением психической деятельности [6, с. 290].

Литература

1. Уголовный Кодекс Азербайджанской Республики. Баку: «Hüquq (Право)» 2017, 756 с.

2. Комментарий Уголовного Кодекса Азербайджанской Республики / под редакцией Ф.Ю.Самандарова, II часть, Баку: издание Bakı: «Hüquq (Право)», 2018, 800 с.

3. Агаев И.Б. Состав преступления. Учебник. Баку: Издательство Təhsil nəşriyyatı, 2005, 496 с.

4. Мустафаев Ч.Ф. Терроризм (понятие, причины возникновения, предупреждение и прогнозирование), Баку, Издательство Çinar-Çap, 2005, 191 с.

5. Самандаров Ф.Ю. Уголовное право. Общая часть. Учебник. Баку: «Hüquq (Право)» 2018, 724 с.

6. Самандаров Ф.Ю. Криминология. Учебник для Высших Учебных Заведений. Bakı: Издательство Бакинского Университета. 2018, 428 с.

7. Иванов И.Е. Психология терроризма. Предупреждение и пресечение террористических актов. СПб.: Камея, 2005, 125 с.

8. Калинин Р.С. К вопросу о социально-психологическом аспекте феномена терроризма, Актуальные проблемы российского права. 2015. № 8 (57) август, с.141-146.

9. Крылов Н.Б., Решетов Ю.А. Государственный терроризм-угроза международной безопасности // Советское государство и право. М: Наука, 1987, № 2, с.78-84.

10. https://www.meqam.webnode.com/meqaleler/terrorizm

Emin Naghiyev,
Doctoral student of the Department of Criminal Law and Criminology of Baku State University

LEGAL ANALYSIS OF THE SUBJECT OF A CRIME OF TERRORISM

The article indicates that on the basis of the criminal legislation of the Republic of Azerbaijan, a person who, during the commitment of a socially dangerous act (action or inaction) was in a state of insanity, that is, could not realize the actual nature and social danger of his/her actions (actions or inaction) or control them due to chronic mental illness, temporary mental impairment, dementia or other mental illness, is not subject to criminal liability.

Key words: international, legislation, health, article, crime.

ПРАВА ДИТИНИ ТА ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ЇХ ЗАСТОСУВАННЯМ

БАНДУРКА Ірина Олександрівна - доктор юридичних наук, доцент Харківського національного університету внутрішніх справ

DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.9

У правовому суспільстві будь-який громадянин наділений правами і свободами, наданими йому від народження, які мають бути визнані, дотримані та захищені державою, громадянам надається судовий захист, який гарантує всю повноту прав, свобод та законних інтересів. Оскільки ця обставина не обмежена будь-якими винятками, то особи, які не досягли 18 років (повноліття, тобто повної дієздатності), теж мають комплекс таких прав.

Упродовж кількох років у юридичній літературі, засобах масової інформації питання реалізації та захисту прав дітей, факти грубого та часом нелюдського поводження з дитиною не втрачають актуальності та злободенності. Занепокоєння щодо реалізації прав дитини проявляється на всіх рівнях (національному та міжнародному) тому що людство в цілому та держава, зокрема, стурбовані здатністю майбутніх поколінь гарантувати життєздатність суспільства та його майбутнє процвітання і України в тому числі.

Ключові слова: права, людина, громадян, дитина, порушення, законодавство.

Постановка проблеми

На сьогодні в Україні проблема дотримання законних прав, свобод та інтересів дітей як з боку держави в особі посадових осіб, так і з боку самих батьків є досить актуальною. Аналізуючи статистичні дані звернень до Національної поліції та повідомлення із засобів масової інформації, видно, що порушення прав дітей відбувається практично щодня, у деяких випадках такі порушення супроводжуються фізичним та/або моральним насиллям.

Діти складають особливу категорію населення, яка потребує надання особливого правового захисту в силу фізичної та розумової незрілості, в чітко регламентованому правовому статусі, тому що діти більшою мірою, ніж дорослі, залежать від держави, оточення та системи соціальних інститутів. Така специфіка прав дитини є підставою для виділення їх в окремий інститут права.

Ця стаття присвячена дослідженню прав дитини та проблемам їх дотримання та застосування згідно з міжнародно-правовими нормами та чинним національним законодавством України.

Стан дослідження проблеми

Упродовж окремих етапів розвитку суспільства та держави з урахуванням внесення змін до національного законодавства України правові основи щодо прав дитини досліджувались окремими вченими, серед яких є Ю.О. Буров, Л.В. Волинець,-Ю.А. Войцеховська, Н.М. Крестовська, О.Ф. Скакун, М.А. Маніна, О.Ф. Фрицький, О.М. Кудрявцева, І.В. Швець, О.А. Шульц, А.А. Оржаховська, І.В. Волошина та інші. Дослідження цих вчених є пізнавальні та несуть змістовний характер, але з урахуванням соціального розвитку суспільства, підвищення рівня порушення законних

прав, свобод та інтересів дитини, вдосконалення національного законодавства України, виникає необхідність у додатковому дослідженні проблем захисту прав дитини.

Мета дослідження полягає у дослідженні особливостей захисту законних прав, свобод та інтересів дитини, виявлення проблем їх додержання та застосування.

Наукова новизна дослідження

Жодна держава у світі не є зразковою у сфері дотримання прав дитини. Навіть у найбільш високорозвинених країнах спостерігається зростання злочинності неповнолітніх, наявність сімей з низьким рівнем життя, дитяча смертність внаслідок недостатнього медичного обслуговування, зростання соціального сирітства та безпритульних дітей, буллінг тощо. Питання про права дитини та їх захист в Україні є однією з найгостріших соціально-економічних та політичних проблем, у вирішенні якої держава зацікавлена. Дитина – це «специфічний» суб'єкт дослідження, оскільки дитина в силу своєї фізіологічної незрілості потребує надання йому спеціальних прав і забезпечення їхнього додаткового захисту.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до чинного законодавства України дитиною є особа віком до 18 років (до досягнення нею повноліття). Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. У свою чергу, права дитини – це ряд прав і свобод, які мають українці віком до 18 років.

Ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» та ст. 1 Закону України «Про громадянство України» визначають, що дитина - особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше, у свою чергу, дитинство - період розвитку людини до досягнення повноліття [1, 4]. Розділення періоду розвитку дитини до повноліття на малолітній та неповнолітній встановлюється чинними нормами Цивільного та Сімейного кодексами України.

Декларація прав дитини 1959 року встановила, що за кожною дитиною без будь-яких відмінностей чи дискримінації закріплено весь комплекс прав (принцип № 1), а саме: дитина має бути наділена всіма зазначеними в цій Декларації правами. Ці права мають визнаватися усіма державами без жодних винятків і без розрізнення чи дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігійних, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження або іншими обставинами, що стосуються самої дитини чи її сім'ї [2]. У розвиток цього положення у 1989 році було прийнято Конвенцію про права дитини, яка проголосила основні права дитини, а саме: 1) права на життя та здоровий розвиток; 2) декларація про ім'я; 3) декларація про громадянство; 4) право знати своїх батьків; 5) права на турботу батьків та на спільне проживання з ними; 6) права та обов'язки щодо дітей їхніх батьків [3].

Конвенція визнає дитину суб'єктом права і ставить перед державами, які її підписали, завдання підготовки дітей до самостійного життя, нормального розвитку та формування їх особистості відповідно до загальнолюдських цінностей.

Права дитини, зазначає Н.М. Опольська, є об'єктивно визначеними соціально-економічним рівнем розвитку суспільства та юридично гарантованими державою. Це ті можливості задоволення потреб та інтересів дитини, реалізація яких є необхідною умовою для її нормального життя й гармонійного розвитку, здійснюється самою дитиною або за допомогою інших осіб [7, с. 16].

Захист прав дітей в Україні реалізується нормами, викладеними у Конституції України, Сімейному кодексі України та інших нормативно -правових актах. Так, Конституція України згідно із загальновизнаними нормами міжнародного права гарантує права і свободи людини та громадянина України (ст.ст. 27, 28, 29, 32, 51, 52, 53, 57), чим створює соціально-економічну

основу та правову базу для нормальної освіти, виховання та розвитку дітей.

Сімейний кодекс України націлений на зміцнення сім'ї, побудови її на взаємному коханні та повазі її членів, взаємодопомоги та взаємовідповідальності, неприпустимості втручання у справи сім'ї та безперешкодного здійснення та захист членами сім'ї, включаючи дітей своїх прав. Ст. 1 цього кодексу визначає засади шлюбу, особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів [5].

Окрім вищезгаданих, дитина має й інші, передбачені Сімейним кодексом України, Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», Законом України «Про освіту», права: бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також з питань сім'ї; власності на майно, придбане батьками або одним з них для забезпечення розвитку, навчання та виховання (одяг, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання); з 14 років брати участь у розпорядженні аліментами, які одержані для її утримання, а також і на самостійне одержання аліментів та розпорядження ними; з 16 років змінити своє прізвище та ім'я у порядку, встановленому законом; противитися неналежному виконанню батьками своїх обов'язків щодо неї; звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій, а з 14 років – безпосередньо до суду тощо [9, 10].

Закон України «Про охорону дитинства» визначає завдання політики держави на користь дітей, такі як здійснення прав дітей, гарантованих Конституцією України; заборона їх дискримінації та відновлення прав дітей у випадках їх порушень; формування нормативної бази гарантій прав дитини та допомога у фізичному, інтелектуальному, психічному, духовному та моральному розвитку дітей, вихованню в них патріотизму та громадськості.

Закон «зачіпає» комплекс правових, соціальних, житлових та інших прав дитини, визначає відповідальність осіб, винних у порушенні прав дітей та заподіяння їм шкоди.

Основне навантаження щодо захисту законних прав та інтересів дитини лягає на батьків, а в органах освіти, охорони здоров'я, соціального розвитку, а також у правоохоронній сфері тощо - на співробітників та фахівців. Захищати права дітей покликаний також представник Уповноваженого Верховною Радою України з питань дотримання прав дитини та сім'ї.

В Україні проголошені та реалізовані права дітей, які мають на меті сприяти як індивідуалізації особистості; збереження фізичної недоторканності та недоторканності внутрішнього світу. Але чинне законодавство містить значну кількість прогалин, що не дозволяють повною мірою захистити права дітей.

Так, кожна дитина в Україні має право знати своїх батьків, але у разі усиновлення у сімейному законодавстві прямо передбачено норму, що регулює таємницю усиновлення, що обмежує назване вище право. Особи, винні у розголошенні таємниці усиновлення без згоди усиновлювача, притягуються до кримінальної відповідальності відповідно до ст. 168 Кримінального кодексу України. У юридичній науці обговорюється питання про співвідношення права дитини знати своїх батьків та таємниці усиновлення. Окремі вчені пропонують ввести відкрите усиновлення за аналогією з деякими західними країнами. Розкриття таємниці усиновлення є порушенням норми, передбаченої Конституцією України з метою охорони приватного життя громадян. Таємниця усиновлення покликана захищати інтереси дитини, забезпечуючи йому комфортні психологічні умови перебування у сім'ї усиновлювачів. Винятком із цього правила слід визнати випадки, коли бажання громадянина знати своє походження необхідно йому для визначення генетичної історії сім'ї та знаходження біологічних зв'язків у випадках діагностики спадкових захворювань, запобігання

шлюбам із близькими кровними родичами тощо.

Одним із життєво важливих прав дитини, що забезпечують її нормальний розвиток, а також фізичне та психічне здоров'я, є право на місце проживання. Дитина, перебуваючи в залежності від батьків, не має змоги самостійно захищати свої права, внаслідок свого малого віку та фінансової неспроможності забезпечити себе житлом. Тому батьки мають забезпечити йому реалізацію цього права, а держава – створити необхідні гарантії для виконання батьками цього обов'язку. Це, зокрема, відбувається при окремому проживанні дитини та батька – власника житлового приміщення, оскільки згідно з Житловим кодексом України (ст. 64) до членів сім'ї власника житлового приміщення відносяться тільки ті, що проживають разом із дітьми [6].

У юридичній літературі існує думка про те, що дитина, яка залишилася після розірвання шлюбу проживати з одним із батьків, у якого немає житлового приміщення у власності, але який отримує аліменти від іншого батька, не може вважатися членом сім'ї власника. Але слід зауважити, що розлучення батьків не тягне за собою припинення юридичного зв'язку з дітьми (окрім випадків, коли один з батьків позбавлений батьківських прав за рішенням суду, але і в цьому випадку батьківські обов'язки залишаються), що стосується і права на житло. У силу наявності кровних зв'язків та спорідненості факт існування сімейних відносин не може залежати від спільного або окремого проживання або наявності або відсутності родинних почуттів між батьками та дітьми.

Іншою проблемою у забезпеченні права дитини на житло є відсутність його захисту у тих випадках, коли батьки здійснюють угоди з житлом, на яке у дитини є право власності або право на проживання. Дозвіл органів опіки та піклування батькам на відчуження житлового приміщення умовою придбання ними іншого житла, передбаченого законодавством, не гарантує дотримання прав дитини на житло, оскільки не може примусити батьків до придбання житла, крім того, ситуацію посилює відсутність чітких вимог до житлового приміщення, що купується в цьому випадку. Вирішення цього питання, можливо, полягає у наданні органам опіки та піклування права на контроль, що передбачає повноваження перевіряти наступну за відчуженням нерухомого майна угоду та звертатися до суду з вимогою про визнання такої угоди недійсною у разі встановлення факту порушення прав дитини.

Ще однією, досить значною, проблемою є домашнє насилля, у відповідності до п. 3 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» домашнє насильство - діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [8].

Домашнє насильство – це не лише одна з найпоширеніших, важких та травматичних життєвих ситуацій, але й одне з найпоширеніших порушень прав людини. Домашнє насильство тривалий час сприймалося як «приватне питання» окремої особи, але сучасна концепція прав людини надає можливості для зміни подібного сприйняття та переведення цієї проблеми у статус колективної, яку має вирішувати все суспільство загалом. Насильство є однією з найгостріших соціальних проблем, оскільки воно не лише відбивається безпосередньо на самих жертвах, а й дестабілізує суспільство загалом, несе загрозу соціальному порядку. Поширеною формою насильства виступає побутове (домашнє) насильство щодо дітей, що деструктивно впливає на інститут сім'ї та моральний стан суспільства. Сім'я є одним із базових соціальних інститутів, благополуччя та соціальне самопочуття її членів безпосередньо взаємопов'язані з суспільним благополуч-

чям. Тому забезпечення здорового клімату у сім'ї, запобігання будь-яким проявам агресії та жорстокості з боку її членів вкрай важливі.

Дорослі мають низку соціальних переваг перед дітьми: як у галузі цілепокладання, так і у сфері засобів досягнення своїх цілей. У плані цілепокладання: дорослі, як правило, соціалізовані, адаптовані до своїх соціальних ролей, які враховують систему громадських заборон, санкцій та фізичних наслідків своїх вчинків, чого немає у дітей. Тому завдання дорослих у сім'ї – передати цей соціальний досвід дітям, скоригувавши його на менші можливості та соціальні ролі дитини. З позиції ресурсів, у дорослих теж є значні переваги: вони фізично сильніші за дітей, у них вищий соціальний статус. Ці обставини створюють умови для диктату дорослих щодо дітей, а низці культур – та для використання насильства щодо дітей.

Таким чином, домашнім насильством над дітьми є використання фізичної сили, психологічного, економічного тиску, сексуального примусу щодо дітей для придушення їх волі та «придбання» над ними влада.

Виходячи з наведеного визначення, до видів домашнього насильства над дітьми можна віднести: 1) фізичне насильство;- 2) психологічне (емоційне) насильство; 3) сексуальне насильство; 4) економічне насильство.

Фізичне насильство належить до одного з найпоширеніших видів насильства. Воно полягає, насамперед, у нанесенні ударів, поштовхів, стусанів, використання сторонніх предметів для заподіяння болю. Фізичним насильством можуть бути визнані ляпаси, хапання, кидання, удушення, залякування, ненадання допомоги тощо. Крайньою формою фізичного насильства є катування, заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, завдання травм, несумісних з життям.

Фізичне насильство стосовно дітей може відбуватися у сім'ях з різним соціальним статусом, проте найчастіше подібні випадки виявляються: 1) у неповних або малозабезпечених сім'ях; 2) у сім'ях, у яких один або обидва батьки не є біологічними; 3) у сім'ях, у яких обидва батьки є безробітними; 4) у сім'ях, у яких один або обидва батьки є алко- чи наркозалежними; 5) у сім'ях, у яких один або обидва батьки або інші члени сім'ї мають кримінальне сьогодення чи минуле; 6) у сім'ях з низьким рівнем освіти та культури всередині сім'ї; 7) за наявності у дитини психічних, розумових або фізичних відхилень тощо.

Імовірність жорстокого поводження з дитиною підвищується, як правило, за наявності сукупності факторів. До таких факторів можна віднести насильство, пережите в дитинстві батьками; важку життєву ситуацію, у яку потрапила сім'я; фінансові проблеми сім'ї; соціально-економічні кризи в країні тощо.

Фізичне насильство над дітьми може спричинити такі наслідки для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, як страх до батьків або дорослих, агресивність, замкнутість, відсутність дружніх відносин з однолітками, низька успішність у школі, пасивність, втеча з дому, жорстокість до тварин; у підлітків - бродяжництво, вживання алкоголю та наркотиків, депресія, суїцидальні спроби.

Психологічне чи емоційне насильство проявляється у вербальних (словесних) образах, шантажі, висловлювання загроз контролю над життям жертви, у тому числі у соціальних мережах, над колом її спілкування, її розпорядком дня, примус до скоєння будь-яких дій, руйнування особистих речей жертви тощо. Психологічне насильство над дітьми також є одним з найпоширеніших видів насильства і може бути як самостійно, так і поряд з іншим видом насильства в родині. Психологічне насильство може призвести до депресивного стану, страх, почуття тривоги, суїцидальні думки жертви, фізичне нездужання, загострення хронічних захворювань тощо.

У дітей, які пережили психологічне насильство в сім'ї, спостерігається комплекс наслідків у вигляді відставання у психічному та фізичному розвитку, зниження інтелектуальних здібностей, замкнутості, підвищеної довірливості або, навпаки, підвищеного страху перед незнайомими людьми, труднощів у спілкуванні з однолітками,

поганої успішності у навчанні, низької самооцінки та підвищеної тривожності.

Сексуальне (статеве) насильство - це примус до статевого акту або інших сексуальних дій через застосування загроз, сили та придушення волі жертви. Наслідки сексуального насильства є найбільш руйнівними. Дослідження сексуальних маніяків, педофілів показує, що щодо більшості з них у дитинстві (юності) були скоєні протиправні дії сексуального характеру (у тому числі та членами сім'ї). Дуже великий відсоток самогубств відбувається не на ґрунті фізичного чи психологічного насильства, а саме після скоєння сексуального насильства.

Економічне насильство може полягати у відмові від утримання членів сім'ї, у найсуворішому контролю над витратами членів сім'ї, приховування власних доходів, витрати кривдником сімейних грошей тільки на власні потреби, самостійне прийняття більшості фінансових рішень тощо.

Крім перерахованих видів насильства щодо дітей, можна назвати ще такий вид насильства, як нехтування дитиною. Цей вид насильства полягає у невиконанні батьками своїх функцій (відсутність турботи).

Під нехтуванням дитиною розуміється регулярне невиконання батьками або особами, які їх замінюють, своїх обов'язків із задоволення потреб дитини, життєво необхідних для його правильного розвитку. Це можуть бути потреби емоційного характеру, потреби в їжі, догляду, медичної допомоги, освіті. Нехтування дитиною також має негативні наслідки, до яких можна віднести затримки у розвитку дитини, погіршення здоров'я, проблеми в адаптації. Ознаками нехтування є: відставання у фізичному чи психомовному розвитку, часті захворювання, травми, агресивність, девіантна поведінка, невибіркова довірливість, зовнішній вигляд дитини тощо.

У рамках первинних та віддалених наслідків насильства можуть виникати посттравматичні стресові розлади, особистісні порушення психіки, девіантна сексуальна та аутодеструктивна поведінка, алкоголізм, наркоманія. Крім суттєвої фізичної шкоди, здоров'ю потерпілих - дітей від насильницьких посягань потрібно враховувати і морально-психологічний збиток, який не піддається оцінці та може дати «знати» про себе через багато років.

Проблема боротьби з домашнім насильством у цілому, над дітьми зокрема, є дуже складною у світлі того, що існує безліч перешкод до його запобігання. Такими перешкодами можуть служити неготовність жертви вживати заходів, бездіяльність працівників правоохоронних органів за відсутності фізичної шкоди, відсутність невідкладних механізмів захисту або навіть необізнаності про їх існування. Доцільно у таких ситуаціях проводити відповідний комплекс заходів щодо закріплення слідів кримінального правопорушення (насильства), незалежно від позиції потерпілого. Потрібно суміщення різних багатопрофільних технологій роботи з дітьми, так як надзвичайно важливо, щоб дитина, що знаходиться в кризовому та небезпечному фізичному та душевному для здоров'я стану або зазнала домашнього насильства, мала можливість отримувати консультації, повну інформацію з юридичних (правових) питань, психологічну підтримку.

Потрібне створення системи взаємопов'язаних та скоординованих між собою заходів, що здійснюються державними органами, громадськими об'єднаннями, окремими громадянами з метою нейтралізації, блокування або усунення тих чи інших криміногенних факторів у сфері домашнього насильства над дітьми.

В Україні, на законодавчому рівні, має чинність низка нормативно-правових актів щодо профілактики та запобігання домашнього насилля щодо дітей, серед яких є: Конституція України; Конвенція ООН про права дитини; Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства; Європейська конвенція про здійснення прав дітей; Цивільний кодекс України; Сімейний кодекс України; Кримінальний кодекс України; Кодекс України про адміністративні правопорушення; Закон України «Про охорону дитинства»; Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»; Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня

2018 року № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі»; Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини»; Наказ Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту України та Міністерства внутрішніх справ України від 07 вересня 2009 року № 3131/386 «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї»; Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 01 лютого 2019 року № 278 «Порядок проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб від домашнього насильства, та надання їм медичної допомоги»; Наказ Міністерства освіти і науки України від 02 жовтня 2018 року № 1047 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодія педагогічних працівників із іншими органами та службами»; Лист Міністерства освіти і науки України від 18 травня 2018 року № 1/11-548 «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству»; Лист Міністерства освіти і науки України від 30 жовтня 2018 року № 1/9-656 «Про перелік діагностичних методик щодо виявлення та протидії домашньому насильству відносно дітей».

Висновки

У законодавстві та правозастосовній практиці України проголошені та реалізуються права дитини, зафіксовані у міжнародних договорах. Ступінь захисту прав дитини залежить від обставин та особливостей кожної ситуації, наявності вже заподіяної чи потенційної шкоди добробуту дитини.

Своєчасна ідентифікація випадків порушення прав дитини та звернення суспільної уваги повинні сприяти розробці та прийняттю адекватних сучасним умовам скоординованих технологій та механізмів захисту прав дітей. Взаємодія між державними установами, правоохоронними органами, органами охорони здоров'я, кризовими центрами має особливе значення. При цьому важливо, щоб усі ці структури працювали в тісному контакті, а постраждалі – діти від порушення їхніх законних прав, свобод та інтересів могли отримувати всебічну підтримку та своєчасну кваліфіковану допомогу. Подолання, запобігання та профілактика порушення прав дитини неможлива без об'єднаних зусиль усіх структур суспільства.

Література

1. Закон України «Про охорону дитинства». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 30, ст.142.

2. Декларація прав дитини. Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. URS: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 01.12.2021).

3. Конвенція про права дитини. URS: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 01.12.2021).

4. Закон України «Про громадянство України». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 13, ст.65.

5. Сімейний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 21-22, ст.135.

6. Житловий кодекс Української РСР. Відомості Верховної Ради (ВВР), 1983, Додаток до № 28, ст.573.

7. Опольська Н.М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ, 2010. 22 с.

8. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 5, ст.35.

9. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 5, ст.21.

10. Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380.

CHILDREN'S RIGHTS AND SOME ISSUES RELATED TO THEIR APPLICATION

In a legal society, every citizen is endowed with the rights and freedoms granted to him from birth, which must be recognized, respected and protected by the state, citizens are provided with judicial protection that guarantees the full rights, freedoms and legitimate interests. As this circumstance is not limited by any exceptions, persons who have not reached 18 years of age (adulthood, ie full legal capacity) also have a set of such rights.

For several years in the legal literature, the media, the issues of realization and protection of children's rights, the facts of rude and sometimes inhuman treatment of the child do not lose relevance and topicality. Concerns about the realization of children's rights are manifested at all levels (national and international). Because humanity in general and the state in particular are concerned about the ability of future generations to guarantee the viability of society and its future prosperity, including Ukraine.

Keywords: *rights, person, citizens, child, violation, legislation.*

СУЧАСНА ПАРАДИГМА ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

ПИСАРЧУК Іван Васильович - кандидат юридичних наук, заступник начальника відділу Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України, підполковник поліції
ORCID ID: https://orcid.org/ 0000-0002-1778-0184
УДК 343.123
DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.10

В умовах глобалізації, транснаціонального співробітництва, трансформаційних перетворень національної економіки негативним трендом проходить поширення економічної злочинності та криміналізація фінансово-економічних відносин.

Визначено, що злочинність у сфері економіки – це корислива злочинна діяльність службових осіб та інших учасників економічних відносин, спрямована на заподіяння матеріальної шкоди підприємствам, установам, організаціям різних форм власності або суб'єктам господарювання.

У статті, на основі аналізу наукових досліджень, сформульовано основні детермінанти економічної злочинності; встановлено кореляційні зв'язки між рівнем фінансово-економічної злочинності та низьким рівнем відповідальності за вчинення такого типу кримінальних правопорушень.

Запропоновано, імплементувати у Кримінальний кодекс України термін «кримінальні правопорушення у сфері економіки», як умисні суспільно небезпечні діяння у сфері права власності, встановленого порядку здійснення господарської та службової діяльності, що завдають шкоду суспільним економічним відносинам, законним правам та інтересам громадян і суб'єктів господарювання, незалежно від форм власності.

Ключові слова: економічна злочинність, злочинність в економічній сфері, кримінальні правопорушення у сфері економіки, фінансові ресурси, фінансові ризики.

Постановка проблеми

В умовах глобалізації, транснаціонального співробітництва, трансформаційних перетворень національної економіки негативним трендом проходить поширення економічної злочинності та криміналізація фінансово-економічних відносин. Актуальності проблема набула саме нині, в умовах транснаціонального співробітництва й трансформаційних перетворень національної економіки, коли негативним трендом виступає поширення економічної злочинності та криміналізація фінансово-економічних відносин.

Сучасна структура економічної злочинності охоплює значну частину кримінальних правопорушень, що вчиняються в бюджетній сфері, адже метою таких корисливих діянь, що вчиняються у сфері економіки, усе частіше стає вилучення коштів із державної казни у легальних формах господарської діяльності чи повноважень щодо контролю за цією діяльністю з використанням службового становища посадових осіб.

Мета статті

Науковий аналіз норм чинного кримінального, процесуального законодавства, моніторинг змісту оперативно-розшукових векторів нецільового використання бюджетних коштів службовими особами. Обстеження доктринальних підходів щодо механізму протидії економічній злочинності в контексті формування теоретико-прикладних

пропозицій і окреслення векторів боротьби з нецільовим використанням бюджетних коштів.

Ступінь дослідженості теми

Вивченню проблемних питань протидії кримінальним правопорушенням у бюджетній сфері у рамках кримінального, адміністративного, фінансового права, теорії управління, кримінологічної та криміналістичної наук, свої дослідження присвятили такі вчені, як П. П. Андрущенко, А. С. Беніцький, А. І. Берлач, О. О. Бондаренко, С. Г. Гуржій, Л. М. Доля, О. М. Джужа, В. П. Головіна, П. Т. Гега, Т. В. Качка, Р. А. Калюжний, А. О. Клименко, Я. Ю. Кондратьєв, О. Є. Користін, М. Є. Короткевич, О. В. Маркова, І. Є. Мезенцева, В. М. Попович, С. В. Симовян, В. С. Щербина, В. К. Шкарупа.

Характеристику окремих видів так званих «економічних кримінальних правопорушень» у рамках оперативно-розшукової діяльності, наведено у роботах вітчизняних учених правознавців: К. В. Антонова, В. І. Василинчука, О. Ф. Долженкова, І. П. Козаченка, Д. Й. Никифорчука, С. І. Ніколаюка, В. Л. Ортинського, В. Д. Пчолкіна, Л. П. Скалозуба, Б. Г. Розовського та інших.

Проте, більшість праць мають «оглядовий» характер або стосуються лише загальних аспектів проблеми виявлення і розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із фінансовими ресурсами, бюджетними коштами, що потребує подальших розвідок у цій площині.

Виклад основного матеріалу

Злочинність у сфері економіки – це корислива протиправна діяльність службових осіб та інших учасників економічних відносин, спрямована на заподіяння матеріальної шкоди підприємствам, установам, організаціям різних форм власності або суб'єктам господарювання.

Матеріальною ознакою злочинності у сфері економіки є незаконне збагачення шляхом заподіянь матеріальної шкоди юридичним і фізичним особам, що займаються економічною діяльністю. Тому вказана злочинність відноситься ним до типу корисливої злочинності [1].

Сучасна структура економічної злочинності охоплює значну частину злочинів, що вчиняються в бюджетній сфері. Науковці та практики зазначають, що метою корисливих злочинів, що вчиняються у сфері економіки, усе частіше стає вилучення коштів із казни у легальних формах господарської діяльності чи повноважень щодо контролю за цією діяльністю з використанням службового становища посадових осіб.

Виділяючи особливості кримінальних правопорушень у фінансово-економічній сфері, не можна не вказати на одну з істотних причин їх вчинення – наявність високого ступеня фінансових ризиків та недостатнє на них реагування як з боку держави, так і з боку учасників фінансових відносин.

В. Коваленко слушно зазначає, що «… фінансова сфера, постійно наповнюючись розмаїттям нових фінансових інструментів та їх похідних, постійно відтворює ризики, недооцінка яких (як підтвердила світова фінансова криза) зумовлює локальні та глобальні негаразди . … для сучасного фінансового ринку характерне посилення впливу факторів невизначеності, зумовлених використанням складних фінансових продуктів, які реально створюють додаткові системні ризики» [2, с. 31].

За кримінально-правовою ознакою до числа кримінальних правопорушень «економічної спрямованості» доцільно віднести діяння, відповідальність за які передбачена різними нормами Кримінального кодексу України [3], які містяться в розділах проти власності та у сфері господарської діяльності, у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг [4, с. 414-416], зокрема:

– ст. 185 КК України «Крадіжка»;

– ст. 190 КК України «Шахрайство»;

– ст. 191 КК України «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем»;

– ст. 198 КК України «Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом»;

– ст. 209 КК України «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом»;

– ст. 212 КК України «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)»;

– ст. 227 КК України «Умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції»;

– ст. 229 КК України «Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару»;

– ст. 358 КК України «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів»;

– ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем»;

– ст. 366 КК України «Службове підроблення»;

– ст. 369 КК України «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі».

Виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що незаконні дії службових та матеріально-відповідальних осіб у сфері економічної злочинності, пов'язані із:

- привласненням, розтратою майна або заволодінням ним шляхом зловживання службовим становищем;

- ухиленням від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів;

- випуском або реалізацією недоброякісної продукції;

- корупційними та іншими протиправними діяннями.

Чинний Кримінальний кодекс України не виокремлює розділу під назвою «Злочини у сфері економічної діяльності», а статті, які містять кримінальну відповідальність за фінансово-економічні правопорушення, репрезентовані у Розділі VI «Кримінальні правопорушення проти власності» та Розділ VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності». На нашу думку, у Кримінальний Кодекс України доцільно ввести окрему кримінально-правову категорію, дефініцію «кримінальні правопорушення у сфері економіки».

Основні риси фінансово-економічних правопорушень проявляються в тому, що їх скоюють у сфері легальної й нелегальної господарської діяльності; суб'єктами цих діянь можуть бути як підприємець, так і інші особи, які сприяють здійсненню господарської діяльності; вони наносять економічний, політичний, моральний збиток суспільству й державі; вони спрямовані на одержання економічної вигоди; їх скоюють тільки умисно; можуть вчинятися різними способами, передбаченими чинним кримінальним законодавством [5, с.11-12].

Протидія злочинності, охоплює три сфери суспільних відносин:

1) загальна організація протидії злочинності – це сукупність організаційних (облік, реєстрація), управлінських (прогнозування, планування, координація, визначення стратегії і тактики), профілактичних (реалізація програм і планів, здійснення профілактичних заходів), контрольних (вивчення практики, встановлення тенденцій злочинності) та інших дій різноманітних органів та установ, які взаємодіють для досягнення спільних результатів;

2) правоохоронна діяльність – система заходів з реалізації правоохоронних та/або правозастосовних функцій державними органами, громадськими об'єднаннями чи громадянами;

3) попередження злочинності – це здійснення спеціальними суб'єктами передбачених законом заходів для недопущення розвитку злочинного наміру на попередніх стадіях вчинення злочину, виявлення ознак вчинених діянь, встановлення осіб, які їх скоїли, притягнення цих осіб до відповідальності, відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів громадян та відшкодування збитків від злочинних дій [6, с. 45].

Правоохоронну функцію у сфері економічних порушень бізнесу виконують податкова міліція, Служба безпеки України та Національна поліція України. За даними офіційної статистики Офісу Генерального прокурора, у 2019 році було зареєстровано 1287 кримінальних проваджень за ухилення від сплати податків. Водночас, на стадії досудового розслідування у поточному році вже було закрито 262 кримінальні провадження, з яких 259 - за відсутності складу/події кримінального правопорушення [7].

Результатами судового розгляду відповідних справ за попередній рік у Єдиному державному реєстрі судових рішень наявні

всього 18 вироків, а саме: 10 обвинувальних вироків, із яких 3 – на підставі угод про визнання винуватості та 8 виправдувальних вироків [7]. Така статистика свідчить про недостатньо ефективну роботу, в першу чергу, так званої донедавна «податкової міліції», Бюро економічної безпеки, у розслідуванні економічних злочинів, необхідність позбавити правоохоронні органи від невластивих їм функцій та відокремити правоохоронну функцію від сервісної функції податкової.

Як стверджує С. С. Чернявський, для розслідування так званих «економічних злочинів» заходи мають бути спрямовані на: використання даних оперативних підрозділів, дослідження актів ревізій, аудиторських перевірок; одержання інформації від правоохоронних і контролюючих органів (підрозділів Державної фіскальної служби України, Бюро економічної безпеки, Національного банку України, Державної митної служби України та інших) [8, с. 639].

До загальних завдань, що вирішуються під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері економіки, відносять:

1) визначення об'єкта посягання та предмета (сукупності об'єктів) кримінального правопорушення;

2) встановлення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння;

3) апроксимація умов та способу вчинення кримінального правопорушення;

4) виявлення об'єкта «економічного» кримінального правопорушення;

5) відшкодування винною особою заподіяних збитків;

6) встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинного діяння.

Погоджуємось із позицією Канцір І. А. та Скорик Г. І. [9], які окреслюють превентивний інструментарій економічної злочинності:

- удосконалення понятійного апарату;
- уніфікація регуляторної політики у сфері права та економіки;
- дерегуляція повноважень та визначення механізму співпраці регуляторних органів;
- удосконалення норм чинного законодавства з метою впровадження нової культури ведення бізнесу та превенції проявам економічної злочинності;
- гарантування паритетних умов нормативного регулювання державного та недержавного секторів економіки.

Висновки

Кримінальні правопорушення у сфері економіки – це умисні суспільно небезпечні діяння проти права власності, встановленого порядку здійснення господарської та службової діяльності, що завдають шкоду суспільним економічним відносинам, законним правам та інтересам громадян і суб'єктів господарювання незалежно від форм власності.

Статистика свідчить про недостатньо ефективну роботу компетентних органів у розслідуванні економічних злочинів, необхідність позбавити правоохоронні органи від невластивих їм функцій та відокремити правоохоронну функцію від сервісної «функції податкової», правового, консультативного супроводу.

Абсолютно виправданим, доречним є створення у 2021 році центрального органу виконавчої влади, на який покладається завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави (Бюро економічної безпеки України).

Детективи Бюро економічної безпеки України (дізнавачі, слідчі) вже уповноважені в межах компетенції, визначеної Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінальним процесуальним кодексом України, здійснювати оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом саме до підслідності Бюро економічної безпеки України (кримінальних правопорушень, передбачених статтями 199, 200, 203-2, 204, 205-1, 206, 212, 212-1, 218-1, 219, 220-1, 220-2, 222, 222-1, 223-1, 224, 229, 231, 232, 232-1, 232-2, 233 Кримінального кодексу України).

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://

zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 29.11.2021 р.).

2. Коваленко В. В. Фінансові ризики та шляхи їх мінімізації. Правовий аспект : монографія; за ред. А. Т. Ковальчука. К. : Знання, 2011. 319 с.

3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 25.11.2021 р.).

4. Іванцова О. В. Особливості криміналістичної класифікації злочинів, що вчинюються у галузі цукрового виробництва. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: *матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса,- 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2017. С. 414-416.

5. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження: дис. на здобуття наук, ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 480 с

6. Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження) : монографія. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008.- 378 с.

7. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: https://www.gp.gov.ua; Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua.

8. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: монографія. Київ : Хай-Тек Прес. 2010. 624 с

9. Скорик Г. І., Канцір І. А. Новітня парадигма фінансово-економічної злочинності. Latest technologies of neo-industrial transformations: financial, legal and sociological aspects: колективна монографія. Steyr : Shioda GmbH, Steyr, 2020. 380 с. С. 34-42.

SUMMARY

The current structure of economic crime covers a significant proportion of crimes committed in the public sector. The purpose of mercenary crimes committed in the economic sphere is increasingly the withdrawal of funds from the treasury in legal forms of economic activity or the authority to control these activities using the official position of officials.

In globalization, transnational cooperation, transformational transformations of the national economy, the spread of economic crime, and criminalization of financial and economic relations is negative trend.

It had determined that economic crime is a selfish criminal activity of officials and other participants in economic relations aimed at causing material damage to enterprises, institutions, organizations of various ownership or business entities.

Based on the analysis of scientific research, the article formulates the main determinants of economic crime, had substantiated the material feature of financial and economical; correlations had established between the level of financial and economic crime and the low level of responsibility for committing this type of crime. A significant reason for committing economic crimes is a high degree of financial risk and insufficient response to them both by the state and by participants in financial relations.

It had proposed to implement in the Criminal Code of Ukraine the term «criminal offenses in the economic sphere» as intentional socially dangerous acts against property rights, the established procedure for economic and official activities that harm public economic relations, legal rights, and interests of citizens and businesses regardless of ownership.

Keywords: economic crime, crime in the economic sphere, criminal offenses in the economic sphere, financial resources, financial risks.

ПУБЛІЧНІ ЗАКУПІВЛІ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

ДОЛІНОВСЬКИЙ Юрій Степанович - кандидат юридичних наук, головний оперуповноважений Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України, підполковник поліції
ORCID ID: https://orcid.org/ 0000-0001-6970-4936
УДК 343.351
DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.11

У статті на основі аналізу наукових досліджень визначено основні детермінанти процедури публічних закупівель; обґрунтовано механізм їх проведення у сфері охорони здоров'я; встановлено кореляційні зв'язки між зростанням витрат на закупівлю лікарських засобів і медичних товарів та рівнем злочинності у цій сфері.

Встановлено, що проведення публічних закупівель із забезпечення населення лікарськими засобами, медичними товарами та підтримання інфраструктури цієї галузі ґрунтується на дослідженнях формулярної системи – використання ліків із доведеною ефективністю їхньої дії за певного патологічного процесу.

Визначено, що публічні закупівлі товарів, робіт і послуг у сфері охорони здоров'я здійснюються на основі Закону України «Про публічні закупівлі», проте закупівля медикаментів здійснюється з урахуванням вимог спеціальних законів та відомчих наказів, які регламентують порядок вибору лікарських засобів та встановлюють спеціальні вимоги до суб'єктів, які беруть участь у тендерних процедурах, що спричинює криміналізацію сфери охорони здоров'я, сприяє поглибленню кризи не лише в організації медичного забезпечення населення, а й у соціальній сфері громадян, реалізуючи лікарські засоби, вироби медичного призначення та надаючи послуги за завищеними цінами.

Обґрунтовано необхідність прийняття Закону України «Про особливості здійснення закупівель у сфері охорони здоров'я», з метою запобігання завищенню цін та організації оперативного реагування на перебої з постачанням лікарських засобів та медичних виробів, зокрема через застосування механізму підписання рамкових угод в інтересах закладів, установ, організацій і підприємств охорони здоров'я.

Ключові слова: публічні закупівлі, охорона здоров'я, кримінальні правопорушення у сфері публічних закупівель, тендер, медикаменти, лікарські засоби, медичні послуги.

Постановка проблеми

Однією з основних передумов для ефективної організації виявлення кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель товарів, робіт та послуг у сфері охорони здоров'я є знання співробітниками правоохоронних органів особливостей функціонування цієї сфери в умовах ринкових відносин.

Як засвідчило вибіркове дослідження, сфера охорони здоров'я, як і будь-яка інша, має багато особливостей, обумовлених структурно-місткими її елементами (цілі, завдання, функції, місце і роль у системі використання бюджетних коштів, принципи організації торгів, внутрішній документообіг при організації торгів тощо). Розкриття змісту цих елементів у рамках предмета дослідження, на наш погляд, дає змогу продемонструвати сучасний стан вітчизняних публічних закупівель товарів, робіт та послуг у сфері охорони здоров'я.

У рамках сучасного медичного обслуговування населення України, актуальності набуває підвищення ефективності використання державних фінансових ресурсів для повного забезпечення медикаментами та медичним обладнанням органів охорони здоров'я. Одним із засобів державного регулювання охорони здоров'я є функціонування системи публічних закупівель як перспективного й важливого макроекономічного регулятора, що сприяє формуванню повноцінного конкурентного середовища в медичному обслуговувані населення, реалізації стабілізаційної політики у цій галузі.

Мета статті

Окреслення ефективних векторів для досягнення якісно нового рівня медикаментозного забезпечення населення в умовах жорстких фінансових обмежень, підвищення ефективності використання ресурсів, що направляються на закупівлю лікарських засобів, медичного обладнання та забезпечення сучасних умов лікувальних закладів.

Передусім, постає питання щодо вчасного забезпечення пацієнтів необхідними лікарськими засобами, які потрапляють на ринок України через відповідну процедуру публічних закупівель.

Ступінь дослідженості теми

Історія розвитку публічних закупівель товарів, робіт та послуг в Україні загалом міститься в працях багатьох українських учених, зокрема: Г. Гішькас, В. Карасьової, А. Олефіра, Я. Петруненка, О. Юдіцького, О. Бєляневича, М. Бублія та інші.

Правові основи і загальні принципи здійснення закупівель за державні кошти, як одна з форм державних видатків, розглядали такі спеціалісти в галузі господарського і фінансового права, як: В. К. Адрєєв, Н. М. Артемов, Д. А. Бекерська, К. С. Вельський, Л. К. Воронова, О. Н. Горбунова, Т. С. Єрмакова, С. В. Запольський, Т. В. Конюхова, О. Ровинський та інші.

Перехід України до ринкової економіки, розвиток підприємництва, заохочення конкуренції, розширення зовнішньої торгівлі сприяли створенню нових можливостей для злочинної діяльності у сфері публічних закупівель. У цьому виді кримінальних правопорушень з'являються більш складні та «витончені» способи вчинення, підвищується їх суспільна небезпечність, що вимагає оперативного реагування та усунення такого типу діянь.

Виклад основного матеріалу

Медицина – система наукових знань та практичної діяльності, метою яких є зміцнення і збереження здоров'я, продовження життя людей, лікування та запобігання захворюванням людини [1, с. 571].

Останнім часом статистичні вибірки демонструють суттєве зростання медичних витрат, які визначаються пандемією COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2; демографічними зрушеннями; імплементацією дороговартісних інноваційних високотехнологічних розробок. Проте, система охорони здоров'я є досить фінансово рамкованою, що вимагає пошук додаткових шляхів доходів та оптимізації витрат.

Організація реалізації лікарських засобів і медичних товарів шляхом публічних закупівель є одним із найголовніших напрямів комерційної діяльності суб'єктів господарювання – виробників лікарських засобів і медичних товарів в Україні. Стан публічних закупівель у сфері охорони здоров'я в Україні викликає занепокоєння не тільки у представників правоохоронних органів, бізнесу та громадськості, а й у представників міжнародних організацій.

Тому формування якісної системи державних закупівель, яка буде орієнтуватися на результати лікування, зможе виступити ефективним інструментом розвитку охорони здоров'я України в умовах, що склалися з причинами дефіциту фінансування [2, с. 112].

Публічні закупівлі в системі охорони здоров'я здійснюються відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі» [3], метою якого є забезпечення ефективного та прозорого здійснення закупівель, створення конкурентного середовища у сфері

публічних закупівель, запобігання проявам корупції у цій сфері, розвиток добросовісної конкуренції.

Проведення публічних закупівель із забезпечення населення лікарськими засобами, медичними товарами та підтримання інфраструктури цієї галузі ґрунтується на дослідженнях формулярної системи – використання ліків із доведеною ефективністю їхньої дії за певного патологічного процесу.

Формулярна система – інформаційно-економічні дані про дефіцит окремих лікарських засобів, виробів медичного призначення та встановлення переліку необхідних робіт щодо забезпечення сучасних умов стаціонарного лікування населення. Метою формулярної системи є вдосконалення державного контролю за обігом лікарських засобів і виробів медичного призначення [4].

Нині, стверджує проф. Бліхар В. Є., постає завдання щодо удосконалення формулярної системи шляхом інформаційної підтримки її розвитку на основі комп'ютерних технологій, підготовки і видання щорічних випусків Державного, регіональних та локальних формулярів лікарських засобів тощо [5, с. 7].

Механізм здійснення закупівель лікарських засобів, медичних виробів із залученням спеціалізованих організацій, які здійснюють закупівлі за рахунок коштів, передбачених МОЗ у державному бюджеті для виконання програм та здійснення централізованих заходів з охорони здоров'я, регламентується Порядком відбору Міністерством охорони здоров'я України спеціалізованих організацій, які здійснюють закупівлі здійснення лікарських засобів, медичних виробів [6].

Процедура зі здійснення публічних закупівель починається з організації проведення тендера (торгів). Водночас, у Законі України «Про публічні закупівлі» [3] задекларовано, що тендер (торги) – це здійснення конкурентного відбору учасників з метою визначення переможця торгів згідно з процедурами, установленими цим Законом (п 28 ст. 1). Відповідно до ч. 3 ст. 11 Закону [3], планує закупівлі, складає та затверджує річний план закупівель тендерний комітет або уповноважена особа.

Характеризуючи тендер, варто зауважити, що це особлива форма подання замовлень на постачання товарів чи на виконання робіт, яка передбачає залучення пропозицій декількох постачальників (підрядників) як основний спосіб публічних закупівель, за заздалегідь оголошеними в конкурсній документації умовами, в обумовлені строки, на принципах максимальної економії, прозорості, добросовісної конкуренції серед учасників, недискримінації учасників, вільного доступу, відкритості інформації, об'єктивності й неупередженості оцінки, справедливості й ефективності [7, с. 736]. На нашу думку, наведені поняття «тендер» найповніше відображають його сутність.

Тим часом, публічні закупівлі замовник може здійснювати шляхом проведення таких видів процедур, з використанням електронної системи закупівель: відкриті, Закон України «Про публічні закупівлі» [3] передбачає обов'язковість проведення закупівельних процедур відкритих торгів через електронну систему; торги; конкурентний діалог; торги з обмеженою участю. Варто зауважити, що при відкритих торгах та конкурентному діалозі оцінка товарної пропозиції здійснюється автоматично в електронному аукціоні за пониження цін або виведених цін за математичною формулою, і проходить у три етапи в інтерактивному режимі реального часу.

З метою внесення уточнень до прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про публічні закупівлі», забезпечення здійснення закупівель лікарських засобів, необхідних для здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню, локалізацію та ліквідацію спалахів, епідемій та пандемій гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, з використанням електронної системи та мінімізації порушень чинного законодавства, імплементовано Порядок проведення закупівель лікарських засобів, необхідних для здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню,

локалізацію та ліквідацію спалахів, епідемій та пандемій гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 [8].

Починаючи з березня 2020 року, державні закупівлі товарів, робіт та послуг спрямованих на запобігання поширенню COVID-19 виведено з під юрисдикції Закону «Про публічні закупівлі» в контексті того, що замовники мають право проводити зазначені закупівлі закупівлі без проведення відкритих торгів, шляхом укладання прямих договорів з постачальниками. Проте, особливістю зазначеної норми, була обов'язковість оприлюднення зазначеного договору, що й виступило причиною масових порушень (451 закупівля відбулась із порушенням), адже стейкхолдери сприйняли цю позицію як декларативну.

За даними Міністерства охорони здоров'я України та аналітичних інструментів системи Prozorro [9] станом на 31 рудня 2020 р., проведено 236986 тендерів, на яких виставлено 247560 лотів, очікуваною вартістю 61192391611,45 грн, за якими укладено договори поточною вартістю 43825481409, 23 грн. Як свідчить практика, проведення тендерних торгів часто відбувається з порушеннями. Типовим порушенням зазначеної норми у 2020 році стало і суттєве завищення цін на засоби захисту (маски, респіратори, рукавиці, засоби дезінфекції), що спричинилось підвищенням сукупного попиту на зазначений товар (36 порушень за перший квартал 2020 року).

Висновки

Відтак, наведене засвідчує, що публічні закупівлі товарів, робіт і послуг у сфері охорони здоров'я здійснюються на основі Закону України «Про публічні закупівлі», але закупівля медикаментів здійснюється з урахуванням вимог спеціальних законів та відомчих наказів, які регламентують порядок вибору лікарських засобів та встановлюють спеціальні вимоги до суб'єктів, які беруть участь у тендерних процедурах, що спричинює криміналізацію сфери охорони здоров'я, сприяє поглибленню кризи не лише в організації медичного забезпечення населення, а й у соціальній сфері громадян, реалізуючи лікарські засоби, вироби медичного призначення та надаючи послуги за завищеними цінами.

Задля запобігання завищенню цін та організації оперативного реагування на перебої з постачанням лікарських засобів та медичних виробів, зокрема через застосування механізму підписання рамкових угод в інтересах закладів, установ, організацій і підприємств охорони здоров'я, постає необхідність прийняття Закону України «Про особливості здійснення закупівель у сфері охорони здоров'я».

Література

1. Черв'як П. І. Медична енциклопедія. Вид. третє, доповнене. К.: Вид. центр «Просвіта», 2012. 1504 с.

2. Карлаш В. В. Регулювання державними закупівлями в системі охорони здоров'я України. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління*. 2019. Вип. 1. С. 110-115. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2019_1_20 (дата звернення: 01.12.2021 р.).

3. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII**.** URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text (дата звернення: 25.10.2021 р.)

4. Про створення формулярної системи забезпечення лікарськими засобами закладів охорони здоров'я: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 22.07.2009 р. № 529. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1003-09#Text (дата звернення: 01.12.2021 р.).

5. Бліхар В. Є. Медико-соціальне обґрунтування удосконалення формулярної системи лікарських засобів в системі охорони здоров'я. дис. ... д-ра медич. наук: 14.02.03 «Соціальна медицина». Тернопіль: Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України, 2016. 334 с.

6. Порядок відбору Міністерством охорони здоров'я України спеціалізованих організацій, які здійснюють закупівлі здійснення лікарських засобів, медичних виробів: затверджено Наказом Міністерства

охорони здоров'я України від 28.07.2020. № 1684. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0746-20#Text (дата звернення: 01.12.2021 р.).

7. Куньч З. Й. Універсальний словник української мови. Тернопіль: Навчальна книга; Богдан, 2007. 848 с.

8. Порядок проведення закупівель лікарських засобів, необхідних для здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню, локалізацію та ліквідацію спалахів, епідемій та пандемій гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: затверджено Постановою Кабінету міністрів України від 22.09.2021. № 1012. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1012-2021-%D0%BF#Text (дата звернення: 03.12.2021 р.).

9. Аналітичні інструменти для контролю та моніторингу публічних закупівель. URL: https://bi.prozorro.org/sense/app/d1109033-fa90-4f95-af4f-20d188e5a6b3/sheet/c852ccc8-1477-4f40-b69853ea7a57ce1c/state/analysis#view/pEh (дата звернення: 5.12.2021 р.).

SUMMARY

In the framework of modern medical care for the population of Ukraine, it is important to increase the efficiency of the use of state financial resources for the full provision of medicines and medical equipment of health authorities. One of the means of state regulation of health care is the functioning of the public procurement system as a promising and important macroeconomic regulator, which contributes to the formation of a fully competitive environment in health care, the implementation of stabilization policy in this area.

The article, based on the analysis of scientific research, identifies the main determinants of public procurement procedures; the mechanism of public procurement procedures implementation in the field of health care was substantiated; correlations have been established between the increase in the cost of purchasing medicines and medical supplies and the level of crime in this area.

It had established that public procurement for the provision of medicines, medical supplies, and infrastructure maintenance in this area had based on studies of the formulary system - the use of drugs with proven effectiveness in a certain pathological process.

It had determined that public procurement of goods works. Services in health care are carried out based on the Law of Ukraine «On Public Procurement.» However, procurement of medicines is subject to special laws and departmental orders governing the choice of medicines and special requirements for entities participating in tender procedures, which leads to the criminalization of health care, deepens the crisis not only in the organization of medical care but also in the social sphere of citizens, selling medicines, medical devices and providing services at inflated prices.

The necessity of adopting the Law of Ukraine «On Peculiarities of Health Procurement» is substantiated to prevent price increases and organize the prompt response to disruptions in the supply of medicines and medical devices, particularly through applying framework agreements in the interests of institutions. Health care organizations and enterprises.

Keywords: public procurement, health care, criminal offenses in the field of public procurement, tender, medicines, medicines, medical services.

НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ БОРОТЬБИ З КАТУВАННЯМ

САДУЛА Л.М. - кандидат економічних наук, доцент, юридичний факультет Європейського університету

МЕЛЕШКО О.М. - студент магістратури, юридичний факультет Європейського університету

ЛОБУР О.М. - студент магістратури, юридичний факультет Європейського університету

DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.12

У статті розглядаються питання щодо національних та міжнародно-правових стандартів боротьби з катуванням. Констатовано, що заборона катування, нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження і покарання, виступає імперативною нормою міжнародного права, яка імплементована у національне законодавство та відображає одні із ключових цінностей правової та демократичної держави.

Катуванням заподіюється людині фізичне та (або) моральне страждання. Очевидно, що психічні страждання пов'язані з розладами психіки, а тому така особа потребує спеціалізованого лікування. З огляду на це видається більш правильно говорити про моральні страждання, які власне полягають у пережитих почуттях зневаги, приниження, відчуття власної неповноцінності тощо. У той же час не можна виключати випадків, коли катуванням спричиняються психічні страждання. Такі випадки повинні враховуватись судом як тяжкі наслідки завдані злочином, а саме як обставина, що обтяжує покарання. Питання боротьби із проявами катування перебувають під посиленою увагою міжнародних організацій та водночас потребують належної законодавчої регламентації.

Ключові слова: катування, права людини, міжнародно-правові стандарти захисту прав людини, застосування практики Європейського суду з прав людини.

Постановка проблеми

Заборона катування, нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження і покарання, виступає імперативною нормою міжнародного права, яка імплементована у національне законодавство та відображає одні із ключових цінностей правової та демократичної держави. Зазначена заборона закріплена чи не у всіх ключових міжнародних документах (Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 3), Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження і покарання (ст. 2), Звід принципів захисту всіх осіб, що підлягають затриманню, затвердженого резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 1988 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. (ст. 7), Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 (ст. 3) та є абсолютною за своїм характером і не підлягає жодним обмеженням чи виняткам. Ні суспільна небезпека, яка загрожує життю нації, ні винятково складні випадки боротьби з організованою злочинністю чи тероризмом, ні будь-які інші обставини не можуть слугувати підставами для відступу [1, с.6]. Окрім того, у національному законодавстві України передбачена кримінально-правова заборона катування (ст.127 КК України).

Не випадково Л.І. Скрекля звертає увагу на те, що питання кримінальної відповідальності за жорстоке поводження, у тому числі і за катування, належить до тих, які постають не тільки перед працівниками органів кримінальної юстиції, але й привертають значну увагу науковців. Більше того, узагальнення практики правозастосовних

органів свідчить про те, що вони стикаються з певними труднощами щодо застосування норм про кримінальну відповідальність за суспільно небезпечні діяння, які вчиняються за наявності ознаки жорстокості. На думку цієї вченої, такий стан речей зумовлений низкою факторів, до числа яких відносяться недоліки в конструюванні правових норм, а також відсутності єдності у наукових рекомендаціях [2, с.13]. З таким твердженням не можна не погодитись, оскільки нерідко різна кваліфікація одних і тих же кримінально-протиправних дій зумовлена саме недосконалою редакцією диспозиції статті. Окрім цього, до вказаної проблеми додається ще й невизначеність науковців у питаннях застосування тієї чи іншої норми. А тому розгляд питання в частині міжнародних та національних стандартів боротьби з катуванням є актуальним і затребуваним.

Стан теоретичного дослідження

Питання кримінальної відповідальності за катування нерідко були предметом розгляду у юридичній літературі. Така пристальна увага до цієї проблематики зумовлена, передусім тим, що одним із пріоритетних напрямків загальної політики у правовій сфері є власне заборона жорстокого поводження з особою, що узгоджується із положеннями п.28 Конституції України та нормами міжнародного права. Окремі аспекти цього питання розглядались у працях О.Ф. Бантишева, М.Г. Гребенюка, М.П. Короленка, В.І. Кучера, В.О. Навроцького, Л.І. Скреклі, Ю.О.Поліщука, П.П. Сердюка, Н.М. Ярмиш та інших. Внесок цих науковців у розвиток питань кримінально-правової протидії катуванню важко переоцінити. У той же час попри пильний інтерес науковців до цієї проблематики все ж чимало питань залишаються дискусійними, зокрема, щодо співвідношення понять «моральне» та «психічне» страждання, щодо доцільності одночасного використання у диспозиції ч.1 ст.127 КК України юридичних конструкцій «фізичний біль» та «фізичне страждання» тощо.

З огляду на це метою статті є вивчення національних та міжнародних стандартів боротьби з катуванням.

Виклад основних положень

У Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження і покарання 1984р., поняття «катування» розглядається як будь-яка дія, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. При цьому в це поняття не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково [3]. Дещо близьке за змістом визначення поняття «катування» передбачено у рішенні Європейського суду з прав людини (Ірландія проти Сполученого Королівства), під яких слід розуміти навмисно нелюдське поводження, що викликає досить серйозні і жорстокі страждання. Втім визначення поняття катування не можна вважати досконалим, оскільки навряд чи можна відрізнити поняття сильного болю і фізичного страждання або ж яка межа між поняттям серйозних страждань та жорстоких страждань. А тому Е.Сванідзе цілком слушно зауважує, що відповідь на питання, яке поводження є жорстоким, базується на основі здорового глузду, внаслідок якого пересічний громадянин повинен побачити у певних діях катування або ж припустити, що певне поводження є нелюдським, а відтак – недопустимим та таким, що суперечить загальнолюдським цінностям [4, с.8].

При цьому варто зазначити, що відхід від принципу заборони катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання є недопустимим. Не випадково Європейський суд з прав людини акцентує увагу на тому, що не може бути жодних винятків навіть

за наявності найбільш скрутних обставин, якими власне виступає боротьба проти організованого тероризму або злочинності чи за наявності суспільної небезпеки, яка ставить під загрозу життя нації [5]. Найбільш яскравим прикладом у цій ситуації слугує справа Tomasi v. France, у якій ЄСПЛ визнав порушення ст.3 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження і покарання 1984 р., оскільки під час тримання під вартою заявника, щодо нього застосовувалось жорстоке поводження. У той же час уряд Франції намагався обґрунтувати наявність так званих пом'якшуючих обставин, зокрема того, що заявник вчиняв тяжкі злочини, підозрювався у вбивстві поліцейського та був терористом (член незаконної організації «Корсиканський національний фронт визволення»). Втім Суд не прийняв до уваги такі обставини з огляду на те, що боротьба з тероризмом не може виправдати дії посадовців, які завдають фізичних та моральних страждань особі, оскільки це суперечить праву на особисту недоторканність [6]. Така позиція суду є безапеляційною. Уявімо ситуацію, що в окремих чітко визначених випадках (скажімо, врятувати життя викраденої людини чи запобігти вчиненню терористичному акту), можливе застосування катування чи іншого нелюдського поводження з метою отримати інформацію від допитуваної особи, яка підозрюється у вчиненні відповідного злочину. Здавалось би, що шкода здоров'ю, яка спричинена такій особі, не є рівноцінною із тією, яка могла б наступити, якщо б «потерпілий» мовчав. Однак жорстоке поводження за жодних обставин не може виправдовуватись, оскільки суперечить вимогам моральності. Більше того, якщо б існували такі винятки із правил, то, мабуть, чи не в кожній другій справі, де мало місце жорстоке поводження, посадові особи органів державної влади знаходили виправдання своїм діям і «приписували» такий випадок до тих, що є винятковими.

Передусім розгляду потребує семантичний зміст поняття «катування», яке трактується як тортури, мучення, мордування, завдання тяжких фізичних мук, сильне биття [7, с.107-108]. Прийнято виділяти два його різновиди: фізичне та психічне [8, с.230]. При цьому поняття фізичного катування охоплює діяння, що полягають у систематичному битті, заподіянні болю з використанням електричного струму, позбавленні можливості задовольнити фізіологічні потреби, занурення у воду з головою, удушення тощо [9, с.50; 10, с.121]. Як приклад заподіяння фізичних страждань можна навести справу «Ірландія проти Великої Британії», у якій вказується про наступні їх прояви: стояння біля стіни (примушування стояти протягом тривалого часу на пальцях ніг); покриття голови (одягання на голови мішків); шумовий вплив (вплив на потерпілих голосних і шиплячих звуків); позбавлення сну; позбавлення їжі та води. У свою чергу, психічні катування полягають у приниженні людської гідності, виснаженні, погрозі щодо застосування катувань чи погрозі вбивства близьких осіб, примусовому спостереженні за катуванням інших осіб тощо [10, с.121-122].

У той же час відповідно до ч.1 ст.127 КК України законодавець виділяє фізичне та моральне страждання. Така позиція законодавця є правильною, оскільки очевидно, що психічні страждання пов'язані з розладами психіки, а тому така особа потребує спеціалізованого лікування. З огляду на це видається більш правильно говорити про моральні страждання, які власне полягають у пережитих почуттях зневаги, приниження, відчуття власної неповноцінності тощо. Однак не можна виключати випадків, коли катуванням спричиняються психічні страждання. Наприклад, після того, як на очах у матері зґвалтували її доньку, вона почала страждати на психічні розлади. Такі випадки повинні враховуватись судом як тяжкі наслідки, завдані злочином, а саме як обставина, що обтяжує покарання.

Навіть поверхневий аналіз диспозиції ст.127 КК України засвідчує про її недосконалість. Так, із формулювання «заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій» випливає, що катування може вчинятися лише активним способом. Тобто законодавець виключає можливість заподіяння

особі фізичних чи моральних страждань шляхом бездіяльності. Однак такі випадки не виключені. Загальновідомо, що поняття мучення розглядається як позбавлення людини чи тварини їжі, пиття, сну тощо. Тобто вчиняється шляхом бездіяльності. З огляду на це у диспозиції ст.127 КК України слід вказати про «інші насильницькі діяння», а не «інші насильницькі дії».

Виходячи з аналізу ч.1 ст.127 КК України, законодавець ставить на «однин рівень» фізичні та моральні страждання. Така позиція законотворця є справедливою, оскільки ці поняття перебувають у нерозривному зв'язку. Зокрема, у переважній більшості випадків, коли особі заподіюють фізичний біль, то вона також зазнає і моральних страждань. Не виключені випадки, коли моральні страждання є більш нестерпними для потерпілої (потерпілого), аніж фізичні (скажімо, примушування собі викопати яму чи зґвалтування когось із рідних на очах). З цього приводу Л.І. Скрекля справедливо зауважує, що довгострокові моральні страждання після катування нерідко перебільшують фізичні – почуття страху, незахищеності, невпевненості в особистій безпеці, оскільки больові відчуття залишаються в пам'яті доволі довше, ніж зникають на тілі сліди від насильницьких дій [2, с.91].

Судовій практиці України відомо чимало випадків притягнення до кримінальної відповідальності за спричинення катуванням як фізичних, так і моральних страждань. Як приклад, слід навести вирок Брусилівського районного суду Житомирської області від 12 березня 2014 р. Злочин було вчинено за наступних обставин. Так, 4 жовтня 2013 року, С. повернувся додому, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, за місцем проживання, протягом тривалого проміжку часу умисно катував свою матір Ю., яка є особою похилого віку. А саме звинувачував її у всіх своїх невдачах та умисно заподіював сильне душевне страждання, яке проявилося в жорстокому та нелюдському відношенні, та сильного фізичного болю, шляхом нанесення побоїв, що виразилось у тому, що він наніс їй численні удари долонею руки по обличчю, декілька ударів рукою по верхніх та нижніх кінцівках, спричинивши, згідно з висновком експерта тілесні ушкодження у вигляді обширних синців на обличчі, перелом кісток спинки носу, обширних синців на обох верхніх кінцівках, синців на обох нижніх кінцівках, які за ступенем тяжкості відносяться до легких тілесних ушкоджень з короткочасним розладом здоров'я. Злочинні дії обвинуваченого супроводжувались примусом чинити дії, що суперечать її волі, що виразилось у тому, що С. примушував свою матір ставати на коліна та цілувати його взуття, що принижувало її гідність та спричинило потерпілій моральні страждання, обіцяючи при цьому припинити її бити, якщо вона виконає зазначені дії. Дії С. отримали кримінально-правову оцінку за ст.127 «Катування» та ч.1 ст.122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» [11].

Іншим прикладом, коли потерпілій особі було заподіяно фізичне і моральне страждання шляхом катування, слугує вирок Залізничного районного суду м. Львова від 13 квітня 2017 р. Так, 9 вересня 2014 року обвинувачений, перебуваючи у квартирі з мотивів помсти, шляхом вчинення насильства обмежив Ю. у вільному пересуванні, зв'язавши руки та ноги останньої за допомогою розірваного простирадла та пластикового хомута, із заподіянням потерпілій фізичних та моральних страждань, які полягали в систематичному нанесенні останній ударів рукою по обличчю та таким чином незаконно позбавив волі, тримаючи потерпілу в квартирі проти її волі, де вона більше не бажала перебувати.

Крім того, обвинувачений, зважаючи на те, що Ю. була зв'язаною та лише в футболці, оскільки попередньо порвав на ній білизну, не могла чинити опір, користуючись її безпорадним станом та погрожуючи фізичною розправою за допомогою ножа, бажаючи зломити її фізичний та моральний опір, з метою залякування та покарання за те, що потерпіла, на його думку, була причиною сварки та розірвання стосунків з його дружиною, умисно заподіяв сильний фізичний біль та моральні страждання шляхом нанесення побоїв, спробами удушення, насильним заливанням алкоголю, залякуючи потерпілу зґвалтуванням [12].

Висновки

Таким чином, питання боротьби із проявами катування перебувають під посиленою увагою міжнародних організацій та водночас потребують належної законодавчої регламентації. А тому проблема протидії кримінально-правовими засобами катуванню і надалі залишатиметься актуальним як для теорії, так і практики застосування.

Література

1. Ахтирська Н.М., Касько В.В., Маланчук Б.А., Мелікян А., Пошва Б.М., Фулей Т.І., Шукліна Н.Г. Застосування в Україні європейських стандартів протидії жорстокому поводженню і безкарності: науково-практичний посібник для суддів / За заг. ред. проф. Маляренка В.Т. — К.: «К.І.С», 2011. 320 с.

2. Скрекля Л.І. Жорстокість як наскрізне кримінально-правове поняття: дис. канд.. юрид. наук. Спец.: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Львівський державний університет внутрішніх справ. 2014 р. 246 с.

3. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1974 р. Ратифікована Указом Президії Верховної Ради УРСР № 3484-XI від 26 січня 1987 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.igfm.org.ua/dokumenti/konvents-ya-proti-katuvan-tanshikh-zhorstokikh-nelyudskikh-abo-takikh-shcho-prinizhuyut-g

4. Сванідзе Е. Боротьба з жорстоким поводженням і безкарністю: Права затриманих і обов'язки працівників правоохоронних органів / К.: К.І.С., 2009. – 40 с.

5. Аксой проти Туреччини від 18 грудня 1996 р. Справа №100/1995/606/694, Рада Європи: Європейський суд з прав людини, 18 грудня 1996 р. URL: https://precedent.in.ua/2016/04/08/aksoj-protyv-turtsyy/

6. Право на жизнь, запрет пыток и бесчеловечного или унижающего достоинство обращения или наказания: европейские стандарты, российское законодательство и правоприменительная практика / под общ. ред. С. И. Беляева. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2005. 244 с.

SUMMARY

The article discusses the issues of national and international legal standards of combating torture. It is stated that the prohibition of rolling, non-local and such that demerits, behavior and punishment, it is an imperative norm of international law, which is imported into national legislation and reflects one of the key values of a legal and democratic state.

A person is suffering from physical and/or moral suffering. It is obvious that mental suffering is connected with disorders of psyche, and therefore such person needs specialized treatment. Given this, it seems more correct to speak about moral suffering, which actually lie in the feelings of neglect, humiliation, feelings of own inferiority, etc. At the same time, it is impossible to exclude cases when torture causes mental suffering. Such cases should be taken into account by the court as serious consequences of the crime, namely, the circumstance that burdens the punishment. The issue of combating the rolling stock is under the increased attention of international organizations and at the same time requires proper legislative regulation.

Key words: torture, rule of law, human rights, international legal standards for the protection of human rights, application of the practice of the European Court of Human Rights.

7. Большая советская энциклопедия / под ред. О.Ю. Шмидта. – М., 1937. Т.30. 703с.

8. Новий тлумачний словник сучасної української мови: 42000 слів / за ред. Л.І. Андріївського. В 4 т. – К.: АКОНІТ, 1999. Т.3. 928 с.

9. Права людини у діяльності міліції: посібник з активних методів навчання / кол. авт.;за заг. ред. чл-кор. АПрН України, д-ра юрид. наук, проф. О. Н. Ярмиша.–Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ. 2006. 136 с.

10. Булда Д. Деякі аспекти кримінальної відповідальності за катування. *Право України*. № 7. 2005. С. 120–123.

11. Вирок Брусилівського районного суду Житомирської області від 12 березня 2014 р. Справа №275/993/13-к https://reyestr.court.gov.ua/Review/38020511

12. Вирок Залізничного районного суду м.Львова від 13 квітня 2017 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/65977227

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ ЗМІ В УКРАЇНІ (ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА)

ПАХНІН Микола Леонідович - кандидат наук з державного управління, доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.9
DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.13

У статті висвітлюється питання розробки механізму забезпечення кримінологічного захисту засобів масової інформації в Україні (ЗМІ). Встановлено, що останнім часом в Україні кількість кримінальних правопорушень відносно представників ЗМІ, зокрема журналістів, суттєво не зменшується, а прийняті зміни до кримінального законодавства в частині захисту професійної діяльності журналістів не дали бажаного результату. Визначено, що в Україні серед кримінологічних досліджень з питань діяльності ЗМІ відсутні роботи, які спрямовані на комплексне вирішення питання кримінологічного захисту ЗМІ як інституту суспільства, через який поширюється свобода слова. Встановлено, що у вітчизняній кримінологічній науці ЗМІ розглядається з двох позицій:- 1) як джерело негативного впливу на поширення злочинності; 2) як суб'єкт, який має значний кримінологічний потенціал впливу на злочинність (її зменшення). У статті наголошується на необхідність комплексного підходу щодо розробки механізму кримінологічного захисту ЗМІ як цілісного інститут та його забезпечення. Автором на підставі досліджень наявних наукових позицій щодо змісту понять «кримінологічна безпека», «механізм кримінологічної безпеки», «протидія злочинності», «механізм протидії злочинності», «кримінологічний захист», а також з урахуванням змісту об'єкту захисту (ЗМІ) запропонував авторське визначення «механізму забезпечення кримінологічного захисту ЗМІ» та визначив його структуру. У вузькому значені цей механізм визначається як інтегрована в механізм забезпечення кримінологічної безпеки України цілісна сукупність необхідних і достатніх функціональних та правових елементів, за допомогою яких уповноважені суб'єкти формують раціональну систему впливу на криміногенні фактори, які унеможливлюють та/або перешкоджають законній діяльності ЗМІ, й забезпечують ефективне здійснення кримінологічного процесу, досягаючи тим самим результативного виконання завдань і функцій, покладених на ЗМІ. До структури цього механізму запропоновано віднести такі елементи, як: 1) цілі, завдання та принципи забезпечення кримінологічного захисту ЗМІ; 2) визначення об'єктів захисту; 3) рівні забезпечення захисту; 4) система суб'єктів захисту; 5) нормативно-правове забезпечення кримінологічного захисту ЗМІ; 6) інформаційно-аналітичне та наукове забезпечення кримінологічного захисту; 7) заходи впливу (реагування) на кримінологічні загрози;8) міжнародне співробітництво.

Ключові слова:засоби масової інформації,протидія злочинності, кримінологічний захист, механізм забезпечення кримінологічного захисту, структура механізму забезпечення кримінологічного захисту.

Постановка проблеми

Забезпечення свободи слова в будь-якій країні є невід'ємної частиною розвитку її як демократичної, незалежної і правової держави, що невід'ємно пов'язано із забезпеченням діяльності засобів масової інформації (далі - ЗМІ).

Традиційно вважається, що ЗМІ є своєрідною «четвертою» гілкою влади, яка зна-

чно вливає на суспільну думку, масову свідомість, правову культуру індивідуальних і колективних суб'єктів тощо. У той же час ця сфера залишається не надто захищеною від впливу злочинності. Так, тривалий час в Україні існує проблема втручання, блокування діяльності ЗМІ, вчинення кримінальних правопорушень щодо журналістів у зв'язку зі здійсненням ними своєї професійної діяльності. Так, за даними Національної спілки журналістів України у межах дослідження «Індексу фізичної безпеки журналістів», лише протягом перших трьох місяців 2021 р. українські журналісти 21 раз зазнавали фізичної агресії під час професійної діяльності – це на третину більше, ніж у 2020 р. Обставини окремих атак засвідчують помсту за публікацію «невигідних» для когось матеріалів у ЗМІ [1]. Проблема нападів на журналістів має не тільки національні, а і міжнародні масштаби. Так, наприклад, за даними Міжнародної федерації журналістів (IFJ), які опублікуванні в 2021 році у довідковому документі «Біла книгу про глобальну журналістику», з 1990 року було вбито 2658 журналістів, 65 з них у 2020 році, а 235 зараз у в'язниці [2].

За інформацією Національної поліції України, у період з 2020 р. до червня 2021 р. було розпочато 306 кримінальних проваджень (214 – минулого року і 92 – цього року) за статтями, які стосуються погроз, насильства, умисного перешкоджання, посягання на життя журналістів, з яких 23 було направлено до суду [3]. У той же час за 9 місяців 2021 року Національна поліція (далі – НПУ) зареєструвала 158 кримінальних проваджень, з яких: 113 - ст. 171 КК України (перешкоджання законній професійній діяльності журналістів), 38 - ст. 345-1 КК України (погроза або насильство щодо журналіста), 7 - ст. 347-1 КК України (умисне знищення або пошкодження майна журналіста). Станом на 30 вересня 2021 року НПУ розслідує 172 кримінальні провадження (з урахуванням розпочатих справ у минулі роки)[4].

Наведена статистика свідчить про певні форми перешкоджання саме діяльності журналістів, які є представниками ЗМІ, але остання більш широка сфера, яка включає в себе і інших суб'єктів (телерадіоорганізації, друковані та інтернет-видання, провайдери програмних послуг, інтернет-медія, телерадіопрацівники та інші), які можуть бути об'єктами посягання і потребуватимуть захисту. У нашому випадку це стосується саме кримінологічного захисту ЗМІ як цілісної системи. Саме розробка кримінологічного захисту ЗМІ, забезпечення механізму їх-функціонування може стати надійним підґрунтям для безпечної роботи ЗМІ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Слід зазначити, що проблему впливу ЗМІ на злочинність вивчали такі вітчизняні вчені як: О.М. Бандурка, В.С. Батиргареєва, О.І. Бугера, Є.О. Гладкова, В.О.Глушков, В.В. Голіна, Н.О. Гуторова, І.М. Даньшин, С.Ф.Денисов, В.М.Дрьомін, О.Ю.Дроздов,В.П.Ємельянов, І. Женунтій, А.П.Закалюк, А.Ф.Зелінський, О.Г. Кальман, О.М. Костенко, О.М. Литвак, О.М. Литвинов, О.Р. Михайленко, В.О. Навроцький, М.М. Назаров, О.І. Напиральська, О.П. Рябчинська, А.В. Савченко, А.П.Тузов, І.К.Туркевич та інші [5-9].

У вітчизняній кримінологічній науці приділяється переважно увага кримінологічному та криміногенному вивченню впливу ЗМІ. Так, свого часу були захищені дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук О.І. Бугерою на тему «Проблеми використання засобів масової інформації для запобігання злочинів серед неповнолітніх» (2006), О.І. Напиральською на тему «Вплив засобів масової комунікації на формування злочинної поведінки молоді» (2010), В.І. Галаганом на тему «Запобігання негативному впливу засобів масової інформації на формування злочинної поведінки неповнолітніх» (2015), М.О. Д'ячкова на тему «Засоби масової інформації як кримінологічний феномен» (2018), Буряк К.М. на тему «Злочини проти професійної діяльності журналістів в Україні: кримінально-правове та кримінологічне дослідження» (2018), Бондарчук А.С. на тему «Кримінально-правова характеристика погрози або насильства щодо журналіста в Україні» (2019).

Однак в Україні монографічні дослідження проблем кримінологічного захисту ЗМІ відсутні.

Не вирішені раніше проблеми

Комплексно питання кримінологічного захисту ЗМІ як цілісного інститут суспільства від кримінологічних загроз в Україні ніхто не досліджував. Здебільшого переважають дослідження стосовно вивчення кримінологічного впливу ЗМІ на злочинність (медіакримінологічний потенціал у протидії злочинності), криміногенності ЗМІ, питань кримінологічного та кримінально-правового захисту професійної діяльності журналістів, а також негативного впливу ЗМІ на поширення (детермінацію) окремих видів злочинності (переважно насильницької, неповнолітньої).

Метою цієї статті є визначення поняття та змісту механізму забезпечення кримінологічного захисту ЗМІ, його структури.

Виклад основного матеріалу

Тривалий час ЗМІ, особливо телебачення, інтрнет-медіа, стали невід'ємною частиною культури сучасного суспільства. Саме ЗМІ здійснюють своєрідний інформаційний фон, на основі якого людина і, зокрема, молодь формують певний світогляд щодо способу і стилю життя, моделей поведінки.- У цьому розумінні ЗМІ мають у своєму розпорядженні невичерпні можливості позитивного кримінологічного впливу на свідомість людей, формування у них високих моральних якостей, громадської активності, зразків правомірної поведінки, нетерпимості до порушень закону, що підвищує актуалізацію теми кримінологічного захисту цього інституту. Між тим, як свідчить практика діяльності правоохоронних органів, ЗМІ може відігравати не тільки кримінологічний вплив на злочинність (позитивна кримінологічна діяльність), а і здійснювати криміногенний влив (негативна діяльність, яка спонукає індивідів до делінквентної або девіантної поведінки) на поширення злочинності.

У сучасних умовах державницький підхід у сфері захисту ЗМІ від впливу злочинності здебільшого пов'язаний з посиленням кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти журналістів. Так, задля забезпечення кримінально-правової охорони професійної діяльності журналістів до Кримінального кодексу України в останні роки було внесено низку статей, які передбачають кримінальну відповідальність за посягання на життя, здоров'я, свободи і майна як журналіста, так і його близьких родичів або членів сім'ї. На сьогодні кримінальна правова охорона цієї сфери забезпечується ст.ст. 171, 345-1 , 347-1 , 348-1 , 349-1 КК України [10; 11]. Втім, поза увагою кримінального законодавства (без урахування спеціального потерпілого) залишились окремі форми втручання в діяльність журналістів, зокрема такі-як кібератаки на журналістів та ЗМІ, які сьогодні мають кваліфікуватися за загальними нормами як злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

Наведене є свідченням забезпечення з боку держави реалізації лише окремого напряму в механізмі кримінологічного захисту ЗМІ – репресивного, з використанням кримінально-правових інструментів. Останнє, на нашу думку, не можна вважати тільки надійним та ефективним заходом. Саме тому питання кримінологічного захисту ЗМІ та механізм його забезпечення повинен стати предметом окремих наукових досліджень. А в умовах підвищеної уваги до проблем втручання у діяльність ЗМІ, посягання на життя та здоров'я журналістів у зв'язку з їх професійною діяльністю це питання набирає актуальності і потребує проведення окремих кримінологічних досліджень. Як наслідок, наявних у країні проблем зі свободою слова та забезпеченням безпеки журналістській діяльності маємо також незначні світові рейтинги [12]. Так, організація «Репортери без кордонів», базована в Парижі і відома також за французьким скороченням RSF (Reporterssansfrontières), дала у 2020 році Україні оцінку в 32,52 бала – на 0,06 більше, ніж 32,46 у 2019 році, що означає погіршення. Таким чином, Україна перебуває на 96 місці серед 180 країн між африканськими Ліберією і Мавританіє [13].-

У 2021 році Україна вже посіла 97 місце, що також свідчить про негативну тенденцію. Із посиланням на український Інститут масової інформації (IMI) в RSF повідомляють про більш ніж 170 випадків застосування насильства щодо співробітників ЗМІ у 2020 році. Загалом ситуацію в Україні у правозахисній організації характеризують як «проблематичну», що є середньою з п'яти можливих оцінок у спектрі від «доброї» до «дуже поганої». Така ситуація експертами пояснюється зростанням соціальної напруженості та вираження ворожості до медіа в Україні, що були посилені поширенням коронавірусу та протиепідемічними заходами [14].

У подальшому для правильного розуміння кримінологічного захисту ЗМІ та механізму його забезпечення в сучасних умовах є доцільним визначення змісту кримінологічного захисту – як різновиду кримінологічної діяльності, поняття механізму забезпечення кримінологічного захисту ЗМІ та структури такого механізму. Для досягнення цієї мети є доцільним розглянути базові поняття, які для нас буду відправними, а саме «кримінологічна безпека», «механізм забезпечення кримінологічної безпеки», «механізм протидії злочинності», «кримінологічний захист», «механізм забезпечення кримінологічного захисту».

Розглянемо спочатку співвідношення термінів «кримінологічна безпека» та «кримінологічний захист».Вважаємо, що найбільш повну дефініцію поняття «теорія кримінологічної безпеки» надав свого часу В. О. Плешаков, який писав: «Це спеціальна теорія кримінології, яка становить сукупність знань про стан захищеності життєвоважливих та інших істотних інтересів особи, суспільства та держави від злочинних посягань і загроз таких посягань, про діяльність щодо зниження небезпеки та попередження кримінальних загроз, по забезпеченню кримінологічного захисту об'єктів і предметів злочинного посягання, по віктимологічній профілактиці» [15, С. 76; 16, С.10].

Складовими кримінологічної безпеки, на думку Шаблистого В.В., можна вважати «об'єкт небезпеки, кримінальні загрози та їх джерела, суб'єкти забезпечення безпеки, стан кримінологічної захисту об'єктів і предметів злочинного впливу, заходи запобігання злочинних посягань, а також віктимологічну профілактику» [17].

Аналіз наявних у кримінології підходів (Литвинов О.М., Мозоль С.А.) щодо визначення кримінологічної безпеки його предмету, дає підстави вважати, що предметом вивчення теорії кримінологічної безпеки виступають злочинність та її прояви як основна кримінальна загроза, особистість злочинця як носія, суб'єкта цієї загрози, криміногенні фактори як джерело кримінальних загроз, попередження злочинів як спосіб обмеження кримінальних загроз, кримінологічний захист різних об'єктів злочинного посягання й віктимологічнапрофілактика [16, С.17]. І як можемо побачити, саме кримінологічний захист певного об'єкту є невід'ємною складовою кримінологічної безпеки і сприяє забезпеченню його стану (стану безпеки). Також дослідження в цьому аспекті поняття протидії злочинності, а саме в частині зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності на всіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до певного рівня дає підстави стверджувати, що останнє є також змістовним наповненням кримінологічного захисту.

На думку Мозоля С.А., кримінологічний захист – це сукупність заходів, що здійснюються з метою ліквідації умов, які сприяють виникненню злочинних проявів [16, С.19]. Хоча з такою категоричною позицією вченого, у частині ліквідації криміногенних умов, можна погодитись частково. Це пов'язано з тим, що виглядає дещо утопічною саме ідея усунення всіх криміногенних умов. У той же час учений визначає головною метою КЗ створення достатнього захисту й безпеки людей і речей, рухомого та нерухомого майна, а також зовнішніх перешкод на шляху посягання на суспільні цінності. Сам по собі кримінологічний захист остаточно не вирішує питання ліквідації криміногенних явищ або відвернення криміногенної мотивації, але його повсюдне й послідовне запровадження ускладнює, а подекуди і робить неможливим учинення значної групи злочинів (*кримінальних правопорушень* – зазначено мною), з чим ми погоджуємось.

За своєю природою заходи кримінологічного захисту спрямовані на загрозу, джерело загрози та її носія (суб'єкта). Забігаючи наперед зазначимо, що ці загрози у сфері діяльності ЗМІ пов'язані, у першу чергу, з обмеженням свободи слова. Так, до них можна віднести наступні: 1) механізми державного контролю над ЗМІ; 2) насильство над журналістами; 3) обмеження прав на інформацію; 4) дискримінація права на свободу вираження поглядів та думок; 5)комерційний тиск; 6) виклики, які стосуються підтримки публічних і громадських ЗМІ; 7) безпека і свобода вираження думки; 8) свобода вираження думки в Інтернеті; 9) доступ до інформаційно-комунікаційних технологій [18].

Кримінологічний захист певної сфери включає в себе такі основні елементи: об'єкти захисту, мета захисту, кримінологічні загрози, систему заходів впливу на загрозу (система заходів кримінологічного захисту), організаційно-правові основи забезпечення кримінологічного захисту.

Щодо нашої тематики, то побудова кримінологічного захисту ЗМІ буде залежить від мети такої кримінологічної діяльності. Враховуючи завдання, функції, які виконують ЗМІ в суспільстві, мету кримінологічного захисту цієї сфери можна визначити як забезпечення кримінологічними засобами безпечну діяльність спеціалізованих установ, інших суб'єктів зрозповсюдження (поширення) інформації, спрямованої на охоплення необмеженого кола осіб, соціальних груп та організацій з метою оперативного інформування їх про події, явища у світі, конкретній країні, певному регіоні, місцевості, а також мобілізації об'єктів свого впливу на виконання спеціальних соціальних функцій. Останнє, на підставі проведеного нами аналізу чинного законодавства, яке регулює діяльність ЗМІ, а також літературних джерел з питань діяльності ЗМІ в Україні, дає можливість виділити такі функції ЗМІ:*просвітницька*,*порівняльна, контрольно-критична функція*, *функція зворотного зв'язку*, *комунікативна функція*, *футурологічна*, *оперативна*, *мобілізаційна*[18-21], а також *кримінологічна*.

Фактично забезпечення безпеки та безперебійності функціонування ЗМІ в країні є свідченням належного стану дотримання свободи слова як невід'ємної складової демократії.

Далі перейдемо до розгляду термінів «кримінологічний захист» та «механізм забезпечення кримінологічного захисту».Від правильного визначення сутності та змісту кримінологічного захисту ЗМІ буде залежати і вирішення принципових питань як щодо встановлення цілей зазначеної діяльності, так і можливості їх практичної реалізації та відповідності форм і методів кримінологічного захисту поставленим завданням, визначення кола суб'єктів, які забезпечують такий захист, порядку їх взаємодії між собою та координації спільних зусиль.

Саме з метою визначення діяльності, а в нашому випадку діяльності із забезпечення кримінологічного захисту певної сфери, спрямованої на досягнення поставлених цілей, а також алгоритмізації (механізації) зазначеного процесу в різних галузях природничих, точних і гуманітарних наук усе частіше використовується поняття «механізм».

Термін «механізм» стосовно відповідної сфери соціальної дійсності відображає способи організації і функціонування системи, а також характеризує форми відбиття у відповідних процедурах соціальних процесів і закономірностей [22, С.414-415].

Одним із перших вітчизняних криміналогів, який зробив спробу сформулювати визначення та надати обґрунтування механізму протидії злочинності як складової частини правового регулювання, є О. М. Литвинов. У своїй докторській дисертації він уперше визначив поняття соціально-правового механізму протидії злочинності як інтегрованої цілісної сукупності необхідних і достатніх функціональних та правових елементів, за допомогою яких суб'єкт формує раціональну систему впливу на фактори злочинності й забезпечує ефективне здійснення кримінологічного процесу, досягаючи тим самим результативного виконання завдань і функцій, покладених на систему протидії злочинності [23, С. 5]. До структури механізму як інтегрованого системного утворення дослідник включає норми, принципи, інститути (державно-правові і суспільно-політичні), форми, методи та зв'язки й відносини, за до-

помогою яких забезпечується кримінологічний вплив на специфічні об'єкти досягнення поставлених цілей [24, С. 62].

У подальших дослідженнях, відповідно, механізм протидії злочинності вчений визначає як комплексне організаційно-правове явище, спрямоване не лише на забезпечення існування та функціонування останнього, а і на постійне вдосконалення системи протидії злочинності [25, С. 12.].

Зазначимо, що останнім часом у кримінологічних роботах вітчизняних дослідників усе частіше використовується поняття механізму протидії злочинності, проте його визначення та зміст різняться і часто є більш вузьким порівняно з вищевказаною концепцію О.М. Литвинова. Так, іноді дослідники зводять його розуміння (механізму) лише до сукупності, наприклад, юридичних і кримінологічних засобів, за допомогою яких забезпечується безпосередній правовий та кримінологічний вплив на реальні й потенційні злочинні прояви [26, С.224].

У Великій українській кримінологічній енциклопедії (2021) механізм протидії злочинності визначається як інтегрована цілісна сукупність необхідних і достатніх елементів, за допомогою яких суб'єкт формує раціональну систему впливу на фактори і детермінанти злочинності та забезпечує ефективне здійснення кримінологічного процесу, досягаючи таким чином результативного виконання завдань і функцій, покладених на систему протидії злочинності. У той же час до необхідної сукупності елементів такого механізм відносять такі, як: суб'єктний склад, мета, завдання, принципи, функції, методи, правові підстави діяльності тощо [27, С.81-83].

Далі необхідно враховувати те, що дослідження механізму кримінологічного захисту може відбуватися з врахуванням: 1) вивчення злочинності у сфері ЗМІ; 2) вивчення особистості злочинця, який є суб'єктом кримінологічних загроз ЗМІ; 3) вивчення криміногенних факторів, які суттєво знижують кримінологічний захист ЗМІ як певної сфери суспільних відносин; 4) вивчення процесів впливу на кримінологічні загрози (процеси протидії); 5) формування механізмів кримінологічного захисту об'єктів ЗМІ.

Враховуючи все вищесказане, є можливість сформувати визначення механізму забезпечення кримінологічного захисту ЗМІ у широкому та вузькому розумінні.

У широкому значенні механізм забезпечення кримінологічного захисту ЗМІ можна визначити як: нижчу за ієрархією систему об'єктового забезпечення, як складової загального механізму забезпечення кримінологічної безпеки та протидії злочинності в Україні, яка включає в себе взаємопов'язані елементи за допомогою яких уповноважені суб'єкти формують раціональну систему захисту ЗМІ, як цілісного інституту громадянського суспільства, від криміногенного впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, які обумовлюють вчинення кримінальних правопорушень відносно суб'єктів ЗМІ, а також поєднані з використанням таких суб'єктів у злочинній діяльності та забезпечення, у межах чинного законодавства, ЗМІ культурних та інформаційних потреб суспільства, підтримання комунікативних зав'язків між владою та населенням, а також для реалізації ЗМІ своїх функцій (просвітницька, порівняльні, контрольно-критична, зворотного зв'язку, комунікативна, футурологічна, кримінологічна та інші).

У вузькому значенні цей механізм можна визначити як інтегровану в механізм забезпечення кримінологічної безпеки України цілісну сукупність необхідних і достатніх функціональних та правових елементів, за допомогою яких уповноважені суб'єкти формують раціональну систему впливу на криміногенні фактори, які унеможливлюють та/або перешкоджають законній діяльності ЗМІ і забезпечують ефективне здійснення кримінологічного процесу, досягаючи тим самим результативного виконання завдань і функцій, покладених на ЗМІ.

Далі, перш ніж визначити структуру забезпечення кримінологічного захисту ЗМІ, варто врахувати вже сформовані позиції у вітчизняній кримінології щодо досліджуваного питання (маємо на увазі саме структуру механізму забезпечення кримінологічної безпеки та протидії злочинності).

Наведемо відповідні приклади. Так, Мозоль С.А. визначає, що механізм забезпечення кримінологічної безпеки складають-

такі елементи: визначення основних цілей, завдань і принципів забезпечення кримінологічної безпеки; законодавство, що регулює відносини у сфері забезпечення кримінологічної безпеки; система суб'єктів забезпечення кримінологічної безпеки на загальнодержавному та регіональному рівнях; сукупність засобів і методів забезпечення кримінологічної безпеки; форми й напрями забезпечення кримінологічної безпеки [16, С. 407].

Вітчизняні вчені Бандурка О.М. та Литвинов О.М., досліджуючи структуру механізму протидії злочинності, визначають таку необхідну сукупність його елементів, як: суб'єктний склад, мета, завдання, принципи, функції, методи, правові підстави діяльності тощо [27, С.81-83].

Порівняння цих авторських підходів щодо елементів механізму забезпечення відповідного стану (кримінологічної безпеки) та кримінологічної діяльності (протидія злочинності) дає підстави вважати про можливість виділення обов'язкових елементів наявного забезпечувального механізму, зокрема: мети, завдання, принципів, суб'єктного складу, законодавчої основи функціонування забезпечувального механізму, форми і методи забезпечення функціонування відповідного механізму. Проте, на нашу думку, цей перелік не є вичерпним і може бути доповнений, розвинутий за результатами наукових досліджень.

Отже, враховуючи вже наявні в кримінології наукові розробки питань механізму забезпечення кримінологічної безпеки, а також механізмів протидії окремим видам злочинності, є можливість далі визначити елементи структури забезпечення кримінологічного захисту ЗМІ.

Структура досліджуваного механізму безпосередньо пов'язана з визначенням та конкретизацією набору взаємозв'язаних елементів, які визначають організацію та функціонування системи, яка спроможна забезпечити у своєму комплексі належний кримінологічний захист ЗМІ як цілісного інституту.

Фактично структура механізму забезпечення кримінологічного захисту (КЗ) ЗМІ це спосіб організації КЗ ЗМІ.

До таких елементів структури механізму КЗ ЗМІ вважаємо доцільним віднести:

1) визначення основної цілі (мети), завдань та принципів забезпечення кримінологічного захисту ЗМІ;

2) визначення об'єктів КЗ;

3) рівні забезпечення КЗ;

4) система суб'єктів, які здійснюють КЗ (напрями забезпечення);

5) нормативно-правове забезпечення (стан законодавства) кримінологічного захисту певної сфери (на національному та міжнародному рівнях);

6) інформаційно-аналітичне та наукове забезпечення кримінологічного захисту ЗМІ;

7) заходи (форми, методи) впливу (реагування) на кримінологічні загрози щодо ЗМІ;

8) міжнародне співробітництво[28-30].

Наведена структура механізму КЗ ЗМІ, на наш погляд, може бути прийнята як базова, але не остаточна. Це пов'язано з постійною трансформацією як самої сфери ЗМІ, так і злочинності, комплексу кримінологічних загроз та системи кримінологічної безпеки та протидії злочинності в Україні.

Таким чином, сформульоване нами визначення механізму забезпечення кримінологічного захисту ЗМІ та конкретизація його структури в подальшому дасть нам можливість більш ретельно розглянути його стан та визначити шляхи удосконалення та підвищення ефективності функціонування.

Література

1. Григорій Мамка «Чому в Україні немає реальних вироків у справах щодо нападів на журналістів». *Юридична газета*. публікація від 08.07.2021: веб сайт. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/chomu-v-ukrayini-nemae-realnih-virokiv-u-spravah-shchodo-napadiv-na-zhurnalistiv.html (дата звернення: 10.10.2021).

2. IFJ WhitePaperonGlobalJournalism (31/03/2021): вебсайт. URL:https://www.ifj.org/media-centre/reports/detail/ifj-white-paper-on-global-journalism/category/publications.html (дата звернення: 1.10.2021).

3. Національна спілка журналістів України: веб сайт. URL: https://nsju.org/bezpeka/ (дата звернення: 10.10.2021)

4. За 9 місяців 2021 року поліція направила до суду 17 кримінальних проваджень у злочинах проти журналістів – Головне слідче управління Нацполіції України: веб сайт. URL: https://bit.ly/3HmYIZW (дата звернення 10.10.2021).

5. Д'ячкова М.О. Засоби масової інформації як кримінологічний феномен: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса. 2018. 216 с.

6. Бугера О.І. Проблеми використання засобів масової інформації для запобігання злочинів серед неповнолітніх : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2006. 20 с.

7. Напиральська О.І. Вплив засобів масової комунікації на формування злочинної поведінки молоді : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 20 с.

8. Бондарчук А.С. Кримінально-правова характеристика погрози або насильства щодо журналіста в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ МВС України. К., 2019. 269 с.]

9. Буряк К.М. Злочини проти професійної діяльності журналістів в Україні: кримінально-правове та кримінологічне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара. Дніпро, 2018. 251 с.

10. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III: веб сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 10.10.2021);

11. Гладкова Є. О. Кримінально-правовий аналіз злочинних посягань на свободу слова та перешкоджання професійній діяльності журналістів: науково-методичні рекомендації. Харків, Харківський національний університет внутрішніх справ, 2016. 68 с.

12. Барометр свободи слова за серпень 2021 року. Інститут масової інформації (06.09.2021): веб сайт. URL: https://imi.org.ua/monitorings/barometr-svobody-slova-za-serpen-2021-roku-i41059 (дата звернення: 10.10.2021).

13. Індекс свободи преси у світі: Україна погіршила показники, хоча піднялася в рейтингу (21.04.2020): веб сайт. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/rsf-indeks-svobody-presy-ukrajina/30568625.html (дата звернення: 01.09.2021).

14. Індекс свободи преси: Україна опустилася на одну позицію (20.04.2021): веб сайт. URL: https://www.dw.com/uk/indeks-svobody-presy-ukraina-opustylasia-na-odnu-pozytsiiu/a-57259826 (дата звернення: 01.09.2021).

15. Плешаков В. А. Криминологическая безопасность и ее обеспечение в сфере взаимовлияния организованной преступности и преступностинесовершеннолетних : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Академия управления МВД России. М., 1998.

16. Мозоль С.А. Кримінологічна безпека в Україні : монографія. Харків: Константа, 2018. 482 с.

17. Шаблистий В. В. Теоретико-прикладні засади кримінально-правового забезпечення безпеки людини в Україні : дис… д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 470 с.

18. Засоби масової інформації. Веб сайт CouncilofEurope: веб сайт. URL:https://www.coe.int/uk/web/compass/media#The%20role%20of (дата звернення: 10.10.2021).

19. Політологія: Навчально-методичний комплекс / Кирилюк Ф.М., Конверський А.Є., Білик В.Ф.: Київ: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 2004. 697 с.: веб сайт. URL: http://politics.ellib.org.ua/pages-2273.html (дата звернення: 10.10.2021).

20. Поняття та сутність ЗМІ (30.10.2011).Журналістика: веб сайт. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/journalism/25491/ (дата звернення: 10.10.2021).

21. Компас. Посібник з освіти прав людини за участю молоді. Рада Європи. Друге видання переглянуте. Видавництво «Право», 2020. 490 с.веб сайт.: URL: https://rm.coe.int/compass-2020-ukr-yfdua/1680a23873 (дата звернення: 10.10.2021).

22. Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В. В. Чернєя,- В. В. Сокуренка ; упоряд. О. М. Джужа,- О. М. Литвинов. Харків – Київ : Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акадвнутр. справ, Кримін. асоц. України, Золота миля. 2017. 804 с.,

23. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні (теоретичні та практичні засади) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Дніпропетровськ, 2010.

24. Литвинов О., Ступник Я. Механізм протидії злочинності. *Публічне право*. 2011. № 1. С.59-63.

25. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Поняття та сутність механізму протидії злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1 (9). С.7-14.

26. Данильченко Ю.Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія : монографія. –Харків : Золота миля, 2018. 478 с.

27. Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М-Я / редкол.: В.В. Сокуренко (голова), О.М. Бандурка (співголова) та ін.: наук. Ред. О.М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. 870 с.

28. Журналістика в умовах конфлікту: передовий досвід та рекомендації: Посібник рекомендацій для працівників ЗМІ. К.: «Компанія ВАІТЕ», 2016. 118 с.:веб сайт. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/9/3/254531.pdf (дата звернення: 01.09.2021).

29. Збірник документів Ради Європи. Безпека журналістів. Жовтень 2016 року. Надруковано ТОВ "ЛІВ ПРИНТ". 52 с.:веб сайт. URL: https://rm.coe.int/16806b5970(дата звернення: 01.09.2021).

30. Міжнародні стандарти прав людини. Журналістика. / Українського інституту з прав людини. Київ. 2019. 145 с.: веб сайт. URL: https://www.irf.ua/content/files/international_human_rights_standards._journalism.pdf(дата звернення: 01.09.2021).

SUMMARY

The article highlights the issue of developing a mechanism for ensuring the criminological protection of the media in Ukraine (massmedia). It has been established that recently in Ukraine the number of criminal offenses against media representatives, in particular journalists, has not significantly decreased, and the adopted amendments to the criminal legislation in terms of protecting the professional activities of journalists did not bring the desired result. It was determined that in Ukraine, among the criminological studies on the activities of the media, there are no works aimed at a comprehensive solution to the issue of criminological protection of the media as an institution of society through which freedom of speech is spread. It has been established that in the domestic criminological science the media is viewed from two positions: 1) as a source of negative influence on the increase in crime; 2) as a subject with significant criminological potential to influence crime (decrease it).

The article notes the need for an integrated approach to the development of a mechanism for the criminological protection of the media as an integral institution and its support. The author, on the basis of studies of the available scientific positions regarding the content of the concepts of "criminological security", "criminological security mechanism", "counteraction crime", "crime prevention mechanism", "criminological protection", as well as taking into account the content of the object of protection (mass media), proposed the author's definition "Mechanism for ensuring the criminological protection of the media" and its structure. In a narrow sense, this mechanism is defined as an integral set of necessary and sufficient functional and legal elements integrated into the mechanism for ensuring the criminological security of Ukraine, with the help of which authorized entities form a rational system of influencing criminogenic factors that exclude and / or hinder the legitimate activities of the media, and ensure effective implementation the criminological process, thereby achieving the effective fulfillment of the tasks and functions assigned to the media. The structure of this mechanism is proposed to include such elements as: 1) goals, objectives and principles of ensuring the criminological protection of the media; 2) definition of objects of protection; 3) levels of protection; 4) the system of subjects of protection; 5) regulatory support for criminological protection of the media; 6) information, analytical and scientific support of criminological protection; 7) measures of influence (response) to criminological threats; 8) international cooperation.

Key words: mass media, crime counteraction, criminological protection, mechanism of providing criminological protection, structure of the mechanism of providing criminological protection.

КРИМІНАЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА РЕСТИТУЦІЯ ЯК СПОСІБ ВІДШКОДУВАННЯ ПОТЕРПІЛОМУ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

ЦИЛЮРИК Інна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4776-2278

DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.14

У статті розглянуто поняття «реституція» як спосіб відшкодування шкоди потерпілому. Визначено, що чинний КПК не надає визначення цього поняття, однак ми наголошуємо, що реституція як спосіб відшкодування шкоди потерпілому отримала своє законодавче закріплення вже в перших юридичних актах радянської держави. Саме тому реституція представляє собою найбільш простий спосіб захисту порушених майнових прав потерпілого. З її допомогою законодавець розраховує оперативно відновити майновий status quo, у якому особа знаходилася до вчинення злочину проти неї. Термін «реституція» знайшов своє нормативне закріплення і на рівні міжнародних документів. Декларація містить окремий розділ (статті 8 – 11), присвячений реституції. Згідно зі ст. 8 Декларації реституція повинна включати повернення власності або виплату за спричинені збитки чи шкоду, відшкодування витрат, спричинених віктимізацією, надання послуг та поновлення у правах Проаналізовано законодавство Великої Британії і США, у якому визначено реституцію як повернення незаконно набутого майна, ремонт пошкодженого або повернення в натурі еквівалента знищеного майна. Цікавим вбачається підхід, який використав законодавець Республіки Молдова. Так, у КПК цієї держави окремо виділяються дві статті, які стосуються рішення щодо речових доказів, що виносяться до основного розгляду кримінальної справи, і рішення, що приймаються під час вирішення кримінальної справи по суті. Це дає змогу говорити, що варто впровадити в чинний КПК нормативний припис щодо можливості застосування кримінальної процесуальної реституції на стадії досудового розслідування за умов, якщо на об'єктах злочинного посягання відсутні сліди кримінального правопорушення та є клопотання потерпілого про повернення йому майна.

Ключові слова:реституція, кримінальне правопорушення, завдання шкоди, потерпілий, майно.

Постановка проблеми

Тривалий час термін «реституція» використовувався переважно у сферах міжнародного та цивільного права. Проте він має прямий стосунок до кримінальної процесуальної діяльності, де вже посів особливе місце серед способів відшкодування шкоди потерпілому.

Чинний КПК не надає визначення цього поняття, однак наголосимо, що реституція як спосіб відшкодування шкоди потерпілому отримала своє законодавче закріплення вже в перших юридичних актах радянської держави. Так, слід звернути увагу на ст. 58 Положення про військових слідчих № 1559 від 30.09.1919 р., де було закріплено: предмети, викрадені або відняті, після відшукання їх, повертаються під розписку тим, у кого були викрадені або відняті, якщо в залученні їх до справи немає необхідності [1, с. 108].

У подальшому зміст цієї статті знайшов своє відображення в п. 5 ч. 9 ст. 100 чинного КПК, де зазначено, що «питання про…

долю речових доказів і документів, які були надані суду, вирішується судом під час ухвалення судового рішення, яким закінчується кримінальне провадження. У разі закриття кримінального провадження слідчим або прокурором питання про…долю речових доказів і документів вирішується ухвалою суду на підставі відповідного клопотання. При цьому гроші, цінності та інше майно, що були предметом кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, конфіскуються, крім тих, які повертаються власнику (законному володільцю), а якщо його не встановлено – переходять у власність держави в установленому Кабінетом Міністрів України порядку».

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Безумовно, питання кримінальної процесуальної реституції не залишено без уваги і науковцями. Питання визначення процесуального становища потерпілого в кримінальному провадженні та відшкодування йому шкоди неодноразово перебували у центрі уваги таких відомих процесуалістів, як Ю.П. Аленін, С.А. Альперт, В.П. Бож'єв, В.Г. Буткевич, Л.В. Брусніцин, М.І. Гошовський, Ю.М. Грошевий, К.Ф. Гуценко, С.В. Давиденко, Т.М. Добровольська, П.С. Елькінд, З.З. Зінатуллін, Х.Р. Кахнич, Л.Д. Кокорєв, В.М. Кудрявцев, О.П. Кучинська, О.М. Ларін, П.А. Лупинська, В.Т. Маляренко, О.Г. Мазалов, Л.Л. Нескороджена, В.Т. Нор, І.Л. Петрухін, Т.І. Присяжнюк, В.Я. Понарін, В.М. Савицький, М.С. Строгович, І.А. Тітко, Н.Б. Федорчук та ін.

Виклад основних положень

Передусім слід сказати, що реституція як спосіб відшкодування шкоди потерпілому визнається не всіма вченими - процесуалістами.

У юридичній літературі висловлюються думки щодо виключно компенсаційного (замісного) характеру інституту відшкодування шкоди, і кримінальна процесуальна реституція не належить до способів такого відшкодування. Так, В.Т. Нор, розглядаючи питання розмежування способів відшкодування шкоди та реституції у кримінальному процесі, наголошує на наступному: якщо майно, яке вибуло з володіння потерпілого внаслідок злочину, є в натурі, не пошкоджене і законний власник має можливість отримати його назад, як це має місце при реституції, то суб'єктивне право власника на це майно не втрачається, і говорити про заподіяння майнової шкоди в такому випадку було б неправильно. Відшкодування шкоди, у свою чергу, передбачає не повернення втраченого майна, а відшкодування завданих збитків або передачу потерпілим особам майна того самого роду і якості замість знищеного, пошкодженого майна або такого, що невідомо, де знаходиться [2, с. 153].

На нашу думку, все ж таки не слід виключати кримінальну процесуальну реституцію із переліку способів відшкодування шкоди у кримінальному процесі, оскільки, якщо вважати, що у разі повернення власнику викраденого майна, не відбулося заподіяння майнової шкоди, слідчий або прокурор мусять виносити вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим у зв'язку з відсутністю шкоди відповідно до ч. 5 ст. 55 КПК. Отже, факт завдання шкоди потерпілому має встановлюватися незалежно від повернення або місцезнаходження майна, яке було предметом злочинного посягання, через що і реституцію з упевненістю слід зарахувати до способів відшкодування шкоди потерпілому.

Реституція (лат. «restitutio») означає «відновлення початкового становища», «повернення втраченого», «відшкодування збитків, шкоди» [3, с. 877 – 878].

Як вважають науковці, реституція представляє собою найбільш простий спосіб захисту порушених майнових прав потерпілого. З її допомогою законодавець розраховує оперативно відновити майновий status quo, у якому особа знаходилася до вчинення злочину проти неї [2, с. 153].

Законодавець не враховує очевидні переваги реституції перед іншими способами відшкодування завданої злочином шкоди, оскільки ні КПК 1960 р., ні чинний КПК не містять спеціального розділу, окремих статей, які були б присвячені поняттю «кримінальна процесуальна реституція» та порядку її здійснення.

Нормативне використання досліджуваного терміна наразі найбільш поширене в цивільному праві і означає повернення сторін у початкове становище через визнання правочину недійсним. Відповідно до ч. 1 ст. 216 ЦК у разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а якщо немає такої можливості, наприклад, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послузі, то відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування.

Термін «реституція» знайшов своє нормативне закріплення і на рівні міжнародних документів. Декларація містить окремий розділ (статті 8 – 11), присвячений реституції. Згідно зі ст. 8 Декларації реституція повинна включати повернення власності або виплату за спричинені збитки чи шкоду, відшкодування витрат, спричинених віктимізацією, надання послуг та поновлення у правах [4].

Отже, як видно із викладеного, у міжнародному праві реституція – це поняття загальне, що включає в себе і повернення власності в натурі, і виплату за спричинену шкоду.

Законодавство Великої Британії і США визначає реституцію як повернення незаконно набутого майна, ремонт пошкодженого або повернення в натурі еквівалента знищеного майна. Зміст реституції складають такі дії, як повернення та відновлення вкрадених речей на користь їх законного власника, виплата суми, що не перевищує вартості вкрадених речей, передача жертві речей, які є прямими чи непрямими доходами, отриманими в результаті реалізації вкрадених речей [5, с. 78]. Слід відмітити, що в законодавстві багатьох країн реституція за своїм змістом співпадає з інститутом цивільного позову в Україні. Так,- Г.Й. Шнайдер з цього приводу вказує, що в державах Східної та Північної Європи (Нідерланди, Данія, Швеція і ін..) діють правила реституції, які включають у себе розгляд позову за правилами цивільного судочинства [6, с. 304].

У чинному кримінальному процесуальному законодавстві України реституція як спосіб відшкодування шкоди означає лише повернення предметів, речей, документів, цінностей, що вибули із законного володіння особи внаслідок кримінального правопорушення (п. 5 ч. 9 ст. 100 КПК).

У наведеному нормативному положенні йдеться лише про предмет кримінальної процесуальної реституції - гроші, цінності та інше майно, що були предметом кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння. Дефініції терміна «кримінальна процесуальна реституція» закон не містить. У той же час, як справедливо наголошує В.Т. Нор, у главі 9 КПК «Відшкодування шкоди у кримінальному провадженні» про цей спосіб відшкодування окремо не згадується. Проте він реально існує, використовується у провадженні на підставі п. 5 ч. 9 ст. 100 КПК,- ч. 4 ст. 374 КПК, широко застосовується на практиці. Тож, він має бути закріплений у ст. 127 КПК, яка визначає способи відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому [2, с. 38]. Крім цього, законодавець має роз'яснити потерпілому зміст та порядок реалізації цього способу відшкодування шкоди.

На основі наведеного вище можна дійти висновку, що зміст реституції в міжнародному праві не відповідає змісту однойменного поняття в кримінальному процесі України. В обох випадках реституція спрямована на відновлення порушених прав потерпілого. Однак у міжнародному праві реституція разом із відшкодуванням шкоди в натурі включає в себе і грошову компенсацію, що у вітчизняному кримінальному процесі належить до інституту цивільного позову в кримінальному провадженні, а реституція передбачає лише повернення незаконно вилученого майна.

Сучасні автори звертають увагу на те, що наукових досліджень, присвячених реституції у кримінальному процесі, не багато [7, с. 16].- У той же час у науці не вироблена єдина думка стосовно таких питань, як: 1) правова природа реституції; 2) кримінальна процесуальна реституція як спосіб відшкодування майнової та моральної шкоди; 3) порядок її

здійснення та часові межі реалізації даного інституту.

У науці кримінального процесу проблема правової природи реституції як способу відшкодування шкоди потерпілому не знайшла свого єдиного вирішення. Так, В.Я. Понарін визнає кримінально-процесуальний характер реституції та наголошує на тому, що слід використовувати термін «кримінально-процесуальна реституція», під якою розуміє відновлення майнового становища особи, потерпілої від злочину, шляхом повернення їй в порядку, визначеному законом, речових доказів, а за необхідності – предметів того ж роду і якості або сплати їх вартості, якщо це можливо [8, с. 45].

На тому, що реституція, яка здійснюється в кримінальному процесі, по своїй природі є кримінально-правовою наполягає і З.З. Зінатуллін. До того ж додамо, що науковець розуміє її як відновлення майнового становища потерпілого шляхом повернення йому речей або інших матеріальних цінностей, які були безпосередньо втрачені в результаті вчинення злочину [9, с. 29].

Термін «кримінально-правова реституція» застосовує також В.Т. Нор, розглядаючи її як відновлення порушеного злочином майнового становища потерпілого шляхом повернення йому неправомірно відчуженого майна – речових доказів, виявлених, вилучених або прийнятих від інших осіб органами, що ведуть кримінальний процес [2,- с. 153].

Проте інші вчені, серед яких С.О. Александров, Б.Т. Безлепкін, мають діаметрально протилежну точку зору стосовно визначення правової природи реституції в кримінальному процесі. Так, вони вважають, що реституція має називатися саме кримінально-процесуальною, оскільки застосовується в кримінальному процесі [10, с. 28 – 29].

Крім наведеної класифікації точок зору на визначення питання «правова природа реституції в кримінальному провадженні», слід навести і іншу, яка також заслуговує на увагу.

З огляду на важливість єдиного розуміння одного і того ж терміна, вважаємо за доцільне зробити висновок, що правова природа реституції в кримінальному процесі є кримінальною процесуальною. На підтримку цього положення можна навести такі аргументи.

На наш погляд, реституція в кримінальному процесі забезпечує виконання завдань кримінального провадження, а саме: захист особи від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження- (ст. 2 КПК).

По-друге, при здійсненні реституції реалізуються кримінальні процесуальні правовідносини. Тобто правовідносини, що стосуються відшкодування шкоди потерпілому за допомогою кримінальної процесуальної реституції, які виникають, розвиваються і припиняються у сфері кримінального процесу.

Отже, пропонуємо визначення, яке, на нашу думку, є найбільш обґрунтованим: кримінальна процесуальна реституція – це спосіб відновлення майнового стану потерпілого, який полягає у поверненні речей або інших матеріальних цінностей, які були вилучені з його безпосереднього законного володіння або користування в результаті вчинення кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, що здійснюється для захисту прав потерпілого у кримінальному процесі.

Розглядаючи кримінальну процесуальну реституцію як спосіб відшкодування майнової шкоди, необхідно підкреслити натуральний характер відшкодування, оскільки саме в ньому знаходить свій прояв зміст цього способу.

Вказане визначення, на наш погляд, суперечить сутності реституції, у ньому втрачається її зміст, оскільки відбувається вже не відшкодування шкоди в натурі, а відшкодування шляхом виплати грошової компенсації, що «розмиває межі» між реституцією та цивільним позовом. Як слушно зазначає С.О. Александров, потерпілий за допомогою реституції отримує «своє», а не «замість» [10, с. 28].

Аналогічним чином це питання вирішується й у судовій практиці, де чітко розрізняються такі способи відшкодування шкоди потерпілому, як цивільний позов та кримінальна процесуальна реституція.

Суди здебільшого використовують наступні словосполучення «достатність кримінально - процесуальної реституції виключає задоволення в цій частині цивільного позову», «цивільний позов задоволенню не підлягає, зважаючи на достатність кримінально-процесуальної реституції».

Хоча судді реституцію у кримінальному процесі переважно розуміють як повернення безпосередньо втраченого в результаті вчинення злочину майна, слід звернути увагу і на поодинокі випадки, що стосуються протилежного розуміння кримінальної процесуальної реституції органами суддівської влади.

Вважаємо, що такий підхід до визначення реституції в кримінальному процесі не відбиває суті цього поняття як окремого способу відшкодування шкоди потерпілому.

Розглядаючи кримінальну процесуальну реституцію як спосіб відшкодування шкоди, слід вказати, що наразі в науці кримінального процесу точиться дискусія стосовно можливості застосування реституції для відшкодування потерпілому моральної шкоди. На думку окремих науковців, кримінальна процесуальна реституція в цьому випадку нереальна, оскільки моральну шкоду відшкодувати неможливо. Прихильники даної точки зору визначають відшкодування шкоди як повернення порушених благ у стан, в якому вони знаходилися до злочинного діяння. У цьому розумінні моральна шкода відшкодуванню не підлягає.

Досліджуючи процесуальний порядок застосування реституції, варто відмітити, що в чинному кримінальному процесуальному законодавстві відсутня правова регламентація процедури передачі майна потерпілому. Питання стосовно речових доказів наразі регулюються Порядком зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження від 19.11.2012 р. [11]. Аналізуючи згаданий документ, можна констатувати, що в ньому не встановлено порядку повернення речей потерпілому.

У даному аспекті варто зауважити, що здійснення відповідними посадовими особами реституції – це процесуальні дії, під час яких мають застосовуватися кримінальні процесуальні способи фіксації. У випадках, коли реституція слугує механізмом відшкодування шкоди потерпілому, це має знайти відповідне відображення в матеріалах кримінального провадження.

На практиці потерпілий надає розписку про отримання майна, однак, на наш погляд, розписка не може бути належним способом фіксації процесуальної дії. Відповідно до ст. 103 КПК процесуальні дії під час кримінального провадження можуть фіксуватися: у протоколі, на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії, у журналі судового засідання.

Вбачається, що після приведення у відповідність до вимог чинного законодавства вона стане такою, що заслуговує на увагу та підтримку з огляду на наступне. Складення протоколу про повернення майна та фіксація за допомогою науково-технічних засобів процесу передачі майна убезпечить потерпілого від несумлінного виконання посадовими особами своїх обов'язків та сприятиме відшкодуванню йому шкоди шляхом застосування кримінальної процесуальної реституції. Разом із тим запропоноване положення убезпечить державні органи від невиправданих скарг з боку потерпілого.

З огляду на те, що наразі на рівні КПК не закріплено ефективних гарантій відшкодування потерпілому шкоди за допомогою кримінальної процесуальної реституції, пропонуємо ввести в КПК окрему статтю, яка регулювала б такі питання: поняття, предмет кримінальної процесуальної реституції та порядок її здійснення.

Наведені вище законодавчі приписи (ч. 9 ст. 100 КПК) дозволяють констатувати, що часовими межами, в яких здійснюється реституція в кримінальному провадженні, є: час ухвалення судового рішення, яким закінчується кримінальне провадження, або винесення судом ухвали в разі закриття кримінального провадження слідчим або прокурором.

Таке затягування із вирішенням питання про застосування кримінальної процесуальної реституції, на наш погляд, є необґрунтованим. Науковці з цього приводу пропонують застосовувати реституцію вже на початковій стадії кримінального провадження за наявності певних умов, а саме: якщо на об'єктах злочинного посягання відсутні сліди злочину та є клопотання потерпілого про повернення майна [12, с. 12].

Такий підхід до вирішення цього питання, на наш погляд:

- по-перше, не перешкоджатиме здійсненню подальшого кримінального провадження;

- по-друге, потерпілому буде надано можливість отримати відшкодування за спричинену йому шкоду якнайшвидше, не очікуючи судового розгляду кримінального провадження.

Цікавим вбачається підхід, який використав законодавець Республіки Молдова. Так, у КПК цієї держави окремо виділяються дві статті, які стосуються рішення щодо речових доказів, що виносяться до основного розгляду кримінальної справи, і рішення, що приймаються під час вирішення кримінальної справи по суті.

У цьому контексті слід додати, що до вирішення кримінальної справи прокурор або офіцер по кримінальному переслідуванню за згодою прокурора, або судова інстанція вирішують питання щодо повернення законному власнику його майна (ч. 1 ст. 161 КПК Республіки Молдова).

Згідно з ч. 2 ст. 161 КПК Республіки Молдова до вирішення кримінальної справи прокурор або офіцер по кримінальному переслідуванню за згодою прокурора на етапі кримінального переслідування, або, залежно від обставин, судова інстанція розпоряджається про повернення законному власнику: продуктів, що швидко псуються; предметів, необхідних у повсякденному побуті; домашніх тварин, птахів, інших тварин, які потребують повсякденного догляду; автомобіля або іншого транспортного засобу, якщо на нього не накладено арешт для забезпечення пред'явленого цивільного позову в кримінальній справі або в цілях можливої спеціальної конфіскації майна; громіздкі речі та інше.

Отже, у випадках, коли це необхідно, законодавець Республіки Молдова припускає можливість до вирішення справи по суті передати предмет кримінальної процесуальної реституції законному володільцю.

Чинний кримінальний процесуальний закон України передбачає, що речові докази, які не містять слідів кримінального правопорушення, у вигляді предметів, великих партій товарів, зберігання яких через громіздкість або з інших причин неможливе без зайвих труднощів або витрати по забезпеченню спеціальних умов зберігання яких співмірні з їх вартістю, а також речові докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню, повертаються власнику (законному володільцю) або передаються йому на відповідальне зберігання, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження (п. 1 ч. 6 ст. 100 КПК). Як видно, така вказівка закону дає можливість власнику отримати своє майно до вирішення справи по суті тільки в обмеженому колі випадків.

Висновки

З огляду на зазначене вище вважаємо, що варто впровадити в чинний КПК нормативний припис щодо можливості застосування кримінальної процесуальної реституції на стадії досудового розслідування (не стосується повернення швидкопсувних, громіздких та інших речей внаслідок закриття кримінального провадження слідчим або прокурором) за умов, якщо на об'єктах злочинного посягання відсутні сліди кримінального правопорушення та є клопотання потерпілого про повернення йому майна. Такі пропозиції дозволять потерпілому не очікувати на вирішення основного питання кримінального провадження – винуватості або невинуватості особи, та сприятимуть більш оперативному відшкодуванню шкоди.

Література

1. История законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу и организации суда и прокуратуры 1917 – 1954 гг.:

сборник / под ред. С. А. Голунского; сост.- Л. Н. Гусев. Москва : Госюриздат, 1955. 635 с.

2. Нор В.Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве: монография / В.Т. Нор. Киев : Вища шк., 1989. 275 с.

3. Карабан В.І. Англійсько-український юридичний словник. Вінниця: Нова Книга, 2004. 1088 с.

4. Діденко Є.В. Відшкодування збитків, завданих кримінальним правопорушенням, у кримінальному процесу України // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України. 2012. № 3 (58). С. 212 – 217.

5. Федорчук Н.Б. Захист прав потерпілих від злочину в англо- американській правовій системі та кримінальному судочинстві України: монография / Н.Б. Федорчук,- В.Т. Нор. Київ: Правова єдність, 2009. 192 с.

6. Шнайдер Г.Й. Криминология /- Г.Й. Шнайдер; под общ. ред. Л.О. Иванова. Москва : Б.и., 1994. 504 с.

7. Корякін Р.В. Реституція у сучасному кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Р. В. Корякін. Київ, 2006. 20 с.

8. Понарин В.Я. Уголовно-процессуальная реституция // Известия Высших учебных заведений. Правоведение. 1988.- № 1. С. 43 – 47.

9. Зинатуллин З.З. Возмещение материального ущерба в уголовном процессе / З.З. Зинатуллин. Казань: Изд-во Каз. ун-та, 1974. 99 с.

10. Александров С. Уголовно-процессуальная реституция // Советская юстиция. 1990. № 5. С. 28 – 29.

11. Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження від 19.11.2012 р. № 1104 // Офіційний вісник України. 2012 р. № 91. С. 62.- Ст. 3697.

12. Шаповалова Л.І. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності в досудових стадіях кримінального процесу: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Л.І. Шаповалова. Київ, 2001. 18 с.

Tsyliuryk Inna

CRIMINAL PROCEDURAL RESTITUTION AS A METHOD OF COMPENSATION TO THE VICTIM OF DAMAGES CAUSED BY CRIMINAL OFFENSES

The article considers the concept of "restitution" as a way to compensate the victim. It is determined that the current CPC does not provide a definition of this concept, but we emphasize that restitution as a way to compensate the victim was enshrined in law in the first legal acts of the Soviet state. That is why restitution is the simplest way to protect the violated property rights of the victim. With its help, the legislator expects to promptly restore the property status quo, in which the person was before the crime against him. The term "restitution" has found its normative consolidation at the level of international documents. The declaration contains a separate section (Articles 8 - 11) on restitution. According to Art. 8 of the Declaration, restitution should include restitution of property or compensation for damages, reimbursement of costs incurred by victimization, provision of services and restoration of rights. equivalent of destroyed property. The approach used by the legislator of the Republic of Moldova is interesting. Thus, the CPC of this state has two separate articles, which relate to decisions on material evidence submitted to the main trial of a criminal case, and decisions taken during the resolution of a criminal case on the merits.

This suggests that the current CPC should introduce a normative provision on the possibility of criminal procedural restitution at the stage of pre-trial investigation, provided that there are no traces of a criminal offense at the objects of criminal encroachment and there is a request of the victim to return his property.

Keywords: restitution, criminal offense, task damage, victim, property.

ЗМІНА ПОВІДОМЛЕННЯ ОСОБІ ПРО ПІДОЗРУ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

КУШПІТ Володимир Петрович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0002-1664-6696

УДК 343.13

DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.15

Метою наукової статті є проаналізувати інститут повідомлення особі про підозру, який замінив собою систему законодавчих положень щодо притягнення особи як обвинуваченого на стадії досудового розслідування. З'ясовано, що повідомлення особі про підозру займає особливе місце у структурі етапів досудового розслідування, адже воно є початковим моментом притягнення особи до кримінальної відповідальності та визначає подальше спрямування кримінального провадження. Порушення органами досудового розслідування та прокурором процесуальної форми, визначеної кримінальним процесуальним законом при реалізації процедури повідомлення особі про підозру з підстав, визначених ч. 1 ст. 276 КПК, призводять не тільки до протизаконного та безпідставного обмеження прав учасників кримінального провадження, а й у подальшому ставлять під сумнів можливість досягнення завдань кримінального провадження у цілому. Здійснено короткий огляд проблеми процесуального порядку повідомлення особі про підозру, гарантій забезпечення прав підозрюваного, що, у свою чергу, потребує їх ґрунтовного наукового осмислення та вирішення у практиці правозастосування органів досудового розслідування та прокуратури відповідно до процесуальної форми стадії досудового розслідування.

Ключові слова:досудове розслідування, кримінальне правопорушення, повідомлення про підозру, докази, слідчий, прокурор.

Постановка проблеми

Досудове розслідування основним завданням має охорону прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень, викриття винних та забезпечення правильного застосування чинного законодавства, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності із застосуванням належної правової процедури, а жоден невинуватий не був покараний. Тільки проведення швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування надасть суду можливість дослідити всі обставини вчиненого особою діяння і надати їм належну правову оцінку. Повідомлена особі підозра, що базується на зібраних під час досудового розслідування доказах, визначає межі судового розгляду. Однак, встановлюючи ці межі, слідчий, прокурор не обмежують розслідування провадження тільки один раз повідомленою підозрою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окресленим питанням приділялась увага у наукових працях: Ю. І. Азарова, Ю. П. Аленіна, С. А. Альперта, О. М. Бандурки, О. В. Бауліна, В. Д. Берназа, М. В. Жогіна, З. З. Зінатуліна, Л. М. Лобойка, О. В. Капліної, Л. М. Карнєєвої, В. Т. Маляренка, І. Є. Марочкіна, А. В. Молдована, О. Р. Ми-

хайленка, Л. Д. Удалової, Ф. Н. Фаткулліна, В. М. Юрчишина та інших.

Виклад основних положень

Подальше досудове розслідування провадження може виявити обставини, що спричинять зміну підозри або складання нової підозри. В ідеалі акт повідомлення про підозру є так званим підсумком досудового розслідування, оскільки саме на ньому базується обвинувальний акт, який після закінчення досудового розслідування відповідно до вимог ст. 291 КПК вручається підозрюваному.

Доречно зазначити, що у практичній діяльності найкращим бажаним варіантом для слідчих, прокурорів було б повідомлення особі про підозру наприкінці досудового розслідування, оскільки саме в цей час у матеріалах провадження знаходиться достатня кількість доказів для його направлення до суду і з'ясовані всі обставини вчиненого кримінального правопорушення, що дає змогу скласти так зване «зразкове» повідомлення про підозру, яке не потребує змін та доповнень.

Якщо повідомлення про підозру здійснюється у випадку, передбаченому п. 1 та п. 2 ч. 1 ст. 276 КПК, то зрозуміло, що відкласти повідомлення особі про підозру неможливо, але якщо розглядати випадок повідомлення особі про підозру на підставі наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, то можливість складання та вручення повідомлення про підозру особі наприкінці досудового розслідування існує. Але такий варіант повідомлення про підозру особі, на нашу думку, не є прийнятним.

Обґрунтовуючи свою позицію, зазначимо, що у практичній діяльності під час досудового розслідування встановлюється велика кількість нових фактів і доказів. Одні з них безпосередньо відносяться до провадження, інші – походять з перших і бувають певною мірою допоміжними. Це також стосується даних, що характеризують особу підозрюваного, потерпілого, свідків. Одні факти і докази слідчий та прокурор отримують уже на початковому етапі досудового розслідування, інші – через деякий час, під час проведення слідчих (розшукових) дій на подальшому етапі розслідування. Отже, ситуація у конкретному провадженні постійно змінюється, а з появою у кримінальному провадженні нових фактів та учасників процесу може змінюватися й обсяг підозри.

Також доцільно звернути увагу на той факт, що у разі повідомлення особі про підозру наприкінці досудового розслідування особа, яка фактично підозрювалась стороною обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, щодо якої слідчий, прокурор збирали докази вини і фактично проти якої тривало досудове розслідування без вручення повідомлення про підозру, була позбавлена можливості захищатися від підозри у вчиненні цього кримінального правопорушення. Отже, несвоєчасне повідомлення особі про підозру у кримінальному провадженні порушить право підозрюваного на захист, позбавить можливості збирати і подавати докази, одержувати копії процесуальних документів та реалізації інших прав [1, с. 402].

Таким чином, умисне відкладання моменту повідомлення особі про підозру слідчим, прокурором наприкінці досудового розслідування є протиправним та незаконним.

Крім цього, слід зауважити, що вимога закону про повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень не повинна трактуватися на користь багаторічного досудового розслідування кримінальних проваджень. Воно має бути проведене в об'єктивно необхідний для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень термін, тобто в розумний строк, що є однією із засад кримінального провадження.

Зв'язаність слідчого вимогою швидкості проведення розслідування може призвести до помилкової кваліфікації злочинного діяння, повідомлення про підозру в момент, коли ще не всі необхідні для прийняття цього рішення дані зібрані, що іноді призводить до незаконного повідомлення про підозру невинуватої особи та до інших важких помилок.

У цьому випадку ми торкнулися питання ефективності провадження досудового

розслідування, підсумком якого має бути доведена, неспростовна, чітка, об'єктивна та справедлива підозра. Для того, щоб стати таким, повідомлення про підозру неодноразово корегується, вмотивовується, змінюється.

Отже, під час досудового розслідування кримінального провадження, після повідомлення особі про підозру слідчим, прокурором можуть бути отримані нові докази або може бути надана інша оцінка вже відомим доказам, у зв'язку з чим до того моменту, як слідчим буде прийнято остаточне рішення у провадженні відповідно до вимог ст. 283 КПК, формула повідомлення про підозру, викладена в повідомленні про підозру та вручена підозрюваному, може: 1) залишитися без змін з точки зору як фактичних обставин вчинення кримінального правопорушення певною особою, так і їх юридичної оцінки; 2) зазнати певних змін; 3) містити нову підозру [1, с. 406].

Чинний КПК у ст. 279 пояснює, що у разі виникнення підстав для повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри слідчий, прокурор зобов'язані виконати дії, передбачені ст. 278 КПК. Якщо повідомлення про підозру здійснив прокурор, повідомити про нову підозру або змінити раніше повідомлену підозру має право лише прокурор.

Виходячи з положень цієї норми, приходимо до висновку, що законодавець не тільки не розкриває сутність термінів «зміна підозри», «нова підозра», але навіть не зазначає випадків їх застосування, обмежившись лише посиланням «у випадку виникнення підстав». Отже, реалізація викладеної ст. 279 КПК у практичній діяльності не могла не викликати певних проблем.

Для розкриття питання зміни підозри в аспекті ст. 279 КПК потрібно з'ясувати підстави, за наявності яких відбувається зміна підозри або повідомляється нова підозра, а також визначити сутність понять «зміна раніше повідомленої підозри» та «нова підозра».

На нашу думку, зміна повідомлення про підозру у широкому розумінні цього поняття полягає у непідтвердженні частини повідомлення про підозру; доповненні повідомлення про підозру; зміні повідомлення про підозру.

Непідтвердження частини повідомлення про підозру означає, що повідомлення про підозру за окремим епізодом чи самостійним діянням не підтвердилося; не дістала підтвердження кваліфікуюча ознака; не дістала підтвердження та чи інша дія у структурі окремого епізоду або діяння; виявилась зайвою кваліфікація діяння за сукупністю кримінальних правопорушень (за декількома статтями КК).

Непідтвердження частини повідомлення про підозру щодо окремого кримінального правопорушення або правопорушень найчастіше виникає внаслідок спростування будь-якої ознаки складу кримінального правопорушення, який інкримінується; самообмови підозрюваного; неякісного проведення досудового розслідування або слідчих (розшукових) дій; декриміналізації діяння.

Внаслідок непідтвердження частини повідомлення про підозру можуть виникнути ситуації, коли змінювати кваліфікацію не потрібно і коли це є необхідним, що зумовить складання нової підозри.

Доповнення повідомлення про підозру необхідне у тих випадках, коли у процесі розслідування, після повідомлення про підозру, з'ясовуються нові факти злочинної діяльності особи. Додаткові обставини можуть зумовити підозру у новому кримінальному правопорушенні або заміну підозри в одному кримінальному правопорушенні на підозру в іншому.

У юридичній літературі підставами доповнення обвинувачення (повідомлення про підозру) прийнято вважати випадки, коли: а) після обвинувачення з'ясувалося, що обвинувачений, крім інкримінованого, вчинив ще інше кримінальне правопорушення; б) у діях обвинуваченого, за вчинення яких його вже було притягнуто як обвинуваченого, виявляється самостійний склад кримінального правопорушення; в) з'ясувалося, що особа, яка притягується до кримінальної відповідальності, вчинила кримінальне правопорушення у співучасті з іншими особами, які до відповідальності не були притягнуті [2, с. 68].

Виявлення після повідомлення про підозру факту вчинення підозрюваним іншого кримінального правопорушення, крім інкримінованого, завжди призводить до зміни підозри шляхом його доповнення. При цьому може змінитися лише фабула підозри (викладені в повідомленні обставини кримінального правопорушення), якщо підозрюваним вчинено злочин, який кваліфікується за тією самою нормою КК, що й інкримінуване кримінальне правопорушення. Так, наприклад, після повідомлення особі про підозру за вчинення крадіжки з проникненням у житло, виявляється, що особа, крім того, вчинила ще аналогічну крадіжку. Фабула підозри доповниться, з'являється кваліфікуюча ознака повторності, але кваліфікація дій підозрюваного залишиться незмінною.

У разі включення до підозри іншого вчиненого підозрюваним кримінального правопорушення загальна кваліфікація його дій може змінюватися, якщо це правопорушення кваліфікується за іншою статтею (частиною статті) КК, ніж інкримінований. У такому разі доповниться фабула підозри, а також зміниться кваліфікація дій підозрюваного. При цьому може змінитися частина статті (за кваліфікуючою ознакою) або перелік статей може доповнитися ще однією статтею або частиною статті.

Виявлення у діях підозрюваного, крім кримінальних правопорушень, за вчинення яких йому вже була повідомлена підозра, самостійного складу кримінального правопорушення у кримінальній процесуальній практиці зустрічається не часто. Але у разі застосування п.п. 1, 2 ч. 276 КПК та негайного повідомлення особі про підозру, коли ще певні обставини на початковому етапі розслідування встановлюються, наприклад, за допомогою показань підозрюваного (потерпілого або свідка) і відразу іншими засобами перевірити їх неможливо, а під час подальшого розслідування ці показання спростовуються чи уточнюються, виникає необхідність змінити підозру.

Виявлення факту вчинення особою, якій повідомлено про підозру, кримінального правопорушення у співучасті з іншими особами, які про підозру не повідомлялись, безперечно, вплине на зміну підозри у бік її обтяження, оскільки фабула підозри у повідомленні про підозру доповниться детальним викладенням злочинних дій кожного із співучасників кримінального правопорушення, а також кваліфікуючою ознакою – вчинення кримінального правопорушення групою осіб. При цьому, як правило, стаття підозри залишається незмінною, а змінюється тільки її частина, але й вона може залишитися незмінною. Зміна частини статті КК відбудеться за умови, що первинно дії підозрюваного кваліфікувалися за частиною першою певної статті КК, оскільки вчинення кримінального правопорушення групою осіб як кваліфікуюча ознака зазвичай міститься у другій або третій частині тієї самої статті КК. Якщо первинно дії підозрюваного кваліфікувалися за тією частиною статті, якою регламентується і кваліфікуюча ознака «вчинення злочину групою осіб», кваліфікація у разі доповнення підозри залишається такою самою.

Виявлення після повідомлення про підозру будь-яких обставин кримінального правопорушення чи відомостей про особу підозрюваного, які впливають на кваліфікацію його дій, також є підставою доповнення підозри. До таких фактів належать відомості про обставини кримінального правопорушення та особу підозрюваного.

Межа між уточненням підозри та його доповненням досить тонка. Ключовим моментом при вирішенні цього питання є правова оцінка нових фактів, виявлених після повідомлення особи про підозру.

Отже, доповнення повідомлення про підозру може привести до зміни кваліфікації. Тому слідчий, прокурор при необхідності доповнити повідомлення про підозру повинен скласти нове повідомлення особі про підозру та вручити їй це повідомлення.

Зміна повідомлення про підозру (у вузькому розумінні цього поняття) може зумовлюватися виявленням обставин, які змінюють характер відомостей, викладених у попередньому повідомленні про підозру. Можуть бути уточнені фактичні обставини вчиненого (місце, час, спосіб діяння, характер і розмір шкоди і т. ін.), виправлена раніше допущена помилка або неточність у формулюванні підозри.

Так, уточнення даних про місце, час і спосіб вчинення кримінального правопорушення має вкрай важливе значення, і в усіх випадках ці дані повинні відображатися у формулюванні підозри. З питанням про місце і час кримінального правопорушення пов'язана можливість підозрюваного вказати на алібі або використати інші засоби захисту від підозри. Уточнення відомостей про способи вчинення кримінального правопорушення може взагалі поставити під сумнів вчинення його саме цією особою.

Конкретизацію фактичних обставин кримінального правопорушення, яка призводить до зміни сутності підозри, важливо відрізняти від випадків уточнення фабули підозри, що не є зміною підозри, та від виявлення таких даних, які зумовлюють збільшення обсягу підозру.

Особливих проблем при виокремленні зміни сутності підозри від збільшення обсягу підозри на підставі конкретизації обставин кримінального правопорушення не виникає, оскільки збільшитися обсяг підозри може тільки за умови, що ці виявлені обставини кримінального правопорушення впливають на кваліфікацію дій підозрюваного. Тобто якщо виявлення таких обставин спричиняє появу кваліфікуючої ознаки або необхідність додаткової кваліфікації ще й за іншою нормою КК, то ми матимемо випадок збільшення обсягу підозри.

Зміна сутності підозри відбувається на підставі таких обставин, що призводять до зміни кваліфікації дій підозрюваного з однієї норми на іншу. Тим самим зміна сутності підозри відрізняється також і від простого уточнення фабули підозри, за якого кваліфікація у всіх випадках залишається незмінною.

Зміна кваліфікації дій підозрюваного може виникнути у результаті іншої оцінки доказів. Якщо, наприклад, з'ясується, що має місце незакінчене кримінальне правопорушення, а початкова стадія злочинної діяльності, діяння підозрюваного слід кваліфікувати, окрім як за відповідною статтею КК, так і за ст. 14, 15 КК (готування чи замах на злочин). У випадках, коли встановлено, що форма співучасті підозрюваних у вчиненні злочину не однакова, дії організаторів, підмовників і посібників слід кваліфікувати відповідно до статті КК, а також за відповідною частиною ст. 27 КК.

При необхідності зміни повідомлення особі про підозру слід мати на увазі, що нове повідомлення про підозру має бути узагальненим і здійснюватися не в доповнення до попередніх повідомлень, а замість раніше складених. У цьому випадку раніше повідомлена підозра, яка залишається у матеріалах провадження, автоматично втрачає свою силу [2, с. 124].

Так, за твердженням Л.М. Лобойка, нове обвинувачення (у нашому випадку – повідомлення про підозру) – це одночасне ставлення особі первинного обвинувачення та іншого, самостійного кримінального правопорушення [3, с. 198].

Л.М. Карнєєва висловила іншу позицію. Вона стверджує, що нова постанова про притягнення як обвинувачення має бути узагальненою і виноситися не в доповнення до попередніх постанов про притягнення як обвинуваченого, а замість раніше винесених постанов [4, с. 51]. У цьому випадку раніше повідомлена підозра, залишаючись у матеріалах кримінального провадження, втрачає свою силу, про що повинно бути зазначено у новому повідомленні про підозру.

На нашу думку, саме такий порядок дозволяє підозрюваному найповніше реалізувати своє право на захист, а також інші процесуальні права. Ознайомившись з актом, який містить повідомлення про підозру у повному обсязі, підозрюваний має можливість глибше і ясніше усвідомити сутність підозри, яку важко було б досягти, якби підозра була викладена в окремих повідомленнях про підозру в межах одного кримінального провадження. Наявність у цьому провадженні декількох чинних повідомлень про підозру щодо однієї особи може дезорієнтувати самого підозрюваного, прокурора, слідчого суддю і суд. Щоб таке не трапилось, нове повідомлення особи про підозру має бути мотивованим, тобто містити пояснення необхідності винесення нового узагальнюючого повідомлення та обов'язкове зазначення факту втрачання дії попереднього повідомлення.

У зв'язку з реалізацією положень ст. 279 КПК постає й інше питання: яку назву повинне мати повідомлення про підозру, коли, наприклад, зміни в одному кримінальному провадженні настільки суттєві, що торкаються і зміни вже оголошеного повідомлення про підозру, і появи додаткових кримінальних правопорушень, за якими необхідно здійснювати визначене законодавцем «нове повідомлення про підозру», і закриття в окремій частині повідомленої підозри?

Виходячи з наведеного розуміння понять «нова підозра» та «зміна раніше повідомленої», у такому кримінальному провадженні підозра змінюється, оскільки до цього особі вже було повідомлено про підозру і частина змін стосується саме кримінальних правопорушень, де підозра вже була повідомлена. Але, з іншого боку, враховуючи наявність нових фактів, тобто інших кримінальних правопорушень, які попередньо об'єднані в одне провадження, виникає необхідність у повідомленні особі нової підозри. Яку ж процесуальну дію повинен вчиняти слідчий або прокурор: змінювати підозру чи повідомляти нову? Або взагалі складати два акти: перший – про зміну раніше повідомленої підозри, а другий – про нову підозру. Що взагалі треба розуміти як нонсенс! На жаль законодавець не дає відповіді на ці питання.

Тому сьогодні слідчі та прокурори вирішують цю проблему на власний розсуд: дехто змінює підозру, інші повідомляють про нову, треті – повідомляють нові підозри, змінюють раніше повідомлені, а потім об'єднують кримінальні провадження, щоб уникнути названих проблем, зокрема й тих, про які ми згадували у першому розділі нашого дослідження. Як наслідок дій останніх, у кримінальному провадженні існує декілька окремих повідомлень про підозру і відсутнє єдине узагальнююче повідомлення про підозру, що у кінцевому результаті дезорієнтує підозрюваного й ускладнює роботу слідчого, прокурора, слідчого судді, суду [2, с. 406].

Аналізуючи положення ст. 279 КПК, ми приходимо до висновку, що зміна раніше повідомленої підозри у будь-якому випадку спричиняє складання нової підозри. Знову постає питання: де ж та межа, яка відокремлює «нову підозру» від «зміни раніше повідомленої»?

Узагальнюючи вищевикладене, вважаємо, що чинні положення ст. 279 КПК не можуть залишатися у такому викладенні, оскільки розмежування законодавцем «зміни раніше повідомленої підозри» та «нової підозри» є недоцільним, навіть виходячи із сутності цих понять, змінена підозра вже є новою підозрою. Так, нове повідомлення про підозру має здійснюватись у порядку, передбаченому ст. 276 – 278 КПК, без надання йому назви «нова підозра».

Крім цього, розмежування зазначених визначень не спричиняє за собою жодних процесуальних наслідків, а лише ускладнює процес реалізації цього положення у практичній діяльності, сприяючи створенню у кримінальному провадженні окремих повідомлень про підозру, які, насамперед, дезорієнтують підозрюваного та інших учасників кримінального процесу. Тому пропонуємо замінити ч. 1 ст. 279 КПК і викласти її в наступній редакції: «У разі виникнення підстав для зміни повідомленої підозри слідчий, прокурор зобов'язаний виконати дії, передбачені ст. 278 цього Кодексу, і заново у повному об'ємі повідомити особу про підозру. Якщо повідомлення про підозру здійснив прокурор, змінити раніше повідомлену підозру має право лише прокурор, який здійснив таке повідомлення про підозру» [2, с. 406].

Вважаємо за доцільне звернути увагу ще на один проблемний аспект зміни підозри. Це зміна підозри, яка відбувається у бік її пом'якшення. До підстав виникнення такої зміни слід віднести ситуації, коли має місце: непідтвердження підозри щодо окремого кримінального правопорушення або правопорушень; відпадання кваліфікуючої ознаки; зайва кваліфікація вчинку за сукупністю кримінальних правопорушень.

До цих підстав помилково було б віднести такі, як: непідтвердження будь-якої події кримінального правопорушення, що інкримінується підозрюваному; відсутність у діях особи складу кримінального правопорушення, оскільки вони є підставами виключення провадження досудового розслідування у

провадженні в цілому, хоча за своєю сутністю схожі з підставами пом'якшення підозри, але за їх наявності підозра взагалі не може існувати, а тим більше – його зміна.

Деякі процесуалісти висловлюють думку про те, що коли постає необхідність зміни кваліфікації діяння обвинуваченого згідно з нормою КК, яка передбачає менш тяжке покарання, і при цьому фактична сторона обвинувачення залишається незмінною, тоді немає необхідності ні в закритті провадження у частині висунутого обвинувачення, ні у пред'явленні нового обвинувачення. У цьому випадку досить назвати нову кваліфікацію кримінального правопорушення в обвинувальному висновку [5, с. 18].

Свого часу Ф.Н. Фаткуллін висловлював думку, яка також полягала у спрощенні порядку зміни обвинувачення за умов, які передбачають менш сувору санкцію. Так, автор вважав, що досить винести спеціальну постанову про зміну обвинувачення і в найкоротший термін вручити її копію обвинуваченому [6, с. 25].

З ним не погоджувався А.Я. Дубинський, який стверджував, що зміна кваліфікації, зокрема й така, що покращує становище обвинуваченого, є новим обвинуваченням, оскільки особа притягується як обвинувачений у вчиненні іншого кримінального правопорушення, а не того, який йому інкримінувався раніше. Тому обвинувачений має бути своєчасно поставлений до відома про нове обвинувачення, бо в іншому випадку порушується його право на захист [7, с. 26].

Ми погоджуємося з А.Я. Дубинським, оскільки дійсно без роз'яснення слідчим, прокурором сутності зміненої підозри підозрюваний може не розібратися у ній самостійно. На нашу думку лише оголошення повідомлення, що констатує зміну підозри та вручення підозрюваному копії повідомлення не забезпечить повною мірою реалізацію підозрюваним свого права на захист.

Як ми вже зазначали, сьогодні чинний КПК не передбачає процедуру закриття кримінального провадження у частині не підтвердження раніше повідомленої підозри, але це не означає, що цієї проблеми не існує.

У юридичній літературі має місце точка зору про те, що не завжди за умови відсутності частини обвинувачення (підозри) слід приймати рішення про часткове закриття провадження. Саме Ф.Н. Фаткуллін та Н.В. Жогін наводять приклад ситуації, коли при наявності фактичної фабули складного обвинувачення відбувається вилучення з неї окремих діянь або епізодів, які становили частину інкримінованого обвинувачення сукупного, повторного або збірного злочину. Вони зазначають, що в таких випадках слід приймати рішення про зміну обвинувачення, про вилучення з нього фактів, які не підтвердилися, і коли в цьому є необхідність, про перекваліфікацію злочинного діяння в частині, що залишилась [8, с. 148].

Ми вважаємо, що слідчий, прокурор повинні не просто констатувати факт зміни обставин, а й чітко пояснити, чим завершилось розслідування конкретного епізоду кримінального правопорушення, тому наявність лише повідомлення про зміну підозри або повідомлення про нову підозру не в повному обсязі відобразить сутність того, що відбувається.

У зв'язку з цим ми пропонуємо внести зміни до ст. 279 чинного КПК, доповнивши її частиною другою такого змісту: «Якщо під час досудового розслідування кримінального провадження частина повідомленої підозри не дістала свого підтвердження, слідчий, а в разі повідомлення підозри прокурором – тільки прокурор, своєю постановою закриває провадження у цій частині повідомленої підозри в порядку, передбаченому статтями 283 та 284 цього Кодексу, про що оголошує підозрюваному, з обов'язковим роз'ясненням її сутності».

Надаючи детальний аналіз ст. 279 чинного КПК, необхідно звернути увагу і на таке позитивне положення: у випадку повідомлення про підозру прокурором, повідомлення про нову підозру або зміна раніше повідомленої підозри здійснюється лише прокурором. Отже, слідчий, виявивши нові обставини у матеріалах кримінального провадження, які будуть впливати, наприклад, на зміну кваліфікації діяння, повинен перед прокурором клопотати про необхідність зміни підозри. Вважаємо, що це свідчить

про унеможливлення слідчим самостійно змінити кваліфікацію, що виключить маніпулювання, пов'язані зі зміною кваліфікації з тяжкого злочину на менш тяжкий і навпаки, та в кінцевому результаті сприятиме контролю з боку не тільки прокурора, а й відомчого керівництва щодо проведення належного досудового розслідування у цьому кримінальному провадженні.

Висновки

Підводячи підсумок, зазначимо, що ст. 279 КПК потребує невідкладного доопрацювання та внесення відповідних змін, що сприятиме виконанню основних завдань кримінального провадження, і вважаємо, що зміни та доповнення, викладені вище, можуть бути нами використані при удосконаленні нового КПК.

Література

1. Фараон О. В. Зміна повідомлення про підозру в аспекті ст. 279 Кримінального процесуального кодексу України /- О. В. Фараон // Юридичний вісник. 2014.- № 6. С. 402 - 406.

2. Черкова М. Ю. Зміна обвинувачення в кримінально- процесуальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 //- Луганський державний університет внутрішніх справ. Луганськ. 2006. 205 с.

3. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право. Курс лекцій : Навч. посіб. К.: Істина, 2007. 456 с.

4. Карнєєва Л. М. Залучення до кримінальної відповідальності. Законність і обґрунтованість. М., 1971. 133 с.

5. Гальперин И. М. Квалификация преступлений: Закон, теория и практика // Соц. Законность. 1989. № 9 С. 36.

6. Фаткуллин Ф. Н. Изменения обвинения. М., 1987. 164 с.

7. Дубинский А. Я., Сербулов В. А. Привлечение в качестве обвиняемого. К.: НИиРИО КВШ МВД, 1989. 56 с.

8. Жогин Н. В., Фаткуллин Ф. Н. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. М. : Юрид. лит., 1965. 368 с.

Kushpit Volodymyr

CHANGE OF PERSON'S NOTIFICATION OF SUSPECTION AT THE STAGE OF PRE-EXAMINATION INVESTIGATION

The purpose of the scientific article is to analyze the institution of notification of a person of suspicion, which has replaced the system of legislative provisions on bringing a person as a defendant at the stage of pre-trial investigation. It was found that the notification of a person of suspicion occupies a special place in the structure of the stages of pre-trial investigation, as it is the initial moment of bringing a person to criminal responsibility and determines the further direction of criminal proceedings. Violation by the bodies of pre-trial investigation and the prosecutor of the procedural form determined by the criminal procedural the law in the implementation of the procedure for notifying a person of suspicion on the grounds specified in Part 1 of Art. 276 of the CPC, lead not only to illegal and unjustified restriction of the rights of participants in criminal proceedings, but also further question the possibility of achieving the objectives of criminal proceedings as a whole. A brief review of the problem of the procedural procedure for notifying a person of suspicion, guarantees of the suspect's rights, which in turn requires a thorough scientific understanding and solution in the practice of law enforcement pre-trial investigation and prosecution in accordance with the procedural form of pre-trial investigation.

The main task of pre-trial investigation is to protect the rights and legitimate interests of individuals and legal entities involved in criminal proceedings, as well as prompt, complete and impartial investigation of criminal offenses, exposing the perpetrators and ensuring the correct application of applicable law. was prosecuted with due process and no innocent person was punished. Only a prompt, complete and impartial pre-trial investigation will enable the court to investigate all the circumstances of the act committed by the person and provide them with a proper legal assessment. The suspicion notified to the person, based on the evidence gathered during the pre-trial investigation, determines the boundaries of the trial. However, in setting these limits, the investigator and the prosecutor do not limit the investigation of the proceedings to a single suspicion.

We believe that the investigator, the prosecutor should not only state the fact of change of circumstances, but also clearly explain how the investigation of a particular episode of a criminal offense ended, so the presence of only a report of a change of suspicion or a new suspicion will not fully reflect the essence of what is happening. .

Keywords: pre-trial investigation, criminal offense, report of suspicion, evidence, investigator, prosecutor.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ

КОЖУШКО Сергій Олександрович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ, Харків, Україна

УДК 343.9
DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.16

Статья посвящена криминологическому анализу лиц, совершающих уголовные правонарушения в оборонно-промышленном комплексе Украины. На основе обработки статистических массивов данных, а также материалов уголовных производств, судебных приговоров установлено и дано описание таким чертам правонарушителей исследуемой категории как гражданство, пол, возраст, трудоустроенность, занимаемая должность, отдельные уголовно-правовые признаки. Выявленные характеристики обобщены, сформированы типичные их параметры.

Ключевые слова: оборонно-промышленный комплекс, преступность, личность преступника, криминологическая характеристика, структура, групповая преступность.

Постановка проблеми

Протидія злочинності в оборонно-промисловому комплексі (далі – ОПК) України – одна з ключових задач у комплексі забезпечення національної безпеки, підвищення обороноздатності країни, посилення захищеності громадян. Досягнутий за роки незалежності ступінь криміналізації галузі не залишає сумнівів у необхідності розгортання широкомашстабного, системного кримінально-обструктивного впливу у цій галузі і дотичних до неї сферах суспільних відносин. Вочевидь, це неможливо зробити без належного наукового супроводження, комплексної розробки теоретико-прикладних проблем, однією з яких є вивчення особи кримінального правопорушника в ОПК.

Принагідно зауважимо, що проблеми протидії злочинності в ОПК, корупційній злочинності, неодноразово порушувалися у працях О. М. Бандурки, О. Ю. Бусол, І. М. Довбаня, О. Г. Кальмана, О. М. Литвинова, В. А. Ліпкана, М. І. Панова, В. В. Сазонова, О. О. Степанченка та інших кримінологів, криміналістів. Визнаючи ґрунтовність та наукову значущість наявних напрацювань, слід також визнати і те, що вони потребують подальшого вдосконалення, розширення, адже кримінологічний профіль кримінального правопорушника в ОПК практично не сформований, що й обумовлює актуальність теми цієї статті.

Мета статті – встановити, проаналізувати, узагальнити, надати опис та пояснення кримінологічно значущим ознакам осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в ОПК України.

Виклад основного матеріалу

Особа злочинця – один з найбільш складних об'єктів кримінологічного пізнання, який, водночас, характеризується і вельми високим евристичним потенціалом, адже, як відомо, першопричини кримінальної активності завжди мають суто індивідуальний, особистісний характер. Власне, особистість є тією субстанцією, що насичує зміст концепту «особа злочинця». І хоча в кримінології зазвичай ці категорії деякою мірою протиставляються із наголосом на разовий, випадковий характер осо-

би злочинця та викривленій кримінальною діяльністю есенції особистості злочинця, тобто видозміненій злочинами особистості, у нашому дослідженні ми виходитимемо з компліментарного ставлення до цих феноменів, відповідних їм концептів. І компліментарність ця означає поєднання різних рівнів побутування одного й того феномену – людини, яка вчиняє кримінальне правопорушення. Особа як індивід, від*особ*лення від соціальної маси (при збереженні тієї чи іншої глибини її проєкції), постає первинним рівнем об'єктивації злочинця; особистість – вторинний і більш глибинний рівень. Такий підхід, що допускає рівневу плюральність в організації людини, особистості вимагає, водночас, утримання цілісного її сприйняття, що вимагає відмовитись як від позаконтекстуальності аналізу осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, так і від автономізації досліджуваних рис.

Плідність виділення, теоретичної фіксації рівнів підтверджена всією історією розвитку наукового життя [1, с. 81; 2, с. 92; 3, с. 112 та ін.]. Для особистісної проблематики, підкреслюється М. Ф. Орзіхом, такий методологічний підхід є особливо важливим, так як у людині інтегровані всі рівні розвитку. Але це не має розривати єдності пізнання, логічної та смислової завершеності знання про особистість, а повинно призводити до уявлення про цілісність людини, особистості [4, с. 13–14]. Отже, питання про співвідношення особи й особистості злочинця є питанням про співвідношення рівнів персональної організації та індивідуального проявлення людини. На цьому вважаємо за доцільне поставити крапку та надалі не розвивати завідомо безплідну дискусію щодо найліпшої дискурсивної форми на позначення людини, яка вчиняє кримінальне правопорушення. Натомість зосередимо увагу важливих змістовних характеристиках, використання яких може набувати практичного сенсу як для поглиблення розуміння природи кримінальної активності в ОПК, так і підвищення, врешті-решт, ефективності запобіжної діяльності відповідного спрямування.

Перший (умовно поверхневий) рівень феноменології злочинців репрезентований їх соціально-демографічними, соціально-рольовими і кримінально-правовими рисами. Він, таким чином, ґрунтується на рівні тілесності, фізичності (стать, вік і т.д.) й поширюється на пов'язані з ним соціально-рольові специфікації. Здійснене нами опрацювання зведених статистичних даних, а також контент-аналіз матеріалів кримінальних проваджень і вироків за кримінальні правопорушення, вчинені в ОПК, дозволяють дійти висновку про відповідність видимої частини кримінологічного портрету цих правопорушників типовим характеристикам злочинців в економічній сфері. Остання ж, як відомо, істотно відрізняється від характеристик загальнокримінальних корисливих злочинців. Контраверсії виявляються у тому, що злочинці у сфері економіки – абсолютно не маргінали, відносно освічені та зрілі за віком люди, включені у численні соціальні інститути, мають розгалужені зв'язки у різних сферах соціально корисної діяльності, характеризуються кількома активними соціальними ролями, у тому числі й у сімейній, виробничій сферах.

Не є винятком і злочинці в ОПК, але з єдиною особливістю: на відміну від параметрів родового концепту «економічні злочинці», серед злочинів у сфері ОПК більшою є частка осіб чоловічої статі, яка сягає 98,5 %. Але цьому є пояснення, яке відсилає до розуміння специфіки оборонно-промислових відносин, у яких традиційно частка чоловіків була на декілька порядків вища. Такою була радянська традиція і залишається відповідна спадщина. Сегмент ОПК завжди був закритий, комплектувався особами, які окрім наявності відповідних спеціальних звань, як правило, мали досвід військової служби. Та й предметна специфіка оборонно-промислової галузі, заточеність її функціонування на потреби армії з цілком зрозумілих причин зумовлює її більшу привабливість саме для чоловіків. Тож навіть на рівні статистичних зв'язків вказана структурна особливість видається закономірною. При цьому більшість з тієї незначної частини жінок, які вчиняють

кримінальні правопорушення в ОПК, припадає на працівниць підрозділів фінансової звітності, бухгалтерського обліку, які виявляються винними у вчиненні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 191 (63,7 %) або 212 (36,3 %) КК України.

Також зауважимо, що переважна більшість (89,2 %) злочинців в ОПК – особи з вищою освітою. Із середньою спеціальною (професійно-технічною) освітою – 10 %, із повною загальною середньою – 0,8 %. Дві останні категорії є, як правило, суб'єктами загальнокримінальних корисливих злочинів (кримінальних правопорушень), а саме – крадіжок або ж суб'єктами основного складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 191 КК України. Встановлено, що всі без виключення корупційні злочини в ОПК вчиняються особами з вищою освітою. Ця обставина може бути пояснена особливими освітніми цензами, які пред'являються за вимогами штатної структури, необхідністю володіння спеціальними знаннями та навичками діяльності за посадами на підприємствах, установах, організаціях ОПК.

Ведучи мову про віковий розподіл злочинців, то і тут є відповідність узагальненому портрету злочинця у сфері економіки, «білокомірцевого» злочинця. Так, основну частку (58,7 %) займають особи вікової категорії 40–54 роки (див. діаграму 1).

Сукупно на вікову групу 40–59 років припадає майже дві третини всіх злочинів, а саме 64,2 %. Ще близько третини – це особи віком 29–39 років, тобто ті, які зачіпають нижній поріг молоді та виходять за її межі. Молоді ж люди віком 18–28 років складають лише 1,6 %. Таким чином, злочинність в ОПК можна охарактеризувати як зріло-вікову злочинність, що накладає відповідний відбиток і на її характер: вчинювані кримінальні правопорушення вирізняються вищим рівнем інтелектуалізму розроблюваного плану, схеми, засобів документального прикриття, рівня організації та підтримання корупційних зв'язків, шляхів подальшої легалізації. Не можна сказати, що це «інтелігентна» злочинність, але інтелектуальна – це факт. І цим таки фактом пояснюється висока латентність. Та частина злочинності в ОПК, що потрапляє

Діаграма 1

Графічне зображення вікової структури злочинців в ОПК (узагальнені дані за 2013–2020 рр.)

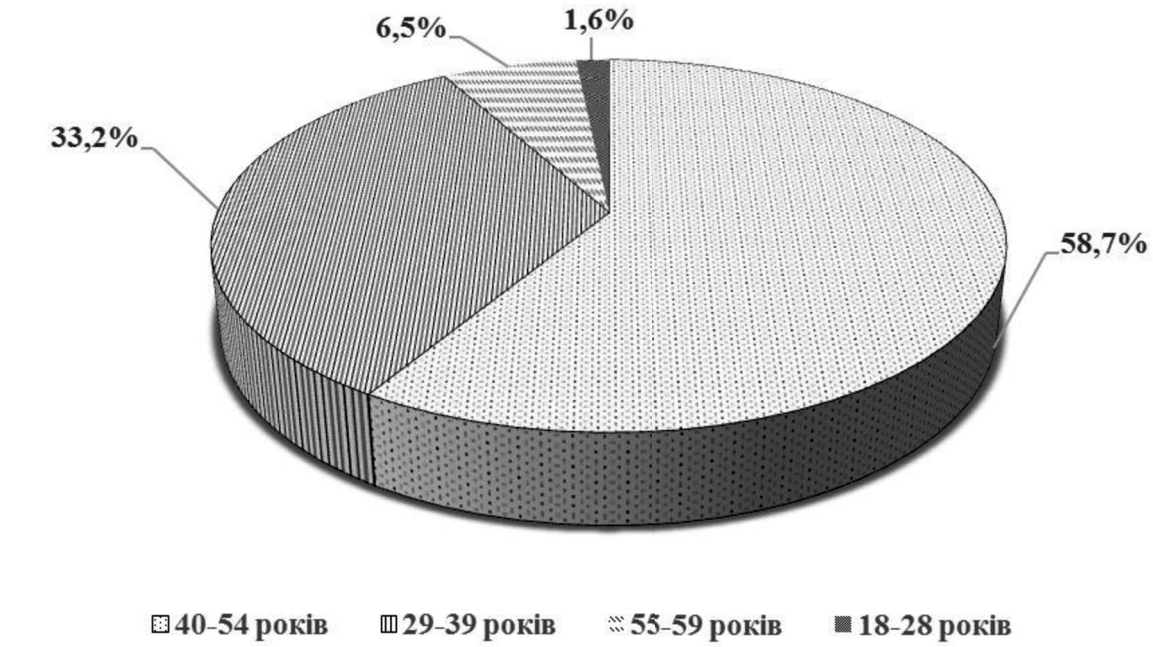

до офіційної статистики – лише «верхівка айсбергу». Але і вона вражає обсягами збитків, що заподіюються державі, багатоскладовими корупційними схемами, явними зв'язками з вищими ешелонами державної влади, впливовими політичними гравцями.

Не в останню чергу фактором зрілого віку, життєвого досвіду, освітою, наявною посадою (98,6 % злочинців на момент вчинення відповідного кримінального правопорушення були офіційно правцевлаштованими) зумовлено і те, що в переважній своїй більшості такі особи є сімейними, одруженими, мають на утриманні дітей. Таких у структурі злочинів в ОПК 90,6 %. Як можна бачити, набагато більше за сімейних осіб у структурі загальної злочинності.

Те ж стосується і працевлаштованості. Вище ми вказали, що 98,6 % зі злочинців вказаної категорії були працевлаштованими при вчиненні кримінального правопорушення. Ба більше: план іманації досліджуваного виду злочинності обумовлює її відтворення за посадами (чи на підставі фактичних можливостей, які випливають з професійної діяльності за посадою) на підприємствах, установах, організаціях ОПК. І це – логічно. Решта ж 1,4 % злочинів припадає на частину тих, хто вчинив кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 111, 330, 333 КК України.

У структурі працевлаштованих осіб, визнаних винними у вчиненні кримінальних правопорушень в ОПК, переважають ті, то момент протиправної поведінки обіймав так звані адміністративні посади та був визнаний службовою особою за критерієм наявності адміністративно-господарських повноважень у сфері управління державним майном, у тому числі грошовими коштами (див. діаграму 2).

Як можна бачити з діаграми 2, саме на державний сектор ОПК припадає найбільша кількість злочинців. При тому абсолютно всі вони з тих, хто потрапив у поле зору кримінальної юстиції, на момент вчинення кримінального правопорушення обіймали посади, пов'язані з виконанням адміністративно-господарських функції та використовували відповідні повноваження, зловжи-

Діаграма 2

Графічне зображення структури злочинців в ОПК за особливостями правового статусу у сфері трудових відносин (узагальнені дані за 2013–2020 рр.)

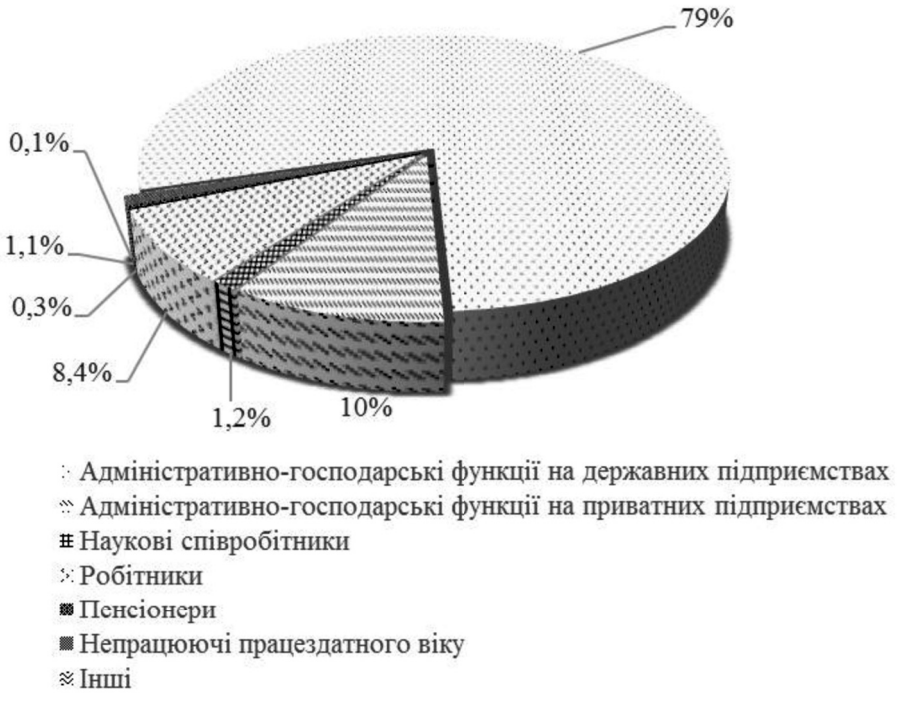

ваючи ними, як елемент механізму кримінальної активності. При цьому всередині цієї категорії можливо здійснити додаткове групування за штатним критерієм структурування, а саме:

а) директори державних підприємств, установ, організацій (у тому числі й виконуючі та тимчасово виконуючі обов'язки директорів) – 81 %;

б) заступники директорів вказаних підприємств, установ, організацій – 8 %;

в) працівники відділів матеріального забезпечення і ті, хто обіймає прирівняні до них посади за критерієм адміністративно-господарських повноважень (зокрема, завідувачі складів) – 6 %;

г) головні бухгалтери – 4 %.

Також звертає на себе увагу та обставина, що матеріально відповідальні працівники приватних підприємств фактично у вісім разів рідше вчиняють кримінальні правопорушення в ОПК. І це при тому, що на сьогодні приватний сектор ОПК вже перевищує державний, принаймні кількісно. Тож може скластися враження, що намічена стратегією реформування ОПК ціль і відповідна тенденція нової хвилі великої приватизації вітчизняної «оборонки» є правильною і має знизити ступінь криміналізації галузі. Але це враження, переконані, – хибне, адже, по-перше, не може бути нічого більш недолугого, аніж початок великих структурних реформ у напрямі приватизації стратегічно важливої, оборонної галузі під час ведення фактичної оборонної війни (цей крок може бути доцільним, однак тільки у період стабілізації й миру) та, по-друге, неспіврозмірним є розподіл оборонних закупівель між державним і приватним секторами. Станом на кінець 2019 р. відповідне співвідношення складало приблизно 63 % до 37 % відповідно на користь державних підприємств. Водночас у наявності тенденція до вирівнювання цієї частки. І якщо у 2014 р. приватних підприємств не було ні у виробництві, ні в обслуговуванні військової техніки, то у 2015 р. частка виконання державного оборонного замовлення приватним сектором склала вже 23 %, а у 2020 р. досягла показника у 54 % [5].

Тож великий процент (79 %) злочинців, які на момент вчинення кримінальних правопорушень в ОПК обіймали посади в державних підприємствах, зумовлений частково усередненим характером цього показника, починаючи з 2013 р. й до 2020 р. З іншого боку: а) він має тенденцію до інтенсивного скорочення в бік представників приватного бізнесу, що не дозволяє розглядати приватизацію ОПК як потенційно ефективний крок до зниження рівня корупції у галузі. Принаймні, як самодостатнього кроку. Але це не відміняє його можливої ефективності у комплексі з іншими заходами антикорупційної спрямованості; б) структурно у державному секторі сконцентровано такі види виробництв, які не можуть бути замінені приватним сектором.

Продовжуючи, наголосимо, що 100 % злочинців у сфері ОПК з тих, які потрапили у поле кримінальної юстиції, були громадянами України. Водночас, з проаналізованих нами обвинувальних вироків суду, винесених за ст. 333 КК України, випливає, що приблизно у 57 % випадків злочинець є уродженцем Російської Федерації або РРФСР (за радянських часів). Гадаємо, цю обставину не можна вважати випадковістю. Вона вказує на вельми глибоку проблему соціальної ідентичності, ролі у її проблематизації соціально-демографічних процесів минулого, пов'язаних із заселенням території України вихідцями із інших республік СРСР, зокрема східних та південних областей України росіянами за етнічним та географічним походженням, вимішуванням українців та української культури з відповідних територій. Ми ще звернемося до цього аспекту детермінації злочинності в ОПК у наступному розділі нашого дослідження. Тут же наголосимо, що хоча криза соціальної ідентичності і зумовлена подіями й процесами минувшини, ними не обмежується, набуває цілком самостійного сучасного забарвлення, чим забезпечує стійкість злочинності в ОПК (і не тільки), незважаючи на природний хід речей, плин часу, зміну поколінь в адміністративному складі галузей економіки, політики, виробничому сегменті ОПК.

З позицій кримінально-правового структурування масиву осіб, притягнених до кримінальної відповідальності за вчинення тих чи інших правопорушень в ОПК, звертає на себе увагу значне переважання групових форм злочинної діяльності над одноосібними. Зокрема, у співучасті вчиняється більше 87,3 % кримінальних правопорушень досліджуваної категорії. Симптоматичним у цьому контексті вважаємо співвідношення кількості повідомлень про підозру у вчинених кримінальних правопорушень в оборонній сфері «надання державних послуг суспільству» (категорія форми № 5 статистичного обліку Офісу Генерального прокурора) та кількості осіб, яким повідомлено про відповідну підозру (див. діаграму 3).

При цьому спостерігається тенденція до зростання розриву між кількістю повідомлень та підозру та кількістю виявлених осіб, яким ця підозра оголошується. Вочевидь, слід констатувати переважання групового характеру злочинної діяльності та можливість і доцільність віднести злочинність в ОПК у цілому до розряду організованої злочинності. Найменший розрив (1,033) зафіксовано у 2016 р., а найбільший (1,796) – у 2019 р. Тобто при зменшенні кількості оголошених підозр зростає кількість осіб, яким ці підозри оголошуються. Цими факторами не в останню чергу зумовлюється і висока її латентність (у груповій діяльності вищі можливості для приховування слідів кримінальних правопорушень, забезпечення їх прикриття, у тому числі й через корупційні зв'язки), і невисокий рівень їх розкриття. Останній у середньому за означений період складає 18,6 % (розкривається менше, ніж кожен п'ятий злочин, який виявляється, щодо якого починається кримінальне провадження). Водночас спостерігається синусоїдна динаміка з найвищими відсотками розкриття на периферії динамічного ряду: 2016 р. – 26,5%, 2017 р. – 17 %, 2018 р. – 13,8 %,- 2019 р. – 12,4 %, 2020 р. – 21,9 %, 9 місяців 2021 р. – 20,8 %.

Викладені міркування та розрахунки наштовхують на думку про те, що наро-

Діаграма 3

Графічне зображення динаміки змін співвідношення рівня повідомлень про підозру та кількості підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень в оборонній сфері (2016 – 9 міс. 2021 рр.)

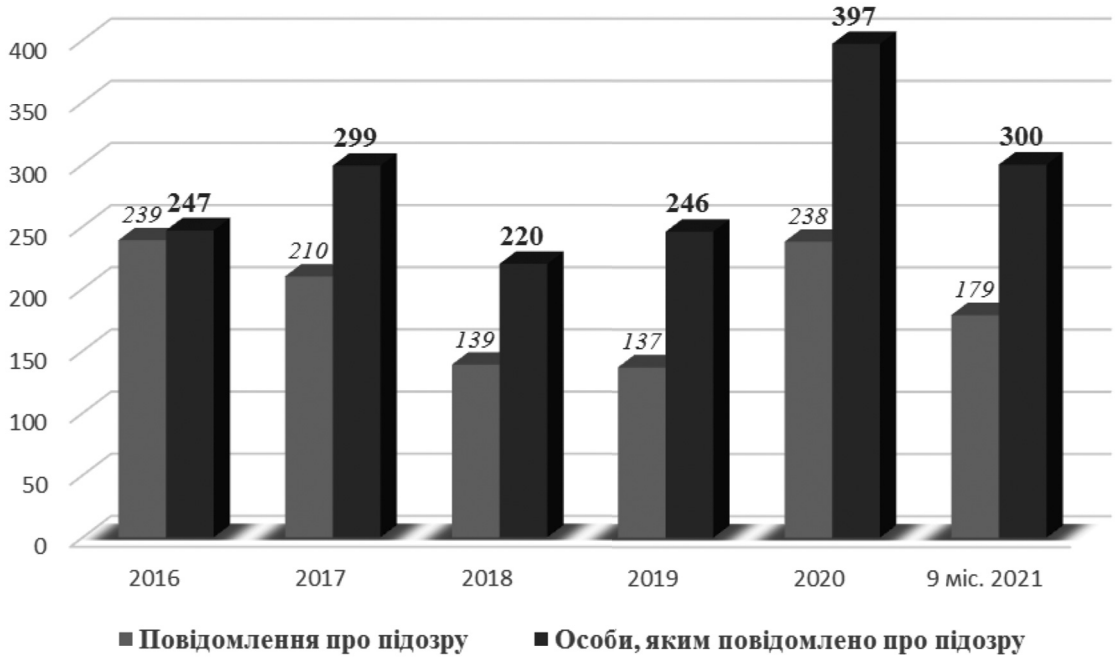

щування відсотка розкриття відповідних кримінальних правопорушень за рахунок зростання кількості розкритих злочинів та проступків, вчинених не у співучасті, тобто індивідуальної кримінально-протиправної діяльності. Зібрані нами експертні оцінки серед 115 працівників прокуратури, які мали досвід процесуального керівництва у провадженнях про кримінальні правопорушення, вчинені в ОПК, дозволяють стверджувати, що подібна тенденція зумовлена як деякою переорієнтацією в діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів на покращення статистичних показників боротьби зі злочинністю у галузі більш простим шляхом (кримінальні правопорушення з незначними обсягами збитків, вчинені загальними суб'єктами і т. п.), так і тактичними міркуваннями реалізації механізму угод про визнання вини (з переходом на кримінально-правову кваліфікацію без ознаки співучасті), а також наявної протидії з боку організованих груп, що діють в ОПК.

Певна річ, усі групові злочини є умисними. Натомість, тільки умисними кримінальними правопорушеннями не обмежується феномен злочинності в ОПК. Близько 3,5 % злочинців у сфері ОПК – необережні, які здебільшого допускають вчинення службової недбалості (ст. 367 КК України). Остання, однак, зазвичай є супутнім кримінальним правопорушенням, яке полегшує можливість вчинення іншого, як правило, передбаченого ст. 191 КК України. У той же час наголосимо, що, як засвідчило наше дослідження, нерідко один зі співучасників саме привласнення або розтрати майна виводиться з-під ризику бути обвинуваченим у вчиненні більш тяжких кримінального правопорушення, передбаченого ч. ч. 2–4 ст. 191 КК України, через імітацію недбалого виконання службових обов'язків, внаслідок чого стало можливим вчинення викрадення майна зі складу або ж вчинення квазішахрайських чи інших протиправних дій з майном, яке є власністю держави. У зв'язку з цим, задля забезпечення справедливості і правильної кваліфікації у кримінальному провадженні за подібними категоріями кримінальних правопорушень, слідчі мають в обов'язковому порядку відпрацьовувати версії зі співучастю службової особи підприємств, установ, організацій ОПК у вчиненні умисного кримінального правопорушення на противагу службовій недбалості як ключового акценту тактики захисту.

Висновки

Таким чином, підсумовуючи, зауважимо, що особа кримінального правопорушника в ОПК є багатовимірною категорією, яка відображає низку як типових для «білокомірцевих» і загальнокримінальних корисливих, так і деяких особливих галузевих кримінологічних ознак злочинців. Переважають особи чоловічої статі (98,5 %), з вищою освітою (89,2 %), віком 40–59 років (64,2 %), які на момент вчинення злочину обіймали посади, пов'язані з виконанням адміністративно-господарських функцій на підприємствах ОПК, громадяни України (100 %). Здійснений аналіз створив додаткове підґрунтя для гносеологічної розмітки у сфері проблем детермінації як індивідуальної кримінально протиправної поведінки, так злочинності в ОПК. Розробка останніх двох аспектів видається пріоритетним напрямом подальших наукових досліджень.

Література

1. Кузьмин В. П. Системное качество. *Вопросы философии*. 1973. № 8. С. 81–94.

2. Долгова А. И. Криминологическое значение изучения личности преступника. *Советское государство и право*. 1973. № 6. С. 90–98.

3. Жигарев Е. С. Личность как предмет познания. Монография. М. : Изд-во «Щит-М», 2013. 320 с.

4. Орзих М. Ф. Личность и право. М. : Юрид. лит., 1975. 112 с.

5. Зброя в приватних руках: як держава поступається бізнесу на ринку озброєнь. *Економічна правда*. 2021. 28 січня. URL : https://www.epravda.com.ua/publications/2021/01/28/670441/ (дата звернення: 28.04.2021).

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена кримінологічному аналізу осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в оборонно-промисловому комплексі України. На основі опрацювання статистичних масивів даних, а також матеріалів кримінальних проваджень, судових вироків встановлено і надано опис таким рисам правопорушників досліджуваної категорії, як громадянство, стать, вік, працевлаштованість, займана посада, окремі кримінально-правові ознаки. Виявлені характеристики узагальнено, сформовано типові їх параметри.

Ключові слова: оборонно-промисловий комплекс, злочинність, особа злочинця, кримінологічна характеристика, структура, групова злочинність.

Serhiy O. KOZHUSHKO,
graduate student
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONS COMMITTING CRIMINAL OFFENSES IN THE DEFENSE-INDUSTRIAL COMPLEX OF UKRAINE

The article is devoted to the criminological analysis of persons who commit criminal offenses in the defense-industrial complex of Ukraine. Based on the processing of statistical data sets, as well as materials of criminal proceedings, court verdicts, it was established that among the crimes in the field of defense industry is a larger share of males, reaching 98,5 %. the majority of the insignificant part of women who commit criminal offenses in the defense industry, account for employees of financial reporting, accounting, who are guilty of committing crimes under Part 2 of Art. 191 (63,7 %) or Art. 212 (36,3 %) of the Criminal Code of Ukraine.

The vast majority (89,2 %) of criminals in the defense industry are people with higher education. With secondary special (vocational) education – 10 %, with full general secondary education – 0,8 %. The last two categories are, as a rule, subjects of general criminal mercenary crimes (criminal offenses), namely – thefts or subjects of the main structure of the criminal offense provided by Art. 191 of the Criminal Code of Ukraine. It is established that all corruption crimes in the defense industry, without exception, are committed by persons with higher education.

Speaking of the age distribution of criminals, there is a correspondence to the generalized portrait of a criminal in the field of economics, a "white-collar" criminal. The main share (58,7 %) is occupied by persons aged 40–54. In total, the age group 40–59 accounts for almost two thirds of all crimes, namely 64,2 %. Other part are people aged 29–39, those who affect the lower threshold of youth and go beyond it. Young people aged 18–28 make up only 1,6 %. Thus, crime in the defense industry can be described as a mature crime, which has a corresponding impact on its nature: committed criminal offenses are characterized by a higher level of intellectualism of the developed plan, scheme, means of documentation, level of organization and maintenance of corruption links. legalization.

98,6 % of criminals at the time of the relevant criminal offense were officially employed (most - officials on the basis of administrative and economic powers in the field of state property management). The remaining 1,4 % of crimes and misdemeanors fall on the part of those who committed criminal offenses under Art. 111, 330, 333 of the Criminal Code of Ukraine.

100 % of criminals in the field of defense industry of those who fell into the field of criminal justice - citizens of Ukraine. More than 87,3 % of criminal offenses of the investigated category are committed in complicity.

About 3,5% of criminals in the field of defense industry are careless, who mostly allow negligence (Article 367 of the Criminal Code of Ukraine). The latter, however, is usually a concomitant criminal offense, which facilitates the possibility of committing another, usually provided for in Art. 191 of the Criminal Code of Ukraine. At the same time, often one of the accomplices is the appropriation or waste of property is removed from the risk of being accused of committing a more serious criminal offense under Part 2-4 of Art. 191 of the Criminal Code of Ukraine, through imitation of negligent performance of official duties, as a result of which it became possible to commit theft of property from the warehouse or commit quasi-fraudulent or other illegal acts with property owned by the state.

Key words: *defense-industrial complex, crime, identity of the criminal, criminological characteristics, structure, group crime.*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА УМИСНОГО ВБИВСТВА, ВЧИНЕНОГО В СТАНІ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ (СТ. 116 КК УКРАЇНИ)

КРАСМАН Катерина Андріївна - студентка 2 курсу магістратури Київського міжнародного університету, юридичний інститут
ORCID: https://orcid.org/ 0000-0001-8743-0246
УДК 343.611
DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.17

Стаття присвячена комплексній кримінально-правовій характеристиці умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України). Розглянуто суб'єктивні та об'єктивні ознаки умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання. Досліджено спірні питання юридичної кваліфікації вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, проаналізовано зміст поняття «афект», зазначено обставини, що включаються до змісту цього поняття та визначено його види. Запропоновано закріпити в диспозиції ст.116 КК України вказівку на раптовість виникнення стану сильного душевного хвилювання.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, умисне вбивство, стан сильного душевного хвилювання, афект, кваліфікація, жорстоке поводження.

Постановка проблеми

Життя є найважливішою соціальною цінністю, декларація про яку гарантується як на міжнародному рівні, так і на внутрішньодержавному. В Україні декларація про цінність життя закріплена нормами Конституції України, а охорона цього права забезпечена нормами Кримінального кодексу України (далі – КК України). Актуальність дослідження полягає в тому, що одним із видів психічних станів, виділених у КК України і які підлягають врахуванню при притягненні особи до кримінальної відповідальності та призначенні покарання, є стан сильного душевного хвилювання. Так, умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України), є так званим кримінальним правопорушенням з привілейованим складом (таким, що містить у собі пом'якшуючі обставини). Сильне душевне хвилювання як особливий емоційний стан впливає на свідомість людини, яка фіксується на подразниках, що його викликають, і призводить до послаблення здатності людини усвідомлювати значення своїх дій, зменшує можливість самоконтролю та управління своєю поведінкою. Особливо яскраво вплив сильного душевного хвилювання проявляється в суб'єктивній стороні кримінального правопорушення та визначає характер, природу наміру, мотив, мету кримінально караного діяння, що обумовлює важливість встановлення такого стану для правильної кваліфікації діяння. У вказаному аспекті категорія стану сильного душевного хвилювання безпосередньо розглядається в межах не тільки кримінального права, а й психології, юридичної психології, у зв'язку з чим має певну проблематику, що зумовлює особливий інтерес до умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання.

Стан дослідження проблеми

Проблематикою кримінальної відповідальності за умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання, займалися такі дослідники, як О.В. Авраменко, А.В. Байлов, О.М. Короленко, М.В. Лисак, Л.А. Остапенко, В.О. Шуляр та ін. Відзначаючи їх значний науковий внесок у розроблення проблематики кримінальної відповідальності за умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання, варто констатувати наявність з моменту проведених досліджень законодавчих змін відносно кримінального правопорушення, передбаченого ст. 116 КК України, що зумовлює необхідність оновлення наявних наукових результатів.

Метою статті є комплексна кримінально-правова характеристика умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання відповідно до чинного законодавства України.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що стаття є науковою працею, у якій комплексно проаналізовано особливості умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, що передбачено ст. 116 КК України з урахуванням змін у кримінальному законодавстві України.

Виклад основного матеріалу

Стаття 116 КК України передбачає відповідальність за умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, відповідно до якої «умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, зумовленому жорстоким поводженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поводження з боку потерпілого, – карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк» [1].

Безпосереднім об'єктом кримінальних правопорушень проти життя особи, передбаченого ст. 116 КК України, є порядок суспільних відносини, який забезпечує охорону життя людини.

Об'єктивна сторона досліджуваного кримінального правопорушення характеризується діями (посяганням на життя іншої особи), наслідками у вигляді смерті людини, причинним зв'язком між зазначеними діями та наслідком, а також часом і певною обстановкою вчинення кримінального правопорушення [2, с. 250].

При формуванні диспозиції ст. 116 КК України законодавець використовує терміни «жорстоке поводження», «честь і гідність особи», щоб описати спосіб вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 116 КК України. Щодо терміна «жорстоке поводження», то варто відмітити, що в законодавстві про кримінальну відповідальність немає визначення сутності цього поняття, а також понять, які використовуються для його визначення.

Ця ознака досить давно відома в кримінальному праві. Сучасні дослідники насильницьких кримінальних правопорушень виділяють низку її типових проявів. Так, О. М. Храмцов вказує серед них такі, як: «1) імпульсивна жорстокість (викликана реакцією суб'єкту на ситуацію і викликана емоційною нестриманістю); 2) інструментальна жорстокість (використовується для досягнення певної кримінально протиправної мети); 3) «вимушена» жорстокість (є результатом погроз та вимог з боку лідера злочинної групи); 4) жорстокість як результат групової солідарності (реалізується бажання особи зберегти чи підвищити авторитет в групі; виступає різновидом «інструментальної» жорстокості); 5) жорстокість як основний мотив кримінально протиправного діяння (у ній знаходять свій прояв особистісні якості особи (агресивність, садизм, зневажання інших осіб, егоїзм тощо)» [3, с. 107–108].

Безперечно, при умисному вбивстві, вчиненому в стані сильного душевного хвилювання, жорстокість може отримати будь-який із зазначених проявів. Водночас у «строгому» розумінні її як властивості об'єктивної сторони аналізованого злочину, жорстоке поводження слід розглядати як категорію, що визначає спосіб вчинення суспільно небезпечного діяння [4, с. 133]. «Спосіб вчинення злочину – факультатив-

на ознака об'єктивної сторони складу злочину..., що становить собою певну форму, у якій виявилися суспільно небезпечні дії, ті прийоми та методи, що були використані винним у процесі вчинення злочину» [5, с. 350]. У зв'язку із цим не можна повністю погодитись із думкою Л. П. Брич, яка вважає, що «жорстоке поводження» у ст. 438 КК України та «погане поводження» у ст. 434 КК України є по-різному сформульованими тотожними діяннями [6, с. 417–418]. Усе ж воля законодавця полягає в тому, що кримінально протиправним у ст. 434 КК України визнане діяння «поводження», вчинене певним способом – «пов'язане з особливою жорстокістю». Спосіб не є самостійною ознакою об'єктивної сторони, оскільки він лише характеризує діяння (дію або бездіяльність) правопорушника, є його якісною характеристикою. Погане поводження з військовополоненими без жорстокості, але за наявності інших кримінотворчих ознак також може містити склад кримінального правопорушення.

Об'єктивні ознаки жорстокого поводження характеризуються фахівцями як наявність такого способу вчинення кримінального правопорушення, котрий спрямовано на заподіяння особливих фізичних і психічних страждань потерпілому [7, с. 163].- Показником жорсткого поводження визнаються фізичні або психічні страждання потерпілого, які можуть бути виражені у виді болю, виснажливому фізичному нездужанні внаслідок голоду, спраги, охолодження тіла, психофізіологічні порушення, які виснажують нервову систему людини (унаслідок введення в організм психоактивних речовин, токсичних речовин тощо). При цьому основний критерій оцінки страждань – темпоральний. Біль, виснаження, спрагу, голод, приниження й інші особливо негативні відчуття потерпілий відчуває більш чи менш значний час.

У статті 116 КК України вказано також на діяння, що принижує честь і гідність особи, здатних викликати стан афекту. Поводження, що принижує честь і гідність особи, можна уявити як глузування, знущання, висміювання, приниження тощо. Причому, на відміну від тяжкої образи, яка завжди виражається в непристойній формі, знущання може здійснюватися в пристойному вигляді, хоча за своїм змістом є цинічним і образливим, що зачіпає психіку людини, сильно травмуючи її та завдаючи моральних страждань.

Системний характер як кількісна і якісна ознака в структурно-змістовній характеристиці складу умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, є певною мірою унікальною, адже лише два рази (крім тексту диспозиції ст. 116 КК України) згадується в чинному законі про кримінальну відповідальність. Під системним характером донедавна розуміли різновид повторності, не пов'язаний із засудженням за раніше вчинений злочин, коли до засудження особою вчиняються аналогічні злочини, котрі передбачаються однією й тією самою статтею кримінального закону (В. П. Малков) [8, с. 46]. Крім того, під системним характером визначали й особливість конструкції об'єктивної сторони окремих видів кримінальних правопорушень. Так, А. Ф. Зелінський відзначав існування злочинів, об'єктивна сторона яких характеризується систематичністю відповідних діянь – наприклад, приватнопідприємницька діяльність, комерційне посередництво, незаконне лікування, мордування, систематичне бродяжництво тощо [9, с. 7].

Однією із проблем, яка дискутувалася фахівцями в радянський період, була кількісна ознака цього поняття. Так, деякі автори вважали, що системність охоплювала щонайменше три епізоди кримінально караної діяльності, інші ж вказували, що вчинення діяння три й більше разів охоплюється поняттям «неодноразовість», а для системності достатньо вчинення двох діянь [10, с. 31–36]. Водночас друга позиція мала (і має) дещо більше прихильників. «У кримінальному праві під системністю традиційно розуміють вчинення тотожного діяння два або більше разів» [11, с. 104]. Тобто жорстоке поводження, або таке, що принижує честь і гідність особи, повинно відбутися принаймні двічі.

У теорії кримінального права афектом є такий психічний стан, що обмежує мож-

ливість людини усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій чи керувати ними, проте виключає її. КК України передбачає відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень у стані афекту. Зокрема, відповідальність за вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (афекту), передбачає стаття 116 КК України [1].

У цьому випадку наявність стану фізіологічного афекту має обґрунтовуватися висновком психолого-психіатричної експертизи. Слід зазначити, що між станом фізіологічного афекту, спровокованого певними зовнішніми факторами або їх сукупністю, та вчинення вбивства не повинно бути тимчасового розриву, тому що афект є миттєвим процесом. При цьому після певного періоду часу до кримінального правопорушника повертається душевна рівновага та контроль над своїми діями. Вбивство, яке хоч і було спричинене аморальною поведінкою потерпілого, але вчинене особою, до якої вже повернулося усвідомлення того, що відбувається, і контроль над своєю поведінкою, не може вважатися вбивством у стані сильного душевного хвилювання і не тягне за собою настання кримінальної відповідальності, передбаченої ст. 116 КК України.

Стан сильного душевного хвилювання визначається пунктом 23 Постанови Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» як емоційний стан винного, який значною мірою знижував його здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними [12].

У теорії кримінального права термін «афект» прийнято розглядати в трьох аспектах: психологічному, юридичному, експертному [13, с. 382]. У доктрині кримінального права прийнято ототожнювати поняття «афект» та «сильне душевне хвилювання». Однак деякі вчені звертають увагу, що в психології до сильного душевного хвилювання застосовуються два терміни – емоція та афект, які співвідносяться як загальне та часткове, і при цьому не завжди сильне душевне хвилювання досягає того ступеня інтенсивності, за якого його можна позначити як афект. Крім того, вчені вказують, що визначення наявності або відсутності стану афекту відноситься до компетенції експерта, а сильного душевного хвилювання – компетенції суду, у зв'язку з чим вони пропонують законодавчо розмежувати ці два поняття [2, с. 252]. Подібне розмежування не буде істотно впливати на кваліфікацію діяння, а тому залишається в рамках наукової дискусії. Водночас не кожен «психологічний афект» визнано «правовим афектом».

У деяких випадках на практиці виникає необхідність у розмежуванні патологічного і фізіологічного афектів у суб'єкта в момент здійснення їм протиправних дій. І.М. Савка вважає, що «в подібних випадках доцільне проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи» [14, с.107].

А.І. Кунтій вважає, що розмежування цих станів повинно здійснюватися іншим шляхом. «У таких випадках потрібне послідовне проведення спочатку судово-психіатричної експертизи для діагностики патологічного афекту і лише потім (у разі, якщо експерти-психіатри доходять висновку про відсутність патологічного афекту у підекспертного) – судово-психологічної експертизи для встановлення наявності або відсутності фізіологічного афекту». Проте бувають випадки, коли проведенням судово-психіатричної експертизи суд обмежується, хоча відповідно до її результатів підсудний визнаний осудним і, таким чином, є основа для проведення судово-психологічної експертизи на предмет встановлення афекту [15, с. 76].

На думку І.А. Літвякової, «призначення комплексної експертизи доцільне, передусім відносно осіб з ознаками так званих прикордонних станів, що відносяться до «малої психіатрії» (неврози, психопатії, алкоголізм, психопатичний розвиток особистості, олігофренія в міри легкої дебільності і інше) при вирішенні питання про їх здатність усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними, а так само для визначення медичного і психологічного критеріїв осудності» [16, с. 808].

При проведенні експертизи постає завдання з'ясування ролі захворювання у виникненні афекту, можливого впливу наявної патології на його протікання, діагностики афекту в суб'єкта в момент здійснення їм злочинних дій, що можливо в такому випадку в результаті спільної діяльності психолога і психіатра.

Слід зазначити, що питання, які ставляться перед комплексною експертизою, за своєю суттю комплексними не є. Відповідно, така експертиза проводить декілька самостійних експертиз. Експерти нерідко навіть «ділять» між собою питання й у висновках підписують лише свою частину дослідження». Таким чином, деякі питання вирішуються тільки психіатром (чи страждає суб'єкт на психічне захворювання, чи потребує він у примусових заходах медичного характеру); інші – тільки психологом (чи знаходився обвинувачений у момент здійснення діяння в стані афекту; які індивідуально-психологічні особливості особи тощо). Очевидно, що в цих випадках відбувається порушення одного із принципів проведення комплексної експертизи, а саме: «питання, що вирішуються експертами, повинні носити саме комплексний характер, тобто не можуть бути вирішені в рамках однієї експертизи або ж в результаті послідовного проведення декількох самостійних експертиз». Вихід тут полягає в послідовному проведенні відповідних експертиз.

Таким чином, для встановлення емоційного стану, у якому перебував правопорушник під час вчинення кримінального правопорушення, потрібно призначати судово-психологічну експертизу. Призначення судово-психіатричної експертизи потрібне в тих випадках, коли є підстави припускати, що кримінальне правопорушення вчинене в стані патологічного афекту або іншому хворобливому стані психіки.

Варто вказати, що афективні дії відрізняються недостатньою осмисленістю та продуманістю, відсутністю попереднього плану, хаотичністю рухів. У стані афекту людині складно стримати себе від насилля, однак вона може керувати афективними реакціями та їх зовнішніми проявами. Дії людини у стані афекту свідчать про зменшення її вимогливості до себе та своїх вчинків. Стан фізіологічного афекту зберігає здатність усвідомлення оцінки власної поведінки та можливості керування власними діями [17, с. 107].

Відповідно, постає питання про позитивну або негативну оцінку афекту. Одні вважають афект нормальною реакцією, а інші аномалією, вказуючи на явну невідповідність реакції суб'єкта провокуючому впливу, викривлення в оцінці правових ситуацій [18, с. 53]. Слідуючи логіці законодавця, можна стверджувати, що афект є нормальною реакцією здорового організму, яка хоча й належить до станів зниженої правоздатності, але не виключає осудності та може потягти відповідальність у встановлених законом випадках, а не застосування примусових заходів медичного характеру. На наш погляд, враховуючи, що для емоційних станів, до яких належить й афект, характерна афективна амбівалентність (співіснування протилежних почуттів до людини, явища, наприклад, одночасна любов і ненависть), є недоцільним давати компонентам правової психології позитивну або негативну оцінку.

Невіддільною рисою афекту є його раптовість. При цьому раптовість стану афекту не пов'язана з раптовістю вчинення вбивства, але має безпосередній зв'язок із виникненням мотиву. Раптовість полягає в тому, що стан афекту виникає негайно як реакція на насильство та знущання, тяжку образу, інші протиправні чи аморальні дії потерпілого. Тому необхідною є відсутність тривалого тимчасового розриву між діями потерпілого і виниклим афектом. На думку А. Брижака, припустимий проміжок у часі повинен бути показником і бути наслідком нормального розвитку афективного процесу після зовнішнього впливу. Дії правопорушника повинні бути «безпосередньо», «слідувати за», «ніби у відповідь» на дії потерпілого [19, с. 184]. Саме тому пропонуємо закріпити в диспозиції ст.116 КК України вказівку на раптовість виникнення стану сильного душевного хвилювання.

У науці є декілька точок зору щодо визначення таких видів умислу в кримінальних правопорушеннях, що розглядаються, а саме:

– кримінальні правопорушення, що вчинені в стані сильного душевного хвилювання, можуть бути скоєні тільки з прямим умислом;

– такі кримінальні правопорушення можуть бути вчинені тільки з непрямим умислом;

– кримінальні правопорушення, що розглядаються, можуть бути вчинені як з прямим, так і з непрямим умислом.

Найбільш поширеним є підхід, згідно з яким посягання на життя та здоров'я особи в стані сильного душевного хвилювання характеризуються умисною формою вини у вигляді прямого або непрямого умислу.

З погляду конструкції складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 116 КК України, немає ніяких обмежень для подібного висновку. Судово-слідча практика виходить із того, що злочини в стані афекту можуть бути вчинені і з прямим, і з непрямим умислом.

О.В. Ус також вважає, що злочин, вчинений у стані сильного душевного хвилювання, може бути вчинений як із прямим, так і з непрямим умислом, однак відзначає, що найчастіше злочини в стані афекту вчиняються з непрямим неконкретизованим умислом [20, с. 134].

Необхідно відзначити, що сильне душевне хвилювання значно впливає на виникнення, динаміку й реалізацію умислу. Так, вбивство в стані сильного душевного хвилювання може бути вчинене як із прямим умислом, так і непрямим. У деяких випадках дії винного характеризуються визначеністю й цілеспрямованістю, оскільки бажання заподіяти смерть неможливе без постановки такої мети. Але такі випадки вбивства із прямим наміром не типові для цього складу кримінального правопорушення, і, в основному, воно відбувається з непрямим умислом. У непрямому умислі ціль досягнення смерті не переслідується, тому й виключається бажання досягти її настання. Тільки заподіяння фізичної шкоди кривднику є для суб'єкта бажаним результатом, а не досягнення наслідків.

Варто погодитись із позицією М. Саградян, що суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла до його вчинення 14-річного віку й перебувала під час учинення злочину в стані сильного душевного хвилювання, зумовленого жорстоким поводженням або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поводження з боку потерпілого [2, с. 253].

Як уже зазначалось, умисне вбивство, передбачене ст. 116 КК України, як й умисне вбивство, передбачене ст. 118 КК України, належить до привілейованих складів умисних убивств. Але в науці кримінального права та практиці застосування кримінального закону постає чимало питань щодо правової кваліфікації кримінальних правопорушень, учинених у стані сильного душевного хвилювання.

Вітчизняний учений Р. В. Вереша стверджує, що в разі конкуренції зазначених спеціальних норм з пом'якшуючими ознаками вчинене необхідно кваліфікувати за кримінально-правовою нормою, що передбачає найбільш м'яке покарання, тобто за статтею, що передбачає відповідальність за умисне заподіяння смерті або шкоди здоров'ю при перевищенні меж необхідної оборони [21, с. 168].

Зазначені норми відрізняються одна від одної не тільки своєрідністю ознак об'єктивної сторони діяння, які, як показано вище, можуть накладатися один на одного практично до ступеня змішування. У цілому, погоджуючись із такою кваліфікацією, варто підкреслити, що все-таки основний критерій розмежування насильницьких кримінальних правопорушень, що вчиняються у станах душевного хвилювання і необхідної оборони, міститься в суб'єктивній стороні діяння, а саме – його меті, яка хоч і не є обов'язковою ознакою розглянутих кримінальних правопорушень, проте дозволяє дати правильну кримінально-правову оцінку вчиненого.

Тим не менше, метою особи, яка вчиняє насильницькі дії в стані душевного хвилювання, слід вважати усунення або

послаблення емоційного дискомфорту, викликаного певними діями. Засобом цього суб'єкта бачиться заподіяння кривднику страждань, які могли б компенсувати його страждання.

На думку деяких науковців, така мета часто є невизначеною, суб'єкту байдуже, що принесуть його дії кривднику – смерть або шкоду здоров'ю. Кінцевий результат представляється як певна абстрактна шкода, яку необхідно заподіяти, причому саме поняття шкоди у свідомості винного, як правило, не конкретизується [22, с. 185]. Водночас мета дій особи, що відбиває напад у процесі необхідної оборони, полягає в захисті особи, громадських і державних інтересів суспільно небезпечним способом.

Зазначимо, що, на нашу думку, основна відмінність між статтями 116 та 118 КК України – це їх неоднакова суспільна небезпечність. І хоча законодавець відносить зазначені склади кримінальних правопорушень до умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах і різко знижує покарання за їхнє вчинення в порівнянні з іншими умисними вбивствами, проте встановлює за заподіяння смерті при перевищенні меж необхідної оборони більш м'яке покарання, ніж за її заподіяння в стані сильного душевного хвилювання.

Підставою ж настання відповідальності за статтею 116 КК України є стан сильного душевного хвилювання, який виникає внаслідок жорстокого поводження, поводження, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поводження. Проте ці підстави не досягають такого ступеня суспільної небезпечності, за які дають право особі, яка захищається, позбавити іншу особу життя чи, наприклад, завдати тяжких тілесних ушкоджень. Відповідно до цього можна зробити висновок, що ст. 118 КК України є більш пільговою нормою.

У випадку заподіяння при перевищенні меж необхідної оборони вбивства, коли винний одночасно перебував у стані сильного душевного хвилювання, кримінальна відповідальність не повинна наставати, адже в таких випадках має йтися не про конкуренцію двох кримінально-правових норм, а про наявність кількох пом'якшувальних ознак. У таких випадках виключення кримінальної відповідальності може обґрунтовуватися з урахуванням положень про малозначність діяння [23, с. 110].

Висновки

З урахуванням вищезазначеного, видається за доцільне акцентувати увагу на тому, що умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання належить до вбивств із привілейованим складом, зважаючи на певну специфіку суб'єктивної сторони, яка характеризується особливим емоційним станом. Безумовно, стан сильного душевного хвилювання є характерним для особи, яка вчинює вбивство, унеможливлює співучасть у ньому інших осіб, яким не властивий такий стан. Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 116 КК України, має об'єктом посягання життя людини. Потерпілий у цьому кримінальному правопорушенні відрізняється від інших категорій потерпілих тим, що сам провокує кримінально протиправне посягання своєю поведінкою (жорстоке поводження, і таке, що принижує честь і гідність особи, за наявності системного характеру такого поводження). Така ознака суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, як стан сильного душевного хвилювання, належить до змісту привілейованих складів кримінальних правопорушень і свідчить про те, що ці кримінальні правопорушення законодавець визнає менш суспільно небезпечними. Під час кваліфікації умисного вбивства, вчиненого у стані сильного душевного хвилювання, необхідно також враховувати особливості об'єктивних факторів, які зумовили виникнення цього емоційного стану.

Встановлено особливості розмежування складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 116 КК України з іншими складами правопорушень на прикладі ст. 118 КК України, які полягають у наступному: стан сильного душевного хвилювання та наступні дії правопорушника повинні бути реакцією у відповідь на неправомірну поведінку потерпілого. Саме тому остання є необхідною причиною ви-

никнення в правопорушника стану сильного душевного хвилювання, під впливом якого він здійснює кримінально протиправне посягання на життя іншої особи, тобто потерпілого; вчинити вбивство у стані сильного душевного хвилювання можна лише шляхом активних протиправних дій. Такі дії зазвичай мають імпульсивний, раптовий характер і визначаються емоціями правопорушника, які є відображенням надзвичайно сильного збудження та крайнього озлоблення особи в такому стані. Для вирішення проблем, пов'язаних із практикою застосування ст.116 КК України, вважаємо за доцільне закріпити в диспозиції ст.116 КК України вказівку на раптовість виникнення стану сильного душевного хвилювання.

Література

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 18.11.2021)
2. Саградян М. Убивство у стані сильного душевного хвилювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5.- С. 250–254.
3. Храмцов О. М. Особлива жорстокість та її ознаки (психологічний, кримінологічний та кримінально-правовий аспект). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2013. № 1077. С. 107–108.
4. Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України: монографія. Харків: Право, 2018. 328 с.
5. Денисов С. Ф., Пузиревський М. В. Словник Загальної частини кримінального права України. Чернігів: Десна Поліграф, 2018. 536 с.
6. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2013. 712 с.
7. Храмцов О. М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства: монографія. Харків: НікаНова, 2015. 472 с.
8. Малков В. П. Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1982. 176 с.
9. Зелинский А. Ф. Квалификация повторных преступлений. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1976. 54 с.
10. Караев Т. Э. Повторность преступлений. Москва: Юрид. лит., 1983. 104 с.
11. Забуга Ю., Соловйова В., Нестеренко І. Особливості кримінальної відповідальності за умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання. *Форум права*. 2020. № 61 (2). С. 102–113.
12. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Верховного суду України від 07.02.2003 № 2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text (дата звернення: 18.11.2021).
13. Цибульській Д. Місце стану сильного душевного хвилювання в системі криміналістики. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Одеса: Гельветика, 2020. С. 381–383.
14. Савка І. М. Необхідність судово-експертного дослідження кумулятивного фізіологічного афекту. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2019. Випуск 23. С. 103–113.
15. Кунтій А. І. Методика розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 220 с.
16. Літвякова І. А. Дослідження впливу емоцій на стан особистості. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 806-809.
17. Капустін О. Сильне душевне хвилювання у кримінальному законодавстві України та окремих зарубіжних країн: порівняльно-правова характеристика. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2019.- № 42. С. 104–109.
18. Нестеренко Д. Вбивство у стані сильного душевного хвилювання : проблемні аспекти. *Судова та слідча практика в Україні*. 2018. № 6. С. 51–56.

19. Брижак А. Проблемні питання кримінально-правової кваліфікації злочинів вчинених в стані афекту. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. № 3. С. 177–190.

20. Ус О. В. Кваліфікація злочину за ознаками суб'єктивної сторони складу злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2018. № 49, т. 2. С. 130–136.

21. Вереша Р. В. Кримінально-правове значення стану сильного душевного хвилювання при перевищенні меж необхідної оборони та крайньої необхідності. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави* : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 30 березня 2017 р.). Одеса: ОДУВС, 2017. С. 167–168.

22. Вереша Р. В. Сильне душевне хвилювання: поняття та кримінально- правове значення. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1(13). С. 182–193.

23. Забуга Ю., Соловйова В., Нестеренко І. Особливості кримінальної відповідальності за умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання- *Форум права*. 2020. № 61 (2). С. 102–113.

SUMMARY

The article is devoted to the complex criminal-legal characteristics of premeditated murder committed in a state of strong emotional agitation (Art. 116 of the Criminal Code of Ukraine). The subject of the research is the criminal-legal characteristics of premeditated murder committed in a state of intense emotional excitement. The purpose of this article is a comprehensive criminal law description of premeditated murder committed in a state of strong emotional excitement. The methods used in this study are the following: logical and semantic while studying the notion and grounds for strong emotional excitement; analysis – allowed to highlight the state of the scientific problem; dialectical was used in considering the aspects of application of prior and current version of Article 116 of the Criminal Code of Ukraine; hermeneutic used to restrict the notion of concepts. The subjective and objective signs of premeditated murder committed in a state of intense emotional agitation are considered. The controversial issues of the legal qualification of a murder committed in a state of strong emotional excitement are investigated, the content of the concept of «affect» is analyzed, the circumstances that are included in the content of this concept are indicated and its types are determined. Drawing upon listed article the grounds for strong emotional excitement were revealed, also it has been found that every aspect of cruel treatment should be identified. It is emphasized that in order to establish the systemic nature of actions that disparagement of a person's honour and dignity of the perpetrator, it is necessary to confirm it. It has been established that premeditated murder committed in a state of strong emotional excitement belongs to murders with a privileged composition, taking into account certain specifics of the subjective side, which is characterized by a special emotional state. It is proposed to fix in the disposition of Article 116 of the Criminal Code of Ukraine an indication of the suddenness of the emergence of a state of strong emotional excitement.

Key words: crime, premeditated murder, state of strong emotional excitement, affect, qualification, cruel treatment.

ВПЛИВ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, НА ЕКОНОМІЧНУ СФЕРУ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

ГОНЧАРУК Владислав Леонідович - старший науковий співробітник наукової лабораторії № 1 науково-організаційного центру Національної академії Служби безпеки України

orcid.org/0000-0002-9627-9530
DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.18

В статье исследовано влияние легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем, на экономическую сферу Украины в современных условиях. В ходе исследования установлено, что надлежащее обеспечение национальных экономических интересов требует формирования и реализации стратегического курса в сфере экономической безопасности. Автором обращается внимание на то, что противодействие легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, требует осознания природы и факторов распространения этого общественно-опасного явления, а также соответствующего правового обеспечения, согласованного с международными стандартами и практиками.

Отмечено, что обеспечение экономической системы на всех уровнях управления является важной задачей для подавляющего большинства стран мира, поскольку решить экономические проблемы целого государства или региона невозможно без надлежащего обеспечения экономической безопасности и стабильного развития.

В работе отмечено, что сегодня легализация (отмывание) доходов, полученных преступным путем, является одним из самых прибыльных видов незаконного предпринимательства во всем мире. В ходе исследования приводятся данные Государственной службы финансового мониторинга Украины (как подразделения финансовой разведки) в части осуществления мер по противодействию легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, финансированию терроризма, сепаратизма, а также выделяются наиболее распространенные источники происхождения доходов, полученных преступным путем.

Ключевые слова: легализация (отмывание) доходов, полученных преступным путем; экономическая сфера; финансовая безопасность; финансовая система; национальная безопасность; высоколиквидные активы.

Постановка проблеми

Економічна безпека країни може бути досягнута лише за умови ефективного правового та державного регулювання. Моніторинг та прогнозування факторів, що підривають стійкість національної економіки, виявлення можливих загроз економічній безпеці та вироблення заходів щодо їх запобігання є першочерговим завданням будь-якої держави.

Стратегією економічної безпеки України на період до 2025 року [12] визначено шляхи досягнення цілей і реалізації пріоритетів національних інтересів у сфері забезпечення економічної безпеки.

Державним інтересам України відповідає сталий розвиток національної економіки, інтеграція України в європейський економічний простір, розвиток рівноправного взаємовигідного економічного співробітництва з іншими державами.

Забезпечення національних економічних інтересів вимагає формування і реалізації стратегічного курсу у сфері забезпечення економічної безпеки, спрямованого як на стале нарощення конкурентоспроможності економіки України, так і на поступове зміцнення економічної стійкості та відповідно невразливості національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз.

Поряд з цим, у зв'язку з активним розвитком економічної системи, технологічним удосконаленням здійснення фінансових операцій, проникненням у національну економіку транснаціональної злочинності, створюють систему загроз для фінансових ринків України, які здійснюються за допомогою вливання злочинних капіталів в економіку. Протидія легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, потребує усвідомлення природи та чинників поширення цього суспільно небезпечного явища, а також відповідного правового забезпечення, узгодженого з міжнародними стандартами та практиками [4, с. 180].

Таким чином, однією з основних наявних проблем у сфері забезпечення економічної безпеки України вимагає вироблення комплексного рішення, яке б стосувалося відповідної державної політики з протидії корупції та тіньової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У теорії кримінального права проблемам легалізації (відмивання) доходів, одержаного злочинним шляхом, приділяли увагу значна кількість науковців, серед яких: П. П. Андрушко, О. М. Бандурка, О. О. Дудоров, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, В. Л. Ортинський, О. Б. Полторацький, Т. М. Тертиченко, О. В. Халін та інші. Водночас, не зважаючи на значну кількість наукових праць у цій царині, потребують подальших наукових розвідок питання, які стосуються впливу легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, на економічну сферу України в сучасних умовах.

Метою статті є дослідження взаємозв'язку між легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, та її впливом на стабільність економічної сферу України.

Виклад основного матеріалу

Легалізація (відмивання) доходів, одержаного злочинним шляхом, сьогодні перетворилася у найприбутковіший вид незаконного підприємництва у всьому світі. Для надання допомоги щодо легалізації (відмивання) доходів залучаються висококваліфіковані фінансові аналітики, адвокати, аудитори та ін. Для визначення зазначених суспільно небезпечних діянь необхідно використовувати напрацювання міжнародних правових інституцій [4, с. 181].

Убезпечення економічної системи на всіх рівнях управління – це важливе завдання для переважної більшості країн світу, не винятком є і Україна. Адже вирішити економічні проблеми цілої держави, регіону чи то середньостатистичного підприємства просто неможливо без належного забезпечення їм економічної безпеки та стабільності. Таким чином, економічна безпека держави є головним критерієм, який визначає здатність окремої країни самостійно реалізовувати економічно-фінансову політику, що відповідає її національним інтересам. У процесі здійснення цієї діяльності держава, в особі уповноважених органів, здійснює відповідні заходи, спрямовані на забезпечення стійкості розвитку держави проти: впливу на економічні процеси в державі світових фінансових криз; умисного впливу інших учасників загальносвітових економіко-фінансових відносин; впливу так званих «тіньових» структур на національну соціальну, політичну чи економічну систему, стрімкого розповсюдження суспільно небезпечних діянь у фінансовій сфері, зокрема, легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом; значного витоку капіталів за кордон та ін [11, с. 291].

Не зважаючи на складні суспільно-політичні умови в державі, уже тривалий період часу Україна продовжує вживати заходів щодо розвитку та вдосконалення системи проведення фінансових розслідувань відповідно до міжнародних стандартів [7, с. 37].

Сьогодні необхідно констатувати, що легалізація (відмивання) доходів, одержаних

злочинним шляхом є одним з найприбутковіших видів незаконного підприємництва у всьому світі.

Про поширеність цього суспільно небезпечного діяння в Україні свідчать дані Державної служби фінансового моніторингу України. Так, лише за 9 місяців 2021 року Держфінмоніторингом, як підрозділом фінансової розвідки України, до правоохоронних органів було скеровано 933 матеріали щодо фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією коштів, та із вчиненням кримінального правопорушення, становить 81,9 млрд гривень [5].

Також необхідно зазначити, що Держфінмоніторингом приділяється особлива увага і розслідуванню фактів легалізації (відмивання) коштів, одержаних від корупційних діянь, розкрадання та привласнення державних коштів та майна.

Так, протягом 9 місяців 2021 року Держфінмоніторингом направлено до правоохоронних органів 129 матеріалів. У вказаних матеріалах сума фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією коштів, та із вчиненням кримінального правопорушення, становить 7,9 млрд гривень.

У вказаних матеріалах сума фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією коштів та із вчиненням кримінального правопорушення, становить 7,9 млрд гривень.

Загальний обсяг «проконвертованих» коштів за цими матеріалами складає – 16,5 млрд гривень.

Також необхідно відмітити, що в ході зазначених фінансових розслідувань Держфінмоніторингом зупинено (заблоковано) кошти у сумі 72,22 млн гривень.

Відповідно до законодавства України, Держфінмоніторинг (як підрозділ фінансової розвідки) спільно із правоохоронними органами здійснює заходи, направлені на попередження та протидію фінансуванню терористичної діяльності, сепаратизму.

Так, протягом 9 місяців 2021 року Держфінмоніторингом до правоохоронних органів передано 83 матеріали щодо фінансових операцій осіб, які, у тому числі за інформацією правоохоронних органів, можуть бути пов'язані з фінансуванням тероризму/сепаратизму; осіб, які публічно закликають до зміни чи повалення конституційного ладу або зміни меж території або державного кордону України, а також осіб, до яких застосовано санкції [5].

Як слушно зазначають О. М. Рєзнік та Н. М. Щербак, особливу соціальну небезпеку процесів легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та їх безпосередню конфронтацію з головними цілями економічної та фінансової безпеки можна пояснити шляхом виокремлення двох основних аспектів. По-перше, такого роду суспільно небезпечні діяння відволікають на себе фінансові ресурси, передбачені на суспільний розвиток тих чи інших інститутів, призводячи до їх економічної стагнації та деградації. По-друге, легалізація (відмивання) доходів протиправного походження сприяють забезпеченню на практиці своєрідного мультиплікативного ефекту: так, доходи, отримані внаслідок вищезазначених діянь, спрямовуються на підтримку тіньової економіки та зумовлюють притягнення до себе додаткових фінансових ресурсів у наступних репродуктивних циклах [11, с. 291].

Цікавим є те, що практика приховування справжнього джерела власних доходів відома людству вже досить давно. Серед учених та науковців широко поширеною є думка про те, що такого роду діяння розпочалися ще понад двох тисяч років тому в Китаї, коли досить таки успішні торговці «відмивали» отримані від продажів свої прибутки, тоді як рішенням тодішньої влади було встановлено вичерпний перелік форм комерційної торгівлі, яка фактично опинилась поза законом [3, с. 97].

Наразі серед вітчизняних вчених відсутнє єдине визначення поняття «легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом». Так, для прикладу, О. М. Бандурка під легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, пропонує розуміти: приховування істинного джерела отриманих матеріальних цінностей, перетворення незаконної готівки в іншу форму активу, приховування істинного власника незаконно набутих доходів тощо [1, с. 35]. Л. М. Доля під легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, ро-

зуміє як здійснення різних економічно значущих дій з одержаними внаслідок вчинення злочину грошовими коштами та іншим майном [2, с. 93].

Говорячи про законодавче закріплення поняття легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, то відповідно до положень ст. 5 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, належать будь-які дії, пов'язані із вчиненням фінансової операції чи правочину з доходами, одержаними злочинним шляхом, а також вчиненням дій, спрямованих на приховання чи маскування незаконного походження таких доходів, чи володіння ними, прав на такі доходи, джерел їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну їх форми (перетворення), а так само набуттям, володінням або використанням доходів, одержаних злочинним шляхом [10].

Частиною 1 ст. 209 (Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом) КК України це поняття трактується дещо по іншому, набуття, володіння, використання, розпорядження майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом, у тому числі здійснення фінансової операції, вчинення правочину з таким майном, або переміщення, зміна форми (перетворення) такого майна, або вчинення дій, спрямованих на приховування, маскування походження такого майна або володіння ним, права на таке майно, джерела його походження, місцезнаходження, якщо ці діяння вчинені особою, яка знала або повинна була знати, що таке майно прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержано злочинним шляхом [8].

Отже, необхідно підтримати точку зору О. М. Рєзніка та Н. М. Щербака, які доречно звертають увагу, що легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом, за своєю природою є нічим іншим як процесом виведення в законний обіг певних грошових коштів, які були отримані внаслідок незаконної діяльності. Сам процес легалізації грошових коштів є доволі складним. Так, доходи, які були одержані злочинним шляхом, проводяться через фінансову систему з метою замаскувати їх нелегальне походження, а отже, надати їм фактичного вигляду законно отриманих коштів. Безпосереднє виведення такого роду грошових коштів здійснюється шляхом використання незаконних фінансових операцій та фінансових інструментів, які допомагають приховати справжнє походження коштів та/або справжнього їх власника. Як правило, операції з легалізації (відмивання) коштів – це в цілому легальні фінансові операції. Разом із тим походження коштів, що в них використовуються, є злочинним [11, с. 291–292].

Сьогодні в Україні спостерігається тенденція до зростання обсягів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, що спричиняє погіршення стану економічної безпеки національної економіки. У цьому контексті необхідно звернути увагу, що система по боротьбі з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, вимагає постійного розвитку та удосконалення, пильності контролюючих органів, розроблення ефективної нормативно-правової бази, прозорості економічних процесів [7, с. 39].

Також у процесі легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, використовується широкий спектр неправомірних схем, які можливо систематизувати за наступними критеріями: 1) джерелом походження незаконних доходів; 2) видом активу, який фактично виконує роль об'єкта, за допомогою якого реалізовується процес трансформації незаконних коштів; 3) інституціями, які використовуються у процесі легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; 4) каналами реалізації, які дозволяють трансформувати такого роду кошти у прихованій формі [11, с. 292].

Незважаючи на прийняття останнім часом у багатьох країнах світу законів, що вимагають від учасників ринку активно сприяти у запобіганні та виявленні операцій, пов'язаних з легалізацією (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, проблему управління ризиком залучення господарюючих суб'єктів у процеси легалізації злочинних доходів не

можна вирішити лише за рахунок дотримання вимог, що висуваються державою. Заходи, спрямовані на управління цим ризиком, повинні вживатися самими учасниками ринку та громадянами, і основним мотивом, що спонукає їх свідомо відмовлятися від проведення операцій з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом та вживати заходів щодо недопущення використання своїх рахунків у подібних цілях, є мінімізація власних ризиків [9, с. 66].

Досліджуючи питання, що пов'язані з впливом легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, на економічну сферу України в сучасних умовах необхідно виокремити такі найпоширеніші джерела походження доходів, одержаних злочинним шляхом:

1. *Державний сектор економіки.* Головною проблемою виникнення цього джерела легалізації, у першу чергу, є те, що посадові особи державних підприємств не зацікавлені у покращенні рівня їх функціонування, а тому спрямовують свої дії на залучення додаткових доходів за рахунок власної незаконної діяльності, оскільки переконані, що тривалість їх управління прямо пов'язана з політичною ситуацією, яка в Україні швидко змінюється. Типовими прикладами в цьому випадку є маніпуляції з тендерними закупівлями, фінансові махінації з перерахуванням коштів державних підприємств за послуги, які фактично не були їм надані тощо.

2. *Шахрайство.* Найпоширенішим прикладом у цьому випадку є розкрадання коштів банківських установ. Такий вид легалізації передбачає використання фінансових установ у злочинних цілях, що обумовлено відсутністю у переважної більшості банків внутрішнього фінансового моніторингу з метою попередження та протидії злочинам, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом.

3. *Корупційні дії чиновників.* Правова природа виникнення цього джерела полягає у наділенні законодавцем посадових осіб органів влади низкою значних повноважень, які досить часто застосовуються ними з метою власного збагачення.

4. *Кіберзлочини.* Стрімкий розвиток інформаційних технологій у фінансовій системі держави призвів до виникнення таких схем легалізації, як: фінансові операції з дистанційного отримання доступу до систем банківського обслуговування, махінації з платіжними картками з метою отримання персональних даних осіб. У подальшому такого роду інформація та доходи конвертуються у валюту, криптовалюту чи то в товари через різноманітні Інтернет-магазини [6].

Говорячи про активи, які можуть використовуватись у ході легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, то ними можуть бути:

1. *Цінні папери.* Поширення схем легалізації з використанням цінних паперів полягає у самій їх специфіці, тобто властивості деяких з них дозволяють маскувати справжні фінансові операції, які є частиною тієї чи іншої схеми.

2. *Земля.* Вдалим прикладом схем з безпосереднім використанням цього виду активу є скуповування землі резидентом України за позикові кошти нерезидента. Після чого нерезидент здійснює відчуження всіх активів резидента-боржника на власну користь за рахунок погашення позики.

3. *Нерухоме майно.* Найбільш поширеним способом легалізації доходів у цьому випадку є використання соціально-незахищених верств населення, шляхом відібрання в них майна внаслідок здійснення фальсифікації документів (права власності, про смерть, заповіт тощо) з подальшим продажем такого майна третім особам.

4. *Високоліквідні активи, такі, як золото, діаманти, різноманітні ювелірні вироби тощо.* Походження схем із використанням високоліквідних активів в Україні зумовлюється розвиненою контрабандою, а також високим рівнем корупції в органах прикордонного та митного контролю. Застосування цих схем легалізації надає можливість особам значно завищити ціну таких активів та використовувати їх як платіжний засіб у багатьох країнах зі слабким контролем за обігом такого роду предметів.

Щодо каналів реалізації схем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, то найпоширенішими з них є:

1. *Банківський переказ.* Фактично визнається основою схем для відмивання неле-

гальних доходів, оскільки в процесі його використання в осіб не виникає майже ніяких труднощів перемістити кошти до будь-якої людини в будь-якій країні.

2. *Конвертаційні центри* – це найчастіше фіктивні підприємства або ж підприємства чи установи, керівники яких також залучені в процес відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом. У переважній більшості випадків такі підприємства реалізують схеми легалізації коштів під виглядом надання фінансової чи благодійної допомоги.

3. *Використання платіжних систем*. Вдалим прикладом використання цього каналу є перерахунок, як правило, громадянам інших держав грошових коштів із карткових рахунків, використовуючи платіжні системи. Такого роду фінансові операції відбуваються, перш за все, внаслідок несанкціонованого доступу до відповідних рахунків громадян.

4. *Контрабанда*. З метою приховання або легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, у процесі перетину державного кордону грошових коштів чи високоліквідних активів часто порушуються правила митного контролю, що, зокрема, обумовлено неефективністю роботи державних органів нашої країни, а також незахищеністю частини українського кордону [11, с. 292].

Висновки

Отже, враховуючи викладене вище, необхідно зазначити, що в основі державної політики у сфері легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом декларуються міжнародно-правові зобов'язання України та інтереси захисту від протиправних посягань на функціонування національної економіки. Притримуючись міжнародних стандартів, Україна повинна враховувати особливості їх реалізації з урахуванням національної правової системи та конкретних соціально-економічних умов, які існують у суспільстві. Зазначене визначає вектор розв'язання проблеми, яка пов'язана з пошуком балансу між дотриманням міжнародних стандартів та врахуванням національних інтересів.

Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом належить до суспільно небезпечних діянь, що посягають на громадські інтереси, потерпілими від яких є суспільство та держава. У зв'язку з цим, реалізація кримінальної відповідальності залежить від компетентності правоохоронних органів, а також інших уповноважених органів держави та адекватності оцінки (кваліфікації) посягань на економічні інтереси держави.

Література

1. Бандурка А. М. Украина против «грязных» денег: науч.-практ. пособ. Национальный университет внутренних дел. Харьков: Основа, 2003. 224 с.

2. Доля Л. М. Небезпека легалізації (відмивання) грошових коштів та іншого майна, одержаних злочинним шляхом. *Право України*. 2002. № 2. С. 89–93.

3. Дудоров О. О., Тертиченко Т. М. Протидія відмиванню «брудного» майна: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України: монографія. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.

4. Захаров В. П. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: теоретико-правовий аспект. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2014. № 801. С. 180–186.

5. Інформування про результати роботи Державної служби фінансового моніторингу України за 9 місяців 2021 року. URL: https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/news/Informuvannya-pro-rezultati-roboti-derzhfinmonitoringu-za-9-misyacziv-2021-roku.html (дата звернення: 10.12.2021 р.).

6. Кіберзлочинність та відмивання коштів: Департамент фінансових розслідувань. Державна служба фінансового моніторингу України. URL : http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2013/20131230/tipolog2013. pdf (дата звернення: 11.12.2021).

7. Коваль М. Легалізація грошей, отриманих злочинним шляхом як загроза економічній безпеці України. *Формування сучасної наукової думки*: матер. міжнарод. наук. конф. (Кропивницький, 31 січ. 2020 р.). С. 37–40.

8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено вплив легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, на економічну сферу України в сучасних умовах. У ході дослідження з'ясовано, що належне забезпечення національних економічних інтересів вимагає формування і реалізації стратегічного курсу у сфері економічної безпеки. Автором звернута увага на те, що протидія легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, потребує усвідомлення природи та чинників поширення цього суспільнонебезпечного явища сьогодення, а також відповідного правового забезпечення, узгодженого з міжнародними стандартами та практиками.

Наголошено, що убезпечення економічної системи на всіх рівнях управління є важливим завданням для переважної більшості країн світу, оскільки вирішити економічні проблеми цілої держави чи регіону неможливо без належного забезпечення їм економічної безпеки та стабільного розвитку.

У роботі зазначено, що сьогодні легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є одним з найприбутковіших видів незаконного підприємництва у всьому світі. У ході дослідження наводяться дані Державної служби фінансового моніторингу України (як підрозділу фінансової розвідки) у частині здійснення заходів з протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, сепаратизму, а також виокремлюються найпоширеніші джерела походження доходів, одержаних злочинним шляхом.

Ключові слова: легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; економічна сфера; фінансова безпека; фінансова система; національна безпека; високоліквідні активи.

SUMMARY

The article examines the impact of legalization (laundering) of proceeds from crime on the economic sphere of Ukraine in modern conditions. The study found that the proper provision of national economic interests requires the formation and implementation of a strategic course in the field of economic security. The author draws attention to the fact that combating the legalization (laundering) of proceeds from crime requires awareness of the nature and factors of the spread of this socially dangerous phenomenon today, as well as appropriate legal support in line with international standards and practices.

It is emphasized that securing the economic system at all levels of government is an important task for the vast majority of countries. Because it is impossible to solve the economic problems of the whole country or region without proper provision of economic security and stable development.

The paper notes that today the legalization (laundering) of proceeds from crime is one of the most lucrative types of illegal business in the world. The study presents data from the State Financial Monitoring Service of Ukraine (as a financial intelligence unit) in terms of implementing measures to combat money laundering, terrorist financing, separatism, and identifies the most common sources of proceeds of crime.

Keywords: legalization (laundering) of proceeds from crime; economic sphere; financial security; financial system; National security; highly liquid assets.

9. Магомедов Ш. М., Каратаев М. В. Методические материалы. «Противодействие легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем»: метод. рекоменд. Москва. РАДУГА. 70 с.

10. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/361-20/ed20200816 (дата звернення: 12.12.2021).

11. Рєзнік О. М., Щербак Н. М. Вплив легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, на фінансову систему України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 290–293.

12. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року: затв. Указом Президента України від11.08.2021 р. № 347/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#n11 (дата звернення: 10.12.2021).

ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ: ДОКТРИНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ДЕФІНІЦІЇ

СИЗОНЕНКО Антон Степанович - кандидат юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України, перший заступник директора Департаменту персоналу МВС України

DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.19

У статті розглядається теоретичний підхід до поняття злочинності неповнолітніх осіб. Вказується, що кримінальна активність неповнолітніх осіб протягом останніх років викликає серйозне занепокоєння як у теоретиків кримінального права та кримінології, так і у практиків. Будь-яка кримінально протиправна активність обумовлена первісними потребами людини, котрі полягають у користі та прагненні досягти своєї мети будь-яким способом, у тому числі – насильницьким. Саме тому вчені достатньо часто згадують та виділяють ядро злочинності, розуміючи під останнім корисливі та насильницькі настанови. Автор звертає увагу на те, що саме мікросередовище, котрим є родина підлітка, відіграє визначальну роль у формуванні девіацій та наступній криміналізації дитини. Негативний приклад у вигляді батьків із різного роду залежностями, відсутність одного з батьків, їх надмірна зайнятість, що має наслідком відсутність належного виховання – усе це детермінує злочинність неповнолітніх. Найбільш небезпечним у цьому контексті є випадки втягнення дорослими дітей у кримінально протиправну діяльність. Ще однією причиною є коло спілкування дитини, звички її товаришів, а також їх родин. Вказується, що сучасне суспільство потребує від кожного його члена (у тому числі і неповнолітнього) динамізму, відповідності реаліям сьогодення. Саме прагнення позитивно виділитись перед однолітками та старшими товаришами часто стає відправною точкою для розвитку різного роду девіацій, котрі переростають у стабільну кримінально протиправну діяльність. Учені наполягають на тому, що злочинність неповнолітніх є менш небезпечною, ніж дорослих, оскільки поведінка підлітків більш гнучка, що дозволяє комфортно та плідно із нею працювати. Зазначається, що злочинність – це, у першу чергу, соціально-деструктивний, історично сформований феномен, обумовлений низькою правовою свідомістю особи та підкріплений неспроможністю кримінального законодавства.

Ключові слова: злочинність, кримінально протиправна діяльність, неповнолітні, кримінальна активність, дефініція.

Кримінальна активність неповнолітніх осіб протягом останніх років викликає серйозне занепокоєння як у теоретиків кримінального права та кримінології, так і у практиків. Останнє обумовлено її стабільним зростанням, в особливості – у межах окремих видів кримінальних правопорушень. Звичайно, що такого роду негативна тенденція може бути пояснена низкою факторів, серед яких рудиментарність, недолугість та очевидна недієвість кримінально-правових норм (у частині необ'єктивних санкцій статей) та кримінологічних стратегій. Останні, у свою чергу, тривалий час орієнтовані на коло осіб, інтелектуальна та психологічна зрілість

яких вище фактичної, що має наслідком відсутність очікуваних результатів. Таким чином, наразі ми маємо серйозну проблему, вирішити яку можна лише за рахунок консолідації зусиль спеціалістів у сфері кримінально-правової політики, а також шляхом ретельного вивчення особливостей підліткової протиправної діяльності, що включає встановлення кількісно-якісних показників, динаміки, структури тощо. Враховуючи вказане, пропонуємо зупинитись на цьому питанні більш детально, коротко приділивши увагу визначенню самого феномену злочинності.

Відтак, «розповсюдженим є системний підхід до визначення злочинності, згідно з яким злочинність розглядається як: відносно самостійна, динамічна, імовірнісна система (І. Н. Даньшин)» [1, с. 12]; «складна соціальна, оптимально функціонуюча система (М. О. Сутурин)» [2, с. 62-67]; «самокерована система (О.М. Литвак)» [3, с. 8]; «складна динамічна соціальна система (яка може бути досить адекватно охарактеризована певними параметрами і вивчена як процес) (С. Є. Віцин)» [4, с. 26]; «специфічне системно-структурне утворення, явище (А. І. Долгова)» [5, с. 12]; «структурна підсистема суспільства (як системи) (Д. О. Лі)» [6, с. 8]. «Сутність злочинності розкривають і через поняття певної діяльності або поведінки: кримінально караний множинний прояв властивої людині та її поведінці деструктивності (Л. В. Кондратюк, В. С. Овчинський)» [7, с. 119]; «масовий прояв деструктивності у поведінці людей; (А. Ф. Зелінський)» [8, с. 20]; «масова протиправна (кримінально-заборонена) поведінка частини членів суспільства (О. М. Ігнатов)» [9, с. 81]; «різновид (одна з форм) девіантності, що визначається законодавцем в кримінальному законі; соціальний конструкт (Я. І. Гилинский)» [10, с. 94, 92]; «одиничні акти злочинної поведінки, що полягають у відчуженні людини від процесу соціалізації (Є. Бафія)» [11, с. 25]; «кримінальна активність частини членів суспільства (А. П. Закарлюк)» [12, с. 139]; «кримінальна соціальна практика (В. М. Дрьомін)» [13, с. 250]. Нам ближче соціально-юридичний підхід до визначення поняття злочинності, оскільки, на нашу думку, *злочинність – це, у першу чергу, соціально-деструктивний, історично сформований феномен, обумовлений низькою правовою свідомістю особи та підкріплений неспроможністю кримінального законодавства*. Стабільно негативна кримінологічна ситуація завжди була і залишається свідченням потреби у перегляді норм Кримінального кодексу.

«Незважаючи на істотні відмінності перерахованих родових понять, які характеризують злочинність, її видові відмінні ознаки, як правило, збігаються. Так, злочинність як соціальний феномен у науці наділять низкою властивостей, передусім: масовістю, відносною поширеністю; історичною зумовленістю й історичною мінливістю; перехідністю; злочинність – це система, яка має свою внутрішню логіку розвитку, а тому революційна зміна одного суспільного ладу на інший не знищує її; самодетермінованістю (самовідтворенням), саморозвитком; різнообумовленістю; відносною статистичною стійкістю; не можна чекати різких змін у її структурі за рівні короткі проміжки часу (місяць, квартал, рік); зміни носять «плавний» і закономірний характер; іррегулярністю; окремі злочини, як елементи статистичної сукупності, вчиняються незалежно один від одного. Названа сукупність властивостей злочинності змушує думати про неї не просто як соціальний феномен, але й як про культурний, як про елемент культури. У найбільш загальному розумінні культура – це спосіб людського існування, спосіб людської діяльності та, водночас, об'єктивовані результати цієї діяльності. Культура служить найбільш загальним позабіологічним механізмом накопичення (акумуляції), зберігання й передачі (трансляції) інформації, виконуючи тим самим функцію соціального наслідування» [10, с. 94]. «Так, перефразувавши відомий вислів французького кримінолога А. Лакассань (1885 рік), Я. І. Гілинський підкреслив, що кожне суспільство має ту злочинність (види злочинів, їх якісну своєрідність), яка відповідає його культурі, є її елементом (наприклад, комп'ютерні злочини можливі тільки в

суспільствах відповідної «інформаційної» культури). При цьому, культурно обумовлені не тільки характер і способи вчинення злочинів, а й прийнятні суспільством заходи соціального контролю (протидії), включаючи покарання» [10, с. 95]. Будь-яка кримінально протиправна активність обумовлена первісними потребами людини, котрі полягають у користі та прагненні досягти своєї мети будь-яким способом, у тому числі – насильницьким. Саме тому вчені достатньо часто згадують та виділяють ядро злочинності, розуміючи під останнім корисливі та насильницькі настанови.

«Також важливою і обов'язковою ознакою злочинності є її кримінально-правовий характер, оскільки поза кримінально-правовою оцінкою немає як злочинів, так і злочинності взагалі (І. М. Даньшин)» [14, с. 22]. «Тому злочинність доводиться розглядати як таку, що «конструюється» за допомогою двох різнорівневих підстав: 1) реальна (онтологічна, об'єктивна) суспільна небезпека, шкода та 2) передбаченість кримінальним законом, «кримінолізованість», яка завжди є результатом суб'єктивної волі законодавця» [10, с. 94]. «Вказане об'єктивно ускладнює пошук її логічного визначення. На цю обставину звернув увагу В. Є. Жеребкін ще в 1976 році. Він зауважив, що одні ознаки поняття «злочин» є матеріальними, субстанціальним (суспільна небезпека або шкода), тоді як інші – формальні, несубстанціальні (протиправність, вказівка в кримінальному законі)» [15, с. 37]. «Вбачається, саме тому даючи поняття злочинності, кримінологи найчастіше намагаються об'єднати в ньому саме соціальний та правовий аспекти. Оскільки ігнорування кримінально-правової характеристики злочинності, на сьогодні, методологічно себе не виправдовує, не дозволяє її емпірично досліджувати. Водночас з практичної точки зору, результати вивчення злочинності мають бути придатними для подальшої розробки відповідних державних заходів протидії (контролю). Крім того, саме завдяки появі систематичного обліку вчинених злочинів, результатів їх судового розгляду та формування відповідної статистичної звітності й її якісного аналізу на злочинність поглянули як на соціальний феномен, який має певні параметри і спостерігається у всіх типах суспільств. Тому, надаючи придатне для кримінологічного аналізу поняття злочинності, вчені нерідко користуються такими формулюваннями: «цілісна, заснована на статистичних закономірностях система одиничних суспільно небезпечних діянь, заборонених кримінальним законом» [14, с. 23]; «сукупність усіх злочинів, вчинених на певній території за відповідний період часу, і яка характеризується кількісними та якісними показниками» [16, с. 12]; «кримінологічне явище, що проявляє себе в системі кримінально-караних діянь на певній території за певний проміжок часу, а також осіб, які їх вчинили» [17, с. 60]. Ми абсолютно підтримуємо наведені тези вчених та, зі свого боку, хочемо додати, що злочинність є автентичним кримінально-правовим поняттям. Відведення його до виключно кримінології не є доцільним, оскільки це применшує його суспільну небезпеку, функціональність та робить химерним феноменом.

«Таким чином, проблематика наукового визначення поняття злочинності передусім зумовлюється намаганням зробити його конструктивним для розробки методології пізнання цього феномену. Останнє, на сьогодні, не дає практичної можливості розглядати злочинність поза межами її кримінально-правової оцінки. У цьому зв'язку, заслуговує уваги підхід І. М. Мацкевича, згідно з яким злочинність має соціальну сутність, однак, як сукупність конкретних злочинів, – правову форму. Іншими словами, злочинність за своєю сутністю – соціальне, а за формою – правове явище» [18, с. 534, 540]. «Крім того, пізнати будь-яке явище можна, тільки спостерігаючи його реальні прояви та аналізуючи результати таких спостережень. У цьому зв'язку, незамінними залишаються дані статистики, хоч їх рівень достовірності обґрунтовано викликає нарікання. Однак, те, що статистика не повною мірою відбиває реальний стан злочинності, не є приводом не досліджувати її. Просто у ході дослі-

дження даних щодо сукупності вчинених злочинів (на певній території за певний період часу злочинів) необхідно постійно підвищувати надійність статистичних показників, вдосконалювати способи спостереження, розширювати коло джерел інформації. Загалом у вітчизняній науці питання методології, пов'язані з вивченням злочинності неповнолітніх, залишаються одними з найбільш суперечливих та неоднозначних. Традиційно, в науці, надаючи поняття злочинності як базове використовують поняття, яке було надане ще 1969 році Н. Ф. Кузнецовою в монографії «Злочин і злочинність» [19, с. 137], позбавляючи його ідеологічно-класового забарвлення та розширюючи за рахунок включення до нього низки додаткових (авторських) ознак. Це обумовлено тим, що попри всі термінологічні зміни наступних років концепція злочинності, розроблена вченою, є достатньо цілісною. Підхід до визначення злочинності, розроблений Н.Ф. Кузнецовою, називають фундаментальним, доктринальним або кримінально-правовим» [20, с. 144]. Таким чином, можна сказати, що злочинність – це феномен об'єктивної реальності, котрий є сукупністю деструктивних, соціально небезпечних актів людської поведінки, котрі негативним чином впливають на суспільні відносини, що дестабілізує нормальне функціонування державних інститутів.

«Серед авторів, які займалися вивченням різних аспектів злочинності неповнолітніх, є як кримінологи, так і психологи, і педагоги, які висловлювали різні погляди щодо детермінант цієї злочинності. Так, С. Ґаллек вважає злочинність неповнолітніх проявом почуття пригніченості й нездатності молодої людини перебороти його. Делінквентність нібито допомагає боротися з цим станом і спричиняє бажані зміни у психіці: підлітки почуваються вільними й незалежними, у них з'являється можливість розважитися, виявити свою уяву і спритність, можливим стає отримання матеріальних вигод, є шанс перекласти провину на інших (наприклад, поліцію), а також більш раціонально реагувати на власні невдачі (наприклад, успіх – відчутність неприємностей)» [21]. «Пояснюючи причини протиправної поведінки неповнолітніх, О. Бахур розглядає їх як результат взаємодії двох чинників: умов мікросередовища (впливи сім'ї і школи, які десоціалізують, психологічні труднощі й ускладнення, породжені багатопроблемним соціумом, деформації у спілкуванні та взаємодії) та індивідуальних особливостей індивіда (суперечності, головна з яких полягає у невідповідності між суб'єктивною готовністю до дорослого життя і об'єктивною обмеженістю можливостей підлітка; психологічні колізії, які найперше виявляються у вибірково-активному ставленні підлітка до навколишнього середовища, спілкування, до педагогічних впливів у сім'ї, суспільстві, до соціально-моральних цінностей і норм, запропонованих найближчим оточенням)» [22, с. 220–227]. «І. Даньшин вважає, що головною глобальною проблемою злочинності неповнолітніх є «соціальне аутсайдерство», коли діти опиняються поза наявним суспільством унаслідок неповноцінної соціалізації» [23, с. 75–78]. «Проте, незважаючи на значні наукові розробки цієї проблеми, феномен злочинності неповнолітніх продовжує хвилювати українське суспільство. Беручи до уваги те, що злочинність – це явище мінливе і динамічне, слід враховувати, що детермінанти злочинності також постійно змінюються і трансформуються» [24, с. 125]. Вказані позиції, безумовно, мають глибинний сенс та є правильними. При цьому сучасне суспільство потребує від кожного його члена (у тому числі і неповнолітнього) динамізму, відповідності реаліям сьогодення. Саме прагнення позитивно виділитись перед однолітками та старшими товаришами часто стає відправною точкою для розвитку різного роду девіацій, котрі переростають у стабільну кримінально протиправну діяльність. Хоча вчені наполягають на тому, що злочинність неповнолітніх є менш небезпечною, ніж дорослих, оскільки поведінка підлітків більш гнучка, що дозволяє комфортно та плідно із нею працювати.

«У широкому сенсі, злочинна поведінка неповнолітніх має ряд причин. По-

перше, до цього віку (від 14 до 18 років) уже сформовані і є досить стійкими властивості особистості, що впливають на виникнення цієї форми поведінки. По-друге, емоційна чутливість і неврівноваженість, властива підлітковому віку, зумовлюють характер імпульсивних дій, у тому числі й злочинних. По-третє, саме в цей віковий період зовнішня детермінація у вигляді моделі злочинної поведінки як найбільш успішної форми активності (лідерства) серед однолітків має високу значущість. У сукупності ці чинники здійснюють максимальний вплив на виникнення і підтримання злочинної поведінки серед підлітків. Одним із найважливіших аспектів при вивченні детермінант злочинної поведінки неповнолітнього є особиста сфера людини, точніше, мотиваційні особливості особи. Аналіз мікросередовища, у якому він мешкає, а також визначення мотивації поведінки особи дозволяють зрозуміти рушійні сили конкретних проступків, у тому числі й тих, що мають протиправний характер. І особливу роль тут відіграє сім'я. Сім'я може одночасно демонструвати модель злочинної поведінки та забезпечувати її підкріплення. Імовірність злочинної поведінки підлітків вікової групи (від 14 до 18 років) залежить від того, чи стикаються вони з проявами злочинної поведінки у себе вдома (батьки є найважливішою моделлю поведінки; якщо в присутності дітей було вчинено правопорушення, то можна сміливо розраховувати, що це все вбере у себе дитина)» [24]. Звичайно, ми більш схильні думати, що саме мікросередовище, котрим є родина підлітка, відіграє визначальну роль у формуванні девіацій та наступній криміналізації дитини. Негативний приклад у вигляді батьків із різного роду залежностями, відсутність одного з батьків, їх надмірна зайнятість, що має наслідком відсутність належного виховання – усе це детермінує злочинність неповнолітніх. Найбільш небезпечним в цьому контексті є випадки втягнення дорослими дітей у кримінально протиправну діяльність. Ще однією причиною є коло спілкування дитини, звички її товаришів, а також їх родин.

«Злочинність неповнолітніх є однією із ключових проблем кримінології, а в умовах сучасної політичної, економічної та воєнної ситуації в нашій державі це питання постало особливо гостро. Насамперед необхідно визначитися, кого слід розуміти під особою неповнолітнього злочинця. Законодавцем чітко встановлено, що це особа у віці від 14 до 18 років, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що передбачене Кримінальним кодексом України. Однак зазначене положення не охоплює всіх неповнолітніх осіб, тому до них потрібно ще й віднести осіб, яким виповнилось 11 років та вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини. Для останніх також настають негативні наслідки їх діянь у вигляді поміщення до приймальників-розподільників. Сучасні тенденції злочинності неповнолітніх зазнали деяких змін, що обумовлені різними факторами. За часів незалежної України цій категорії злочинів були притаманні такі характерні ознаки: 1) корисливий характер злочинності, що вчиняється переважно групою у складі 2–3 осіб у вуличній обстановці; 2) надмірна агресія і жорстокість по відношенню до жертв правопорушень, якими досить часто стають також неповнолітні; 3) неповнолітніми злочинцями найчастіше виступали особи, які мали розлади психіки та представники неблагополучних сімей» [25, с. 31]. Вказане підтверджує вищенаведену нами думку. Найбільше занепокоєння викликає те, що сучасні неповнолітні все частіше починають вчиняти жорстокі насильницькі кримінальні правопорушення, у тому числі і сексуального характеру. На нашу думку, такий стан справ безпосередньо пов'язаний із відсутністю належного загального виховання, правової освіти, негативним впливом засобів масової інформації та кінопродукції із демонстрацією сцен насильства.

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що наразі рівень кримінально протиправної діяльності неповнолітніх осіб знаходиться на достатньо високому рівні із незначною позитивною (але мінливою) динамікою. Такий стан справ можна пояснити наступними фак-

торами: 1) рудиментарність, недолугість на недієвість окремих норм кримінального законодавства; незадовільні санкційні межі кримінальної відповідальності, недостатні для перевиховання девіантного підлітка; 2) невідповідність кримінологічних стратегій запобігання ювенальній кримінально протиправній діяльності вимогам сучасності; 3) малоефективна програма перевиховання підлітків у пенітенціарних установах; 4) загальна негативна політико-економічна ситуація в країні; 5) відсутність вичерпного та повноцінного нормативно-правового регулювання взаємовідносин між дитиною, що вчинила кримінальне правопорушення та державою. У структурі протиправної діяльності неповнолітніх усе частіше достатньо значний процент складають тяжкі та особливо тяжкі діяння, а також кримінальні правопорушення корисливої спрямованості.

Література

1. Даньшин И. Н. Введение в криминологическую науку. Х.: Право, 1998. 144 с.

2. Сутурин М. А. Преступность как система. *Сибирский Юридический Вестник*. 2005. № 4. С. 62-67.

3. Литвак О. М. Держава і злочинність: монографія. К.: Атіка, 2004. 304 с.

4. Вицин С. Е. Моделирование в криминологии: учебное пособие. М.: НИ и РИО ВШ МВД СССР, 1973. 102 с.

5. Криминология: учебн. для вузов / Под общей ред. А. И. Долговой. М.: Издатво НОРМА, 2001. 784 с.

6. Ли Д. А. Преступность в России: системный анализ. М.: «ГЕЛВА», 1997. 72 с.

7. Кондратюк Л. В. Еще раз о криминологическом понятии преступности и преступления. Журнал *Юридичний вісник*. 2004. № 9. С. 113-119.

8. Зелинский А. Ф. Криминология: курс лекций. Х.: Прапор, 1996. 260 с.

9. Ігнатов О. М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні: монографія. Харків: Диса Плюс, 2013. 650 с.

10. Гилинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. 520 с.

11. Бафия Е. Проблемы криминологии. Диалектика криминогенной ситуации / ред., авт. предисл. Н. А. Стручков, пер. с пол. П. Н. Эбзеевой. М.: Юридическая литература, 1983. 152 с.

12. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 424 с.

13. Дрьомін В. М. Доктринальные основы изучения преступности. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права*: матер. Міжнар. наук. конф. (Одеса, 30 листопада 2012 р.) Т. 2 / відп. за випуск В. М. Дрьомін; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2012. С. 248-250.

14. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х., 2009. 288 с.

15. Жеребкин В. Е. Логический анализ понятий права. К.: Вища шк., 1976. 150 с.

16. Бузало П. М. Кримінологія: навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2007. 192 с

17. Іванов Ю. Ф. Кримінологія: навч. посіб. 2-ге вид, доп. та перероб. К.: ПАЛИВОДА А.В., 2008. 292 с.

18. Мацкевич И. М. Теоретическое понятие преступности и проблемы его операционализации. *Lex Russica*. 2006. № 3. С. 524-541.

19. Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность. М.: Издат-во Московского ун-та, 1969. 232 с.

20. Мозгова В. А. Поняття та особливості злочинності неповнолітніх. *Юрид. вісн*. 2014. №2 (31). С. 142–147

21. Halleck S. Psychiatry and the Dilemmas of Crime. Berkeley : University of California Press, 1971. 382 p.

22. Бахур О. Психологічна характеристика підлітків з делінквентною поведінкою. Актуальні питання

гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Посвіт, 2012. Вип. 3. С. 220–227

23. Даньшин И. Н. Детерминация преступности несовершеннолетних. Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. пр. Харків : Право, 2004. Вип. 8. С. 75–78.

24. Залялова І.М., Політова А.С.Чинники злочинності неповнолітніх (на підставі соціологічного дослідження). *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018. №3(5). С.118-126.

25. Гнітій А.О. Сучасний стан злочинності неповнолітніх в Україні. *Злочинність як суспільна проблема та шляхи її вирішення в Україні* : матеріали Всеукр. студ. наук. конф., м. Харків, 4 листоп. 2016 р. : у 2 т. / за заг. ред. А. П. Гетьмана, Б. М. Головкіна. Т. 2. Х. : Право, 2016. С. 31-32.

SUMMARY

The article considers a theoretical approach to the concept of juvenile delinquency. It is pointed out that the criminal activity of minors in recent years is of great concern to both theorists of criminal law and criminology, and practitioners. Any criminally illegal activity is conditioned by the primary human needs, which are to benefit and seek to achieve their goal in any way, including - violent. That is why scientists often mention and highlight the core of crime, understanding the latter as selfish and violent guidelines. The author draws attention to the fact that the microenvironment, which is the family of the adolescent, plays a decisive role in the formation of deviations and subsequent criminalization of the child. A negative example in the form of parents with various addictions, the absence of one parent, their excessive employment, which results in a lack of proper upbringing - all this determines juvenile delinquency. The most dangerous in this context are cases of adult involvement of children in criminal activities. Another reason is the circle of communication of the child, the habits of his peers, as well as their families. It is pointed out that modern society needs from each of its members (including minors) dynamism, compliance with the realities of today. The very desire to stand out positively in front of peers and older comrades often becomes a starting point for the development of various kinds of deviations, which grow into a stable criminal activity. Researchers insist that juvenile delinquency is less dangerous than adult crime because adolescents' behavior is more flexible, allowing them to work comfortably and productively. It is noted that crime is, first of all, a socially destructive, historically formed phenomenon, due to low legal awareness of the individual and supported by the failure of criminal law.

Key words: crime, criminally illegal activity, minors, criminal activity, definition.

КЛАСИФІКАЦІЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ У СФЕРІ СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКІВ

ЛАШКУН Анастасія Ігорівна - начальник управління супроводження судових справ Східного міжрегіонального управління ДПС по роботі з великими платниками податків

УДК 342.228+342.7
DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.20

Метою наукової статті є висвітлення класифікації публічних послуг у сфері справляння податків. Методами статті склала сукупність сучасних методів і прийомів пізнання об'єктивної дійсності, що поєднує як загальнонаукові, так і спеціальні методи пізнання. Підґрунтям дослідження є діалектичний метод пізнання, відповідно до якого проблеми, що розглядаються у дисертації, представлені у вигляді єдності їх соціального змісту та юридичної форми.

Результатами є розгляд різних підходів щодо класифікації публічних послуг у сфері справляння податків та дається власна класифікація надання цих послуг. За критерієм змісту пропонуємо виділити такі їх публічні послуги у сфері справляння податків: реєстраційні (наприклад, реєстрація книги обліку доходів та книги обліку доходів і витрат платникам єдиного податку; реєстрація реєстратора розрахункових операцій; реєстрація платника податку на додану вартість тощо); ліцензійні (переоформлення ліцензії на право зберігання пального; видача ліцензії на право роздрібної торгівлі алкогольними напоями; видача ліцензії на право роздрібної торгівлі тютюновими виробами; видача ліцензії на право оптової торгівлі спиртом етиловим, спиртом етиловим ректифікованим виноградним, спиртом етиловим ректифікованим плодовим тощо); засвідчувальні або довідкові (наприклад, видача довідки про подану декларацію про майновий стан і доходи (податкову декларацію); Видача довідки про подану декларацію про майновий стан і доходи (податкову декларацію); видача довідки про сплату податкових зобов'язань платником податку – резидентом, який виїжджає за кордон на постійне місце проживання, та про відсутність податкових зобов'язань; інформаційні (надання витягу з реєстру платників єдиного податку; надання витягу з Реєстру неприбуткових установ та організацій; надання витягу з реєстру платників податку на додану вартість тощо).

Ключові слова: послуга, види, публічна послуга, класифікація, класифікація публічних послуг у сфері справляння податків.

Класифікація (від лат. classis – розряд, клас і facio – роблю, розкладаю) - система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями [21, с. 175]. Наукова класифікація фіксує закономірні зв'язки між класами об'єктів з метою визначення місця об'єкта в системі, яке вказує на його властивості [14, с. 305]. Методологічно правильно проведена класифікація одночасно підсумовує результати попереднього розвитку цієї галузі пізнання і разом з тим свідчить про початок нового етапу в її розвитку. Класифікація сприяє руху науки зі ступеня емпіричного накопичення знань на рівень теоретичного синтезу. Класифікація, що базується на наукових основах, не тільки дає в розгорнутому вигляді картину стану науки або її фрагмента, але і дозволяє робити обґрунтовані прогнози щодо невідомих ще фактів або закономірностей [22, с. 305].

У зв'язку з цим необхідно встановити критерії класифікації публічних послуг, що дозволять найбільш повно відобразити їх систему, та визначити подальші перспективи нормативно-правого регулювання діяльності ДФС України щодо надання послуг юридичним та фізичним особам.

Найбільш повну класифікацію публічних послуг здійснила Г. М. Писаренко в дисертаційному дослідженні «Адміністративні послуги в Україні: організаційно-правові аспекти» [11, с. 7], яку, на нашу думку, можна використати для встановлення видів публічних послуг, що надаються органами ДФС. Одним із критеріїв класифікації публічних послуг учена називає зміст адміністративної діяльності щодо надання публічних послуг та виділяє такі їх види: видача дозволів, у тому числі акредитація, атестація, сертифікація; реєстрація з веденням реєстрів, у тому числі легалізація суб'єктів (наприклад, легалізація об'єднань громадян; легалізація актів (консульська легалізація документів), нострифікація; соціальні послуги - визнання певного статусу, прав особи (наприклад, призначення пенсій, субсидій].

Згадану класифікацію використовують і інші вчені [4, с. 174].

За вказаним класифікаційним критерієм В. В. Петьовка виділяє шість видів публічних послуг: адміністративні послуги у сфері дозвільної діяльності; адміністративні послуги у сфері забезпечення пожежної безпеки; послуги у сфері ліцензування (ліцензійні адміністративні послуги); послуги, пов'язані з державною реєстрацією (реєстраційні адміністративні послуги; легалізаційні адміністративні послуги (легалізація актів, нострифікація, верифікація]; інформаційні адміністративні послуги [10, с. 56].

О.В. Гринцов, аналізуючи систему публічних послуг, які надаються органами ДФС, вказує, що за змістом адміністративної діяльності органів ДФС щодо їх надання доцільно виділяти: видачу довідок; реєстрацію із веденням реєстрів; надання та відкликання дозволів; надання та відкликання спеціальних дозволів (ліцензій]-[5, с. 112-113].

Наведені класифікаційні критерії і групи повинні сприйматися крізь призму законодавчого регулювання сервісної діяльності органів ДФС, їх завдань та функцій, а також сутності публічних послуг.

Не викликає заперечень виокремлення серед усієї сукупності публічних послуг, що надаються органами ДФС, дозвільних та реєстраційних.

Також ДФС до публічних послуг віднесено [15] такі види адміністративної діяльності: анулювання дозволу, зупинення дії дозволу, видача дубліката ліцензії, видача додатків до ліцензії, які навряд чи можна віднести до дозвільних публічних послуг в авторському розумінні. Проте вони можуть бути віднесені до публічно-сервісної діяльності органів ДФС у частині прийняття заяви та необхідних документів від платника для вчинення вказаних дій та отримання результату таких послуг. Щодо видачі дубліката ліцензії, то така діяльність органів ДФС, хоча і спрямована на оформлення умов реалізації суб'єктом господарювання свого права - провадити діяльність відповідно до ліцензії, однак не має своїм результатом реалізацію владних повноважень органів ДФС.

До реєстраційних публічних послуг, що надаються органами ДФС, також необхідно віднести і реєстрацію платників податків, відомості щодо яких не міститься у ЄДР, та видачу довідки про зняття з обліку платника податків, відомостей щодо яких не міститься в ЄДР, враховуючи наступне. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо взяття на облік юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців» від 24.05.2012 № 4839 [13] скасував необхідність отримувати довідки про взяття на облік платника податків юридичним особам та фізичним особам, дані щодо яких містяться в ЄДР, до якого однак не включаються відомості про фізичних осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність (адвокати, нотаріуси), та юридичних осіб (їх відокремлених підрозділів), для яких законом установлено особливості державної реєстрації (військові частини). Аналогічне можна сказати і про довідку про зняття з обліку вказаної категорії платників податків.

Аналіз окремих законодавчих актів вказує на необхідність доповнити Тимчасовий перелік [15] і такою послугою, як реєстрація витратоміра в Єдиному державному реєстрі витратомірів - лічильників обсягу виробленого спирту етилового (далі - Єдиний реєстр витратомірів], що є, відповідно до частини 5статті 2 Закону України від 19 грудня 1995 року № 481/95-ВР «Про державне регулювання виробництва та обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів», необхідною передумовою реєстрації акцизних складів у Єдиному державному реєстрі місць зберігання [14].

Незважаючи на важливість реєстрації витратомірів для подальшої реалізації прав платників податків у сфері обігу спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів, процедури здійснення такої діяльності залишають неврегульованими. Так, Порядком ведення Єдиного державного реєстру витратомірів, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2013 р. № 806 [16] визначено види інформації, що вноситься до відповідного реєстру, а також посадових осіб, уповноважених реєструвати витратоміри, якими є призначені наказом керівника органу ДФС представники органів ДФС на акцизному складі. Внесення відомостей до Єдиного реєстру витратомірів здійснюється за допомогою програмного продукту, що забезпечує доступ до такого реєстру.

Невизначеними залишаються підстави, порядок, строки та спосіб об'єктивації (наприклад, видача довідки, надання витягу з реєстру) надання послуги з реєстрації витратоміра у Єдиному державному реєстрі витратомірів. Усунення названого недоліку правового забезпечення вбачається за рахунок визнання такої діяльності адміністративною послугою та формування відповідних інформаційних та технологічних карток.

Системний аналіз нормативних актів, що встановлюють перелік публічних послуг, які уповноважені надавати органи ДФС, дає підстави стверджувати, що окремі адміністративні послуги органів ДФС не можна назвати ні реєстраційними, ні дозвільними, ні послугами з легалізації актів, ні соціальними послугами. Так, засвідчення довідки про проведення декларування валютних цінностей, доходів та майна, що належать резиденту України і знаходяться за її межами, навряд чи є дозволом, чи реєстрацією. Аналогічне потрібно зазначити і про послуги щодо видачі на запит імпортера сертифіката підтвердження доставки, яким засвідчується факт надходження в Україну товарів, визначених у зазначеному сертифікаті; підтвердження статусу податкового резидента України; видачу довідки про сплату податку на доходи фізичних осіб платником податку - резидентом, який виїжджає за кордон на постійне місце проживання, та про відсутність податкових зобов'язань з цього податку; видачу довідки про подану декларацію про майновий стан і доходи (податкову декларацію), видачу довідки про сплачений нерезидентом в Україні податок на прибуток (доходи).

Враховуючи викладене, пропонуємо такий клас публічних послуг називати засвідчувальними адміністративними послугами. Підтвердити таку пропозицію можна за допомогою підходу, відповідно до якого здійснюється розмежування реєстраційних та посвідчувальних проваджень. Під засвідчувальним провадженням мається на увазі врегульована адміністративно-процесуальними нормами діяльність компетентних адміністративних органів із вирішення конкретних справ, пов'язаних із офіційним посвідченням (підтвердженням] від імені держави суб'єктивних прав, правового статусу або відповідності діяльності фізичної або юридичної особи встановленим у законодавстві вимогам, інших юридичних фактів [1, с. 305].

Проте з формального погляду довідки не можуть бути віднесені до публічних послуг, оскільки не відповідають законодавчому визначенню цього інституту. Однак, як зазначають автори Науково-практичного коментарю до Закону України «Про адміністративні послуги», з мотивів практичної доцільності можливо зробити виняток для довідок, які мають стандартизовану форму, їх часто замовляють і вони мають самостійну цінність для суб'єктів звернення [9, с. 36].-

Зазначене також закріплено у частині 3 статті 3 Закону України від 6 вересня 2012 року № 5203-УІ «Про адміністративні послуги», зокрема, що вимоги цього Закону поширюються на надання суб'єктом надання публічних послуг витягів та виписок з реєстрів, свідоцтв, довідок, копій, дублікатів документів та інші передбачені законом дії, у результаті яких суб'єкту звернення, а також об'єкту, що перебуває в його власності, володінні чи користуванні, надається або підтверджується певний юридичний статус та/або факт [12]. У зв'язку з цим пропонуємо до переліків/реєстрів публічних послуг включати видачу довідок у випадку, коли вони мають усталену форму, передбачену законодавством [9, с. 36].

Аналізуючи адміністративну діяльність органів ДФС, необхідно згадати й інформаційні адміністративні послуги органів ДФС. На використанні їх у діяльності органів державної влади наголошує Ж. В. Завальна [6, с. 214], В. В. Петьовка [10, с. 56], а Ю. М. Ільницька [7, с. 115] доводить їх застосування у діяльності органів місцевого самоврядування. Н. В. Путило та С. Мігіна також пропонують у своїх розробках виділити інформаційні адміністративні послуги, що надаються органами ДФС. Так, на думку Н. В. Путіло, лише незначна частина проявів функцій держави може бути зведена до послуг.

Насамперед це надання інформації (правової та особливо правозастосовної), а також різні форми консультативної та іншої підтримки. Усе інше - це обов'язки держави, обумовлені її природою та призначенням [20, с. 6]. С. Мігін вважає, що потрібно розрізняти функції та послуги. Якщо громадянин вимушений звертатися до держави для вирішення певного питання і у нього немає альтернативи (тобто він не може вирішити це питання у приватному порядку), то маємо справу з функцією держави (наприклад, ліцензування). Якщо вирішення певного питання є добровільним і у цій сфері існує (або потенційно може існувати) конкурентний ринок, то це - послуга (наприклад, державна експертиза) [8]. Так само і Є. Г. Бабелюк переконаний, що одним з найбільш важливих індикаторів, що відрізняють діяльність з надання державних послуг, є добровільна участь громадянина або юридичної особи у правовідносинах. Тому ні реєстраційна діяльність, ні ліцензування чи видача паспорта не є наданням державних послуг [3, с. 16]. Проте, виходячи із законодавчої концепції адміністративної послуги, і реєстрація, і ліцензування, і дозвільна діяльність є адміністративними послугами, однак вказане вище актуалізує дослідження інформаційних публічних послуг.

Висновки

Таким чином, за критерієм змісту пропонуємо виділити такі їх публічні послуги у сфері справляння податків:

— реєстраційні (наприклад, реєстрація книги обліку доходів та книги обліку доходів і витрат платникам єдиного податку; реєстрація реєстратора розрахункових операцій; реєстрація платника податку на додану вартість тощо);

— ліцензійні (переоформлення ліцензії на право зберігання пального; видача ліцензії на право роздрібної торгівлі алкогольними напоями; видача ліцензії на право роздрібної торгівлі тютюновими виробами; видача ліцензії на право оптової торгівлі спиртом етиловим, спиртом етиловим ректифікованим виноградним, спиртом етиловим ректифікованим плодовим тощо);

— засвідчувальні або довідкові (наприклад, видача довідки про подану декларацію про майновий стан і доходи (податкову декларацію); Видача довідки про подану декларацію про майновий стан і доходи (податкову декларацію); видача довідки про сплату податкових зобов'язань платником податку – резидентом, який виїжджає за кордон на постійне місце проживання, та про відсутність податкових зобов'язань;

— інформаційні (надання витягу з реєстру платників єдиного податку; надання витягу з Реєстру неприбуткових установ та організацій; надання витягу з реєстру платників податку на додану вартість тощо).

Література

1. Административное право России. Общая часть [Текст] : [учеб. для выс. учеб. завед.] / под ред. П. И. Кононова. – М. : Факт, 2006. – 416 с.

2. Адміністративні послуги : Офіційний сайт Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.uahttp://sta-sumy.gov.ua/diyalnist-/ administrativni-poslugi/.

3. Бабелюк Е. Г. Основные условия государственных услуг / Е. Г. Бабелюк // Государство и право. – 2006. – № 8. – С. 15-16.

4. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К.: Ін-Юре, 2002. – 668 с.

5. Гринцов О. В. Система публічних послуг, які надаються органами Державної фіскальної служби України / О. В. Гринцов // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. – № 28. – Т. 2 – С. 111-114.

6. Завальна Ж. В. Щодо питання про інформаційні адміністративні послуги органів державної влади / Ж. В. Завальна // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО».– 2012. – № 12. – С. 211-214. – (Серія «ПРАВО»).

7. Ільницька Ю. М. Поняття та ознаки інформаційних публічних послуг органів місцевого самоврядування / Ю. М. Ільницька // Право і безпека. – 2011. – № 3. – С. 114-118.

8. Мигин С. Властные полномочия и государственные услуги [Электронный ресурс] / С. Мигин. – Режим доступа: http://www.smb.ru/ experts.html?mode=opinions&id=migin&op=1227521705.

9. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адміністративні послуги» / за заг. ред. В. П. Тимощука. – К. : ФОП Москаленко О.М., 2013. – 392 с.

10. Петьовка В. В. Надання публічних послуг в Україні: теорія і практика: монографія / В. В. Петьовка; ред.: А. О. Селіванов. – К.: Логос, 2014. – 213 с.

11. Писаренко Г. М. Адміністративні послуги в Україні: організаційно-правові аспекти : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Ганна Миколаївна Писаренко. – Одеса, 2006. – 20 с.

12. Про адміністративні послуги : Закон України: від 6 вересня 2012 року № 5203-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5203-17.

13. Про внесення змін до деяких законів України щодо взяття на облік юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : Закон України: від 24.05.2012 р. № 4839-VI // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2013. – № 15. – ст. 115.

14. Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів : Закон України : від 19 грудня 1995 року № 481/95-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – № 46. – ст. 345.

15. Про затвердження інформаційних карток адміністративних послуг: наказ ДФС України: від 13.01.2015 № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sfs.gov.ua/.

16. Про затвердження Порядку ведення Єдиного реєстру товарно-транспортних накладних на переміщення спирту етилового та алкогольних напоїв і Порядку ведення Єдиного державного реєстру витратомірів – лічильників обсягу виробленого спирту етилового : Постанова Кабінету Міністрів України: від 9 жовтня 2013 р.- № 806 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-п/ed20140828/conv.

17. Про затвердження Порядку видачі свідоцтва про допущення дорожнього транспортного засобу до перевезення товарів під митними печатками та пломбами : Наказ Міністерства фінансів України: 09.10.2012 № 1064 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1787-12.

18. Про затвердження Порядку надання складським об'єктам статусу «митний склад» та позбавлення такого статусу : Наказ Міністерства фінансів України: від 16.07.2012 № 835 // Офіційний вісник Укра-

їни від 20.08.2012. – 2012. – № 61. – С. 135. – ст. 2491

19. Про утворення територіальних органів Державної фіскальної служби та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України: від 6 серпня 2014 № 311 // Офіційний вісник України від 19.08.2014. – 2014. – № 64. – С. 26. – ст. 1765.

20. Путило Н. В. Публичные услуги: между доктринальным пониманием и практикой нормативного закрепления / Н. В. Путило // Журнал российского права. – 2007. – № 6. – С. 3-10.

21. Словник української мови: в 11 томах. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка – Том 4, 1973. – 839 с.

22. Философский энциклопедический словарь. М. : Советская энциклопедия / гл. редакция: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.

SUMMARY

The purpose of the scientific article is to cover the classification of public services in the field of tax collection. The methods of the article are a set of modern methods and techniques of cognition of objective reality, which combines both general and special methods of cognition. The basis of the study is a dialectical method of cognition, according to which the problems considered in the dissertation are presented in the form of unity of their social content and legal form.

The results are a review of different approaches to the classification of public services in the field of tax collection and gives its own classification of the provision of these services. According to the content criterion, we propose to distinguish the following public services in the field of tax collection: registration (for example, registration of the book of income and the book of income and expenses to single taxpayers; registration of the registrar of settlement transactions; registration of the value added taxpayer, etc.); licensing (renewal of the license for the right to store fuel; issuance of a license for the right to retail trade in alcoholic beverages; issuance of a license for the right to retail trade in tobacco products; issuance of a license for the right to wholesale wholesale ethyl alcohol certifying or reference (for example, the issuance of a certificate of declaration of property and income (tax return); Issuance of a certificate of declaration of property and income (tax return); issuance of a certificate of payment of tax liabilities by a taxpayer - a resident who goes abroad for permanent residence, and the absence of tax liabilities; information (providing an extract from the register of single taxpayers; providing an extract from the Register of non-profit institutions and organizations; providing an extract from the register of value added taxpayers, etc.).

Key words: service, types, public service, classification, classification of public services in the field of tax collection.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ РИЗИКАМ ПІД ЧАС НАДАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСЛУГ У СФЕРІ МІГРАЦІЇ ТА ГРОМАДЯНСТВА У СФЕРІ МІГРАЦІЇ ТА ГРОМАДЯНСТВА

ЮРЧЕНКО Віктор Валерійович - секретар судового засідання Господарського суду Дніпропетровської області

УДК 342.228+342.7
DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.21

Наукова стаття присвячена правовому регулюванню запобігання корупції під час надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства. В Україні на сьогоднішній час правова основа запобігання корупції під час надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства потребує удосконалення. Адже в Законі Україні «Про адміністративні послуги» характеристика механізму процедури надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства щодо запобігання корупції містить тільки формальні аспекти та має відсильний характер щодо інших нормативно-правових актів, що, у свою чергу, призводить до власного і доволі протилежного тлумачення норм суб'єктами публічної адміністрації.

Щодо напрямів удосконалення правової основи запобігання корупції під час надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства є: розроблення та прийняття Закону України «Про адміністративні процедури»; розмір оплати за види електронних послуг мають визначатись лише у законах, а не у підзаконних нормативно-правових актах; розробити та прийняти Закон України «Про адміністративний збір», у якому має бути уніфіковано назву плати за адміністративні послуги; необхідно визначити єдині розміри адміністративних зборів для всіх видів електронних послуг.

Обґрунтовано доцільність негайного ухвалення законопроєкту № 4267-1 від 23.03.2016 як Закону України «Про внесення змін та доповнень до Закону України «Про адміністративні послуги», який зміцнить нормативну базу надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства органами публічної адміністрації фізичним або юридичним особам, котре здійснюється в електронному вигляді, і сприятиме запобіганню корупції під час надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства взагалі.

Встановлено, що існування корупційних налагоджених механізмів у вітчизняній системі адміністративного управління, що склалася традиційно, робить проблему налагодження електронного надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства такою, що виходить за межі суто технічно-інформаційних.

Ключові слова: послуга, електронна послуга, запобігання корупції, напрямки, нормативно-правовий акт, правове регулювання.

Вступ

Європейський вибір України означає активнішу реалізацію електронних послуг, без яких не можуть розвиватися освітянська, наукова, підприємницька, господарська та інші види суспільної діяльності, міжнародні та дипломатичні зв'язки тощо, зокрема процедури надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства, у діяльності органів публічної адміністрації.

Згідно з Конституцією України людина, її права та свободи в Україні є головною соціальною цінністю, а головним завданням органів публічної адміністрації виступає надання якісних послуг фізичним та юри-

дичним особам. Це випливає із сутності нової ролі держави у відносинах з людиною, закріпленою в Конституції України. Так, ст. 3 Основного Закону проголошує: «Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Споживачі послуг процедури надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства у відносинах із органами публічної влади є не прохачами, а відповідними споживачами зазначених послуг. Також органи держави в особі публічно-владних органів мають орієнтуватися на потреби громадян, як у цивільному та господарському секторі надавачі будь-яких послуг орієнтуються на потреби споживача [1].

У зв'язку із цим у науковій літературі починають звертати увагу на таку нову функцію органів публічної адміністрації, як процедури надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства, оскільки ця функція становить найважливішу складову управлінської діяльності, походить від загального змісту державного управління, становить змістову характеристику діяльності тощо.

Огляд літератури

Буханевич О.М. зазначає, що наявність прогалин у правовому регулюванні платних та безоплатних електронних послуг у більшості пояснює ті негативні явища, які заважають розвитку прозорої системи надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства [2, с. 181]. Їх усуненню, хоча б частково, може сприяти прийняття системного нормативно-правового акта з питань плати за надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства (наприклад, Закон України «Про плату за надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства» або Закон України «Про адміністративний збір») [2, с. 181]. Саме такий законодавчий акт може бути, на наш погляд, правовою основою розвитку прямих і зворотних зв'язків між суб'єктами надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства та суб'єктами звернення, а також був би суттєвим підґрунтям для забезпечення стабільності та прозорості розвитку держави та органів місцевого самоврядування [2, с. 181].

Ємельяненко О. вважає: «Електронні послуги – це надання в електронній формі урядової інформації: програм і напрямів діяльності уряду, формування стратегій задля розв'язання найважливіших суспільних проблем. Електронні послуги характеризуються новими формами громадянської участі та співробітництва між владою й громадянами» [19].

Легеза Є.О. під електронними послугами розуміє різні види матеріальних і нематеріальних послуг, що надаються в електронній формі з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (далі - ІКТ), включаючи Інтернет» [20, с. 17].

На думку вченого Куспляка І.С., доречніше використовувати термін «електронні послуги», тобто в цифровому вигляді, пов'язані з використанням документообігу [21].

Проте категорія електронних послуг не розкрита в законодавчих актах, що, у свою чергу, свідчить про актуальність теми.

Мета та задачі дослідження

Метою статті розкриття правового регулювання запобігання корупційних ризикам під час надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства.

Правова основа запобігання корупційним ризикам під час надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства. В Указі Президента України від 22.07.1998 № 810 «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» йдеться про запровадження надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства [5]. У розпорядженні Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 № 90-р «Про затвердження Концепції розвитку системи надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства органами виконавчої влади», у якому визначено сфери надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства тощо [6].

Так, ст. 3 Закону України «Про звернення громадян» у зміст звернення включає не тільки заяви, пропозиції, зауваження та клопотання, але і скарги громадян, викладені в письмовій або усній формі [17]. Пода-

ча скарг до відповідних суб'єктів правовідносин з надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства є невід'ємним правом громадян та інших осіб. Це право є конституційним, адже Основний Закон України в ст. 40 закріпив його, вказавши, що «всі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк» [4].

Незважаючи на наявність у тексті Закону України «Про адміністративні послуги» від 06 вересня 2012 року № 5203-VI [9] окремих слушних положень, які здатні в цілому позитивно вплинути на правовідносини у вказаній сфері суспільного життя (наприклад, слушними є новели, якими встановлено пріоритет законодавчого регулювання строків надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства (ст. 10) та оплати електронних послуг (ст. 11); схвально може бути оцінена законодавча пропозиція щодо заборони надання супутніх послуг адміністративними органами та суб'єктами господарювання, ними утвореними (ч. 4 ст. 15), залишаються деякі положення, які потребують узгодження, а саме:

— дефініція електронних послуг, наведена в Законі, виглядає досить повною та змістовною: «адміністративна послуга – результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону». Але при цьому викликає здивування факт, що це визначення наводиться чомусь в преамбулі, тоді як, як нам відомо, законотворча практика вимагає викладення у преамбулі основного змісту закону, аж ніяк не визначення понять[9];

— доктрина електронних послуг радикально відрізняється від характеру управлінських відносин, закріплених у вітчизняному законодавстві, і ґрунтується на постулатах, що розглядають адміністративне право не як «управлінське», а як «публічно-сервісне», начебто спрямоване на обслуговування потреб та інтересів приватних осіб у їхніх стосунках з адміністративними органами. Така оцінка правової природи відносин між владою та громадянами є дискусійною у науці адміністративного права, тому виникають сумніви щодо готовності до її впровадження у вітчизняне законодавство[9];

— у ст. 11 Закону України «Про адміністративні послуги» [9] розкрито засади оплати надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства;

— редакція ст. 12 та 13 Закону України, за якою парламенту пропонується унормувати законом питання структури місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів місцевих рад. Ідеться про створення за законом центрів надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства як структурних підрозділів (або як робочих органів) місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів міських рад і запровадження посад адміністраторів [9].

Необхідно відмітити, що законодавець, формулюючи загальні засади визначення платності електронних послуг, порядку оплати платних електронних послуг та обмежень щодо справляння та використання коштів за послуги суб'єктами надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства, самоусунувся від закріплення на законодавчому рівні сутності категорії «плата за надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства (адміністративний збір)», а також встановлення ознак, властивих цьому платежу. Зауважимо, що з'ясування правової природи плати за надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства має не тільки теоретичне, але і практичне значення. Від того, яку правову природу має цей платіж, будуть залежати, зокрема, рівень нормативного регулювання, наслідки несплати плати за надання адміністративної послуги, повноваження суб'єктів надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства щодо суб'єктів звернення тощо [7, с. 45].

На сьогоднішній час існує ряд підзаконних нормативно-правових актів, які ре-

гулюють процедуру надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства, зокрема, постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного порталу електронних послуг» [13], «Про затвердження Порядку ведення Реєстру електронних послуг» [14], «Про затвердження вимог до підготовки технологічної картки адміністративної послуги» [11], «Про затвердження Примірного положення про центр надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства» [15], «Про затвердження Примірного регламенту центру надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства» [16], «Деякі питання ведення обліку доходів, які надходять як плата за надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства» [3]. Також необхідно зазначити на схвалені КМУ Концепції Державної цільової програми створення та функціонування інформаційної системи надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства на період до 2017 року [18] та затверджено План заходів щодо створення Єдиного державного порталу електронних послуг [12].

Нині на розгляді й опрацюванні Комітету з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування перебуває досить вдалий, на наш погляд, законопроєкт України № 4267-1 від 23.03.2016 «Про внесення змін та доповнень до Закону України «Про адміністративні послуги» [10] щодо покращення умов надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства», підготований групою народних депутатів (Є. В. Соболєв, А. А. Романова, Є. П. Фірсов, В. В. Пацкан, Л. О. Ємець, П. П. Костенко, М. В. Кобцев, Я. В. Маркевич, Д. Є. Добродомов, І. І. Мельничук).

Законопроєкт передбачає внесення змін до Закону України «Про адміністративні послуги» [10] щодо доповнення переліку суб'єктів надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства акредитованими суб'єктами, вимоги та порядок акредитації яких встановлюватиметься Кабінетом Міністрів України. Коло адміністративних центрів доповнюється можливістю створення їх обласними державними адміністраціями на обласному рівні. Закріплюється можливість отримання адміністративної послуги незалежно від місця знаходження суб'єкта надання адміністративної послуги, а також суб'єкта звернення, місця провадження його діяльності та місця знаходження відповідного об'єкта, крім випадків, установлених законом (екстериторіальність), можливість подання електронних заяв на отримання електронних послуг напряму через веб-сайти суб'єктів їх надання. Суб'єктам надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства забезпечується безоплатний віддалений доступ через відкриті для них та адміністраторів центрів надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства API-адреси до інформаційних систем та електронних баз даних (реєстрів), що містять інформацію, необхідну для надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства. Суб'єкти надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства зобов'язуються надавати в електронній формі всі адміністративні послуги, крім тих, результат надання яких відповідно до закону потребує використання спеціальних бланків та/або інших особливих матеріальних форм свого виразу (паспорти, пластикові картки, автомобільні номери тощо). Встановлюється, що 40 % адміністративного збору спрямовується до відповідного бюджету, а 60 % – безпосередньо акредитованому суб'єкту.

Законопроєкт України № 4267-1 від 23.03.2016 «Про внесення змін та доповнень до Закону України «Про адміністративні послуги» [10] пропонує доповнення статті 1 новим визначенням поняття «електронна заява», під яким розуміється заява про отримання адміністративної послуги, яка формується і подається через веб-сайт суб'єкта надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства або через Єдиний державний портал електронних послуг, у тому числі через інтегровані з ним інформаційні системи державних органів та органів місцевого самоврядування.

Дуже слушною є пропозиція щодо внесення змін до статті 9 Закону України «Про адміністративні послуги» [9], а саме:

у першому реченні абзацу другого частини першої після слів «в електронній формі надаються» додати слова «через веб-сайти суб'єктів надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства або»; частину другу викласти в такій редакції: «2. Суб'єкт звернення має право на отримання адміністративної послуги незалежно від місця знаходження суб'єкта надання адміністративної послуги, а також суб'єкта звернення (включаючи реєстрацію місця проживання фізичної особи), місця провадження його діяльності та місця знаходження відповідного об'єкта (екстериторіальність), крім випадків, установлених законом»; частину третю виключити; в абзаці другому частини четвертої після слів «в електронній формі» додати слова «(електронна заява) – через веб-сайт суб'єкта надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства або»; у частині восьмій після слів «шляхом прямого доступу» додати слова «через відкриті API-адреси»; у частині дев'ятій: у пункті 4 після слів «у тому числі через» додати слова «відкриті API-адреси відповідних інформаційних систем та електронних баз даних (реєстрів) та»; пункт 5 викласти в такій редакції: «5) забезпечити надання в електронній формі всіх електронних послуг, крім тих, результат надання яких відповідно до закону потребує використання спеціальних бланків та/або інших особливих матеріальних форм свого виразу (паспорти, пластикові картки, автомобільні номери тощо)».

Також вважаємо слушними формулювання пропонованих змін до статті 12 Закону України «Про адміністративні послуги» [9] щодо суб'єктів надання адміністративних послуг, а саме: «У разі не утворення обласними чи районними державними адміністраціями центрів надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства у населених пунктах, які є адміністративними центрами областей, районів і Автономної Республіки Крим, а також у містах Києві та Севастополі, центри надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства, що утворені за рішенням відповідних селищних або міських рад, можуть забезпечувати надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства, у тому числі відповідними обласними, районними та міськими державними адміністраціями, на основі узгоджених рішень.

У разі утворення центрів надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства районними та/або обласними державними адміністраціями такі центри можуть забезпечувати надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства обласних, районних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування на основі їх узгоджених рішень».

Аналізуючи текст чинного Закону «Про адміністративні послуги» [9], у ст. 5 його знаходимо вимогу, згідно з якою встановлення підстав для одержання адміністративної послуги, коло суб'єктів надання адміністративної послуги та їх повноваження, перелік та вимоги до обов'язкових для отримання адміністративної послуги документів, платність або безоплатність надання адміністративної послуги, терміни їх надання та підстави для відмови у наданні адміністративної послуги визначаються тільки законами України. Однак коментатори Закону зазначають, що такі положення, як перелік та вимоги до документів, необхідних для отримання адміністративної послуги; умови платності або безоплатності її надання; підстави для відмови у її наданні, на жаль, не знайшли чіткого затвердження в жодному законодавчому акті. Зазначені положення, на наш погляд, також потребують необхідної нормативної регуляції за допомогою внесення змін до Закону України «Про адміністративні послуги».

Висновки

1. Охарактеризовано нормативно-правові акти корупційних ризиків під час надання електронних послуг в сфері міграції та громадянства. Зокрема, в Законі Україні «Про адміністративні послуги» характеристика механізму процедури надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства щодо запобігання корупції містить тільки формальні аспекти та має відсильний характер щодо інших нормативно-правових актів, що, у свою чергу, призводить до власного і доволі протилежного тлумачення норм суб'єктами публічної адміністрації.

2. Виокремлено напрямки удосконалення правового регулювання корупційних ризиків під час надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства. Так, до напрямів удосконалення правової основи запобігання корупції під час надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства є: розроблення та прийняття Закону України «Про адміністративні процедури»; розмір оплати за види електронних послуг мають визначатись тільки у законах, а не у підзаконних нормативно-правових актах; розробити та прийняти Закон України «Про адміністративний збір», у якому має бути уніфіковано назву плати за адміністративні послуги; необхідно визначити єдині розміри адміністративних зборів для всіх видів електронних послуг.

Позитивно оцінюючи запропоновані законопроєктом нововведення, підтримуємо пропозицію про негайне ухвалення законопроєкту № 4267-1 від 23.03.2016 як Закону України «Про внесення змін та доповнень до Закону України «Про адміністративні послуги», що, на нашу думку, зміцнить нормативну базу надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства органами публічної адміністрації фізичним або юридичним особам, котре здійснюється в електронному вигляді, і сприятиме запобіганню корупції під час надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства взагалі.

Література

1. Тимощук В.П. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України. К.: Факт, 2003. С. 496.

2. Буханевич О. М. Теоретико-правові та праксеологічні засади надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства в Україні : дис. … докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»; Ін-т законодавства Верховної Ради України. К., 2016. 455 с.

3. Деякі питання ведення обліку доходів, які надходять як плата за надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства: постанова Кабінету Міністрів України від 7 серпня 2013 року № 600. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/600-2013-n.

4. Іващенко О.Ю. Оскарження електронних послуг у Великій Британії та Україні (порівняльно–правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. К., 2012. 234 с.

5. Концепція адміністративної реформи в Україні. К. : Державна комісія з проведення в Україні адміністративної реформи, 1998. 62 с.

6. Концепція розвитку системи надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства органами виконавчої влади : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 № 90-р. // Офіційний вісник України. 2006. № 7. С. 168-170.

7. Оніщик Ю.В., Буханевич О.М. Правове регулювання плати за надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства: проблеми теорії та практики. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. - № 3. - С. 43-48.

8. Острах М. Б. Поняття електронних послуг: теоретичний аспект. *Держава і право: збірник наукових праць*. К., 2009. С. 155-159.

9. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 409.

10. Про внесення змін та доповнень до Закону України «Про адміністративні послуги» щодо покращення умов надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства» : законопроект ВРУ України- № 4267-1 від 23.03.2016. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58495

11. Про затвердження вимог до підготовки технологічної картки адміністративної послуги: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 року № 44. URL:: http: //zakon2 .rada. gov .ua/l aws/show/44-2013-п/рагап7 #n7.

12. Про затвердження плану заходів щодо створення Єдиного державного порталу електронних послуг: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 вересня 2013 року № 718-р URL: http://zakon4.rada.gov.Ua/laws/show/718-2013-р.

13. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного порталу електронних послуг: Постанова Кабінету Міністрів

України від 3 січня 2013 року № 13 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http: // zakon2 .rada. gov.ua/laws/show/13-2013 -п/ pагап9#п9.

14. Про затвердження Порядку ведення Реєстру електронних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 року № 57. URL: http://zakon4.rada. gov.ua/laws/show/57- 2013-п.

15. Про затвердження Примірного положення про центр надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 лютого 2013 року № 118. URL: http: // zakon2 .rada. gov .ua/l aws/show/118-2013-п/ pагап8#п8.

16. Про затвердження Примірного регламенту центру надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня року № 588. URL: http: //zakon4. rada. gov .ua/laws/show/588-2013-п.

17. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1966. № 47. Ст. 256.

18. Про схвалення Концепції Державної цільової програми створення та функціонування інформаційної системи надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства на період до 2017 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня року № 614-р. URL: http://zakon4. rada.gov.ua/laws/show/614-2013-р.

19. Ємельяненко О. Традиційний та електронний уряд: концептуальні відмінності. URL**:** : http://www.viche.info/ journal/811/.

20. Легеза Є.О. Адміністративні послуги, що надаються міліцією громадської безпеки: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 Дніпропетровськ, 2011. 263 с.

21. Куспляк І.С. Електронне урядування як інструмент формування прозорої та відкритої політичної влади: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2012. 206 с.

SUMMARY

The scientific article is devoted to the legal regulation of corruption prevention in the provision of electronic services in the field of migration and citizenship. In Ukraine today, the legal framework for preventing corruption in the provision of electronic services in the field of migration and citizenship needs to be improved. After all, in the Law of Ukraine "On Administrative Services" the description of the mechanism of providing electronic services in the field of migration and citizenship to prevent corruption contains only formal aspects and has a reference character to other regulations, which, in turn, leads to its own and quite opposite interpretation of norms by subjects of public administration.

Regarding the areas of improving the legal basis for preventing corruption in the provision of electronic services in the field of migration and citizenship are: development and adoption of the Law of Ukraine "On Administrative Procedures"; the amount of payment for types of electronic services should be determined exclusively in laws, and not in bylaws; develop and adopt the Law of Ukraine "On Administrative Fees", which should unify the name of the fee for administrative services; it is necessary to determine the uniform size of administrative fees for all types of electronic services.

The expediency of immediate adoption of the draft law № 4267-1 of 23.03.2016 as the Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine" On Administrative Services ", which will strengthen the regulatory framework for the provision of electronic services in the field of migration and citizenship by public administration to individuals or legal entities , which is carried out in electronic form, and will help prevent corruption in the provision of electronic services in the field of migration and citizenship in general.

It is established that the existence of corrupt mechanisms in the domestic system of administrative management, which has developed traditionally, makes the problem of establishing electronic provision of electronic services in the field of migration and citizenship such that goes beyond purely technical and information.

Key words: service, electronic service, prevention of corruption, directions, normative-legal act, legal regulation.

ОЦІНКА СУДАМИ ФОТОЗНІМКІВ ЯК ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

БАРАНОВСЬКА Віра Михайлівна - кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри Цивільно-правових дисциплін та міжнародного права Навчально-наукового інституту права ім. князя Володимира Великого

УДК 346.93
DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.22

Статья посвящена исследованию использования участниками процесса фотоснимков в качестве электронных доказательств в хозяйственном судопроизводстве Украины, предоставлена характеристика фотоснимков как вида электронных доказательств и проведен анализ исследования судами фотоснимков в качестве электронных доказательств в хозяйственном судопроизводстве Украины. Автором освещены основные проблемные моменты, существующие в настоящее время при использовании участниками дела фотоснимков в качестве доказательств в хозяйственном процессе Украины.

Ключевые слова: электронные улики, фотоснимки, фотофиксация.

Постановка проблеми

З надзвичайно швидким та різноманітним розвитком і поширенням цифрових технологій в усі сфери суспільного життя, їх використання як у життєдіяльності людей, так і підприємств, спричинило появу все нових і нових видів електронних доказів.

Так, сьогодні в судовій системі України електронні докази є найбільш використовуваним учасниками судового розгляду видом доказів. Аналіз судової практики свідчить, що найпоширенішими видами електронних доказів, які сторони використовують для доведення своїх правових позицій, є фотографії, скріншоти, відео- та звукозаписи.

Основними особливостями електронних доказів, які допомагають учасникам справи у їх використанні як доказів, є те, що вони існують в нематеріальному вигляді; копіюються чи переносяться на різні пристрої без втрати змісту та характеристик, а тому й можуть існувати в кількох місцях одночасно; для їх відтворення необхідне використання відповідних технічних засобів.

Варто зазначити, що вже тривалий час залишається не врегульованим на законодавчому рівні питання щодо порядку оформлення, подання та дослідження електронних доказів, що у свою чергу, спричиняє різну судову практику з цього приводу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню інституту електронних доказів були присвячені праці Булгакової І.В., Блажівської Н.Є., Боннер О.Т., Вєршиніна О.П., Ворожбит С.П., Горєлова М.В., Мітрофанової М.О., Фурси С.Я. та інших. Однак, досліджені питання в працях вищевказаних науковців щодо фотознімків наданих в якості електронних доказів на цей час не в повній мірі відповідають сучасному стану розвитку інформаційних технологій, а тому в цій статті буде здійснено дослідження сучасного стану використання фотознімків як доказів у господарському процесі України та здійснений аналіз їх оцінки господарськими судами України.

Не вирішені раніше проблеми

Питання можливості використання фотознімків як доказів у господарському судо-

чинстві далеко не нове, проте, тривалий час воно не втрачає своєї актуальності, з огляду на необхідність у правильному використанні та поданні фотознімку як доказу в судовому процесі.

Метою дослідження в цій статті є встановлення, з урахуванням судової практики, юридичної сили фотознімків як доказів у господарському судочинстві України.

Виклад основного матеріалу

У зв'язку з відсутністю в ГПК України обов'язкових реквізитів, які мають бути в електронних доказах, також виникають певні колізії в законодавстві, які суди вирішують на власний розсуд.

Частиною 2 статті 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» чітко встановлена норма, згідно з якою допустимість електронного документу як доказу не може бути спростована лише на підставі того, що він має електронну форму [1].

Однак, це правило не набуло відповідного поширення в судовій практиці та, відповідно, вказаної норми недостатньо для формування єдиної правової позиції щодо використання фотознімків як електронних доказів у господарському судочинстві України.

Так, Касаційний господарський суд у складі Верховного суду в постанові від 12.06.2018 у справі №908/1120/17 при перевірці правильності дослідження судом апеляційної інстанції електронних доказів зазначив наступне.

Огляд у судовому засіданні судом апеляційної інстанції CD-диска з фото та відеозаписом показав, що цей електронний доказ також не містить інформації про події недопуску позивача та третіх осіб до реєстрації посадовими особами відповідача та/або реєстраційною комісією відповідача 18.04.2017 року. Крім того, надане позивачем відео не може вважатися належним та достатнім доказом фіксування відповідних подій, оскільки не містить необхідних реквізитів електронного доказу, як то фіксації дати та часу зйомки, місця події тощо [2].

Тобто суд не взяв до уваги електронний доказ у зв'язку з відсутністю необхідних реквізитів.

Необхідними умовами для прийняття судом фотознімків як електронних доказів є:

- приналежність до цього спору;
- інформативність, тобто має бути зрозуміло, де, коли, за яких умов виконаний даний фотознімок;
- отриманий з дотриманням вимог законодавства;
- бути оригінальним.

Варто пам'ятати, щоб фотознімки були долучені до матеріалів справи та оцінені судом під час вирішення справи, останні мають бути отриманні без порушення вимог законодавства. В іншому ж випадку вони не будуть мати юридичної сили.

Рішення про прийняття фотознімків як електронних доказів приймається тільки на розсуд суду.

Особливу увагу при прийнятті фотознімків як електронних доказів суди звертають на їх достовірність, з огляду на те, що в сучасному суспільстві досить легко вносити до них зміни чи робити монтаж. З огляду на вказане, досить часто виникає необхідність у проведенні експертного дослідження для виявлення фактів фальсифікації.

У процесі експертного дослідження експерт з'ясовує наступні відомості:

- де та коли було зроблено фотознімок;
- за яких умов здійснювалася фотозйомка та за допомогою якого технічного засобу;
- чи є цей фотознімок оригінальним або ж копією;
- чи наявний монтаж або ретуш;
- за допомогою якого устаткування фотографії виготовлені на папері.

При проведенні експертного дослідження використовуються спеціальні інструменти, лабораторне обладнання та апаратура. На підставі результатів дослідження складається експертний висновок, який приймається судом як доказ.

Оцінюючи фотознімки як електронних доказів, суд з'ясовує наступні елементи:

- чи видається можливим встановити, коли, де і за яких обставин зроблений фото знімок;

- чи не порушено під час зйомки таємниця особистого життя громадянина;

- чи є фото справжнім (оригінальним).

Проаналізуємо наявну судову практику щодо дослідження судами фотознимків як електронних доказів в господарському судочинстві України.

Так, Господарський суд Одеської області у рішенні від 21.05.2021 по справі № 916/3110/20 зазначив, про дослідження судом змісту електронного доказу, а саме фото лічильників у застосунку-месенджері «Viber», що знаходиться в мобільному телефоні керівника Приватного підприємства «Сервісна компанія «Комфорт-Одеса» ОСОБА_1, про що складено Протокол вчинення окремої процесуальної дії.

При цьому, у такому рішенні відображено, що під час огляду мобільного телефону здійснювалася фотофіксація процесу. Судом під час дослідження встановлено, що на вказаний мобільний телефон за допомогою застосунку-месенджера «Viber» від контакта « ОСОБА_2 « з номера мобільного телефону НОМЕР_3 02.04.2021 о 7:20 надходили фото лічильників на мобільний телефон ОСОБА_1 /т. ІІ а.с. 41-44/. З фото № 5, яке є додатком до Протоколу окремої процесуальної дії від 07.04.2021, вбачається, що покази приладу обліку - Ultraheat T550/UH50 (заводський номер 69194426) дорівнюють 4614,98 Гдж. /т. ІІ а.с. 44/ [3].

У рішенні Господарського суду Львівської області від 29.12.2020 у справі № 914/1783/20 суд з долучених до матеріалів справи електронних доказів, а саме фотофіксації порушення та відеозапису встановив, що дійсно на з`єднані газопроводу до лічильника встановлено лише одну пломбу №R26965392, водночас пломба відділу економічної безпеки №70919007 є відсутньою взагалі.

Крім того, у вказаному рішенні суд надаючи правову оцінку долученим позивачем до матеріалів справи фото та відеофіксації порушення, в сукупності з іншими доказами, зазначив, що такі в цілому підтверджують факт відсутності на спірному вузлі обліку згаданої вище пломби відділу безпеки, однак не дають підстав стверджувати, що наявна на пломбувальному дроті пломба №R26965392 є підробною [4].

Господарський суд міста Києва у рішенні від 13.01.2020 у справі №910/14987/19 не прийняв як належні та допустимі докази по справі надані позивачем роздруківки фото із мережі Інтернет за жовтень 2011 року та червень 2015 року з посиланням на ч. 2 ст. 96 Господарського процесуального кодексу України, якою передбачено, що електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис». Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу [5].

Господарський суд Львівської області у рішенні від 28.01.2021 у справі № 914/2001/20, задовольняючи позовні вимоги зазначив, що факт порушення цілісності пломбувального матеріалу є очевидним та підтверджується фото- та відеоматеріалами, доданими до акту [6].

У рішенні Господарського суду Харківської області від 04.03.2021 у справі № 922/185/21 суд критично віднісся до посилань позивача на те, що ним направлялись рахунки-акти за спірний період відповідачу за допомогою програми «M.E.Doc.», оскільки, доказів наявності між сторонами згоди на направлення рахунків саме в такій формі матеріали справи не містять та позивачем суду не надано, тоді як відповідач, зокрема у відзиві на позов та запереченнях зазначені обставини заперечує, та зазначає, що будь-яких рахунків на його адресу у вказаний період не надходило.

У цьому рішенні суд зазначив, що посилання позивача з цього приводу на фото екрану комп`ютера, з якого нібито направлялися такі рахунки, також не доводять зазначених обставин, оскільки в силу положень ч. 1 ст. 77 ГПК України обставини, які відповідно до законодавства повинні бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування. У цьому випадку фото екрану комп`ютера не вважаються належ-

ними доказами обставин, на існуванні яких наполягає позивач [7].

Господарський суд міста Києва під час судового розгляду справи № 910/10995/19 ухвалою суду від 21.11.2019 зобов`язав сторони провести в місці знаходження спільний огляд з фотофіксацією мобільної гідравлічної рампи AUSBAU-SPCL20-2SL; за результатами огляду з фото фіксацією скласти акт огляду та надати його суду до 04.12.19.

У рішенні ж суд дійшов висновку, що системний аналіз характеристик рампи AUSBAU-SPCL20-2SL серійний номер va25 наведених «Керівництві з експлуатації мобільних гідравлічних рамп AUSBAU-PRO» і виявленого представниками сторін в АКТІ, Схемі до Акту і фото таблицях вказує на недотримання виробником технічних параметрів рампи [8].

Господарський суд Одеської області у рішенні від 28.04.2021 у справі № 916/3549/20 зазначив, що наданий позивачем фотозвіт не відповідає визначеним законодавством критеріям належності доказів, оскільки не містить обов`язкових реквізитів електронного доказу ні часу та дати зйомки, ні жодних вказівних знаків, які б надали можливість ідентифікувати адресу місця фіксації [9].

Висновки

Аналізуючи вищевикладені судові рішення, можна дійти висновку, що на цей час існує нагальна проблема на рівні законодавчого закріплення визначення обов'язкових елементів, які необхідні мати фотознімки, у т.ч. й інші електронні докази, для їх використання учасниками спірних правовідносин як достовірних та належних доказів.

При цьому, варто зазначити, що на законодавчому рівні відсутня чітка процедура щодо порядку оформлення, подання та дослідження електронних доказів.

Крім того, враховуючи, що електронний доказ можна легко знищити, питання про те, як правильно та надійно зберегти, а також надати його суду, залишається відкритим.

Література

1. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 № 851-15 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний вебпортал. Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/851-15 – Назва з екрана.

2. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного суду від 12.06.2018 у справі №908/1120/17 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/74671049 – Назва з екрану.

3. Рішення Господарського суду Одеської області від 21.05.2021 у справі № 916/3110/20 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97349635 – Назва з екрану.

4. Рішення Господарського суду Львівської області від 29.12.2020 у справі- № 914/1783/20 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93962475 – Назва з екрану.

5. Рішення Господарського суду міста Києва від 13.01.2020 у справі №910/14987/19 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86853303 – Назва з екрану.

6. Рішення Господарського суду Львівської області від 28.01.2021 у справі- № 914/2001/20 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95103254 – Назва з екрану.

7. Рішення Господарського суду Харківської області від 04.03.2021 у справі № 922/185/21 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95304914 – Назва з екрану.

8. Рішення Господарського суду міста Києва від 20.10.2020 у справі № 910/10995/19 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92526283 – Назва з екрану.

9. Рішення Господарського суду Одеської області від 28.04.2021 у справі № 916/3549/20 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96880087 – Назва з екрану.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню використання учасниками судового процесу фотознімків як електронних доказів у господарському судочинстві України, надано характеристику фотознімкам як виду електронних доказів та здійснено аналіз дослідження судами фотознімків як електронних доказів у господарському судочинстві України. Автор висвітлив основні проблемні моменти, які існують на цей час при використанні учасниками справи фотознімків як доказів у господарському процесі України.

Ключові слова: електронні докази, фотознімки, фото фіксація.

Baranovskaya V.
Ph.D., Associate Professor of the Ministry of Education and Science,
Professor of the Department of Civil Law Disciplines and International Law
Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Vladimir the Great

An extended abstract of a paper on the subject of:

«**Evaluation by courts of photographs as electronic evidence in the economic process**»

Modern society it is impossible to imagine without the informative computer systems.

These systems have ability to keep, to pass and carry digital information.

Taking into account the level of the informative computer systems actual enough there is an institute of electronic proofs.

The amount of electronic data that can come forward as proofs increases with development of society and informative computer systems.

A publication is sanctified to the institute of electronic proofs in economic courts, complex description to the indicated institute is given.

This article examines to the study of the use of photographs as electronic evidence in commercial litigation of Ukraine, characterizes photographs as a type of electronic evidence and analyzes the study of court photographs as electronic evidence in commercial litigation of Ukraine. The author highlights the main problems that currently exist in the use of photographs by participants in the case as evidence in the economic process of Ukraine.

Analyzing the court decisions, it was concluded that there is currently an urgent problem at the level of legislative consolidation of the definition of mandatory elements that are required to have photographs, including and other electronic evidence, for their use by the parties to the disputed legal relationship as reliable and appropriate evidence.

It is noted that at the legislative level there is no clear procedure for the procedure for registration, submission and examination of electronic evidence.

In addition, given that electronic evidence can be easily destroyed, the question of how to safely and securely preserve it and provide it to the court remains open.

Key words: *electronic evidence, photographs, photo fixation.*

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ПРОВЕДЕННЯ ТОРГОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ І НОРМАТИВНА МОДЕЛЬ ОБМЕЖЕННЯ МОНОПОЛІЗМУ В ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

ОЗЕРАНСЬКА Світлана Іванівна - здобувач кафедри господарського та трудового права МАУП

DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.23

Економічна конкуренція є необхідною умовою функціонування здорового ринкового середовища. Ось чому запровадження і захист конкурентних відносин є одним з державних пріоритетів, а ефективне правове забезпечення обмеження монополізму в господарській діяльності – дієвим засобом досягнення цієї мети. Міністерство економіки України готує ІТ-платформу «Державний інформаційно-сервісний портал «Торговельний захист України». У той же час комп'ютеризація будь-яких управлінських процесів буде ефективною лише за умови, коли правові акти, які регламентують (фактично, формалізують) процеси, що підлягають комп'ютеризації, - є досконалими, тобто відповідають певним вимогам. Інакше ефективність комп'ютеризації буде низькою. Сукупність юридичних норм, що складають правове забезпечення обмеження монополізму в господарській діяльності позначаються терміном «нормативна модель обмеження монополізму». Надзвичайно важливими вважаємо авторські пропозиції щодо закріплення в законі про олігархів заходів стосовно відміни рішень, прийнятих на догоду олігарху з наступним покаранням відповідних службовців і самого олігарха.

Ключові слова: економічна конкуренція, здорове ринкове середовище, діджіталізація, захист конкурентних відносин, ефективність правового забезпечення обмеження монополізму, нормативна модель, торговельні розслідування.

Актуальність проблеми

Економічна конкуренція є необхідною умовою функціонування здорового ринкового середовища. Ось чому запровадження і захист конкурентних відносин є одним з державних пріоритетів, а ефективне правове забезпечення обмеження монополізму в господарській діяльності – дієвим засобом досягнення цієї мети.

Як відомо, Міністерство економіки України готує ІТ-платформу «Державний інформаційно-сервісний портал «Торговельний захист України». Ця ІТ-платформа розробляється за підтримки Програми USAID «Конкурентоспроможна економіка України» з метою удосконалення роботи в рамках торговельних розслідувань/переглядів (антидемпінгових, антисубсидиційних, спеціальних). Цей програмний продукт призначений для автоматизації процесу проведення торговельних розслідувань/переглядів у країні та участі у них заінтересованих сторін, спрощення процесу подання та обміну інформацією і матеріалами в рамках торговельних розслідувань, забезпечення публічного доступу до інформації та матеріалів, які стосуються використання інструментів торговельного захисту. Готується інформація про процедурні етапи використання ІТ-платформи в рамках участі в торговельних розслідуваннях.

У той же час комп'ютеризація будь-яких управлінських процесів буде ефективною лише за умови, коли правові акти, які регламентують (фактично, формалізують) проце-

си, що підлягають комп'ютеризації, - є досконалими, тобто відповідають певним вимогам. Інакше ефективність комп'ютеризації буде низькою.

Таким чином, правове забезпечення повинно відповідати певним вимогам до нього. Інакше воно не буде по-справжньому дієвим. Це вимоги повноти і достатності, внутрішньої узгодженості норм, що включаються до правового регулювання відповідних відносин, його ефективність тощо.

Аналіз фактичного стану правового регулювання відносин з обмеження монополізму в господарській діяльності свідчить, що воно не відповідає вищезазначеним вимогам, що і обумовлює актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання правового забезпечення захисту економічної конкуренції, юридичної відповідальності за її порушення, поширення монополістичної діяльності порушувалися в працях таких учених, як: А.Ю. Атаманова, А. Г. Бобкова, С.С.Валітов, Б.В. Деревянко, Г.Д. Джумагельдієва, Р. А. Джабраілов, Д.В. Задихайло, О.Р. Зельдіна, П.С. Матвєєв, В. С. Мілаш, С.А. Паращук, О.П. Подцерковний, К.Ю. Тотьєв, В.А. Устименко, Б.В. Шуба, В.С. Щербина та ін.

Значно менше уваги приділяється питанням ефективності правового забезпечення обмеження монополізму в господарській діяльності, вимогам до цього забезпечення. Ще менше авторів системно підходИть до досліджень нормативної моделі як сукупності правових актів, що регулюють відповідні відносини, вимогам до неї.

Мета статті

Метою статті є започаткування підходу до підвищення якості правового регулювання обмеження монополізму в господарській діяльності, як умови дієвості цього регулювання, можливості діджиталізації цього процесу (обмеження монополізму).

Основні результати дослідження

Зрозуміло, що правове забезпечення повинно відповідати певним вимогам до нього. Інакше воно не буде по-справжньому дієвим. Це вимоги повноти і достатності, узгодженості правового регулювання відповідних відносин, його ефективності тощо.

Аналіз фактичного стану правового регулювання відносин з обмеження монополізму в господарській діяльності свідчить, що воно не відповідає зазначеним вимогам.

Держава проводить курс на діджиталізацію управлінських операцій, в т.ч. діджиталізацію торговельних розслідувань (Постанова КМ №179 від 3 березня 2021 р. «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року»). Особливо актуальною є ця задача у зв'язку з пандемією (COVID-19). Про це прямо сказано у Програмі стимулювання економіки для подолання наслідків COVID-19: «Економічне відновлення». У цій програмі також йдеться про діджіталізацію торговельних розслідувань (див. розділ «Нові соціальні стандарти. Серед населення існує культура поводження в умовах пандемії, перехід до безконтактної економіки»).

Сукупність юридичних норм, що складають правове забезпечення обмеження монополізму в господарській діяльності, ми позначаємо терміном «нормативна модель обмеження монополізму», під якою (моделлю) розуміється сукупність несуперечливих, узгоджених між собою нормативно-правових актів, що регулюють процеси обмеження монополізму, демонополізації економіки, антимонопольного регулювання, контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції; захисту інтересів суб'єктів господарювання, груп суб'єктів господарювання та споживачів від його порушень.

Нормативна модель обмеження монополізму, з точки зору галузевої належності актів, які включаються до її складу – носить комплексний характер. Тобто до складу згаданої моделі відносяться не тільки такі комплексні акти, як закони України «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про захист економічної конкуренції», а й акти адміністративного («Про Антимонопольний комітет України», Кодекс України про адміністративні правопорушення), кримінального (антикорупційного) права тощо.

Правові засади обмеження монополізму, забезпечення захисту економічної конкуренції закладені в таких нормативно-правових актах, як Конституція України, Господарський кодекс та закони України «Про Антимонопольний комітет України», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про захист економічної конкуренції».

Згідно зі статтею 42 Конституції України не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом. Статтею 92 Основного Закону передбачено, що тільки законами України визначаються правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання.

Господарсько-правові засади підтримки та захисту економічної конкуренції, обмеження монополізму в господарській діяльності містяться у Господарському кодексі та вищезазначених законах. Зокрема, у Господарському кодексі України питанням обмеження монополізму присвячені положення ст. ст. 25 -29 глави 3 «Обмеження монополізму та захист суб'єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції». Згідно зі ст. 27 «Обмеження монополізму в економіці» «монопольним визнається домінуюче становище суб'єкта господарювання, яке дає йому можливість самостійно або разом з іншими суб'єктами обмежувати конкуренцію на ринку певного товару (робіт, послуг)» (п. 1). Монопольним є становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку певного товару перевищує розмір, встановлений законом. Монопольним може бути визнано також становище суб'єктів господарювання на ринку товару за наявності інших умов, визначених законом (п. 2, 3). У разі суспільної необхідності та з метою усунення негативного впливу на конкуренцію, сказано у п. 4 цієї статті, органи державної влади здійснюють стосовно сучасних монопольних утворень заходи антимонопольного регулювання відповідно до вимог законодавства та заходи демонополізації економіки, передбачені відповідними державними програмами, за винятком природних монополій. П. 5 ст. 27 органам державної влади та органам місцевого самоврядування забороняється приймати акти або вчиняти дії, спрямовані на економічне посилення наявних суб'єктів господарювання-монополістів та утворення без достатніх підстав нових монопольних утворень, а також приймати рішення про тільки централізований розподіл товарів.

Згідно зі ст. 29 «Зловживання монопольним становищем на ринку» таким зловживанням вважаються: «нав'язування таких умов договору, які ставлять контрагентів у нерівне становище, або додаткових умов, що не стосуються предмета договору, включаючи нав'язування товару, не потрібного контрагенту; обмеження або припинення виробництва, а також вилучення товарів з обороту з метою створення або підтримки дефіциту на ринку чи встановлення монопольних цін; інші дії, вчинені з метою створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) суб'єктів господарювання; встановлення монопольно високих або дискримінаційних цін (тарифів) на свої товари, що призводить до порушення прав споживачів або обмежує права окремих споживачів; встановлення монопольно низьких цін (тарифів) на свої товари, що призводить до обмеження конкуренції.

Закон України «Про захист економічної конкуренції» визначає економічну конкуренцію як змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку. конкуренція виступає фундаментальним елементом ринку, завдяки якому досягається збалансованість між попитом і пропозицією. Суб'єкти господарювання, органи влади, органи місцевого самоврядування, а також органи адміністративно-господарського управління та контролю зобов'язані сприяти розвитку конкуренції та не вчиняти будь-яких неправомірних дій, які можуть мати негативний вплив на конкуренцію.

Визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання має

здійснюватися згідно з відповідною методикою, затвердженою розпорядженням Антимонопольного комітету України від 5 березня 2002 р. [1].

Щодо суперечливості у правовому регулюванні торговельних розслідувань. У юридичній спільноті загострилася суперечність між доцільністю підтримки національного виробника і захистом конкуренції. Великий бізнес зацікавлений у захисті від недобросовісного імпорту, середній бізнес хоче мати можливість купувати дешевший імпортний товар. Тому торгово-обмежувальні розслідування практично завжди конфліктують із цілями конкурентної політики. Мета антидемпінгових мит і квот – обмежити доступ імпортної продукції на ринок під приводом боротьби з дешевим імпортом. Водночас здешевлення продукції для споживачів і нульові бар'єри для входу на ринок є метою конкурентної політики будь-якої держави. Питання узгодження відповідних правових актів стає дедалі актуальнішим. В останні роки почастішали випадки, коли Антимонопольний комітет України, що має право голосу щодо впровадження обмежувальних заходів, не підтримує пропозиції Мінекономіки про їх впровадження [2].

Стосовно повноти правового регулювання. Правове забезпечення обмеження монополізму в господарській діяльності спрямоване, як правило, не проти монополістів, а проти монопольного захоплення ними ринку (товару, послуг). Це забезпечення повинно вирішувати проблеми монопольної змови, монополії цін, проблеми поглинання монополістами слабших конкурентів. Однак незрівнянно більшу загрозу національній безпеці створюють олігархи. Закон «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаних з надмірним впливом осіб, які мають значну економічну або політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» мав би вирішувати відповідну проблему - проблему подолання олігархічної суті держави Україна. Закон про олігархів повинен підсилювати їх відповідальність, оскільки вони мають незрівнянно більше можливостей для підкупу влади, здійснення інших вищезазначених небезпечних діянь.

Суспільна небезпечність олігархів щодо підкупу зростає пропорційно росту згаданих можливостей, загрожуючи національній безпеці. Це і мають віддзеркалювати санкції за відповідні дії олігарха. Отже, закон про олігархів мав би адекватно посилювати юридичну відповідальність за підкуп, розширювати перелік суспільно небезпечних діянь олігархату, які повинні підлягати покаранню. Крім того, закон мав би суттєво підвищувати відповідальність продажних можновладців, чиновників, які діють в інтересах олігарха. До таких діянь слід віднести лобіювання законопроєктів, нецільове спрямування, використання, розкрадання коштів держбюджету, забезпечення призначення своїх ставлеників і т.д. і т.п.

Як уже зазначалось, Міністерство економіки України, з метою удосконалення роботи в рамках торговельних розслідувань/переглядів (антидемпінгових, антисубсидиційних, спеціальних), розробляє ІТ-платформу «Державний інформаційно-сервісний портал «Торговельний захист України».

Закон про олігархів не тільки містить їх ознаки, але й визначає порядок, алгоритм визнання осіб такими. Чим більш деталізовано будуть виписані відповідні параметри, дії, тим відповідні процеси будуть більш формалізованими. А отже, і такими, які може виконати комп'ютер, без участі людини. Відомо, що зменшення питомої ваги людського фактору сприятиме підвищенню об'єктивності процесу, його незалежності від суб'єктивізму, властивому людині.

Надзвичайно важливими вважаємо авторські пропозиції щодо закріплення в законі про олігархів заходів стосовно відміни рішень, прийнятих на догоду олігарху з наступним покаранням відповідних службовців і самого олігарха. Оскільки жодна чинна влада не захоче приймати (підписувати) такий закон, то тому його прийняття доцільно було б перенести до умов укладання суспільного договору – передвиборних умов для кандидата у президенти. Такі умови повинні стати обов'язковими для обраної особи. А їх невиконання повинно призводити до автоматичного відсторонення обранця і до призначення наступних виборів.

Викладене стосується достатності, повноти нормативної моделі обмеження монополізму в господарській діяльності.

Висновки

Перехід до конкурентних засад в економіці, забезпечення становлення і функціонування здорового ринкового середовища, запровадження і захист конкурентних відносин - є одним з державних пріоритетів. Доцільно системно підходити до правового забезпечення обмеження монополізму, виділяючи нормативну модель і організаційно-правові засоби її реалізації. Крім того- (і це також важливо), правове забезпечення обмеження монополізму має бути систематизованим, достатнім та внутрішньо узгодженим.

Література

1. Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання, затв. розпорядженням Антимонопольного комітету України від 5 березня 2002 р. No 49-р. Офіційний вісник України. 2002. No 14

2. Шершун С., Лахно С. Конкуренція і торговельні розслідування: хто переможе // Юридична газета/ https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/konkurenc

Reference

1. Metodyka vyznachennya monopol′noho (dominuyuchoho) stanovyshcha sub″yektiv hospodaryuvannya, zatv. rozporyadzhennyam Antymonopol′noho komitetu Ukrayiny vid 5 bereznya 2002 r. No 49-r. Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny. 2002. No 14

2. Shershun S., Lakhno S. Konkurentsiya i torhovel′ni rozsliduvannya: khto peremozhe // Yurydychna hazeta/ https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/konkurenc

Ozeranska Svitlana Ivanivna,
applicant of the Department of Economic and Labor Law MAUP

DIGITALIZATION OF TRADE INVESTIGATIONS AND NORMATIVE MODEL OF MONOPOLISM RESTRICTION IN ECONOMIC ACTIVITY

Economic competition is a necessary condition for a healthy market environment. That is why the introduction and protection of competitive relations is one of the state priorities, and effective legal support to limit monopolies in economic activity - an effective means of achieving this goal. The Ministry of Economy of Ukraine is preparing an IT platform for the State Information and Service Portal "Trade Protection of Ukraine". At the same time, the computerization of any management process will be effective only if the legal acts that regulate (actually, formalize) the processes to be computerized - are perfect, that is, meet certain requirements. Otherwise, the efficiency of computerization will be low.

Legal support must meet certain requirements. Otherwise it will not be truly effective. These are the requirements of completeness and sufficiency, internal coherence of the norms included in the legal regulation of the relevant relations, its effectiveness, and so on. The state pursues a course of digitalization of management operations, including digitalization of trade investigations. This problem is especially relevant in the context of the pandemic (COVID-19). The set of legal norms that make up the legal provision of restriction of monopoly in economic activity is denoted by the term "normative model of restriction of monopoly". We consider extremely important the author's proposals to enshrine in the law on oligarchs measures to overturn decisions taken in favor of the oligarch, followed by the punishment of the relevant officials and the oligarch himself. Since no current government wants to adopt (sign) such a law, it would be appropriate to postpone its adoption to the conditions of concluding a social contract - pre-election conditions for a presidential candidate. Such conditions should become mandatory for the selected person. And their non-fulfillment should lead to the automatic removal of the elected candidate and to the appointment of the next elections.

Key words: economic competition, healthy market environment, digitalization, protection of competitive relations, efficiency of legal support for restriction of monopoly, normative model, trade investigations.

ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА З ПИТАНЬ ПРАВА ЯК ДЖЕРЕЛО ОТРИМАННЯ АДВОКАТОМ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ЗМІСТ НОРМ ІНОЗЕМНОГО ПРАВА

ЩЕГЛАКОВ Іван Едуардович - студент міжнародно-правового факультету 1 курсу магістратури, 1 групи Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

УДК 347.948.3
DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.24

Е статті проаналізовано висновок експерта з питань права як один із способів отримання адвокатом інформації про зміст норм іноземного права. Наголошено на тому, що хоча учасники справи не зобов'язані доводити суду зміст норм іноземного права, активна позиція адвоката в цьому випадку сприяє якнайкращому захисту прав та інтересів клієнта та надає більше шансів отримати позитивне рішення.

Висновок експерта з питань права – новела цивільного процесуального законодавства, яка слугує, е тому числі, джерелом інформації про зміст норм іноземного права. У статті було визначено, що використання наукових висновків широко використовується в судовому процесі Німеччини і дозволяє суду дізнатися інформацію про іноземне законодавства.

Авторb наголошу.пт на тому, що правове регулювання інституту «правової експертизи» має низку недоліків. У статті проаналізовано думки науковців та судову практику, які свідчать про те, що наразі існують такі проблеми? як неврегульованість порядку отримання висновку експерта з питань права, відсутність чітких критеріїв до експерта з питань права, дискусійність критеріїв, які ставляться до експерта, неврегульованість значення висновку експерта з питань права в цивільному процесі.

Автори пропонують внести зміни до чинного законодавства, які визначають, що висновок експерта з питань права може бути отриманий на замовлення учасника справи в науково-дослідних інститутах, університетах, інших науково-дослідних установах будь-якої форми власності. Також пропонується використовувати об'єктивні критерії (такі як індекс цитувань, наявність наукових звань, відзнак та нагород) для визначення «визнаності» експерта з питань права. У статті запропоновано визначити в законі перелік випадків (неправильність висновку, суперечність висновку та невідповідність експерта критеріям), е яких суд має право не брати до уваги висновок експерта з питань права.

У статті наголошується на тому, що висновок експерта з питань права може бути ефективним інструментом для з'ясування норм іноземного права виключно після відповідних законодавчих змін.

Ключові слова: експертиза, експерт з питань права, іноземне право, адвокат.

Постановка проблеми

Процеси глобалізації, розвиток іноземного співробітництва, міграція призводять до того, що іноземні суб'єкти (як фізичні, так і юридичні особи) стають учасниками правовідносин в Україні, що зумовлює розгляд в судах, зокрема, судах цивільної юрисдикції справ з іноземним елементом. У процесі розгляду таких справ нерідко виникає необхідність вивчення, з'ясування та аналізу змісту норм іноземного права.

У зв'язку з цим, адвокат як одна з ключових фігур цивільного процесу задля доведення переконливості своєї позиції та ефективного представництва прав та інтересів

клієнта повинен з'ясовувати зміст іноземного права.

У процесі отримання інформації про зміст норм права інших держав адвокат може стикнутися з низкою проблем (складність перекладу, визначення компетентного органу, який може надати висновок щодо іноземного права, відсутність інформації у відкритих джерелах тощо), у зв'язку з чим законодавцем було впроваджено інститут експертизи з питань права, який, є тому числі, покликаний вирішити питання щодо з'ясування судом та учасниками справи змісту норм іноземного права.

Водночас, цей правовий інститут не має достатнього правового регулювання, а практика його застосування є доволі суперечливою, у зв'язку з чим це питання потребує детального вивчення та аналізу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Проблемні питання та способи отримання адвокатом інформації про зміст норм іноземного права були предметом дослідження таких вчених, як: Філіп'єв А. [1], Антонюк С., Заяць О., Скриньковський Р. [2], Погорецька Н. [5] та інші, наукові доробки яких є важливим теоретичним підґрунтям для розуміння механізму отримання адвокатом у цивільному процесі відомостей про зміст правових норм інших держав.

Зокрема, Філіп'єв А.О. посилається на те, що, на відміну від англосаксонської системи, зміст норм іноземного права не входить до предмету доказування, адвокату для надання правової допомоги не проста можна, а необхідно займати активну позицію та самостійно з'ясовувати та доводити до відома суду інформацію про зміст норм іноземного права [1].

У своїх наукових працях Філіп'єв А. [1], Антонюк С., Заяць О., Скриньковський Р. [2] переважно виокремлюють такі способи отримання інформації про зміст норм іноземного права, як безпосереднє ознайомлення, афідевіт, отримання висновків від Міністерства юстиції України та Міністерства закордонних справ України. Погорецька Н. також наголошує на необхідності створення в Україні координаційного центру при Міністерстві юстиції, метою якого було б надання висновків про зміст іноземного законодавства.

У той же час, говорячи про способи отримання адвокатом інформації про зміст іноземного права, у науковій доктрині небагато уваги приділено такому новому інституту судового процесу як експертиза з питань права, яка також може бути дієвим способом отримання адвокатом інформації про зміст іноземного права.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Визначення властивостей висновку експерта з питань права як джерела отримання адвокатом інформації про зміст норм іноземного права під час представництва клієнта в цивільному процесі, надання пропозицій щодо удосконалення правового регулювання інституту експертизи з питань права в цивільному процесі.

Виклад основного матеріалу

Чинне цивільне процесуальне законодавство не зобов'язує сторони та їх представників (адвокатів) надавати документи та інформацію щодо змісту норм іноземного права, залишаючи з'ясування цієї інформації прерогативою суду, оскільки відповідно до давньоримського принципу права «jura novit curia» (суд знає закони) саме суд обирає, які норми права слід застосовувати для вирішення конкретного спору. Мабуть, безперечним буде твердження, що саме суд як центральний суб'єкт цивільного процесу повинен знати правові норми та те, як їх застосовувати. Однак, у цьому контексті постає запитання: Чи повинен суд знати зміст законодавства іншої держави? Це питання, напевно, є риторичним з огляду на те, що правові відносини є настільки різноманітними, що неможливо передбачити всі можливі правові ситуації, як і неможливо вивчити законодавство всіх інших країн.

У зв'язку з цим, у справах, які потребують дослідження та встановлення змісту норм іноземного права, доречною б була допомога кожної зі сторін суду в отриманні інформації про іноземне законодавство, оскільки саме сторони, маючи матеріаль-

но-правову та процесуальну зацікавленість, повинні прагнути як повного та всебічного встановлення обставин справи, так і правильного застосування правових норм до їх юридичного спору.

Закон України «Про міжнародне приватне право» у ч.3 ст.8 надає учасникам справи право подавати документи, що підтверджують зміст норм права іноземної держави, та сприяти суду в з'ясуванні такого змісту [3].

Філіп'єв А. О. з приводу цього зазначає, що активна позиція сторін (а отже і адвокатів) у з'ясуванні дійсного змісту норм права іноземної держави є не просто бажаною, а й необхідною [1]. С.Коні зазначає, що проактивна поведінка – це пошук варіантів для поліпшення поточної ситуації та ефективніших способів вирішення таких ситуацій на майбутнє [4]. Таким чином, саме активна позиція може сприяти якнайкращому та якнайшвидшому вирішенню спірної ситуації.

З нашої точки зору, неможливо не погодитись з твердженням Філіп'єва А.О. з огляду на те, що проактивна позиція адвоката сприяє більш ефективному наданню правової допомоги, а отже, надає стороні більше шансів отримати позитивне рішення на її користь.

Антонюк С., Заяць О., Скриньковський Р. зазначають про те, що залучення експертних висновків є одним зі способів отримання інформації про зміст іноземного права, основними перевагами якого є високий рівень достовірності, комплексність та системність [2].

Експертні висновки правових фахівців є доволі розповсюдженим способом з'ясування норм іноземного законодавства в правозастосовній практиці інших країн. Так, наприклад, у Німеччині суд у разі необхідності отримання інформації про зміст іноземного права може звернутися до професорів – спеціалістів з міжнародного приватного права та порівняльного правознавства, які працюють у спеціалізованих інститутах, а у випадку якщо експерт-учений не в змозі встановити зміст іноземного права, то суд Німеччини зобов'язаний призначити іноземного експерта [5].

У 2017 році і український законодавець вирішив передбачити можливість застосування в цивільному процесі висновку експерта з питань права, а в 2018 році відповідні зміни набрали чинності.

На сьогодні час положення ч.1 ст.114 ЦПК України дозволяють учасникам справи подавати до суду висновок експерта у галузі права щодо змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі [6].

Однак, нормативне регулювання цього інституту здійснено не на найвищому рівні, про що вже неодноразово наголошувалося науковцями.

Так, Бутирська І. наголошує на тому, що законодавцем закладено суперечність у завданнях та правовому статусі експерта з питань права, який окреслений нечітко і є «недоврегульованим» [7]. Штефан А. також дійшла схожих висновків та зазначила, що ЦПК потребує вдосконалення в частині правового регулювання висновків експертів з питань права в цивільному процесі [8].

На нашу думку, основні проблеми, які виникають під час використання висновку експерта з питань права в процесі правозастосування в контексті отримання інформації про зміст норм іноземного права, можна виділити в три основні групи, які будуть висвітлені ниже:

1. Неврегульованість порядку отримання висновку експерта з питань права.

Положення ст. 114 ЦПК України передбачають, що висновок з питань права може бути поданий учасниками справи. Водночас, законодавство не містить будь-якого порядку отримання самим учасником справи (його адвокатом) такого висновку.

Для порівняння можна проаналізувати порядок призначення та проведення звичайної експертизи. Так, Закон України «Про судову експертизу» у ст. 7^1 визначає декілька підстав для проведення судової експертизи, а саме наявність відповідного судового рішення, рішення органу досудового розслідування або договору з експертом чи експертною установою [9].

Таким чином, у разі необхідності проведення дослідження, яке потребує спеціальних знань, адвокат в інтересах клієнта

або від власного імені може укласти договір з експертом чи експертною установою для проведення експертизи.

Отже, при проведенні звичайної експертизи, адвокату необхідно укласти договір з відповідним експертом, який має необхідну освіту, кваліфікацію та сертифікат експерта. Експерт також попереджається про кримінальну відповідальність.

Коротка Н. О. зазначає про те, що Закон України «Про судову експертизу» не містить конкретизації вимог до особи експерта з питань права, які не визначає її жодний інший нормативно-правовий акт [10].

Вважаємо за доцільне не лише підтримати, а й доповнити думку Короткої Н.О. з приводу того, що Закон України «Про судову експертизу» не лише не визначає вимог до особи експерта з питань права, а взагалі не поширюється на правовідносини з приводу призначення та проведення так званої «правової експертизи». Наведене зумовлює ситуацію правового вакууму, за якої залишаються невирішеними питання порядку проведення експертизи з питань права та переліку установ, якими може проводитися така експертиза та на підставі яких документів.

Неможливим є також отримання висновку експерта з питань права шляхом направлення адвокатського запиту, оскільки Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» забороняє використовувати адвокатський запит для надання консультацій і роз'яснень положень законодавства.

У зв'язку з цим, залишається незрозумілим, яким чином адвокат має залучити експерта з питань права та на якій підставі експерт повинен зробити висновок.

2. Відсутність чітких критеріїв, яким повинен відповідати експерт з питань права.

У ст. 73 ЦПК України міститься положення про те, що експертом з питань права може бути особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права.

Щодо критерію наявності наукового ступеня, то в цілому, в науковій спільноті склалася єдина думка щодо документів, які можуть його підтвердити. Озерський І. вказує на те, що наявність наукового ступеня повинна підтверджуватися відповідним дипломом кандидата наук, доктора філософії або доктора наук [11]. Майже аналогічної думки притримується і Старченко О., зазнаючи, що саме диплом про присвоєння наукового ступеня підтверджує те, що особа в установленому законом порядку захистила наукову роботу у формі публічного захисту [12].

Ми цілком погоджуємося з такими думками науковців, оскільки вони узгоджуються з приписами Закону України «Про вищу освіту», оскільки саме третій рівень вищої освіти (освітньо-науковий) передбачає наявність в особи відповідних знань та умінь, достатніх для вирішення комплексним проблем у галузі професійної діяльності та проведення власних наукових досліджень, результати яких можуть мати наукову цінність, а також бути корисними як для правової теорії, так і для правозастосування.

На жаль, критерій «визнаності як фахівця» не є таким же зрозумілим, як критерій «наявності наукового ступеня» і викликає дискусії в наукових колах.

Так, наприклад, Круковес В. зазначає: «Правова конструкція «визнаний фахівець у галузі права» є дискусійною, оскільки має оціночний характер, а тому на практиці виникнуть проблеми із пошуком таких «визнаних фахівців» у галузі права» [13]. Старченко О. вказує на те, що законодавцем не передбачено чітких критеріїв встановлення рівня визнання експерта в галузі права [12]. Схожу думку також висловлюють також Кармаза О. та Кушерець Д. [14].

Про дискусійність категорії «визнаний фахівець» свідчить і судова практика.

Так, наприклад, Жовтневий районний суд м. Дніпропетровська в рішенні від 01.04.2021р. в справі № 201/11390/17 зазначає: «Поняття «визнаний» є оціночним, а все що є оціночним на практиці призводить, як правило, до різночитання та плутанини» [15].

Окружний адміністративний суд м. Києва в рішенні від 15.03.2019р. в справі №826/14930/18 зазначив: «Що стосується питання «визнаності» ОСОБА_4 як фахівця у сфері правоохоронної діяльності, то законодавством не визначено критерії, наявність яких зумовлює віднесення особи до визнаних фахівців у цій сфері. За таких обставин суд приходить до висновку про те, що такі

критерії не можуть бути абсолютними і залежать від багатьох чинників, у тому числі й від визнання тим чи іншим колом осіб» [16].

Таким чином, питання, кого саме слід вважати «визнаним фахівцем у галузі права» залишається без відповіді, що, у свою чергу, призводить до правової невизначеності. Адвокату для того, аби отримати висновок експерта з питань права, який стосується змісту норм іноземного права, необхідно визначити особу, яка буде зможе скласти такий висновок та відповідає необхідним законодавчим критеріям. Водночас, за відсутності єдиного підходу до розуміння критерію «визнаності» адвокат опиняється в ситуації, за якої він не має жодних гарантій, що залучений ним висновок експерта дійсно буде прийнятий судом як висновок визнаного правового фахівця.

Більше того, вищенаведена правова проблема призведе до того, що факт «визнаності» чи «невизнаності» фахівця фактично перейде до предмету доказування в справі, і адвокат, який долучає до матеріалів висновок експерта з питань права повинен буде доводити (без будь-яких об'єктивних критеріїв такого доведення) «визнаність» фахівця, що склав такий висновок.

Така ситуація лише буде ускладнювати процес з'ясування норм іноземного права і суперечить меті, задля якої було впроваджено інститут правової експертизи.

3. Неврегульованість значення висновку експерта з питань права в цивільному процесі.

Наразі чинний ЦПК України встановлює, що висновок експерта не є доказом, має допоміжне значення, а для суду не має обов'язкового характеру.

Фактично, такі положення ЦПК України створюють ситуацію правової невизначеності, за якої суд наділений занадто широкою дискрецією через відсутність будь-яких об'єктивних критеріїв для взяття до уваги чи відхилення висновку експерта в галузі права.

Це підтверджується і судовою практикою. Так, наприклад, Сєвєродонецький міський суд Луганської області в рішенні від 25.07.2018р. в справі №428/5142/18 майже не навів ніяких обґрунтувань того, чому науково-правовий висновок не може бути взятий судом до уваги як висновок експерта в галузі права [17].

У Постанові від 30.10.2018р. у справі № 826/6667/16 Верховний Суд зазначив, що врахування висновку експерта з питань права є правом, а не обов'язком суду [18].

Окрім того, законодавча конструкція щодо можливості врахування висновку експерта з питань права фактично сформульована таким чином, що суду значно простіше відмовити у залученні експерта з питань права, аніж обґрунтовувати необхідність врахування його висновку. Із ч.2 ст.115 ЦПК України випливає, що суд (у випадку якщо він посилається на висновок експерта з питань права) повинен його проаналізувати та зробити власні висновки. Водночас, для того, аби залишити висновок експерта з питань права поза увагою суду, достатньо лише послатися на те, що його врахування є правом суду, а не його обов'язком.

Таким чином, на сьогодні ЦПК України не містить жодних критеріїв, які б визначали, за яких умов висновок експерта з питань права, що відповідає вимогам закону, може братися судом до уваги, а за яких – ні.

Цією ситуацією правової невизначеності нівелюється сам інститут експертизи в галузі права, яка могла і повинна була бути ефективним способом з'ясування змісту норм іноземного права не лише учасниками справи, а й судом. Правові норми, які стосуються висновку експерта з питань права сконструйовані таким чином, що перед судом замість дослідження та з'ясування змісту іноземного права, окремим питанням буде поставати допустимість чи недопустимість висновку (який навіть не є доказом у справі).

У зв'язку з вищенаведеним, ми пропонуємо наступне вирішення правових проблем, пов'язаних з використанням висновку експерта з питань права в судовому процесі.

По-перше, законодавцю слід передбачити чітку процедуру отримання висновку експерта з питань права. У цьому контексті пропонується доповнити ч. 3 ст. 114 ЦПК України положеннями наступного змісту: «Висновок експерта з питань права може бути отриманий на замовлення учасника

справи в науково-дослідних інститутах, університетах, інших науково-дослідних установах будь-якої форми власності. На висновок експерта з питань права поширюються вимоги, встановлені частинами 6-8 статті 102 ЦПК України».

По-друге, вкрай доцільним вбачається впровадження об'єктивних критеріїв до експерта з питань права.

На нашу думку, у ЦПК України варто передбачити, що експерт з питань права може мати не будь-який науковий ступінь, а саме ступінь за відповідною правовою спеціалізацією (міжнародне приватне право, цивільне право тощо). Це зумовлюється тим, що особа, яка готує правовий висновок, повинна бути спеціалістом у відповідній галузі права, розуміти механізм правового регулювання та застосування відповідних норм, адже не може, наприклад, спеціаліст у кримінальному праві надавати висновок щодо того, як застосується торговельне право іншої країни.

Більше того, доопрацювання потребує і критерій «визнаності» фахівця в галузі права. У цьому контексті ми погоджуємося з думкою Шумило М., який зазначає, що в науковому світі експертом-науковцем може виступати тільки практикуючий, активний науковець, який щоденно кропіткою працею привносить у світ нові знання. Шумило М. також зазначає, що одним з критерієм визнаності експерта з питань права може виступати індекс Гірша, який вказує на частоту цитувань та посилань на відповідного науковця. Наразі індекс Гірша – це єдиний об'єктивний критерій, який може свідчити про визнаність експерта з питань права [19].

Схожу позицію висловив і Щербаковський М., який наголошує на тому, більш точним показником визначеності терміна «визнаний фахівець» є індекс цитування наукових робіт останнього, наприклад, h-index, Index Copernicus Value та інші індекси [20].

Доповнюючи та продовжуючи думку цих науковців, зауважимо, що для підтвердженням «визнаності» експерта з питань права можна також брати до уваги наявність у нього звання члена-кореспондента чи академіка відповідної академії наук, наявність звання «заслуженого професора», «заслуженого юриста» тощо, державних та інших нагород і відзнак.

По-третє, ми пропонуємо обмеження судової дискреції в питанні невзяття судом до уваги висновку експерта з питань права. У цьому контексті доречним би було також запровадження обов'язковості наведення суддею мотивів неприйняття висновку експерта з питань права.

Ми пропонуємо доповнити ч.1 ст.115 ЦПК України реченням наступного змісту: «Суд може не брати до уваги висновок експерта у галузі права тільки у випадку невідповідності експерта у галузі права, критеріям, встановленим частиною 1 статті 73 ЦПК України, неправильності висновку або його суперечливості дійсному змісту норм іноземного права».

Лише за умови впровадження вищезазначених додаткових вимог та критеріїв як до самого експерта з питань права, так і до його висновку, висновок експерта з питань права може стати ефективним способом отримання адвокатом інформації про зміст норм іноземного права.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку

Висновок експерта з питань права є тим інструментом, який дозволяє як адвокату, так і суду з'ясовувати та досліджувати зміст норм іноземного права. На жаль, цей правовий інститут має низку прогалин і неточностей у його правовому регулюванні, які стосуються порядку отримання висновку експерта з питань права, критеріїв, що ставляться до самого експерта, та критеріїв оцінки висновку експерта з питань права судом.

Ці недоліки можуть бути усунуті шляхом впровадження більш чітких та конкретних вимог та критеріїв як до самого експерту з питань права, так і до суду, який повинен буде наводити чіткі мотиви відхилення висновку правової експертизи.

У такому випадку висновок експерта з питань права зможе стати ефективним способом отримання адвокатом інформації про зміст норм іноземного права під час представництва інтересів клієнта в цивільному процесі, і буде сприяти більш правильному, всебічному і повному вирішенню справи,

яка потребує застосування права інших країн.

У перспективі також планується більш детально вивчити досвід зарубіжних країн щодо використання в їх судових системах правових висновків для з'ясування змісту іноземного права та на основі цього зробити відповідні пропозиції для України.

Література

1. Філіп'єв А. О. Проблеми отримання адвокатом інформації про зміст норм іноземного права під час представництва інтересів клієнта в цивільному судочинстві. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2010. Вип. №1. с.1-8.

2. Антонюк С., Заяць О., Скриньковський Р. та ін. Проблеми отримання адвокатом правової інформації про зміст норм іноземного права під час представництва інтересів клієнта у цивільному судочинстві України. *Traektoriâ Nauki = Path of Science*. 2019. Vol. 5. No 10, c.5001-5010.

3. Про міжнародне приватне право. Закон України № 2709-IV від 23.06.2005. Дата оновлення: 06.10.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15 (дата звернення: 03.12.2021).

4. «The 7 Habits of Highly Effective People» by Stephen R. Covey, Free Press, New York, 2004

5. Погорецька Н. В. Встановлення змісту норм іноземного права. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. № 93, с. 107–111

6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV . Дата оновлення: 05.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 03.12.2021).

7. Бутирська І.А. Правовий статус експерта з питань права у господарському процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Серія Право. Випуск 48. Том 1. С. 108–111.

8. Штефан А. Висновок експерта у цивільному судочинстві. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2018. №2. С. 16–28

9. Про судову експертизу. Закон України № 4038-XII від 25.02.1994. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (дата звернення: 03.12.2021).

10. Коротка Н. О. Цивільно-правовий статус експерта з питань права та його висновок у галузі права як засіб доказування у цивільному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2018. Випуск 53. Том 1. С. 97–100

11. Озерський І. В. Експертиза в галузі права як нова форма застосування спеціальних знань юридичного психолога. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. №5. С. 313-316

12. Старченко О. Проблемні питання процесуального статусу експерта з питань права. *Підприємство, господарство і право : науково-практичний юридичний журнал*. 2019. № 8. С. 26-29

13. Круковес В. В. Правовий статус експерта з питань права в цивільному судочинстві України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. №2. с. 122-126.

14. Кармаза О., Кушерець Д. Експерт з питань права в судовому процесі: новели законодавства України. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 10. С. 32–36

15. Рішення Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 01.04.2021 в справі № 201/11390/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96169291 (дата звернення: 03.12.2021).

16. Рішення Окружного адміністративного суду м.Києва в Рішенні від 15.03.2019 в справі №826/14930/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80534786 (дата звернення: 03.12.2021).

17. Рішення Сєвєродонецького міського суду Луганської області від 25.07.2018 в справі №428/5142/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/75489784 (дата звернення: 03.12.2021).

18. Постанова Верховного Суду від 30.10.2018 у справі №826/6667/16. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77508548 (дата звернення: 03.12.2021).

19. Шумило М. Експерт з питань права: новела процесуальних кодексів, що потребує обгранкування судовою практикою. *Судово-юридична газета*. 2019. URL: https://sud.ua/ru/news/blog/133600-ekspert-z-

pitan-prava-novela-protsesualnikh-kodeksiv-scho-potrebuye-ogranki-sudovoyu-praktikoyu (дата звернення: 03.12.2021).

20. Щербаковськиий М. Г. Фахівець з питань права: експерт чи консультант?. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 листоп. 2018 р.)*. Київ, 2018. С. 479-482.

REFERENCES

1. Filipiev A. O. Problemy otrymannia advokatom informatsii pro zmist norm inozemnoho prava pid chas predstavnytstva interesiv kliienta v tsyvilnomu sudochynstvi. Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Pravo». 2010. Vyp. №1. s.1-8.

2. Antoniuk S., Zaiats O., Skrynkovskyi R. ta in. Problemy otrymannia advokatom pravovoi informatsii pro zmist norm inozemnoho prava pid chas predstavnytstva interesiv kliienta u tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy. Traektoriâ Nauki = Path of Science. 2019. Vol. 5.- No 10, s.5001-5010.

3. Pro mizhnarodne pryvatne pravo. Zakon Ukrainy № 2709-IV vid 23.06.2005. Data onovlennia: 06.10.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15 (data zvernennia: 03.12.2021).

4. «The 7 Habits of Highly Effective People» by Stephen R. Covey, Free Press, New York, 2004

5. Pohoretska N. V. Vstanovlennia zmistu norm inozemnoho prava. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky. 2012. Vyp.- № 93, s. 107–111

6. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 18.03.2004 № 1618-IV . Data onovlennia: 05.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (data zvernennia: 03.12.2021).

7. Butyrska I.A. Pravovyi status eksperta z pytan prava u hospodarskomu protsesi. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. 2018. Seriia Pravo. Vypusk 48. Tom 1. S. 108−111.

8. Shtefan A. Vysnovok eksperta u tsyvilnomu sudochynstvi. Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti. 2018. №2. S. 16−28

9. Pro sudovu ekspertyzu. Zakon Ukrainy № 4038-XII vid 25.02.1994. Data onovlennia: 01.01.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (data zvernennia: 03.12.2021).

10. Korotka N. O. Tsyvilno-pravovyi status eksperta z pytan prava ta yoho vysnovok u haluzi prava yak zasib dokazuvannia u tsyvilnomu protsesi. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo. 2018. Vypusk 53. Tom 1. S. 97–100

11. Ozerskyi I. V. Ekspertyza v haluzi prava yak nova forma zastosuvannia spetsialnykh znan yurydychnoho psykholoha. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. 2019. №5.- S. 313-316

12. Starchenko O. Problemni pytannia protsesualnoho statusu eksperta z pytan prava. Pidpryiemstvo, hospodarstvo i pravo : naukovo-praktychnyi yurydychnyi zhurnal. 2019.- № 8. S. 26-29

13. Krukoves V. V. Pravovyi status eksperta z pytan prava v tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy. Aktualni problemy pravoznavstva. 2019. Vyp. №2. s. 122-126.

14. Karmaza O., Kusherets D. Ekspert z pytan prava v sudovomu protsesi: novely zakonodavstva Ukrainy. Pidpryiemstvo, hospodarstvo i pravo. 2017. № 10. S. 32−36

15. Rishennia Zhovtnevoho raionnoho sudu m. Dnipropetrovska vid 01.04.2021 v spravi № 201/11390/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96169291 (data zvernennia: 03.12.2021).

16. Rishennia Okruzhnoho administratyvnoho sudu m.Kyieva v Rishenni vid 15.03.2019 v spravi №826/14930/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80534786 (data zvernennia: 03.12.2021).

17. Rishennia Sievierodonetskoho miskoho sudu Luhanskoi oblasti vid 25.07.2018 v spravi №428/5142/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/75489784 (data zvernennia: 03.12.2021).

18. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 30.10.2018 u spravi №826/6667/16. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77508548 (data zvernennia: 03.12.2021).

19. Shumylo M. Ekspert z pytan prava: novela protsesualnykh kodeksiv, shcho potrebuie obhrankuvannia sudovoiu praktykoiu. Sudovo-yurydychna hazeta. 2019. URL: https://sud.ua/ru/news/blog/133600-ekspert-z-pitan-

prava-novela-protsesualnikh-kodeksiv-schopotrebuye-ogranki-sudovoyu-praktikoyu (data zvernennia: 03.12.2021).

20. Shcherbakovskyyi M. H. Fakhivets z pytan prava: ekspert chy konsultant?. Aktualni problemy kryminalistyky ta sudovoi ekspertolohii : materialy mizhvidom. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 22 lystop. 2018 r.). Kyiv, 2018. S. 479-482.

Shchehlakov Ivan
5th year student of International law faculty of Yaroslav Mudryi National Law University
shived1@ukr.net

REPORT OF THE EXPERT ON LAW AS A SOURCE OF OBTAINING INFORMATION ABOUT THE CONTENT OF FOREIGN LAW BY AN ATTORNEY

A report of the expert on law as one of the ways in which attorney receives information about the content of foreign law was analysed in the article. It was noted that although the participants in the case are not obliged to prove to the court the content of foreign law, the active position of the lawyer in this case contributes to the better protection of the rights and interests of his client and provides a better chance to get a positive decision.

The report of the expert on law is a novelty of civil procedural law, which, among other things, serves as a source of information on the content of foreign law. The article determined that the use of reports of the experts on law was widely used in German litigation and allowed the court to learn about foreign law.

The authors note that the legal regulation of the institution of "legal expertise" has a number of shortcomings. The opinions of scientists and judicial practice, showing that there are now such problems as the unresolved procedure for obtaining the report of an expert on law, the lack of clear criteria for an expert on law, the contradiction of the criteria that are put forward to the expert, the unresolved significance of the report of an expert on law in civil proceedings was analysed in article.

The authors propose amendments to the current legislation, which will determine that the report of an expert on law can be obtained by order of the participant of the case at research institutes, universities, other research institutions of any form of ownership. It is also proposed to use objective criteria (such as an index of citations, the presence of scientific titles, insignia and awards) to determine the "recognition" of an expert on law. Defining in the legislation a list of cases (incorrect conclusion, contradiction of conclusion and non-compliance of the expert with the criteria) in which the court has the right to disregard the report of the expert on law was proposed in article.

It was noted that the report of an expert on law can be an effective tool for clarifying information about foreign law only after relevant legislative changes.

Keywords: expertise, expert on law, foreign law, lawyer.

CHALLENGE OF THE EUROPEAN UNION

MOJDEH Pouryazdankhah - Phd student of the Department of International and European Law, V. Karazin Kharkiv National University
https://orcid.org/0000-0001-9192-4812
УДК 341.215.4
DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.25

Скорочення регіональної нерівності є проблемою урядів більшості країн. Велика регіональна нерівність створює серйозні економічні загрози та політичну нестабільність для країни, а в деяких випадках може навіть призвести до насильницьких протестів у найбідніших регіонах або навіть до відділення багатих регіонів, сподіваючись запобігти перерозподілу їх доходів. Часто випадки економічної нерівності призводять до етнічних, расових, культурних та релігійних відмінностей. Оскільки більшість великих країн стикаються з такими відмінностями, для урядів, які керують цими країнами, важливо зменшити та мінімізувати ці відмінності. Сьогодні місія ЄС полягає у забезпеченні благополуччя, свободи, спілкування та простоти подорожей та торгівлі для своїх громадян. ЄС може підтримувати цю місію за допомогою різних договорів, які підтримують його функціонування, співпрацю його держав-членів та унікальну структуру його уряду.

Ключові слова: Європейський Союз, криза, колапс, Covid-19, економічні проблеми, регіональні нерівності.

Introduction

The European Union is a unique partnership in which member states combine their sovereignty in specific policy areas and harmonized legislation on a wide range of economic and political issues. The European Union is the last step in the process of European integration, which was started by six Western European countries after World War II to promote peace, security and economic development. The European Union is largely seen as the cornerstone of European stability and prosperity. For many decades, however, many EU countries have faced significant economic difficulties, and since 2017, economic pressures and social change have contributed to the rise of populist and anti-regime political parties. Such trends have complicated the EU's ability to meet numerous internal and external challenges. Among the most salient challenges can be Britain's pending from the EU, concerns about democracy and the rule of law in Poland, Hungary and other EU member's immigration and concerns about social cohesion, and the growing threat of terrorism, Reviving Russia. The United States is a supporter of the European Union and sees it as vital to European peace and security and as a way to strengthen. the United States' strong allies and trading partners, believe the evolution of the European Union in the coming years may have strategic and economic consequences for the United States.[1]

One of the EU's main problems in the next ten years will be the sharp decline in the number of workers in the market, which will lead to a significant slowdown in economic growth in the EU. The aging of Europe, which is putting pressure on pension, health and social care systems, is reducing its own population. Shock in the social and economic aspects of the EU economy. Another problem is Europe's inability to establish external and internal security: the Russia-Georgia conflict in 2008, the occupation of Crimea in 2014, the Syrian crisis that led to the influx of Syrian refugees into the EU in 2011, and internal security in the EU. We have seen more in France and Germany, and in the EU capitals we have seen an increase in crime,

including robbery, which is a sign of a very weak system or a lack of defense mechanisms.[2]

Biodiversity is steadily declining, largely as a result of human pressures the door. The reason for the importance of this issue is biodiversity underlying the functioning of ecosystems, which is directly and indirectly necessary for human life and includes food, fuel and medicine, pollination of crops, climate regulation through carbon storage and local rainfall control, water treatment And the weather is reducing the impact of natural disasters and soil formation on a global scale, and the reason for the loss of biodiversity can be due to natural or human factors. Evidence suggests that climate change will pose the greatest threat in the future. the United Nations Convention on Biological Diversity (CBD) and of which the European Union is a member. In 2010, the CBD Parties adopted a ten-year global biodiversity strategic plan to combat biodiversity loss, including the Aichi Biodiversity Goals, most of which are likely to be ignored.At EU level, nature conservation policy is based on two main rules, the Birds Directive and the Habitats Directive, which form the basis of the Natura 2000 network of protected areas. Other relevant EU laws include the Water Framework Guidelines (for inland waters) and the Maritime Strategy Framework Guidelines (for marine waters). As well as the Common Agricultural Policy and the Common Fisheries Policy.In 2011, the European Union adopted a biodiversity strategy until 2020 that reflects the commitments made in the CBD. This is a key goal ("to stop biodiversity loss and degradation of ecosystem services in the EU by 2020, and to restore them as much as possible, while increasing the EU's contribution to preventing global biodiversity loss"). But the EU is not on track to achieve its main goal of 2020. [3,p2,3,4]

Children, the Treaty on European Union (TEU) focuses on the protection of the rights of the child, as stated in Article 24 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union. EU policies focus on all children, anticipate change, provide equal opportunities and reduce adverse life events, reduce migration and brain drain, trade, crisis management and the environment, and some new collections are directly related to children's lives. Europe calls for a comprehensive child rights strategy, including measures to protect vulnerable children, protect their rights online, promote child-friendly justice, and prevent and combat violence. Health, housing, nutrition, childhood education and care, quality education permits, digital education, health and food safety, healthy lifestyle education, including mental health of children and adolescents.[3,p 4,5]

The beginning of the 5G era, the role that 5G plays in the digital transformation of our society and economy, and it is very important that the European Union does not miss the opportunity to lead the 5G global competition and is expected to activate a new set of innovative services such as Transform production, energy, car production and health, which is why in many parts of the world 5G is becoming a national priority for the wider digital transformation of the economy. In this transformation, huge volumes of data are transferred much faster, a large number of devices are connected securely, and a very large amount of data is processed with the least delay. The first 5G-enabled human brain surgery was performed in China, with doctors and patients more than 2,400 kilometers apart. Europe plans to speed up 5G deployment, especially by updating EU rules to raise capital 5G Settings, with 5G support. The EU 5G Action Plan also sets out key objectives for member states, including a common EU calendar for the launch of 5G business and ensuring that all urban areas And the major land transport routes will have 5G coverage without interruption until 2025. It also supports R&D and partnerships, and has a high level of cybersecurity for 5G networks across the EU, making 5G more energy efficient. In the 5G era, we will see a revolution that will change the world.[3,p 6,7]

EU Asylum Policy Correlation crisis, mainly due to the lack of reform in the Common Asylum System (CEAS). Member States responsible for reviewing asylum applications as the first point of entry as well as an automatic and binding mechanism for the fair distribution of asylum seekers across all EU member states and restricting access to EU funding for non-partner countries In the European Union. But instead of building effective solidarity with front-line countries and a fair division of responsibilities, EU countries continued to maintain external border security and focused on working with third countries (especially Libya) to curb migration flows, which has been widely criticized by academics and It stimulated civil society organizations, and regional pedestrian platforms in third countries were considered as a way to

solve the implementation problem, but no agreement was reached due to a lack of political and legal feasibility. Common asylum for all EU member states In order for any allocation system to be sustainable, member states must always be able to rely on the solidarity of other member states to counteract the negative effects of unbalanced distribution.[3,p 13,14]

Climate action;Ambitious climate targets for 2030 and the urgent need for significant investment and the role that public funding can and should play. Global warming scenarios require a significant increase in investment to finance transfers in energy, land, urban infrastructure, and industrial systems. Aligning the world with the goals of the Paris Agreement requires additional investments worth $ 15 trillion by 2050, changes in the composition of investment and initial investment, and achieving the current climate and energy goals for 2030 requires at least 260 billion euros of additional investment Every year. the vast majority of EU citizens (84%) agree that more public funding should be provided for the transition to clean energy, even if it means reducing fossil fuel subsidies. Environmental protection is considered to be one of the EU 's top priorities. It finances many climate-related policy areas, including agriculture, cohesion, energy, innovation, and transportation And reinforce relevant considerations in all of its core financial instruments. To this end, EU institutions set a political goal of allocating at least 20% of total MFF resources to climate reduction and adaptation measures, but despite uneven progress in various policy areas, the mainstream climate focus is on climate and budget communicationThe EU has increased. [3,p17,18]

The Arctic climate crisis is heating up twice as fast as elsewhere due to pollution and greenhouse gas emissions, mainly in other parts of the world, with far-reaching environmental, economic, demographic and security consequences, and significant domino effects for the entire world. The rise in temperature not only reflects the climate emergency, but also reveals a number of other underlying developments and stresses that are closely related to and affect the rest of the world. The interrelationships between geopolitics and the climate crisis indicate the need for sustainable development in all aspects of Arctic governance. Increased competition for natural resources - minerals as well as oil and gas reserves - and new navigation routes (especially the North Sea route, which shortens shipping routes between Europe and Northeast Asia by up to 40% compared to existing routes)Has attracted. the crisis of multilateralism and climate denial in the Trump administration has had the side effect of highlighting the EU's importance in upholding stability, multilateralism, peace, and the principles of international law. EU policy in the Arctic has developed significantly in recent years. The three countries are members of the European Union (Denmark, Finland and Sweden) and two members of the European Economic Area (Iceland and Norway) are the Arctic countries. About 500,000 EU citizens live in the Arctic. Denmark, Finland and Sweden are members of the AC Arctic Council, with seven EU member states (Germany, Spain, France, the Netherlands, Poland, Italy and the UK) overseeing the AC. The current EU policy on the Arctic - adopted in 2016 - focuses on science and research, with the aim of advancing international cooperation in response to climate change and contributing to sustainable development. These efforts were also reflected in the EU's decision to join an international agreement to curb illegal fishing in the Arctic Ocean, the first of its kind to cover the Arctic high seas. The EU's global strategy was to help the EU establish a regular and cooperative region in the Arctic. Despite the increasing global focus on Arctic developments, there is an urgent need to address the key priorities of current EU policy in the North Pole, and the Finnish presidency's efforts to intensify the EU focus on the North Pole, and ultimately update EU policy on the North Pole . [3,p 20,21]

Energy Transfer The European Union plans to reduce greenhouse gas emissions by at least 50% by 2030 and achieve climate neutrality by 2050. This requires a shift from fossil fuels to renewable energy sources. In particular, it means the gradual elimination of coal, which affects jobs and economies in the region. This collective goal of the European Union is an important step in climate change, curbing global warming, ensuring clean air and reducing health risks to the population. The European Green Agreement will be formed through a series of new legal proposals, including one on a fair transfer mechanism. This collective effort is likely to bring Europe closer to achieving its long-term climate goals, while at the same time sending a political message of climate

justice and solidarity with regions and workers most affected by energy transfers. Other EU programs will be approved by providing potential funding from the social budget for retraining skills and job search support, energy investment and climate adaptation opportunities, and research into new clean technologies.[3,p8,9] In the post-COVID context, the Biodiversity Strategy aims to build our societies' resilience to future threats such as the impacts of climate change, wildfires, food insecurity or disease outbreaks, including by protecting wildlife and combating illegal wildlife trade and plants. The Biodiversity Strategy, as an important part of the European Green Deal, will also support a green recovery from the pandemic. [4,p2]

EU Long-Term Budget (EU Budget Reform) European citizens need a healthy planet and a new digital world in the light of the European Green Treaty and the Sustainable Europe Investment Plan, investing in advanced research and innovation, supporting long-term budget ideas previously proposed by the European Parliament, such as the transition mechanism A fair and European child guarantee is an action to strengthen the youth guarantee, and the financing of new instruments should be included in the next MFF agreement, and any proposal submitted after the approval of MFF 2021-2027 should be funded from the new credits. To prevent possible harm to EU citizens, Parliament and the Commission call on member states to speed up this process. The importance of timely agreement on a strong long-term financial plan for the EU goes beyond the European institutions. It is also important to know that any delay in approving the budget will have a major impact on the reputation of the EU at home and abroad, and ultimately on the people. This sends a negative signal about the unity of member states and their ability to meet commitments, and increases uncertainty for EU budget stakeholders.[3, p 15,16] Leading the global action in the circular economy The European Commission has adopted a new circular economy action plan that includes the following measures: normalize sustainable products in the EU, empower consumers and government buyers; Focus on areas that use the most resources and have a high potential for reuse, such as electronics and ICT. Batteries and vehicles; Closed; Plastic; Textile products; Construction and building; Food; Water and nutrients; Less waste production; Make reuse available to people, regions and cities.[4,p 3]

Since the outbreak of COVID-19, the EU has been working with its member states to protect the health and well-being of EU citizens and save lives. The EU response to COVID-19 focuses on four priorities: limiting the spread of the virus, ensuring the supply of medical equipment, promoting research on treatments and vaccines, supporting jobs, jobs and the economy. Europe's response to the epidemic has been laudable, and more needs to be done to prevent economic ills and ensure a strong recovery. In Europe, policies aimed at preventing the unnecessary destruction of businesses and jobs and maintaining the structure of the economy in the face of a temporary exogenous shock. And the policy response so far – at both the national and European levels – has been incredibly successful. Monetary and fiscal regulatory policies helped prevent the conquest of financial markets by an epidemic. As corporate lending grows, household disposable income does not decline despite declining GDP, the job retention plan (reduced working hours without layoffs), "above-the-line" measures such as tax cuts, and "below-line" measures such as protection From stocks, loans and loan guarantees.[5]

Conclusion

The EU is made up of a set of binding treaties, and has the characteristics of a transnational institution (in certain areas it shares sovereignty and the EU institutions have executive power), as well as an intergovernmental organization (In other areas, cooperation has been intensified by them, a political and economic partnership that is a unique form of cooperation between 27independent countries, the members of the European Union being a customs union, a single market (where goods, people Free trade), a common trade policy, a common agricultural policy and a common currency (the euro) used by 19 member states (Eurozone) .Twenty-two members of the European Union (Iceland, Liechtenstein, Norway and Switzerland also participates in the Schengen area, allowing people to travel without passport control, and the EU has taken steps to establish a common foreign and security policy Common domestic security measures and continue to expand, especially for the Western Balkans. The vote to prevent a fall must continue. Britain's withdrawal

from the EU was an unprecedented step in the history of the EU and will have important consequences for both Britain and the EU. Other key EU issues include persistent concerns about Greece and the stability of the eurozone, managing current immigration pressures. Dealing with Russia is reviving and fighting the growing threat of terrorism. Problems facing the EU include the Greek debt crisis, the conflict in Ukraine, the EU's policy towards Russia, the refugee crisis, and the potential threats posed by European militants in Syria and Iraq.[6]

Crises have brought progress throughout the history of European construction, and the last decade has not been without opportunities. But the European Union has survived more than one big leap forward, despite many crises that seem to pose existential dangers. The eurozone crisis threatened its survival, but ultimately led to coordination and There was more oversight - albeit without reform of financial laws or progress in the trade union. The 2015 refugee crisis led to a reduction in the number of migrants without the destruction of the Schengen area, but the common asylum policy still seems to have a long way to go. The British withdrawal showed that the union could disintegrate, but the terrible domino effect did not materialize, and the trade agreement with Britain was in line with Brussels' priorities and procedures. Coming out of the health, socio-economic and political crisis of the Corona virus will bring progress in green and digital Europe, with the next generation of EU funds being ambitious both in size and scope.[7]

Cohesion Policy targets all regions and cities in the European Union in order to support job creation, business competitiveness, economic growth, sustainable development, and improve citizens' quality of life. In order to reach these goals and address the diverse development needs in all EU regions, € 392 billion – almost a third of the total EU budget has been set aside for Cohesion Policy for 2021-2027. Cohesion policy has a strong impact in many fields. Its investments help to deliver many EU policy objectives and complements EU policies such as those dealing with education, employment, energy, the environment, the single market, research and innovation.Focusing on EU cohesion policy budgets has shown that regions with weak institutions face more difficulties in effectively attracting development funds and regional cohesion and maximizing use, and the quality of governance at all levels of government affects how cohesion investment is transformed into further growth. Quality institutions can have a positive effect on the return on investment in cohesion policy, regional competition and economic growth, while weak institutions will have an adverse effect.Government investment, therefore, requires adequate capacity at all levels of government to manage the EU budget and design strong investment strategies.For this purpose, the planning period 2021-2027 identifies specific strengths and weaknesses that should be addressed through a participatory process, involving all actors, and prepares a roadmap to address weaknesses with milestones, goals, and deadlines.[8]

The full implementation of the European Green Agreement and the widespread support for the Justice Transfer Fund and the relevant EU budget programs under the new planning cycle will significantly facilitate the achievement of the objectives. Many green contract initiatives will bring important mutual benefits to make this directive more efficient and faster. First of all, a higher climate ambition, which is realized in the form of increased energy efficiency and further development of non-combustible renewable energy sources, reduces the emission of air pollutants along with greenhouse gases. At the same time, the success of the transition to the "zero pollution ambition for a non-toxic environment" as required by the European Green Treaty will be beneficial.[9]

In circular economy and productivity approaches (climate change policies are excluded from evaluation, unless there is an explicit link to resource productivity or circular economy), resources vary greatly from country to country. In recent years, from resource efficiency to a circular economy.Many elements of resource efficiency and circular economics are now covered in other policies, such as waste management and waste prevention policies, along with environmental and sustainable development strategies, innovation policies, and economic programs. The use of Internet-based tools and information platforms is also growing and has the potential for further growth.National policy initiatives have been increasingly developed to supply national and raw materials.Vital Materials The aim of such schemes

is to support the national economy by reducing the dependence of domestic industries on imports, rather than targeting the competitiveness of the mining sector itself . The EU's main role is seen as providing a policy framework, ensuring better integration between related policy areas and adapting EU financial mechanisms to support circular economy activities. On the international level, there is an acknowledgement of the global nature of the challenges and a recognition of the roles of the Sustainable Development Goals and the International Resource Panel in shaping and delivering the circular economy and resource efficiency agendas.[10,p 11]

Reference

1. The European Union: Ongoing Challenges and Future Prospects, Editor: Specialist in European Affairs, Dec,03,2018. Congressional Research Service,URL: www.everycrsreport.com/files/20181203_R44249_253231c63dcbf7fb8dec8b7c9849fcdc3f0eab8c.pdf.

2. Global challenges for the EU: 5 scenarios and reality, Любов Акуленко,Державне управління.2017,URL:voxukraine.org/globalni-vikliki-dlya-yes-5-stsenariyiv-i-realnist/.

3. Ten issues to watch in 2020 IN-DEPTH ANALYSIS,European Parliamentary Research Service, Étienne Bassot Members' Research Service PE 646.116 – January 2020. page 2 til 21. URL:www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2020/646116/EPRS_IDA%282020%29646116_EN.pdf.

4. WECOOP, WECOOP NEWSLETTER,20.06.2020,No 2,P 2,3.URL: wecoop.eu/wp-content/uploads/2020/04/WECOOP-Bulletin-Issue-2_RU_200720.pdf.

5. Alfred Kammer, Nathaniel Arnold,Europe's COVID-19 Crisis Response: A Race Well Run, But Not Yet Won, Volume 56, 2021 · Number 4 · pp. 194–196URL:www. intereconomics.eu/contents/year/2021/number/4/article/europe-s-covid-19-crisis-response-a-race-well-run-but-not-yet-won.html.

6. The European Union: Current Challenges and Future Prospects,Kristin Archick, Specialist in European Affairs , June 21, 2016,Congressional Research Service,URL: https://swsu.ru/sbornik-statey/pdf/R44249.pdf.

7. CIDOB,Paul Morillas, Future scenarios for the EU: resist or transform,2021.May,URL:www.cidob.org/en/publications/publication_series/notes_internacionals/250/what_will_the_eu_look_like_post_pandemic_ten_challenges_for_a_europe_in_search_of_recovery.

8. The EU's main investment policy,EUROPEAN COMMISSION,URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/what/investment-policy/.

9. EUROPEAN COMMISSION REPORT FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL, on the progress made on the implementation of Directive (EU) 2016/2284 on the reduction of national emissions of certain atmospheric pollutants, Brussels, 26.6.2020,URL: ec.europa.eu/environment/air/pdf/reduction_napcp/1_EN_ACT_part1_v7.pdf.

10. European Environment Agency,Resource efficiency and the circular economy in Europe 2019 – even more from less , An overview of the policies, approaches and targets of 32 European countries.No26-2019,P 11,URL: www.eea.europa.eu/publications/even-more-from-less/download.

Муждэ Пур язданхах *- аспирант кафедры международного и европейского права, Харьковский национальный университет имени В. Каразина*
Mojdehpooryazdankhah@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-9192-4812

ВЫЗОВ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Сокращение регионального неравенства является проблемой для правительств большинства стран. Большое региональное неравенство создает серьезные экономические угрозы и политическую нестабильность для страны, а в некоторых случаях может даже привести к насильственным протестам в беднейших регионах или даже к отделению богатых регионов в надежде предотвратить перераспределение их доходов. Часто случаи экономического неравенства приводят к этническим, расовым, культурным и религиозным различиям. Поскольку большинство крупных стран сталкиваются с такими различиями, для правительств, управляющих этими странами, важно уменьшить и минимизировать эти различия. Сегодня миссия ЕС заключается в обеспечении благополучия, свободы, общения и

SUMMARY

Interdiction: The EU's domestic policy is based on unity and mutual understanding of the law, and efforts have been made to take a unified approach to various issues. The EU appears to be nearing the end of the Covid-19 epidemic, but geopolitical challenges such as the aftermath of the Afghan refugee crisis, the lack of a common position by EU member states amid the experience of immigration waves in recent years and the new wave of new migration. The EU has considerable power, and the priority of the national interests of its member states does not mean that the chances of its collapse are premature and serious. But what is at stake is the long-term goal and legitimacy of the European Union. This article tries to give a brief overview of the problems of the European Union and the efforts of the European Union to solve the problems.

Summary of the Main research results : The mismatch in fiscal policy has helped to widen imbalances among eurozone countries. Policymakers implemented short-term policies. The main causes of the crisis in the European Union are the heterogeneity of the political system among the member states, the mismatch between fiscal and monetary policy, and the heterogeneity of the economic system.

Conclusion: Reducing regional inequalities is a concern for governments in most countries. Large regional inequalities pose serious economic threats and political instability to the country, and in some cases can even lead to violent protests in the poorest regions or even the separation of rich regions in the hope of preventing redistribution of their income, often Cases of economic inequality lead to ethnic, racial, cultural and religious differences. Since most large countries face such differences, it is essential for the governments that run these countries to reduce and minimize these differences. The EU's mission today is to continue the well-being, freedom, communication and ease of travel and trade for its citizens. The EU can maintain this mission through various treaties that maintain its functioning, the cooperation of its member states and the unique structure of its government.

Keywords: European Union, crisis, collapse, Covid-19, economic problems, regional inequalities.

Presenting the issue:

After World War II, six countries - Belgium, the Federal Republic of Germany, France, Italy , Luxembourg and the Netherlands - decided to convert the European Coal and Steel Community (ECSC) to, as the first step in the European integration project. The ECSC was envisioned as a single market in which coal and steel sovereignty were merged and controlled by an independent transnational authority. Over the next five years, coal and steel trade between the six members increased by 129 percent. Following the success of the ECSC, two new treaties were signed in Rome: one of the treaties created the European Community (EEC) to develop common economic policies and to integrate national economic markets into a single market for goods. Capital and services created the European Atomic Energy Community (EURATOM) to ensure the use of energy for peaceful purposes (Rome Transactions). The Maastricht Treaty has regulations that led to the creation of the Eurozone, in which companies had a common currency, a common central bank (ECB) and a common monetary policy (but there is no common fiscal policy and no member For national expenditures and taxes, subject to conditions designed to maintain budgetary discipline, maintained, as well as a plan for greater coordination on foreign policy and domestic security issues.In the late 1990s, The 1985 Schengen Agreement - which created a constitution to remove border controls between participants - became EU law, and the European integration project has long been seen as a way for participants to increase their political and economic influence. (That is, the sum is greater than the sum of the components.) The European public has historically had a great deal to do with the EU and values freedom of travel, work and easy living throughout Europe. Those members who seek a "closer union" through greater integration are those who can be able to look at the EU more intergovernmentally, rather than from its national sovereignty. Better protect. As a result, some EU countries have "abandoned" some aspects of integration, including the Eurozone and the Schengen area.This article describes the problems and challenges facing the European Union.

простоты путешествий и торговли для своих граждан. ЕС может поддерживать эту миссию посредством различных договоров, которые поддерживают его функционирование, сотрудничество его государств-членов и уникальную структуру его правительства.

Ключевые слова: Европейский Союз, кризис, коллапс, Covid-19, экономические проблемы, региональные неравенства.

УКРАЇНА НА РИНКУ ЄС. УГОДА АСАА

ГОЛОВІНА Вікторія Анатоліївна - господарсько-правовий факультет Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого м. Харків
ГОРДІЄНКО Світлана Костянтинівна - господарсько-правовий факультет Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого м. Харків
DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.26

У статті розкривається актуальне питання виходу України на ринок Європейського Союзу. Актуальність зумовлюється кропіткою працею над інтеграцією України до ЄС. Досліджуються питання нормативного регулювання процесу надання українському товаровиробнику доступу до зони вільної торгівлі Європи, змісту основоположних угод та вимог, зазначених у цих актах, до відповідності промислової продукції, яка постачається. При цьому зосереджується увага на першочерговості дотримання санітарних та фітосанітарних заходів для належності європейській якості.

Ключові слова Ринок ЄС, Угода, вільна торгівля, стандарти, технічні бар'єри, HACCP, експорт.

Вступ

Вихід української продукції на ринок Європейського Союзу є важливим кроком України на шляху до вступу у Європейський Союз. Цей процес не відрізняється простотою, він має певні складнощі. Для ефективного запровадження зони вільної торгівлі для України та збільшення українського експорту товарів необхідно подолати технічні бар'єри, які представлені стандартами якості, нормативами відповідності, санітарними та фітосанітарними заходами у торгівлі. Ринок ЄС – не закритий та недосяжний, це просто ринок зі своїми правилами. Збільшення експорту українських товарів може стати реальністю після забезпечення українськими товаровиробниками європейської якості та безпеки продукції. Поки зону вільної торгівлі не введено, Україна має Автономний преференційний торговий режим ЄС, що дозволяє робити експорт української продукції з певними обмеженнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є висвітлення актуального наразі питання виходу українського товаровиробника на ринок ЄС. Завданням є з'ясування можливості доступу української продукції до європейського ринку та вимог до неї на основі стандартів та нормативів ЄС.

Виклад основного матеріалу

Для ефективного функціонування Поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом, а також збільшення українського експорту товарів з високою доданою вартістю і до інших держав, а не лише до ЄС, необхідним є подолання технічних бар'єрів у торгівлі промисловою продукцією. Україна поступово адаптує законодавство для співпраці з ЄС і таким чином питання технічного регулювання розширення доступу до ринку ЄС регулюють горизонтальні рамкові закони «Про стандартизацію», «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції», «Про метрологію та метрологічну діяльність», «Про технічні регламенти та оцінку відповідності», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації актів законодавства Європейського Союзу у сфері тех-

нічного регулювання», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо зменшення тиску на бізнес з боку органів ринкового нагляду» та інші нормативно-правові акти, проте саме ці складають базове законодавство у цій сфері.

16 вересня 2014 р. Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС (далі - Угода), яка набула чинності у повному обсязі 1 вересня 2017 року. Відповідно до статті 56 Глави 3 «Технічні бар'єри у торгівлі» Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» цієї Угоди, Україна вживає необхідних заходів з метою поступового досягнення відповідності з технічними регламентами ЄС та системами стандартизації, метрології, акредитації, робіт з оцінки відповідності та ринкового нагляду ЄС та зобов'язується дотримуватися принципів та практик, викладених в актуальних рішеннях та регламентах ЄС.

Згідно з метою у вищезазначеному положенні між Україною та ЄС ведуться переговори щодо укладення Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів (Угода АСАА). І відповідно до статті 57, Глави 3, Розділу IV Угоди, сторони домовились додати Угоду АСАА як Протокол до Угоди про асоціацію, яка охоплює один або кілька секторів, що перелічені у Додатку III до Угоди, після повного узгодження галузевого та горизонтального законодавства України, інституцій та стандартів з галузевим і горизонтальним законодавством, інституціями та стандартами ЄС. На сьогодні відповідальним органом в Україні за перелічені процеси виступає Міністерство економічного розвитку і торгівлі, а також інші центральні органи виконавчої влади, відповідальні за адаптацію законодавства, відповідно до Додатку III. На думку авторок, Угода АСАА може стати вагомим внеском для українського законодавства в рамках інтеграції до ЄС та важливим елементом безпосереднього врегулювання вільного доступу України до європейського ринку.

Угода АСАА передбачатиме, що торгівля товарами між сторонами в секторах, що охоплені цією Угодою, проводитиметься на тих самих умовах, які застосовуються в торгівлі товарами між державами-членами ЄС. Як наслідок, це забезпечить нашій країні високу якість і безпечність промислових товарів для покупців, підвищить конкурентоспроможність української продукції і відкриє експортерам нові ринки збуту, сприятиме інноваційному розвитку промисловості.

Ця Угода є унікальним форматом співробітництва і адаптує вимоги українських технічних регламентів до продукції ідентичним вимогам відповідних директив ЄС; стандарти, що надають презумпцію відповідності вимогам технічних регламентів, та їхні переліки ідентичним відповідним європейським гармонізованим стандартам та їх перелікам; вимоги до призначених органів ідентичним вимогам до нотифікованих органів у ЄС. А також українські виробники отримають право нанесення на продукцію європейського знаку відповідності «CE».

На виконання адаптації вимогам ЄС усіх перелічених чинників та з метою подолання технічних бар'єрів з 3 січня 2015 року розпочав свою роботу новостворений національний орган стандартизації. Законом України «Про стандартизацію» визначено, що функції національного органу стандартизації виконує державне підприємство, що не підлягає приватизації, утворене центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері стандартизації. Таким державним підприємством згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26.11.2014- № 1163-р є «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» (ДП «УкрНДНЦ») і лише за 9 місяців 2016 року ним було прийнято 609 гармонізованих стандартів.

Для можливості України вигідно реалізовувати, зокрема, свою харчову продукцію на ринках збуту ЄС, Європейська Комісія має провести офіційну оціночну місію ЄС після звітування Україною про виконання рекомендацій. У разі позитивного висновку її роботи запуститься процедура отримання мандату від держав-членів ЄС на переговори з Україною щодо АСАА і після слідуватиме підписання та виконання процедур з набрання чинності.

Наразі АСАА для України є перспективним напрямком розвитку, завдяки якому наша країна матиме змогу розвинутися та поширити результати продовольчої діяльнос-

ті національного виробника на ринок, який у змозі в повному обсязі співставити ціну та якість продукції.

Для того, щоб українська продукція була рентабельна на європейському рівні, необхідно відповідати його стандартам. Відповідно до Глави 4 «Санітарні та фітосанітарні заходи» Угоди, Україна повинна запровадити еквівалентну європейській систему контролю за якістю та безпечністю харчової продукції. http://www.auu.org.ua/media/publications/531/files/Chapter4_2018_04_19_19_52_44_554383.pdf

Для імплементації вимог Глави 4 АСАА в лютому 2016 року Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням ухвалив Всеохоплюючу стратегію імплементації законодавства у сфері санітарних та фітосанітарних заходів (далі – Стратегія СФЗ), якою визначено графік систематичної нормативно-правової адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

Санітарний або фітосанітарний захід – це будь-який захід, який застосовується для захисту життя або здоров'я людини на території країни чи регіону від ризиків, що виникають у зв'язку з: потраплянням, розвитком чи поширенням шкідників, захворювань, шкідливих організмів - переносників хвороб, або хвороботворних організмів; потраплянням та накопиченням добавок, забруднюючих речовин, токсинів або хвороботворних організмів у харчових продуктах, напоях чи кормах; хворобами, які переносяться тваринами, рослинами або продукцією з них, або в результаті потрапляння, розвитку чи поширенням шкідників. До таких заходів відносять закони, постанови, правила, вимоги та процедури, у тому числі, вимоги до кінцевого продукту; карантинні правила, включаючи вимоги, пов'язані з перевезенням тварин чи рослин; процедури тестування, інспекції, сертифікації та ухвалення; положення щодо статистичних методів, процедур відбору проб та методів оцінки ризику; методи оброблення та виробництва; вимоги до упаковки і маркування, безпосередньо спрямовані на забезпечення безпечності харчових продуктів.

Україна прийняла ряд законів на виконання статті 64 АСАА та Стратегії СФЗ: «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів», «Про безпечність та гігієну кормів», «Про внесення змін до деяких законів України з питань ідентифікації та реєстрації тварин», «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною», «Про державний контроль, що здійснюється з метою перевірки відповідності законодавству про харчові продукти та корми, здоров'я та благополуччя тварин» та інші.

Повноваження з імплементації Глави 4 розподілені між такими відповідальними органами для виконання зобов'язань: Кабінет Міністрів України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство охорони здоров'я України та, у деяких випадках, Міністерство екології та природних ресурсів України. А також Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба), що є новим спеціальним компетентним органом у сфері санітарних та фітосанітарних заходів, яка почала свою роботу 6 квітня 2016 року.

В Україні впроваджуються процедури за Hazard Analysis and Critical Control Point – система аналізу ризиків, небезпечних чинників і контролю критичних точок (HACCP), що є важливим аспектом адаптації законодавства України до законодавства ЄС у напрямку впровадження санітарних та фітосанітарних заходів. Метою впровадження системи HACCP є виробництво безпечних харчових продуктів для чого створюються три контрольовані етапи: попередження небезпеки, запобігання поширенню небезпеки та усунення небезпеки.

20 вересня 2018 року набув чинності розділ VII Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», який завершив другий етап переходу підприємств на нову систему контролю за безпечністю харчових продуктів HACCP. Взагалі, станом на початок 2020 року на виконання зобов'язань України в рамках Угоди прийнято ряд важливих законів та підзаконних актів, що свідчить про те, що 51 % законодавства України наближено до актів ЄС у сфері СФЗ.

Наслідком впровадження системи HACCP та наближення законодавства України до актів ЄС є поступове розширення кількості

товарів та виробників, які мають доступ до ринку ЄС. Як зазначає міністр розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства Ігор Петрашко: «Понад 14 тисяч компаній щороку експортують свою продукцію до ЄС. А станом на середину січня 2021 року право експорту своєї продукції до Європейського Союзу мають вже 362 українські підприємства, які виробляють продукцію тваринного походження і до якої висуваються найсуворіші вимоги з боку ЄС». На нашу думку, така кількість є відмінним показником після зроблених значних кроків для виходу України на ринок ЄС і найсуворіші вимоги не становлять перепони для реалізації якісної української продукції. https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=5db3dea9-150f-4380-8173-4e52ce42b864&title=Vzhe362-UkrainskiPidprimstva-SchoVirobliaiutProduktsiiuTvarinnogoPokhodzhennia-MaiutPravoEksportuDos-IgorPetrashko

Усі товари, які імпортуються на митну територію ЄС, в обов'язковому порядку повинні відповідати усім вимогам Європейського Союзу, спрямованим на забезпечення захисту споживачів. Ці вимоги відрізняються залежно від конкретного товару, але у цілому можуть бути згруповані за трьома напрямами: технічні, екологічні вимоги та вимоги у сфері санітарних та фітосанітарних заходів. До певних видів продукції на рівні ЄС встановлюються маркетингові стандарти та застосовуються імпорті обмеження, що розглядаються як механізми захисту внутрішнього ринку від імпортних товарів, якість і безпека яких не відповідає вимогам Євросоюзу.

Для можливості експортувати продукцію тваринного походження до ЄС, вона має походити із зареєстрованих потужностей або потужностей, на які видано експлуатаційний дозвіл у країні-експортері. Актуальна інформація щодо основних вимог до продукції, яка ввозиться до держав-членів ЄС доступна в режимі онлайн на інтернет-ресурсі Європейської Комісії Export Helpdesk в розділі «Мій експорт». https://www.rv.gov.ua/faq-z-pitan-funkcionuvannya-vilnoyi-torgivli-mizh-ukrayinoyu-ta-yes

Іншу думку стосовно економічної частини Угоди висловив заступник голови Комітету Верховної Ради з питань економічного розвитку, народний депутат від фракції «Слуга Народу» Дмитро Кисилевський: «Фактично угода про вільну торгівлю – це лише назва документу. А реальність така, що українські товари не мають вільного доступу до ринку ЄС. Квоти, мита, торговельні обмеження не просто діють – їхня кількість зростає. В Україні мізерні обсяги безмитних квот з боку ЄС для сільгосппродукції та харчової промисловості. При цьому Євросоюз субсидіює своїх виробників м'ясомолочної продукції, які вбивають українських виробників на нашому внутрішньому ринку». https://sluga-narodu.com/dmytro-kysylevskyy-ukraina-maie-domohtysia-pokrashchennia-dostupu-svoikh-tovariv-na-rynky-yes/ З цією думкою можна було б погодитись, якщо б не сучасний стан України після втрати російського ринку. Адже наразі Євросоюз є найбільшим торговельним партнером України, й у національних виробників існує реальна можливість експортувати свою продовольчу продукцію високої якості завдяки активній діяльності держави, що стосується адаптації національних норм, стандартів та законодавства в цілому для більш тісної співпраці з ЄС.

Наслідком реалізації заходів з імплементації права ЄС в законодавство України, запровадження системи НАССР, а також дотримання стратегії СФЗ в цілому стало постійне зростання обсягів торгівлі між Україною та ЄС аграрною та харчовою продукцією. Україна зайняла перше місце за темпами зростання імпорту до ЄС сільськогосподарської продукції. Проте існує проблема, яка полягає у тому, що виробники харчової продукції стоять на роздоріжжі: або вони модернізують свої виробничі процеси у відповідності до вимог Глави 3 та Всеохоплюючої стратегії імплементації Глави 4, запровадять дотримання принципів НАССР у своїх виробничих процесах, вживатимуть заходів на забезпечення прозорості та простежуваності в ланцюгу «від лану – до столу», або остаточно втратять конкурентоспроможність не лише на міжнародних, але й на вітчизняних ринках і не зможуть скористатися перевагами, які отримали б від підписання Угоди і запровадження зони вільної торгівлі.

Висновок

У статті було досліджено питання актуального наразі виходу українських товарови-

АНОТАЦІЯ

З 2014 року не втрачають своєї актуальності питання, що пов'язані з інтеграцією України до Європейського Союзу, а надання доступу українській промисловій продукції на ринок Європи є вагомим внеском у цей процес і заслуговує детального вивчення. Послідовний вихід українського товаровиробника на європейський ринок характеризується наявністю певних бар'єрів, в основному представлених нормативами та стандартами якості.

Проаналізовано чинні нормативно-правові акти, що регламентують питання, яке висвітлюється в статті, розглянуто положення майбутньої Угоди АСАА, основоположні стандарти та нормативи якості, а також санітарні та фітосанітарні заходи, яких необхідно дотримуватися для подальшого успішного співробітництва. Наведено перелік основних державних органів, до компетенції яких входить забезпечення діяльності торгівлі в європейському напрямку, а також згадано про новостворений спеціалізований орган - Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

Попри наявність сумнівів політиків, науковців та безпосередньо українських постачальників, зроблено висновок, що український товаровиробник вже має доступ до ринку ЄС, де займає високі позиції та створив доказову базу того, що ринок Європи є гідною та більш перспективною заміною ринка-попередника.

Дане дослідження є корисним з тієї позиції, що подолання нормативної неврегульованості стосовно стандартів якості продукції, експортованої на європейський ринок, стане ключем врегулювання питання безперешкодного доступу товарів з належною якістю і дотриманням всіх стандартів українським товаровиробником. Якщо українські аграрії підпорядкують своє виробництво усім вимогам, що ставить перед Україною Європейський Союз, то це надасть змогу підвищити прибуток як конкретизованих постачальників, так і України в цілому.

SUMMARY

Since 2014, issues related to Ukraine's integration into the European Union have not lost their relevance, and providing access to Ukrainian industrial products to the European market is a significant contribution to this process and deserves detailed study. The consistent entry of a Ukrainian producer into the European market is characterized by the presence of certain barriers, mainly represented by norms and quality standards.

The current normative legal acts regulating the issues covered in the article are analyzed, the provisions of the future ACAA Agreement, basic quality standards and norms, as well as sanitary and phytosanitary measures that must be followed for further successful cooperation are considered. The list of the main state bodies, the competence of which includes ensuring the activity of trade in the European direction, is given, as well as the newly created specialized body - the State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection.

Despite the doubts of politicians, scientists and directly Ukrainian suppliers, it was concluded that the Ukrainian producer already has access to the EU market, where it occupies a high position and has created evidence that the European market is a worthy and more promising replacement for its predecessor market.

This study is useful from the point of view that overcoming regulatory non-regulation of product quality standards exported to the European market will be the key to resolving the issue of unimpeded access to goods of proper quality and compliance with all standards by Ukrainian producers. If Ukrainian farmers subordinate their production to all the requirements set for Ukraine by the European Union, it will increase the profits of both specific suppliers and Ukraine as a whole.

робників на перспективний ринок Європи. У роботі проаналізовано основні тематичні нормативно-правові акти, а також положення майбутньої Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів, що закріплює головні вимоги та стандарти належності європейській якості. Висвітлено вагому роль дотримання санітарних та фітосанітарних заходів для відповідності українським постачальникам зразку Європи. Загалом стаття резюмує позитивний відгук на надання доступу українському виробнику до ринку ЄС, який надасть змогу змінити вектор реалізації якісної промислової продукції України після нещодавньої втрати найбільшого ринку збуту країни-сусіда.

ГЕНДЕРНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЯК ЗАГРОЗА ПСИХОЛОГІЧНОМУ БЛАГОПОЛУЧЧЮ НАСЕЛЕННЯ

ПОГОРІЛЕНКО Артур Васильович - Національна академія внутрішніх справ, кафедра юридичної психології

ResearcherID AAU-1956-2021
ORCID ID 0000-0001-7246-526X
УДК 159.9
DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.27

Исследованы потенциальные психологические последствия дальнейшего внедрения гендерной идеологии в законодательство Украины. Выявлено, что термин «гендер» и производные от него в законодательстве Украины употребляются в значении слова «пол», что не соответствует действительному его содержанию, куда входит бесчисленное количество вариаций идентичности, вплоть до представителей другого вида. Исследовано, что у трансгендерных людей значительно ниже показатели психического здоровья и психологического благополучия, а включение гендерного терминологического аппарата в законодательство грозит значительному увеличению количества трансгендерных людей со временем. Было предложено заменить понятие гендер в законодательстве Украины на термин «пол» с целью профилактики развития гендерной дисфории и сопутствующих психологических расстройств среди населения.

Ключевые слова: гендер, пол, законодательство Украины, законодательство стран Европы, психологическое благополучие населения.

Постановка проблеми

Останніми роками в законодавство України впроваджується ряд новацій, пов'язаних із розповсюдженням так званої «гендерної ідеології» - уявлення про те, що чоловіча та жіноча самоідентифікація людини обумовлюється не біологічними характеристиками, а, радше, соціальним тиском. Вважається, що, якщо дати дозвіл людині самостійно обирати, ким вона є – чоловіком чи жінкою, вона зможе стати більш вільною та щасливою [1]. Водночас, з першого погляду гуманістична, ця ідея може мати деструктивні психологічні наслідки.

Так, термін гендер, як він вживається в законодавстві України, насправді не відповідає його дійсному значенню. У Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», зокрема, ґендерна рівність визначається як «рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства» (ст.1). Тобто слово «гендер» вживається як аналог слова «стать».

Водночас, тоді як з біологічної точки зору людська істота існує лише у двох варіаціях статевої репрезентації – чоловічій та жіночій, термін «гендер» передбачає наявність незліченної кількості самоідентифікацій, зокрема [2;3]:

1. цисгендер – біологічні чоловік або жінка, які ідентифікуються як такі;
2. агендер – людина, що не ідентифікується за жодним гендером;
3. аліагендер – особа, що не вписується в сучасну систему гендерів;
4. андрогін - людина, яка має гендерну презентацію або ідентичність, яка є гендерно нейтральною, або має як чоловічі, так і жіночі характеристики;
5. бігендер – особа, що ідентифікується одночасно за двома гендерами;

6. гендерфлюїд – особа, ідентифікація якої чоловіком, жінкою чи іншим гендером варіюється залежно від обставин психологічного життя;

7. омнігендер – особа, яка ідентифікується одночасно за всіма гендерами.

Варіації гендерної ідентичності можуть виходити навіть за межі людського виду. Так, Florentin Félix Morin описує випадок становлення власної гендерної ідентичності гіпопотама, яка «дозволила йому (буквально) уникнути, одночасно, кількох наборів категорій, які керують людськими тілами («стать», «сексуальність», вік)[1]» [4]. Інформаційне агентство CNN описує ідентичність «русалок» [5], а на просторах інтернету неодноразово зустрічаються свідчення людей, що ідентифікують себе як коти [6], собаки [7], тигри [8] тощо.

Як демонструє досвід Європейських держав, використання поняття «гендер» як замінника слову «стать» є лише перехідим етапом до законодавчого розмивання відповідного поняття і включення туди всіх варіацій гендерної ідентичності з одночасною забороною широкого спектру діянь (висловлювань, звільнень, відмов від прийняття на роботу, надання послуг тощо) що можуть бути класифіковані як дискримінація за ознакою гендерної ідентичності.

З огляду на такі тенденції, вбачається за необхідне дослідити психологічний стан осіб з альтернативною гендерною ідентичністю, з метою визначити психологічні наслідки подальшого запровадження гендерної ідеології в законодавство України, що і є **метою цієї статті**. Вказана мета обумовлює формування наступних завдань:

1) необхідно дослідити психологічний стан людей, що мають відмінну гендерну ідентифікацію від їх біологічної належності;

2) проаналізувати перспективи подальшого запровадження в законодавство України гендерної термінології, з врахуванням досвіду Європейських держав;

3) внести пропозиції щодо напрямків вдосконалення законодавства України в частині термінології, що описує людську статевість.

Стан дослідження проблематики

Формування базової гендерної теорії було здійснене в працях Д.Батлер, серед яких [9] та [10]. Питання впливу гендерних маніпуляцій на свідомість досліджувалися такими науковцями, як Л. Гридковець [11], А. Погоріленко [12]. Юридичні загрози запровадження гендерної термінології досліджувала О.Львова [13]. Питання співвідношення гендеру та статі з медичної точки зору, причин формування викривленої (невідповідної статі) гендерної ідентичності досліджувалося В. Медведєвим [14]. Позицію Церкви щодо питань гендерної рівності висвітлював Бойко І.Є. [15] Моделі статевого виховання досліджував Кочарян Г.С [16].

Незважаючи на широке дослідження юридичних, психологічних та медичних питань, пов'язаних із впровадженням гендерної теорії в суспільство, станом на сьогодні відсутня праця, що системно проаналізувала б психологічний стан трансгендерних людей, оцінила б динаміку психологічних процесів населення на території європейських держав, та запропонувала б новели до законодавства України, що допоможуть усунути можливі деструктивні наслідки розвитку гендерної термінології в законодавстві України.

Наукова новизна дослідження

Урезультаті дослідження прогнозується досягнення наступних результатів, які характеризуються науковою новизною:

1) буде *вперше* спроєктовано вплив подальшого запровадження гендерної термінології в Україні на психологічний стан населення через призму аналізу актуальних показників психологічного стану осіб з альтернативною гендерною ідентичністю;

2) буде *вперше* обґрунтовано необхідність внесення та запропоновані зміни до законодавства, що стосується питань людської статевості, з позицій аналізу динаміки розвитку законодавства і психологічних показників населення країн Європи.

Виклад основного матеріалу

[1] (тут і далі з англомовних джерел переклад А.П.)

Станом на сьогодні, значна кількість наукових праць присвячена питанню психологічного стану людей, що ідентифікують себе як представники іншої статі або поза межами бінарної системи. Водночас, більшість робіт вказує на те, що такі люди мають набагато нижчі показники психологічного благополуччя та психічного здоров'я.

Так, дослідження, проведене серед трансгендерної молоді в Італії, продемонструвало набагато вищі, порівняно з некваліфікованим населенням, показники неспокою в тілі, нижчий рівень загального психологічного функціонування, вищі рівні абстрагування/тривоги/депресії, соціальних проблем, вищі рівні «привабливості смерті», «огиди до життя» [17].

Дослідження, проведене у 14 Європейських містах за участю 1000 респондентів, продемонструвало, що у трансгендерних людей нижча самооцінка, більше тривоги та депресії, ніж у загальної вибірки людей [18].

Опитування, проведене серед сімдесяти дев'яти осіб з гендерною дисфорією, виявило наступне. Сімдесят трьом особам (92,4%) був діагностований один або більше з наступних станів: депресія, тривога, посттравматичний стресовий розлад, розлади харчової поведінки, розлад аутичного спектру та біполярний розлад. П'ятдесят дев'ять (74,7%) з них повідомили про суїцидальні думки, 44 (55,7%) – мали прецеденти самоушкодження, а 24 (30,4%) мали одну або кілька спроб суїциду. Сорок шість (58,2%) суб'єктів повідомили про шкільну віктимність [19].

Таким чином, ідентифікація себе у спосіб, відмінний від біологічної природи, пов'язана із розвитком психологічних дисфункцій та психічних розладів. Вказаному може посприяти легалізація гендерної ідеології.

Так, внаслідок рішення Європейського суду з прав людини Goodwin v United Kingdom (1996), у межах якого було визнано право трансгендерних людей на законодавче визнання власної ідентичності, Великобританія прийняла Акт про визнання гендеру (Gender Recognition Act 2004), яким закріплюється право транссексуальних людей на визнання їх гендерної ідентичності[2].

Внаслідок запровадження цього Акту, на державному рівні було визнано, що вже зі шкільного віку люди можуть вільно визначати належність себе до будь-якої статі, незалежно від хромосомного набору, даного при народженні. Як результат, у період з 2010 по 2018 рік кількість дівчат шкільного віку, що бажають змінити власну статеву належність, зросла на 4,400 відсотків, а саме з 40 до 1 806 дівчат на рік. Аналогічний показник для хлопців зріс від 57 до 713 [20].

Варто відзначити, що саме діти є найбільш нестійкими до навіювання та, внаслідок цього, схильними до сумнівів в аспекті власної статевості за умови наявності відповідних установок в суспільному середовищі. Одне з досліджень продемонструвало, що більшість випадків гендерної дисфорії констатується у віці до 7 років [21]. Водночас, за умови відсутності підкріплення в суспільстві і на рівні законодавства, такі схильності проходять у рамках дитячого експерименту і дослідження світу, і дитина повертається до природної самоідентифікації. У протилежному випадку, фіксується на сумнівах і все життя проводить у пошуку власного «Я».

Як зазначалося, в Україні становлення гендерної термінології знаходиться на незавершеному, початковому етапі. Станом на сьогодні поняття «гендер» та «стать» ототожнені в законодавстві. Водночас, практика європейських країн свідчить про те, що цей період є тільки перехідним.

Так, у 2017 році Федеральний Конституційний суд Німеччини встановив необхідність визнання «третього гендеру» в сертифікаті про народження для людей, що ідентифікують себе ані як чоловік, ані як жінка [22, с.10-11].

Фінляндія, з іншого боку, має законодавче визначення гендерної ідентичності як «власного досвіду особи щодо його (її)

[2] Варто зауважити, що рішенням Rees v. the United Kingdom (1986) суд зайняв протилежних висновків, вказавши, що надання відповідних прав окремій людині буде мати значні наслідки для суспільства та адміністративної системи, тому не може бути визнане пропорційним заходом.

гендеру» (sec. 3 of Act on Equality of 2014). Акт Мальти LXI 2016 року визначив «живий гендер» як поняття, що відображає стабільну та репрезентовану на публіці гендерну ідентичність особи протягом тривалого періоду часу. Румунія у Акті Гендерної Рівності (Gender Equality Act) 2015 року визначила гендер як комбінацію ролей, поведінки, ознак та активностей, які суспільство закріплює за представниками чоловічої чи жіночої статі. Аналогічний акт Сербії визначає гендер як соціально встановлені ролі, положення і статус жінок і чоловіків у суспільному та приватному житті, з яких через соціальні, культурні та історичні відмінності випливає дискримінація за ознакою біологічної належності до статі [22, с.10].

Великий вплив на законодавство країн Європейського Союзу (далі – ЄС) мають рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), які визнаються на всій території ЄС та приписи якого обов'язкові для застосування для країн, що є стороною справи і які мають бути враховані також при правозастосуванні законодавства в Україні в межах судової гілки влади.

Рішенням Van Kück v. Germany (2003) ЄСПЛ встановив порушення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, вказавши, що держава не має права вимагати від людини доказів медичної необхідності зміни статі у випадку гендерної дисфорії, оскільки це питання є інтимним та відноситься до приватного життя.

У L. v. Lithuania (2007), ЄСПЛ визнав, що хоча і існує судова практика Литви, де визнається право людини на публічне визнання гендерної ідентичності, не існує належного правового регулювання цього питання, що дозволило б провести цю процедуру від початку до кінця.

Рішенням Schlumpf v. Switzerland (2009) ЄСПЛ визнав, що державна адміністрація неправомірно затримала операцію щодо зміни статі особи, тим самим порушивши її право на визначення власної гендерної ідентичності.

Як результат, можна спостерігати, що запровадження гендерної термінології в законодавство України неминуче призведе до імплементації поняття «гендер» в його значенні не як «статі» а як ідентичності, що може включати безмежну кількість невідповідних статевості людини варіацій.

У цьому аспекті варто нагадати, що, відповідно до ст.3 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», одним із завдань цього закону є підтримка української мови шляхом сприяння вживанню замість іншомовних українських слів, словосполучень і термінів у разі, якщо в українській мові існують рівнозначні відповідники. Рішенням від 14.07.2021 року №1-р/2021 Конституційний Суд України встановив, що «як визначальний чинник і головна ознака ідентичності української нації, яка упродовж багатьох віків проживає на споконвічно своїй території та становить абсолютну більшість населення України, українська мова завдяки закладеному в ній самій націєтвірному началу є базовим системотвірним складником української державності та її основою. […] Без повноцінного функціонування української мови в усіх ділянках публічного життя суспільства на всій території України українській нації загрожує втрата статусу й ролі титульної й державотвірної нації, що є рівнозначним загрозі зникнення Української держави з політичної карти світу».

Подальше запровадження невластивого українській мові терміна гендер у законодавство загрожує втратою національної ідентичності, культурного надбання, цінності чоловіка та жінки та їх взаємодоповнення, а також розвитку психологічних дисфункцій та психічних розладів у населення України, згідно з продемонстрованими вище дослідженнями.

З огляду на це, необхідно внести до всіх законів, постанов, указів, розпоряджень Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та інших органів державної влади зміни, а саме замінити поняття «гендер» на поняття «стать», а похідні від поняття «гендер» - на україномовні аналоги, що відображають цінності та культурне відношення українського народу щодо формування людської статевості.

Вказаних змін потребує, зокрема, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Постанова Кабінету Міністрів «Питання проведення ґендерно-правової експертизи», Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження методичних рекомендацій щодо впровадження і застосування ґендерно орієнтованого підходу у бюджетному процесі».

Висновки

Результати дослідження психологічного стану трансгендерних осіб, а також динаміки збільшення їх популяції за умови законодавчого визнання права на гендерну самоідентифікацію свідчать про те, що подальше запровадження гендерної термінології в законодавство України може призвести до збільшення кількості трансгендерних людей, а разом з цим – психологічних розладів та психічних захворювань серед популяції.

На прикладі держав Європи було виявлено, що запровадження гендерної термінології в законодавство рано чи пізно завершується закріпленням автентичного значення цього терміна, що є небажаним для психологічного благополуччя та психічного здоров'я українців.

За наслідком дослідження запропоновано внести зміни до законодавства України в частині заміни гендерної термінології на властиві українській мові аналоги, що відповідатиме принципу використання україномовних термінів в законодавстві та рішенням Конституційного Суду України в частині важливості використання української мови.

Література

1. World Health Organization. Gender and health. URL: https://www.who.int/health-topics/gender#tab=tab_1 (дата звернення 17.12.2021);

Healthline. 64 Terms That Describe Gender Identity and Expression. URL: https://www.healthline.com/health/different-genders (дата звернення 17.12.2021);

Medical News Today. What are some different types of gender identity? URL: https://www.medicalnewstoday.com/articles/types-of-gender-identity (дата звернення 17.12.2021);

Florentin Félix Morin. EGO HIPPO. Journal of the Theoretical Humanities. Volume 22 (2). 2017. p.87-96. DOI: 10.1080/0969725X.2017.1322822. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/0969725X.2017.1322822?scroll=top&needAccess=true (дата звернення 17.12.2021);

Kyle Almond. You may not know it, but mermaids are 'part of your world'. CNN. URL: https://edition.cnn.com/interactive/2019/04/world/mermaid-portraits-cnnphotos/?fbclid=IwAR3f6xyKkXB-0C-Mon0ahb8lJ5Q4xx-vO267IchUf9ZLj__M36XQCuiTHaOQ (дата звернення 17.12.2021);

The Young Turks. Woman Thinks She's A Cat Trapped In Human Body. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=5gWXwbToNpA (дата звернення 17.12.2021);

Hlavne Spravy. Transgender už nestačí. Niektorí jedinci chcú zmeniť svoj ľudský druh na zvieracíu. 03.06.2016. URL: https://www.hlavnespravy.sk/transgender-uz-nestaci-niektori-jedinci-chcu-zmenit-svoj-ludsky-druh-na-zvieraci/790071?fbclid=IwAR2mVokbCcw_OLogxciGi8rHFt2K5jv0aR_HoQeYb7OrKCfdvlshuASCxjc (дата звернення 17.12.2021);

Ruprick. Totally Obsessed Catman - Fred Willard. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=AKRr94ssnQo (дата звернення 17.12.2021);

Judith Butler. Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory.The Johns Hopkins University Press. Vol. 40,- No. 4 (Dec., 1988), pp. 519-531. URL: https://www.jstor.org/stable/3207893 (дата звернення 17.12.2021);;

Judith Butler. Gender Trouble Feminism And The Subversion Of Identity (Routledge Classics). New York: Routledge. 2006. 92 p. ;

Гридковець Л. М. Гендернорівнісний екстремізм як фактор руйнації родини / Л. М. Гридковець // Наукові студії із соціальної та політичної психології. - 2011. - Вип. 27. - С. 301-311. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2011_27_35 (дата звернення 17.12.2021);

Погоріленко, Артур, Гридковець Людмила. 2019. «Протидія домашньому насильству в умовах сьогодення.» Вісник КІБіТ, Випуск №3(41): Тези та матеріали доповідей XXIII Міжнародної науково-практичної конференції КІБіТ «Студент-Дослідник-Фахівець», Київ, Травень, 138-140;

Львова О.Л. Гендерна рівність у праві: подвійний зміст та його загрози. Матеріали доповідей круглого столу «Науково-медичні підходи до проблеми ґендерної рівності» (Верховна Рада України. Комітет з питань охорони здоров'я. Київ, 09.11.2018 р.).- с.56-60.;

Медведєв В.В. Стать vs. гендер: генетична обумовленість, позагенетичні впливи й пластичність мозку як тло драматичної самоідентифікації сучасної людини. Матеріали доповідей круглого столу «Науково-медичні підходи до проблеми ґендерної рівності» (Верховна Рада України. Комітет з питань охорони здоров'я. Київ, 09.11.2018 р.). с.13-46.;

Бойко І.Є. Позиція Церкви щодо ґендерної рівності. Матеріали доповідей круглого столу «Науково-медичні підходи до проблеми ґендерної рівності» (Верховна Рада України. Комітет з питань охорони здоров'я. Київ, 09.11.2018 р.). с.68-74.;

Кочарян Г.С. Статеве виховання: сучасні деструктивні моделі. Матеріали доповідей круглого столу «Науково-медичні підходи до проблеми ґендерної рівності» (Верховна Рада України. Комітет з питань охорони здоров'я. Київ, 09.11.2018 р.).- с.4-13

Fisher A. D. et. al. Psychological characteristics of Italian gender dysphoric adolescents: a case-control study. PubMed. 2017. DOI: 10.1007/s40618-017-0647-5. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28357782/ (дата звернення 17.12.2021);

Baudewijntje P C Kreukels et al. Gender Dysphoria and Gender Change in Disorders of Sex Development/Intersex Conditions: Results From the dsd-LIFE Study. 2018. DOI: 10.1016/j.jsxm.2018.02.021. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29606626/ (дата звернення 17.12.2021);

Leena Nahata et. al. Mental Health Concerns and Insurance Denials Among Transgender Adolescents. 2017. DOI: 10.1089/lgbt.2016.0151. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28402749/ (дата звернення 17.12.2021);

Gordon Rayner. Minister orders inquiry into 4,000 per cent rise in children wanting to change sex. The Telegraph. URL: https://www.telegraph.co.uk/politics/2018/09/16/minister-orders-inquiry-4000-per-cent-rise-children-wanting/ (дата звернення 17.12.2021);

Caders Sinai. Most Gender Dysphoria Established by Age 7, Study Finds. 2020. URL: https://www.cedars-sinai.org/newsroom/most-gender-dysphoria-established-by-age-7-study-finds/ (дата звернення 17.12.2021);

Directorate-General for Justice and Consumers (European Commission) , European Network of Legal Experts in the Field of Gender Equality and Non-Discrimination. Gender equality law in Europe: How are EU rules transposed into national law in 2018? Brussels: Justice and Consumers, 2019. 98 p. https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/9b101483-3a44-11e9-8d04-01aa75ed71a1 (дата звернення 17.12.2021);

Pohorilenko A.V.

GENDER TERMINOLOGY AS A THREAT TO THE PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF THE POPULATION

Given the significant spread of gender ideology wordwide, the potential psychological consequences of its further introduction into Ukrainian legislation should have been studied. It was found that the term "gender" and its derivatives in the legislation of Ukraine are used in the meaning of the word "sex", which does not correspond to the authentic meaning of the "gender". It has been established that the latter includes innumerable variations of identity, up to self-identification as the representative of another specie. Transgender people have been found to have significantly lower levels of mental health and psychological well-being. It has been found that with the legal permission to change the legal sex depending on one's gender identity, the number of transgender people increases significantly over the years, which, in light of their mor-

АНОТАЦІЯ

Досліджено потенційні психологічні наслідки подальшого запровадження гендерної ідеології в законодавство України. Виявлено, що термін «гендер» та похідні від нього в законодавстві України вживаються в значенні слова «стать», що не відповідає дійсному його змісту, куди входить незліченна кількість варіацій ідентичності, аж до представників іншого виду. Досліджено, що трансгендерні люди мають значно нижчі показники психічного здоров'я та психологічного благополуччя, а включення гендерного термінологічного апарата в законодавство загрожує значному збільшенню кількості трансгендерних людей з часом. Було запропоновано замінити поняття гендер у законодавстві України на термін «стать», з метою профілактики розвитку гендерної дисфорії та супутніх психологічних розладів серед населення.

Ключові слова: гендер, стать, законодавство України, законодавство країн Європи, психологічне благополуччя населення.

bidity, threatens to significantly reduce the psychological well-being and mental health of the population. It was found that the presence of the term "gender" in the legislation sooner or later leads to harmonization with its authentic meaning, which results in the legalization of countless gender variations. In the light of Ukraine, it was proposed to amend the legislation to eliminate the concept of gender and replace it with the appropriate term in the Ukrainian language and culture, namely "sex", to prevent the development of gender dysphoria and related psychological disorders among the population. Further legal research should be aimed at forming a complete list of legal acts and relevant changes to them.

Key words: gender, sex, legislation of Ukraine, legislation of European countries, psychological well-being of the population.

ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ДЖЕРЕЛ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІДРЯДНИХ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА АВТОМОБІЛЬНОЇ ДОРОГИ

ТУРЧЕНКО Ігор Вікторович - аспірант кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Orcid: https://orcid.org/0000-0001-6127-7968
УДК 347.454.3
DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.28

У статті розкриваються загальні підходи до визначення поняття «джерела права». Звертається увага на сучасну тенденцію розширеного тлумачення категорії «джерела права» та збільшення ролі так званих класичних джерел права, зокрема правових прецедентів, звичаїв, загальновизнаних принципів міжнародного права, і некласичних (атипових) джерел права у вигляді актів «вторинного права» й «м'якого права». Підтвердженням залучення правових звичаїв у сфері будівництва автомобільної дороги є застосування уніфікованих будівельних звичаїв у формі типових договорів FIDIC. Автором розглядається можливість повномірного впровадження у чинне вітчизняне законодавство договірних конструкцій FIDIC з метою гармонізації законодавства України та країн ЄС. Автором досліджуються основні нормативно-правові акти як джерела правового регулювання підрядних відносин у сфері будівництва автомобільної дороги за цивільним законодавством України.

Ключові слова. Договір,договір будівельного підряду, джерела права, звичаї, будівництво автомобільної дороги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вагомий науковий внесок у дослідженні окремих аспектів формування джерел правового регулювання договорів будівельного підряду склали роботи вітчизняних цивілістів таких як: С. М. Бервено, А. Б. Гриняк, Н. С. Кузнєцова, І. В. Венедиктова, М. К. Галянтич, А. П. Гетьман, О. В. Дзера, В. В. Луць, Р. А. Майданик, З. В. Ромовська, Р. О. Стефанчук, С. Я. Фурса, О.Є. Харитонов, О. С. Яворська та ін.

Метою даного дослідження є аналіз вітчизняного та європейського досвіду формування джерел правового регулювання підрядних договірних відносин у сфері будівництва автомобільної дороги.

Постановка проблеми

Автомобільні дороги становлять основу шляхової мережі як України, так і будь-якої країни Європи і світу. Згідно зі статистичними даними лише за період з 1955 по 1980 роки мережа автомобільних доріг в Україні зросла від 47,3 до 145,0 тис. км. Таке стрімке зростання мережі пов'язане із розвитком вітчизняної економіки, високим попитом на автомобілі і, відповідно, зростанням виробництва транспортних засобів як загального, так і особистого користування. Певну роль у розвитку мережі автомобільних доріг також відіграло повсякчасне запровадження нових технологій, що застосовуються у дорожньому будівництві [1]. Сучасна Україна має розгалужену мережу автомобільних доріг та унікальне географічне розташування, що у майбутньому могли б стати конкурентною перевагою національної економіки у зовнішньоекономічній діяльності, туризмі, вантажних і пасажирських перевезеннях, а також підсилити обороноздатність держави. Поряд з цим, нагальною проблемою для довоєнної України був транспортно-

експлуатаційний стан автомобільних доріг, який за багатьма параметрами не відповідав вимогам чинних норм і міжнародних стандартів. Свідченням цього є те, що 51, 1 % автошляхів не відповідало вимогам міжнародних стандартів за рівністю, 39,2 % – за міцністю. Це знижувало середню швидкість руху на автошляхах нашої країни, яка була у 2-3 рази нижчою, ніж у західноєвропейських країнах [2].

Автомобільні дороги та якісно розвинена транспортна інфраструктура країни та її регіонів в цілому належать до стратегічно важливих чинників забезпечення подальшого соціально-економічного розвитку країни. Розширення та покращення якості вітчизняної мережі автомобільних доріг забезпечить сприяння зростанню транзитної спроможності країни, здійсненню експортно-імпортних операцій і задоволенню потреб нашої економіки та інтересів суспільства. Поряд з цим, незважаючи на таке надзвичайно важливе стратегічне значення для держави, питання нормативно-правового регулювання відносин у сфері будівництва автомобільних доріг залишилось малодослідженим на доктринальному рівні і фрагментарно врегульованим на рівні положень чинного цивільного законодавства України. У таких умовах особливої актуальності набуває дослідження договору на будівництво (капітальний ремонт, реконструкцію) автомобільних доріг в Україні та джерел правового регулювання відносин у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу

Перед розглядом особливостей джерел правового регулювання підрядних відносин у сфері будівництва вітчизняних автомобільних доріг варто спочатку зосередитись на визначенні правової категорії «джерела права». Відсутність єдиного підходу до визначення терміну «джерела права» зумовлені складністю розуміння його сутності з одного боку, а з іншого – полісемічністю значень категорії «джерело права». Така ситуація продовжує породжувати жваві дискусії з цього приводу серед правників на рівні загальної теорії права, галузевих юридичних наук та філософії.

Слід почати з того, що у лексикографічних джерелах тлумачення терміну «джерела» можна зустріти декілька варіантів, як: 1) потік води; 2) те, що дає початок чому-небудь; основа чого-небудь; вихідне начало; 3) писемна пам'ятка, документ, на основі якого будується наукове дослідження [3, с. 291], 4) те, що дає початок чому-небудь, звідки постає, черпається щось; 5) основа чого-небудь [4, с. 158]; про того або те, від кого або звідки довідуються про що-небудь. У досліджуваному контексті загальновживане слово «джерело» набуло значення правового терміна не окремо, а у складі стійкого термінологічного словосполучення «джерело права» [5]. Виходячи з загального тлумачення цього терміну, у найбільш широкому сенсі джерела права варто розглядати як вираз першооснов права у вигляді зовнішніх форм його існування.

У межах загальної інструментальної теорії права загальновизнаним та найбільш поширеним визнано підхід, відповідно до якого під формою (джерелом) права слід розуміти спосіб внутрішньої організації, а також зовнішнього прояву правових норм, який засвідчує їх державну загальнообов'язковість; способи вираження і доведення рішень правотворчих органів про прийняття відповідних норм права до зацікавлених осіб. Тобто наразі спори щодо сфери та напрямків застосування термінів «форма права» та «джерело права» можна вважати вирішеними, оскільки ці терміни застосовуються в одному і тому самому значенні [6]. На рівні філософського пізнання категорія «джерело права» розглядається з урахуванням характеру філософських ідей та концепцій, що лягли в її основу. Так, наприклад, основний постулат нормативізму – це розуміння джерела права як основної норми; юридичного позитивізму – як зовнішнього прояву формально-визначеного, загальнообов'язкового правила поведінки, встановленого державою і забезпеченого її примусом; визначення джерела права через категорії справедливості, свободи, рівності властиве природно-правовій концепції права; а для психологічної теорії права, джерело права – не що інше, як саме право [7, с. 71]. До джерел права у цивілістичній

літературі пропонують відносити також самі обставини, явища, які породжують норми права (соціальні умови, наукові джерела, економічні інтереси). Під формою права розуміють об'єктивовані (виражені назовні) способи фіксації правових норм [6, с. 21]. Безумовно, слід підтримати С. С. Алексєєва у розумінні того, що специфіка дефініції «джерела права» полягає у тому, що вона в юриспруденції має категоріальний статус та становить досить широку систему знань, що розвивається, певну теорію у складі загальної теорії права [9, с. 19].

У сучасній доктрині цивільного права пануючою точкою зору вважається визначення поняття джерела цивільного права через формально-юридичний (спеціально-юридичний) підхід. Відповідно до вказаного підходу джерело права розглядається як зовнішня форма (спосіб) вираження і закріплення правових норм, інакше кажучи, «те, де міститься норма права», «те, звідки юристи-практики черпають знання про норми позитивного права» [10, с. 54-55]. Разом з тим, у процесі рекодифікації (оновлення) чинного Цивільного кодексу України найбільш вірним вбачається розширене розуміння нормативності джерел цивільного права, що полягає в закріпленні нових правил поведінки, юридично обов'язкових для невизначеного або індивідуально визначеного кола учасників. У контексті сказаного варто погодитись із висновком про те, що потребують поглибленого дослідження положення сучасного міжнародного права та європейських правових систем. Останні тяжіють до збільшення ролі класичних джерел права, відмінних від нормативно-правових актів, зокрема правових прецедентів, звичаїв, загальновизнаних принципів міжнародного права, і некласичних (атипових) джерел права у вигляді актів «вторинного права» й «м'якого права» [10, с. 53].

Аналіз змісту глави першої Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), свідчить про те, що вітчизняний нормативний підхід до визначення джерел цивільного права загалом відповідає загальноєвропейському підходу до формування форм вираження цивільного права окремих країн Євросоюзу. Варто погодитись із висловленим у цивілістичній літературі висновком про те, що джерелами цивільного права можуть виступати : 1) акти цивільного законодавства України; 2) договори суб'єктів цивільного права; 3) звичаї (у тому числі звичаї ділового обороту); 4) міжнародні договори; 5) інші акти цивільного законодавства (правова доктрина, прецеденти, корпоративні норми тощо) [11, с. 32-35]. Що стосується безпосередньо договору будівельного підряду в цілому, включаючи й договір підряду на будівництво автомобільної дороги, нормативне регулювання підрядних відносин знаходить джерельний вираз в першу чергу в сукупності саме нормативно-правових актів, які визначають вид і характер поведінки учасників досліджуваних відносин. У такому контексті необхідно зважати, що зазначений підхід за своїм характером набуває ознак комплексності й охоплює не лише акти цивільного законодавства України, закріплені у статті 4 ЦК України а включає не тільки досліджуваний договір, як акт саморегуляції цивільно-правових відносин у досліджуваній сфері, але і відповідні міжнародно-правові акти.

Міжнародно-правовими актами, що забезпечують один із рівнів правового регулювання досліджуваних відносин, є чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України у встановленому порядку Законом України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. [11]. При цьому, Україна належить до тих держав, які нормативно закріпили примат (верховенство) норм міжнародних договорів у національній правовій системі. Підтвердженням визнання пріоритету міжнародного права в нашій державі над національним є Декларація про державний суверенітет України, яка проголошує пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного [12].

До міжнародних договорів за участю України, які застосовуються для регулювання відносин у сфері виконання робіт, у тому рахунку й будівельних, застосовуються загальноприйняті принципи міжнародного права, у тому числі й закріплені у нормах Віденської конвенції про право міжнарод-

них договорів від 23 травня 1969 р. (чинна для України з 13 червня 1986 р.), Віденської конвенції про правонаступництво держав стосовно договорів від 23 серпня 1978 р. (чинна для України з 26 листопада 1992 р.) тощо [13, с. 55].

Враховуючи цілеспрямований безальтернативний зовнішньополітичний курс нашої держави на європейську інтеграцію, у контексті цього дослідження, особливої уваги заслуговує розгляд окремих некласичних (атипових) актів Європейського права як джерела цивільного договірного права України. Останнім часом на рівні результатів фундаментальних наукових досліджень можна усе частіше зустріти тезу про нагальну потребу дослідження основних джерел Європейського права з подальшою адаптацією законодавства України до міжнародних норм і норм права ЄС [14, с. 116]. Однією з властивостей сучасного міжнародного права та європейських правових систем є тенденція до збільшення ролі класичних джерел права, відмінних від нормативно-правових актів, зокрема правових прецедентів, звичаїв, загальновизнаних принципів міжнародного права, і некласичних (атипових) джерел права у вигляді актів «вторинного права» й «м'якого права»[10, с. 53].

Прикладом застосування звичаїв як регулятора відносин у сфері будівництво автомобільних шляхів є рецепція міжнародних звичаїв у практику правового регулювання досліджуваних договірних відносин. Однією з визначальних умов успішної реалізації та залучення міжнародних інвестицій у вітчизняні будівельні проекти є застосування уніфікованих будівельних звичаїв – типових будівельних контрактів FIDIC [15, с. 317-327], які було розроблено Міжнародною федерацією інженерів-консультантів, більш відомих як FIDIC (International Federation of Consulting Engineers), які почали свою діяльність з 1913 року. Сьогодні, FIDIC - найбільший міжнародний представницький орган, утворений національними асоціаціями інженерів-консультантів, які походять з більш ніж 100 країн у всьому світі [16]. Представники Асоціації інженерів-консультантів України розглядають введення стандартів FIDIC у якості необхідної умови подальшої євроінтеграції нашої держави з можливістю залученням іноземних інвестицій у великі проекти, поліпшення якості будівельних робіт [17]. Важливим є й той факт, що нормативне закріплення можливості використання рекомендацій та правил міжнародних недержавних організацій не є законодавчою новелою для вітчизняного законодавства. Так, законодавство України закріплювало пряму вимогу для сторін договору купівлі-продажу використовувати міжнародні комерційні умови Інкотермс, причому, це стосується як міжнародних, так і внутрішньодержавних договорів [18, С. 265–268]. Зокрема, вказані положення містилися в Указі Президента України «Про застосування Міжнародних правил інтерпретації комерційних термінів» від 4 жовтня 1994 р. № 567/94 [19].

Типові контракти FIDIC, що широко застосовуються не лише країнами Європейського союзу, але й більшості сучасним країнам світу, представляють собою результати ретельної систематизації ділових звичаїв, опублікованих у формі зразкових (модельних) умов договорів, що застосовуються у сфері реалізації міжнародних інвестиційно-будівельних проектів. Слідує враховувати, що у сучасних європейських країнах контракти FIDIC застосовуються не у випадку відсутності норм вищих рівнів правового регулювання. Вони зазвичай застосовуються як альтернатива таким нормам чи гармонійно їх доповнюють, тобто за своєю правової природою є нормами «м'якого права». Як зауважує Гриняк А. Б., типові форми будівельних контрактів, зокрема типові контракти FIDIC, спрямовані на подолання відмінностей національного законодавства шляхом розробки уніфікованих і визнаних на міжнародному рівні правил, а також на формування рекомендацій, на підставі яких сторони розробляють та погоджують між собою спеціальні положення конкретних підрядних договорів з типовими контрактами FIDIC [20, с.18].

Аналіз останніх вітчизняних законодавчих ініціатив свідчить про розпочатий динамічний процес вдосконалення правового регулювання суспільних відносин у сфері будівництва автомобільних доріг в контексті можливості використання типових

контрактів FIDIC. Зокрема, Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо реформування системи управління автомобільними дорогами загального користування» від 17 листопада 2016 р. № 1764-VIII «з метою активізації інвестиційної діяльності, підвищення якості та ефективності дорожнього будівництва під час будівництва та реконструкції автомобільних доріг можуть застосовуватися принципи та умови контрактів Міжнародної федерації інженерів-консультантів (FIDIC) у порядку, що затверджується Кабінетом Міністрів України. Указом Президента України «Про деякі заходи щодо створення умов для розвитку та підвищення якості автомобільних доріг» від 19.07.2019 року № 529/2019 [21] передбачено встановлення обов'язку для замовників будівництва, реконструкції та ремонту автомобільних доріг залучати на конкурсних засадах незалежного інженера-консультанта у сфері дорожнього будівництва (FIDIC) на етапах закупівель, виконання робіт, гарантійного обслуговування. Крім того, надзвичайно важливим, але далеко не останнім є нещодавній крок нашого законодавця по впровадження можливості використовувати у підрядних відносинах будівництва автомобільних доріг типових будівельних контрактів FIDIC. Так, у 17 березні 2021 р. Кабінетом міністрів України було прийнято постанову № 224 «Про внесення змін до Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві», відповідно до якої сторонам підрядних відносин за їх згодою надано право використовувати міжнародні форми договорів, звичаї та рекомендації міжнародних та вітчизняних організацій відповідно до законів України. При чому, суттєвими змінами є те, що законодавець встановлює примат міжнародного права над нормами українського законодавства у випадку якщо у міжнародному договорі України, укладеному в установленому законом порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені цими загальними умовами, застосовуються правила відповідного міжнародного договору. Враховуючи, що відповідно до положень «Примірного договору підряду на будівництво (капітальний ремонт, реконструкцію) автомобільної дороги», затверджених постановою Кабінету міністрів України № 668 від 1 серпня 2005 року [23] умови якого можуть не мати обов'язковості для сторін під час укладання договору сторони повинні дотримуватись положень, визначених законодавством та Загальними умовами укладання та виконання договорів підряду в капітальному будівництві, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2005 року № 668 (668-2005-п).

Таким чином, законодавче закріплення правової можливості використання контрактів FIDIC у галузі будівництва автомобільних доріг в Україні, з урахуванням надмірної складності, у порівнянні з іншими підрядними відносинами, цілком відповідає сучасним тенденціям розвитку правового регулювання і сприятиме поліпшенню регулювання відносин між учасниками будівельного процесу та поліпшенню інвестиційного та економічного клімату країни загалом. Однак, на сьогодні, незважаючи на позитивні законодавчі новації, впровадження альтернативної можливості регулювання відносин у сфері будівництва автомобільних доріг у чинне законодавство України типових будівельних контрактів FIDIC є фрагментарним, подекуди формальним і потребує подальшої розробки та гармонізації з іншими приписами чинного законодавства України.

Поряд з цим, на рівні вітчизняного цивільного законодавства центральне місце серед джерел регулювання суспільних відносин у сфері будівництва автомобільних доріг посідає Цивільний кодекс України. Питанням будівельного підряду присвячений розділ 61 ЦК України, який містить як загальні положення, так і окремі параграфи за різновидами підряду. Будівельному підряду присвячений параграф 3 розділ 61 ЦК України. Ґрунтовний аналіз положень параграфа 3 розділу ЦК України свідчить, що регулювання відносин будівельного підряду не обмежується одним лише ЦК України, однак, першими поміж джерел цивільного законодавства мають бути названі акти цивільного законодавства (ст. 4 ЦК України) як одна із найважливіших складових останнього [25, с. 282].

Правове регулювання договірних підрядних відносин у сфері будівництва автомобільних доріг не обмежується виключно нормативними положеннями Цивільного кодексу України, оскільки здійснюється також на рівні нормативних приписів, які мають прийматися в розвиток положень глави 61 ЦК України та не суперечити їм. Поряд з ЦК України для правового регулювання відносин будівельного підряду застосовуються також положення Земельного кодексу України, адже відповідно до статті 1 ЗУ «Про автомобільні дороги» для розміщення автомобільної дороги в установленому порядку надаються земельні ділянки.

Важливим нормативно-правим актом джерельної бази правового регулювання досліджуваних відносин, що визначає правові, економічні, організаційні та соціальні засади забезпечення функціонування автомобільних доріг, їх будівництва, реконструкції, ремонту та утримання в інтересах держави і користувачів є Закон України «Про автомобільні дороги». Окремі норми, присвячені правовому регулюванню підрядних відносин на будівництво (ремонт, реконструкцію) автомобільної дороги, містяться у низці інших нормативно-правових актів, зокрема Законів України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 р., «Про дорожній рух» від 30.06.1193 р., «Про здійснення публічні закупівлі» від 25.12.2015 р., «Про будівельні норми» від 05.11.2009 р., у Постановах Кабінету Міністрів України «Про затвердження Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві» від 01.08.2005 р. № 668, «Питання прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів» від 13.04.2011 р. № 461, «Про затвердження вимог щодо проведення контролю якості робіт з нового будівництва, реконструкції та ремонту автомобільних доріг загального користування» від 28.12.2016 р., у Наказах Міністерства будівництва, архітектури і житлово-комунального господарства України «Про затвердження Примірного договору підряду у капітальному будівництві» від 27.10.2005 р. № 3 і звісно наказ Державної служби автомобільних доріг України від 28.04.2009 р. № 188 «Про затвердження Примірного договору підряду на будівництво (капітальний ремонт, реконструкцію) автомобільної дороги»[24] тощо.

Багато важливих питань щодо стандартів і вимог до будівництва та видів будівельних робіт по спорудженню автомобільної дороги врегульовуються в нормативних документах України – державних та відомчих будівельних нормах України. У цивілістичній літературі при характеристиці джерел регулювання підрядних відносин у будівництві зазначається, що крім нормативних актів законодавчого, підзаконного і відомчого характеру, у цій сфері діють численні будівельні норми і правила, які в прямому розумінні не є джерелами права, але суттєво впливають на формування практики застосування цих джерел [26, с. 456-466]. У цьому контексті необхідно зазначити, що з першого січня 2022 року вступають в дію нові ДСТУ 8747:2017 «Автомобільні дороги. Види та переліки робіт з ремонтів та експлуатаційного утримання», якими імперативно передбачається лише два види ремонтних робіт автомобільної дороги: капітальний та поточний ремонти. Такий підхід обумовлений перш за все збільшенням питомої ваги капітального ремонтів через істотну зношеність та зруйнованість транспортної інфраструктури, що у свою чергу потребує встановлення більш високих стандартів до сфери дорожнього будівництва, збільшення моніторингу та контролю.

Висновок

Враховуючи сучасні євроінтеграційні прагнення українського народу, вітчизняна правова система повинна поступово, але неухильно підпорядковуватись європейським стандартам її загальної побудови, архітектоніки та функціонування. Це завдання актуалізується з урахуванням процесів рекодифікації ЦК України, у ході здійснення якої на перший план вийде завдання гармонізації його положень із нормативно-правовими приписами відповідних Директив Європейського союзу. Ці висновки стосуються і розглянутих вище нормативних та позанормативних регуляторів, що регулюють суспільні відносини у сфері будівництва автомобільних доріг. Адже вони також, х урахуванням

комплексу об'єктивних і суб'єктивних причин потребують подальшого вдосконалення та наближення чинного законодавства України до законодавства ЄС та впровадження європейських стандартів якості.

Література

1. Велика Українська енциклопедія [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%B2%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%B0

2. Державне агентство автомобільних доріг України [Електронний ресурс]. Режим доступу: https:/ukravtodor.gov.ua

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) уклад, і голов., ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

4. Тлумачний словник української мов. уклад. Т. В. Ковальова, Л. П. Коврига. Харків: Синтекс, 2005. 672 с.

5. Пархоменко Н. М. Джерела права: теоретико-методологічні засади: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2009. 442 с.

6. Яворська О. С. Договірні зобов'язання про передання майна у власність: цивільно-правові аспекти: монографія. Підручники і посібники, 2009. 384 с.

7. Гураленко Н. А. Судовий прецедент в системі джерел права: філософсько-правовий аспект: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Львів. 2009.С. 224

8. Яворська О. С. Договірні зобов'язання про передання майна у власність: цивільно-правові аспекти: монографія. Підручники і посібники, 2009. 384 с.

9. С.С. Алексеев. Проблемы теории государства и права. учебник . Москва: Юрид. лит. 1979. 392 с.

10. Майданик Р.А. Вчення про джерела цивільного права України. *Право України*, № 6, 2017, с. 53-63

11. Харитонов Є. О. Місце корпоративних норм у системі форм (джерел) права. *Корпоративне право в Україні: становлення та розвиток.* Зб. наук. праць (За матеріалами міжрегіональної наук.-практ. конф., м. Івано-Франківськ, 26 – 27 вересня 2003р.). К.: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2004. С. 32 – 35.

11. Закон України: Про міжнародні договори України від 29.07.2004 р. № 1906-IV . *Верхов. Ради України*. 2004. № 50, ст. 540 (зі змінами).

12. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. № 55-XII. *Відомості Верховної Ради України* від 31.07. 1990 р. № 31. ст. 429.

13. Гриняк А.Б. Договірні зобов'язання з виконання робіт у цивільному праві України: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.03; Нац. акад. прав. наук. Київ. 2013. 494 с.

14. Панченко С. В. Джерела цивільного договірного права: дис. докт.філ., 081 «Право», м. Хмельницький 2021 р. 241 с.

15. Hinze J. Construction contracts. 2-th ed. NY,2001. 560 P.

16. The International Federation of Consulting Engineers [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://fidic.org/about-fidic

17. Щигурова Я.Н. Без FIDIC инфраструктура не сможет развиваться:интервью с Ассоциацией инженеров-консультантов Украины. URL:https://cfts.org.ua/articles/bez_fidic_infrastruktura_ne_smozhet_razvivatsya__intervyu_s_assotsiatsiey_inzhenerov_konsultantov_ukrainy_1206.

18. Марцінковська О.В. ЛегкийО.Д. «Інкотермс-2010» як інструмент регулювання зовнішньо-економічної діяльності. Економічний аналіз.2013. Вип. 12. Ч. 3. С. 265–268.

19. Про застосування Міжнародних правил інтерпретації комерційних термінів: Указ Президента України від4 жовтня 1994 р. No 567/94 (втратив чинність). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U567_94.html/.

20. Гриняк А. Б. Оновлення параграфу 3 глави 61 цивільного кодексу України: окремі зауваги. № 2 (2021). *Нове українське право*, с. 14-2121.

21. Закон України: Про внесення змін до деяких законів України щодо реформування системи управління автомобільними дорогами загального користування від 17.11.2016 р. № 1764-VIII. *Відомості Верховної Ради.* 2017. № 1, ст. 6.

22. Указ Президента України: Про деякі заходи щодо створення умов для розвитку та підвищення якості автомобільних доріг від 19.07.2019 № 529/2019. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/529/2019#Text

23. Постанова Каб. Мін. Укр.: Про затвердження Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві від 01.08.2005 р. № 668 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/668-2005-%D0%BF#Text

24. Наказ Державної служби автомобільних доріг України: Про затвердження Примірного договору підряду на будівництво (капітальний ремонт, реконструкцію) автомобільної дороги від 28.04.2009 р. № 188 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0188466-09#Text

25. Харитонов Є. О. Деякі проблеми визначення поняття та сфери дії актів цивільного законодавства України. *Сучасні проблеми приватного права: збірник наукових праць, присвячених 80-ій річниці з дня народження Я. М. Шевченко*. Київ: ВГО «Асоціація цивілістів України», Кам'янець-Подільський, ТОВ «Друкарня «Рута», 2012. С. 379 – 399.

SUMMARY

The article reveals general approaches to defining the concept of «sources of law». Attention is drawn to the modern trend of expanded interpretation of the category of «sources of law» and an increase in the role of the so-called classical sources of law, in particular legal precedents, customs, generally recognized principles of international law, and non-classical (atypical) sources of law in the form of acts of «secondary law» and «soft law». The use of unified construction practices in the form of standard FIDIC contracts is a confirmation of the involvement of legal customs in the field of highway construction. The author considers the possibility of fully introducing FIDIC contractual structures into the current national legislation with the aim of harmonizing the legislation of Ukraine and EU countries. The author examines the main regulatory legal acts as sources of legal regulation of contractual relations in the field of highway construction under the civil law of Ukraine.

Keywords. Contract, construction contract, sources of law, customs, highway construction.

26. О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць та інші. Зобов'язальне право: теорія і практика. Навч. посібник для студентів юрид. вузів і фак. у-тів. К.: Юрінком Інтер, 1998. 912 с.

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ

ЧАНЦЕВА Анна Олександрівна - аспірант відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ
https://orcid.org/0009-0009-2065-0362
УДК: 342.95 (477)
DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.29

У цій статті, досліджуються та ретельним чином аналізуються ключові елементи сучасного стану організаційних засад діяльності патрульної поліції України як ключового суб'єкта належного забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні. Також, розглядаються шляхи можливого удосконалення актуального стану забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні силами і можливостями вітчизняної патрульної поліції, шляхом перейняття успішного зарубіжного досвіду у цій сфері.

З-поміж іншого, у даній статті чітко та недвозначно визнається, а згодом і неодноразово підтверджується теза про те, що ефективне функціонування правоохоронного або будь-якого іншого державного органу, у даному випадку патрульної поліції, у сфері забезпечення і гарантування безпеки дорожнього руху, не може бути здійснено без відповідних, якісних змін у політичній системі країни.

Ключові слова: Патрульна поліція, організаційні засади діяльності, адміністративне право, якісні удосконалення, дорожній рух, правове регулювання, ефективна система, законодавче забезпечення.

Постановка проблеми

Необхідно визнати і наголосити на тому, що в Україні реальна готовність до запровадження передових західних стратегій і засобів ефективного упорядкування і організації діяльності установ і відомств держави остаточно прийшла тільки після подій Революції Гідності 2013-2014 років.

Тоді, масштабне за розмірами структурне переформатування вже було частково закладене у ті значні за обсягами реформи, які були проведені у системі МВС починаючи з 2014 року, особливо у період з 2014 по 2017 рік, у результаті яких було створено Національну поліцію, патрульну поліцію. Також цим новоствореним правоохоронним органам було надано значну частину автономії від політичного керівництва держави.

Проте, як на це звертають увагу чимало вітчизняних і зарубіжних дослідників у сфері адміністративного права та поліцеїстики, патрульній поліції України потрібні подальші серйозні удосконалення у сфері управління та організації для продовження її ефективної діяльності і для готовності дієво протистояти новим викликам.

Стан дослідження

Загальним питанням, пов'язаним із забезпеченням безпеки дорожнього руху, в адміністративно-правовій науці були присвячені дослідження багатьох вітчизняних вчених. Серед них, ми особливо воліємо визначити наукові праці О.М. Бандурки та С.М. Гусарова.

Мета даної статті, полягає у визначенні сутності та характерних особливостей актуального стану якості діяльності патрульної поліції України, а також винайдення та запропонування ефективних шляхів розвитку та подальшого удосконалення актуального стану.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до тез і тверджень суттєвої частини дослідників і експертів, які займаються аналізом процесів повсякденного функціонування патрульної поліції та інших правоохоронних органів, зазначається, що окрім якісного адміністративно-правового законодавства, яке регулюватиме діяльність цих органів, має бути створена і запроваджена ефективна система управління і організації їх діяльності [1, с. 70].

Зокрема, на наш погляд, має бути позичений успішний досвід найбільш розвинених і демократичних країн світу у контексті вибудовування якісних моделей управління та організації діяльності патрульної поліції.

Відповідно, вітчизняним підрозділам Національної поліції України, у тому числі й підрозділам патрульної поліції, необхідно при процесах перейняття успішного досвіду Сполучених Штатів, а також провідних європейських країн у здійсненні якісної діяльності поліції, перш за все імплементувати управлінські та організаційні практики цих держав задля отримання якісних результатів [2, с. 300] .

Деталізуючи дане твердження, відзначимо, що якісна організація має бути постійно наявною як у масштабній структурній організації патрульної поліції, так і у щоденній організації патрульних поліцейських і управлінні цією діяльністю на тактичному рівні в залежності від тієї чи іншої ситуації.

Стосовно першого виду «масштабної» або структурної організації та критеріїв її якості, стверджується, що вона полягає у якісному плануванні та вибудовуванні усієї структури патрульної поліції, її офіційної внутрішньої службової ієрархії, а також застосування такого методу до Національної поліції, структурною частиною якої є патрульна поліція, а також до системи Міністерства внутрішніх справ, невід'ємною частиною якого, у свою чергу, є Національна поліція [3, с. 83, 87].

Згідно із ключовими правилами ефективності діяльності підрозділів поліції, що існують у розвинутих і демократичних країнах Заходу, кожен підрозділ або територіальний відділ поліції, задля підвищення рівня власної ефективності має позбутися чи звести до мінімуму усі свої негативні фактори впливу, які так чи інакше блокують або уповільнюють їх діяльність і навпаки підвищити продуктивність і ефективність власних сильних сторін. Це є одним із основних правил, якого мають дотримуватися не тільки структурні підрозділи поліції, а і усі інші установи і організації у випадку, якщо вони дійсно бажають підвищити ефективність власної діяльності [4, с. 61].

Мусимо відзначити, що в Україні реальна готовність до запровадження передових західних стратегій і засобів ефективного упорядкування і організації діяльності установ і відомств держави остаточно прийшла тільки після подій Революції Гідності 2013-2014 років.

Вказується, що лише тоді політичне керівництво країни, яке прийшло до влади, зрозуміло, що для подальшого існування країни їй необхідні реальні зміни та удосконалення у багатьох сферах суспільної життєдіяльності, які є неможливими без належного глибокого реформування цих сфер [5, с. 107].

Тому власне і була проведена глибока реформа вітчизняної системи Міністерства внутрішніх справ, у результаті якої було ліквідовано органи внутрішніх справ, було створено принципово новий якісний правоохоронний орган у системі МВС, під назвою Національна поліція, а також було знайдено можливості задля повноцінного та якісного функціонування відомств, доданих до системи МВС, таких як ДСНС, Національна гвардія України, Сервісний центр МВС тощо. У значній мірі через те, що тодішнє політичне керівництво держави, у тому числі й тодішнє керівництво Міністерства внутрішніх справ, розділяло бажання суспільства щодо необхідності підвищення ефективності системи МВС, і щодо необхідності швидкого та якісного запровадження глибоких реформ [6, с. 12-16].

Враховуючи дані фактори, керівництво МВС було зацікавлене у тому, аби перейняти та успішно запровадити в Україні найкращі практики західних держав у сфері ефективної діяльності підрозділів поліції, у тому числі й патрульної поліції, яка в Україні є правоохоронним підрозділом, який

найбільше з усіх інших правоохоронних органів та підрозділів Національної поліції спілкується та взаємодіє у різних форматах з населенням України, аби суспільство помітило та оцінило ці реформи.

Як відомо, вищевказані стратегії, методи і засоби ефективного функціонування відомств і організацій, у тому числі й поліцейських підрозділів, які засновані на унікальних моделях і принципах управління і організації вже впродовж довгого періоду часу існують у Сполучених Штатах Америки та багатьох інших країнах Заходу і успішно там застосовуються у багатьох сферах. Але їх успішне запровадження і використання в Україні, країнах пострадянського простору або будь-яких інших країнах, які довгий час перебували під владою авторитарних або тоталітарних політичних режимів було фактично заблоковано і не мало б результату, доки панівна частина суспільства, а також, що не менш важливо, політичного керівництва держави, не прийшли б до висновку, щодо необхідності проведення реальних змін і реформ у державній системі і не здійснили б рішучих дій, щодо ефективної реалізації цих змін і реформ [7, с. 12].

Однією з характерних особливостей західних моделей і методів управління та організації діяльності установ, відомств і навіть приватних підприємств є важливість того, аби керівники таких організацій були б чесними і відвертими із собою та зі співробітниками своїх організацій (своїми підлеглими) стосовно того, які недоліки і негативні риси є у їх організацій, у чому саме вони насправді полягають, через які причини вони відбуваються і що саме потрібно робити задля того, аби у найшвидший термін та найбільш ефективно позбавитись цих недоліків, або, якщо це неможливо, то звести їх вплив на мінімум [8, с. 28].

Натомість у випадку, якщо політичний режим в державі є авторитарним або просто корумпованим, а керівництво даного політичного режиму повністю задоволено чинним станом справ і тими протиправними бонусами і неправомірною вигодою, яке воно отримує внаслідок функціонування державної системи саме у такому авторитарному і корумпованому форматі, то жодні реальні зміни та будь-які глибокі, а не декоративні реформи, які б могли реально щось змінити чи удосконалити на користь широких верств суспільства, у таких умовах неможливі.

Лише у країнах з демократичною прозорою владою та реальним, а не декларованим верховенством права, визнається можливим запровадження і широке використання управлінських технологій, моделей і методів, які існують у розвинутих і демократичних країнах Західної Європи та Північної Америки. Більше того наголошується, що з усіх вищевказаних чинників і умов, за яких може бути можливим успішне застосування західних методів здійснення організації та управління, саме тип політичного режиму в державі, є найбільш визначним і вирішальним фактором [9].

Адже такі особливості західних країн, як реальне верховенство права і прозорість державної системи і державно-владних механізмів стали можливими лише внаслідок появи та подальшого успішного існування у цих країнах демократичного режиму і політично активного, відкритого суспільства.

Конкретизуючи і деталізуючи роль суспільства у даних політичних процесах, ми зазначаємо, що саме здатність суспільства (його широких верств) відкрито вимагати і отримувати від політичного керівництва держави бажаних змін і результатів, а також у випадку незадовільного функціонування політичного керівництва можливість його швидкого повалення шляхом його заміни на демократичних виборах або змушення йти у відставку, і є чинником, здатним забезпечити усі інші важливі фактори, такі як прозорість державної влади і реальне верховенство права, справедливе судочинство тощо.

Отже, отримавши потужне, активне, демократично налаштоване суспільство, яке рішуче прагне до запровадження реальних змін у державі, а також до припинення старих корупційних схем, на основі яких базувалася тодішня державно-бюрократична система, нова політична влада, яка почала функціонувати одразу після подій Революції Гідності 2013-2014 років, почала відносно швидко працювати над тим, аби надати суспільству ті бажані ним, рішучі зміни.

Зокрема, розпочалася робота щодо встановлення в Україні реального верховенства права, а також побудова першої в історії держави, прозорої державної системи, підкріпленою запровадженими практиками обов'язкового декларування державними службовцями (у тому числі й працівниками Національної поліції), свого майна і доходів.

Поруч із цим, була проведена якісна робота щодо глибокого реформування усієї правоохоронної системи держави, у результаті якої, з-поміж іншого, було створена ціла низка принципово нових правоохоронних органів, а також було змінено назви та особливості діяльності деяких «старих» органів, наприклад, податкової та митної служб [10, с. 12].

Окрім запровадження повністю незалежних від політичного керівництва держави антикорупційних органів, таких як НАБУ і САП, а також створення під їх юрисдикцію Вищого антикорупційного суду (ВАКС), які дійсно визнаються першими в історії України державними органами, які є реально повністю самостійними у своїй діяльності і не відчувають на собі впливу керівників держави, було також створено Національну поліцію України разом із патрульною поліцією як одним з внутрішніх структурних елементів Національної поліції. Їх особливість, безперечно, полягає в тому, що вони є принципово новими для України поліцейськими підрозділами, які служать не на благо окремих владних суб'єктів, а на благо і безпеку усього українського суспільства, включаючи кожного з вітчизняних громадян, захищаючи законність і правопорядок [11, с. 55].

Варто відзначити, що такий якісний правоохоронний підрозділ, як Національна поліція України, був створений не в останню чергу завдяки якісно створеному і запровадженому, адміністративно-правовому законодавству. Теж саме стосується і патрульної поліції України, як одного із структурних підрозділів патрульної поліції, який відіграє роль «обличчя», причому не тільки Національної поліції, а й усієї правоохоронної системи України, адже є правоохоронним органом, який набагато частіше за інших взаємодіє з великою кількістю громадян у тих чи інших ситуаціях.

І Національна поліція, і патрульна поліція, як її структурна частина мають завдячувати своїй ефективності і принциповій для України, структурній та управлінській новизні, чинному українському адміністративно-правовому законодавству, яке дозволяє цим правоохоронним органам системи Міністерства внутрішніх справ демонструвати свою відносно високу ефективність і очевидну для будь-якого незалежного спостерігача перевагу над органами внутрішніх справ старої системи МВС, яка існувала в Україні до 2014 року.

Конкретизуючи і деталізуючи останню тезу, необхідно зазначити, що майже усім своїм перевагам, Національна поліція та в особливості, патрульна поліція, завдячують нормам і приписам чинного Закону України «Про Національну поліцію» 2015 року.

Даний нормативно-правовий акт став одним із перших в історії України, який зробив правоохоронний орган, формально приналежний до системи МВС, фактично і юридично незалежним від цього міністерства, а особливо, від його керівництва.

Задля того, аби краще зрозуміти значимість цих нововведень, а також зрозуміти, чому вони аж настільки покращили функціонування усіх правоохоронних органів не тільки у системі МВС, але й в усій державі, треба визначити, що було до цього. Адже, починаючи з моменту отримання Україною незалежності і до початку масштабних глибоких реформ у системі Міністерства внутрішніх справ у 2014-2017 роках, яке призвело, з-поміж іншого, до збагачення цього міністерства новими і великими за обсягом органами, які раніше не входили до внутрішньої структурної системи МВС або взагалі раніше не існували, ключова структура цього міністерства була іншою. А саме вона здебільшого складалася і була зав'язана на підрозділи міліції, а також на підрозділи внутрішніх військ, які були тісно пов'язані з задачами і повсякденним функціонуванням міліції і не зважаючи на помилкові твердження деяких дослідників, були мало чим схожі на сучасну Національну гвардію України.

Значною більшістю тогочасного суспільства, а також майже усіма дослідниками

того періоду, Міністерство внутрішніх справ України розумілося і сприймалося саме як «Міністерство міліції», яке майже повністю зав'язано на функціонування міліцейських частин і підрозділів.

У той період міністр внутрішніх справ не тільки був політичною особою і політичним керівником свого міністерства, він також здійснював пряме і безпосереднє керівництво (управління) усіма структурними підрозділами міліції. Зокрема, він здійснював як пряме оперативне, так і адміністративне управління кожним із підрозділів свого міністерства, особисто обирав і призначав керівників міліції у кожній області України, які тоді називалися обласними керівниками управління внутрішніх справ.

За наявності всього лише його особистого бажання будь-який міністр внутрішніх справ України до 2014 року мав змогу втрутитись у будь-яке питання функціонування тогочасної міліції, у будь-яке розслідування або будь-яке кар'єрне призначення і перевернути усе на свою користь. Тобто, узагальнюючи і підсумовуючи вищевикладене, ми констатуємо, що до 2014 року уся система МВС була повністю підкорена політичному впливу свого керівництва і керівництва держави [12, с. 117].

А внаслідок цього, відповідно, уся система міністерства внутрішніх справ була надзвичайно вразливою, крихкою та неефективною. Вона не мала власних сталих традицій, якісного лідерства та професійної підготовки. Якісна та політично незаангажована діяльність окремих співробітників або навіть керівників середньої ланки тогочасної міліції були скоріше винятком із загальних правил, який швидко пригнічувався і подавлявся загальним тиском корумпованої та політично заангажованої системи.

За умови сильного політичного тиску, відсутності політичної волі керівництва до вчинення будь-яких позитивних змін, а також в умовах тотальної корумпованості усієї правоохоронної системи, яка повністю влаштовувала тогочасне керівництво держави, було абсолютно неможливо створити чи побудувати буд-які позитивні традиції, продемонструвати ефективне лідерство або запровадити якісні моделі та методи здійснення ефективного управління та організації, які на той час вже давно існували у розвинутих і демократичних країнах Заходу. Внаслідок цього, констатується, що лише завдяки Революції Гідності 2013-2014 років, яка сформувала потужний запит суспільства на вчинення державною владою, рішучих змін у державній і правоохоронній системі, було здійснено якісне реформування системи МВС.

І, що найбільш важливо, усе це створило необхідні політичні умови, аби відкрилися усі можливості задля перейняття успішного досвіду розвинутих країн у сфері поліцеїстики та іншої правоохоронної діяльності, основні переваги яких над тогочасною українською системою базувалися на якісних принципах і моделях управління та структурної організації поліцейських підрозділів, а також на застосуванні поліцейськими у своїй безпосередній професійній діяльності найкращих тактик, методів і засобів, які вже були успішно випробувані у розвинутих і демократичних країнах Західної Європи та Північної Америки, і які надають поліцейським, (у тому числі й патрульним поліцейським), найкращі можливості і переваги для здійснення своєї повсякденної професійної діяльності [13, с. 73].

Однією з найкращих пропозицій для удосконалення діяльності підрозділів патрульної поліції, на наш погляд, буде продовження активного співробітництва з розвинутими і демократичними країнами Західної Європи та Північної Америки, яке полягатиме у тому числі й у перейнятті із вказаних держав, успішного досвіду діяльності поліції. Безумовно, усі ті позитивні досягнення, які вже станом на сьогодення є здобутими патрульною поліцією, також заслуговують на повагу і на високі оцінки з боку дослідників і експертів, які вони і отримали. Так, наприклад, стверджується, що патрульна поліція за ті декілька років з моменту початку свого існування і функціонування, змогла перетворитися на потужний, якісний і принципово новий правоохоронний орган Національної поліції, у системі Міністерства внутрішніх справ, який наразі підкріплений якісним адміністративно-правовим законодавством.

Чинний Закон України «Про Національну поліцію» 2015 року надає належне адміністративно-правове забезпечення діяльності усіх внутрішніх підрозділів Національної поліції, а також визначає і конкретизує внутрішню ієрархічну структуру і систему управління у Національній поліції, як «материнській» структурі для усіх її внутрішніх структурних підрозділів, у тому числі і для патрульної поліції, як одного з ключових органів.

І хоча вітчизняна патрульна поліція, а також, у меншій мірі, інші підрозділи Національної поліції, є приводом для гордості українського суспільства, адже панівна більшість їх співробітників, особливо у лавах патрульної поліції, є справжніми професіоналами поліцейської справи, які окрім якісного виконання своїх поліцейських функцій, здатні на професійному рівні вести комунікацію із громадянами на вулицях українських населених пунктів, вони все одно потребують подальших удосконалень та продовження розвитку. Адже у деяких сферах вони ще залишаються вразливими до скатування до практик і схем старої системи. Вказується, що у будь-якій країні світу, у тому числі і в Україні, коли по-справжньому демократична влада прийшла відносно нещодавно і функціонує не більше одного десятиліття, а механізми забезпечення якості та прозорості державної системи та її внутрішніх державно-владних інструментів ще не є сталими та надійними, вона може отримати «відкатування» назад до авторитаризму або корупційного минулого у тій чи іншій сфері [14].

Відповідно до тверджень дослідників у сфері адміністративного права, які займаються вивченням особливостей і характерних рис даного питання, у країнах із недостатньо закріпленими державними традиціями та інституціями, а також із нещодавно реформованої для позбавлення від наслідків корупції, правоохоронною системою, існують великі ризики повернення тих чи інших державних або правоохоронних органів до старої злочинної діяльності та корупційних схем.

Це, насамперед, пов'язано із тим, що у країнах, які відносно нещодавно позбулися авторитарних корумпованих режимів, які керували їх повсякденним життям і нав'язували їм (особливо державним службовцям і представникам правоохоронних органів), вимушену участь у корупційних і будь-яких інших злочинних схемах, значна кількість нинішніх і колишніх правоохоронців і державних службовців можуть з легкістю повернутися до діяльності за старими корупційними правилами у випадку, якщо для цього складуться необхідні умови [15, с. 65].

Тут, безумовно, мова йде про політичний чинник як найголовніший та найвпливовіший з усіх. Деталізуючи та роз'яснюючи дане твердження, ми б хотіли зазначити, що, наприклад, в Україні, як державі з великою кількістю нинішніх і колишніх (у тому числі й люстрованих) державних службовців і правоохоронців з різних установ і відомств достатньо лише необхідного політичного «тригеру» (чинника), який би майже відразу повернув державу до найгірших традицій минулих авторитарних режимів періоду президенства Віктора Януковича та Леоніда Кучми, коли державна система була повністю закритою від суспільства.

Наразі, а також у найближчому майбутньому, існує і буде продовжувати існувати ризик для української держави, який полягає у тому, що до влади можуть прийти або повернутися певні політичні елементи, які є представниками старої корумпованої, закритої та авторитарної політичної системи, яка керувала Україною до 2014 року.

Стверджується, що відповідно до аналізу результатів численної кількості опитувань і досліджень, у разі приходу до влади в Україні осіб, які не зацікавлені у прозорості, зміцненні та реформуванні вітчизняної, державної системи і які навпаки, воліють повернути в Україні масштабну корупцію та авторитарний режим правління, а також припинити союзництво України з країнами Заходу, суттєва частина діючих і ще більша частина колишніх державних службовців і правоохоронців, які упродовж довгого періоду часу, а дехто і упродовж усієї своєї кар'єри, функціонував у старій державній системі, могли б і хотіли б повернутися до

участі у цій старій системі, якщо вона буде відновлена [16, с. 195].

Висновки

Отже, підсумовуючи усі, наведені у даній статті тези, твердження та наукові погляди, висловлені вітчизняними і зарубіжними правознавцями, а також, формуючи на їх основі кінцеві умовиводи, ми можемо зазначити, що станом на сьогодення завдяки масштабним і глибоким реформам, проведеним в Україні починаючи з 2014 року, в країні існує чимало факторів і чинників, закладених як у державній системі, так і у суспільстві, які блокують авторитарні або корупційні тенденції, розкривають і переслідують їх, не даючи їм розвинутися.

Також це ціла низка принципово нових антикорупційних і правоохоронних органів, створених за зразками розвинутих і демократичних країн Заходу і які за останні роки вже змогли довести суспільству свою ефективність, принциповість і готовність служити не лише державному керівництву, але і кожному з громадян, захищаючи суверенітет і територіальну цілісність держави, а також прозорість державної системи.

Усі ці вищевказані фактори і чинники, які були впроваджені у вітчизняну державну систему у ході глибоких реформ, що відбулися після подій Революції Гідності, підкріплені демократизмом, активністю і лібералізмом українського суспільства, а також надійною багатоскладною підтримкою з боку західних союзників і партнерів України, надають серйозну підтримку міцному і прозорому функціонуванню української держави та забезпечують її, а також все українське суспільство, потужним захистом як від зовнішніх, так і від внутрішніх протиправних посягань.

Поруч із цим, одним із ключових факторів, який підтримує високий рівень якості процесів повсякденної діяльності працівників патрульної поліції, яка виступає державним правоохоронним органом України, будучи внутрішнім структурним підрозділом Національної поліції України, яка, у свою чергу, на правах суттєвої автономії, входить до системи МВС, є надзвичайно високий рівень службового професіоналізму у панівної більшості співробітників патрульної поліції, який був набутий ними завдяки тренінговій допомозі країн Заходу.

Література

1. Гусєва Є.І. Актуалізація участі громадян у забезпеченні безпеки дорожнього руху. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 5 (14). С. 69–72.

2. Менів Л. Адміністративний проступок: поняття, ознаки та особливості прояву в законодавстві про захист прав споживачів. *Держава і право*. 2021. Вип. 46. С. 299–305.

3. Панасюк О.В. Сучасні наукові підходи щодо визначення адміністративного проступку. *Право і безпека*. 2020. № 76. С. 83–88.

4. Битяк О.В. Суб'єкти адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксованих в автоматичному режимі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Адміністративне та фінансове право*. 2021. № 4. С. 59–64.

5. Доненко В.В., Гусєва Є.І. Соціальна зумовленість участі громадян у забезпеченні безпеки дорожнього руху. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції:* спеціальний випуск, присвячений міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми вітчизняного права» в рамках VII-х наукових читань, присвячених пам'яті В. М. Корецького (м. Дніпро, 21–22 квітня 2017 р.). Дніпро: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Ч. 2. С. 105–108.

6. Гусєва Є.І. До питання участі громадян у забезпеченні безпеки дорожнього руху. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 6 (21). С. 12–16.

7. Гусаров С.М., Комзюк А.Т., Салманова О.Ю. Деякі актуальні проблеми реформування інституту адміністративної відповідальності. *Форум права*. 2017. № 5. С. 112–119. URL: http://doi.org/10.5281/zenodo.1193982.

8. Бакаянова Н.М., Кубаєнко А.В., Свида О.Г. Організація діяльності Національної поліції України та оперативних підрозділів: навчально-методичний посібник (для здобувачів вищої освіти денної форми навчання). Одеса: Фенікс, 2020. 251 с.

9. Про затвердження Положення про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийня-

то на службу в поліції: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 16.02.2016 № 105. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0576-16#Text.

10. Адміністративна діяльність органів поліції України: підручник / В.В. Сокуренко, О.І. Безпалова, О.В. Джафарова та ін.; за заг. ред. В.В. Сокуренка; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2017. 432 с.

11. Адміністративна діяльність національної поліції: загальна частина: навчальний посібник / В.М. Бесчасний, О.М. Мердова, В.С. Тулінов та ін.; за ред. В.М. Бесчасного. Київ: ВД «Дакор», 2017. 248 с.

12. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях: навчальний посібник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О.М. Бандурки; О.І. Безпалова, О.В. Джафарова, С.М. Князєв та ін.; передм. О.М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2017. 240 с.

13. Пам'ятка працівника патрульної поліції (інформаційно-довідкові матеріали з адміністративно-правових питань) / авт. кол.: С.М. Гусаров, О.М. Головко, О.О. Панова, С.А. Резанов, О.В. Джафарова, С.О. Шатрава, В.О. Іванцов, М.В. Завальний. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2015. 144 с.

14. Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Дорожньо-транспортна пригода» інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 15.07.2020 № 533. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0726-20#Text.

15. Долинний А.В. Адміністративно-правове забезпечення Національною поліцією України публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. 187 с.

16. Крищенко А. Є. Адміністративно-правовий статус керівника територіального органу Національної поліції у сфері забезпечення повсякденної службової діяльності поліції: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2019. 255 с.

SUMMARY

In this article, the key elements of the modern state of the organizational foundations of the patrol police of Ukraine as a key subject of proper provision of road safety in Ukraine are researched and thoroughly analyzed. Also, ways of possible improvement of the current state of ensuring road traffic safety in Ukraine with the forces and capabilities of the domestic patrol police, by adopting successful foreign experience in this field, are considered.

Among other things, this article clearly and unequivocally recognizes, and subsequently repeatedly confirms, the thesis that the effective functioning of a law enforcement or any other state body, in this case the patrol police, in the field of ensuring and guaranteeing road traffic safety, is not can be implemented without corresponding qualitative changes in the country's political system.

Keywords: Patrol police, organizational principles of activity, administrative law, qualitative improvements, road traffic, legal regulation, effective system, legislative support.

ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

ЛИСАКОВСЬКИЙ Роман - заступник начальника управління – начальник другого відділу управління організації викриття економічних злочинів Головного управління ОРД ДФС України

УДК 342.9
DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.30

Выделены нормативно-правовые акты, ставшие предпосылкой появления Государственного бюро расследований в историческом контексте. Установлены основные причины и условия, обусловившие необходимость реформирования правоохранительной системы. Обращено внимание на содержание основных нормативно-правовых актов, касающихся создания Государственного бюро расследований. Выяснены факторы, повлиявшие на фактическое начало функционирования Государственного бюро расследований.

Ключевые слова: Государственное бюро расследований, правоохранительные органы, противодействие преступности, правовые предпосылки, создание Государственного бюро расследований.

Постановка проблеми

Протидія злочинності та забезпечення правопорядку є однією з найважливіших функцій держави, а тому діяльність виконавчої, законодавчої та судової гілок влади спрямовується на утвердження верховенства права. Однак, вчинення злочинів високопосадовцями, працівниками правоохоронних органів, суддями порушує довіру громадян до державної системи та призводить до серйозних наслідків для суспільства в цілому. Це у свою чергу вимагає застосування ефективних процесуальних засобів протидії правоохоронними органами. З огляду на зазначене, актуальним є дослідження правових аспектів створення Державного бюро розслідувань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематиці реформування правоохоронних органів України та створення Державного бюро розслідувань приділяють увагу представники української наукової спільноти, серед яких: Є. М. Франтовський, Р. М. Марчук, О. В. Кравченко, В. В. Долежан, В. Д. Гвоздецький, Д. І. Жардан, Н. Р. Носевич, Р. Труба, Б. В. Деревянко, М. С. Моісєєв та інші. Разом з тим, окремі аспекти періодизації правового забезпечення процесу створення Державного бюро розслідувань потребують детальнішого аналізу.

Метою статті є аналіз правових передумов створення Державного бюро розслідувань.

Виклад основного матеріалу дослідження

Необхідність створення правоохоронного органу, який би здійснював контроль за діяльністю посадових осіб органів державної влади, усвідомили ще у період прийняття Конституції України у 1996 році. Відповідно до пункту 9 Перехідних положень Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 р., прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію досудового розслідування до початку функціонування органів, яким законом будуть передані відповідні функції, а також функцію нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних спра-

вах, при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, – до набрання чинності законом про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій [1].

З метою зміцнення правопорядку в державі, підвищення ефективності боротьби з корупцією і організованою злочинністю, забезпечення захисту прав та свобод людини і громадянина 10 квітня 1997 року Указом Президента України було затверджено Національну програму боротьби з корупцією. Програмою було визнано серйозні фундаментальні прорахунки в усуненні причин та умов, що сприяють корупційним проявам, а відтак стосуються і реформування системи правоохоронних органів, зокрема:

- Закон України «Про боротьбу з корупцією» майже не застосовується;

- окремі керівники центральних і місцевих органів виконавчої влади усунулись від виконання вимог законодавства про боротьбу з корупцією;

- діяльність органів виконавчої влади, в тому числі правоохоронних, здійснюється без додержання принципу розподілу функцій і відповідальності. Підрозділи правоохоронних органів часто дублюють один одного, що призводить до неузгодженості та паралелізму в роботі;

- у законодавстві щодо боротьби зі злочинністю є суттєві прогалини;

- без відповідних наукових кримінологічних обгрунтувань визначаються стратегія і тактика профілактики злочинності та корупції;

- усе це дає можливість злочинним елементам тривалий час здійснювати свою протиправну діяльність, втягувати до неї нових учасників, і перш за все посадових осіб державних органів для вчинення корупційних діянь [2]. Відтак, з метою протидії зазначеним аспектам передбачено профілактичні, організаційно-правові та інформаційно-аналітичні заходи.

Наступним відміченим нами кроком стало прийняття Указу Президента України «Про Національне бюро розслідувань України» від 24 квітня 1997 р. № 371/97. Даним Указом Національному бюро розслідувань України надано статус центрального органу виконавчої влади і передбачено наступні основні завдання: проведення відповідно до законодавства України досудового слідства та оперативно-розшукових заходів у особливо складних кримінальних справах про злочини, які становлять підвищену суспільну небезпеку; проведення інформаційно-аналітичної роботи з метою виявлення і усунення причин та умов, що сприяють корупції та вчиненню інших небезпечних злочинів, прогнозування динаміки злочинності в суспільстві [3].

Зауважимо, що згаданий Указ Президента викликав неоднозначне ставлення, у результаті чого народні депутати України звернулись із конституційним поданням до Конституційного Суду України, вважаючи, що Указ суперечить нормам Конституції України, оскільки Президент України перевищив свої повноваження, а організація діяльності таких інституцій має визначатись виключно законами України. У ході розгляду конституційного подання Конституційний Суд України дійшов висновку визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), окремі положення Указу Президента України від 24 квітня 1997 року № 371 (371/97) «Про Національне бюро розслідувань України» щодо:

- визначення організаційної структури Національного бюро розслідувань України (стаття 4, положення про регіональні бюро розслідувань у статтях 5, 6, 9, абзаці третьому статті 10);

- визначення порядку затвердження структури, граничної чисельності працівників і штатного розпису Національного бюро розслідувань України (стаття 5) та затвердження Положення про Національне бюро розслідувань України (стаття 8);

- визначення підпорядкованості Директора Національного бюро розслідувань України (положення «який безпосередньо підпорядковується Президентові України» в частині першій статті 3), порядку призначення на посади та звільнення з посад першого заступника і заступників Директора Національного бюро розслідувань України (положення «яких за його поданням призначає на посади та звільняє з посад Прези-

дент України» в частині третій статті 3), призначення на посади та звільнення з посад начальників регіональних бюро розслідувань (частина друга статті 4) [4]. Отже, положення Указу Президента втратили чинність і Національне бюро розслідувань України припинило своє існування.

У зв'язку із вказаними правовими передумовами, був виданий Указ Президента України № 1573/99 «Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади» від 15 грудня 1999 року, яким постановлено ліквідувати Національне бюро розслідувань України [5].

Ідею створення нового правоохоронного органу було продовжено у вигляді подальших президентських кроків. Це відобразилось у виданні Розпорядження Президента України № 782/2005-рп «Про робочу групу з розроблення концепції утворення та організації діяльності Національного бюро розслідування України від 15 березня 2005 року (на даний момент Розпорядження втратило чинність на підставі Указу Президента № 693/2008 від 06.08.2008 року). Даним Розпорядженням передбачено завдання врегулювати усі аспекти, що стосуються організації функціонування Національного бюро розслідування України, шляхом утворення робочої групи з розроблення концепції утворення та організації діяльності Національного бюро розслідувань України, затвердження її персонального складу і обов'язку підготувати і внести до 1 квітня 2005 року пропозиції, в тому числі проекти законодавчих та інших нормативно-правових актів, щодо утворення і діяльності Національного бюро розслідувань України [6].

Крім того, 23 травня 2005 року виданий Указ Президента України № 834/2005 «Питання Міжвідомчої комісії з питань реформування правоохоронних органів», яким затверджено Положення про Міжвідомчу комісію з питань реформування правоохоронних органів. Зокрема, Комісія є консультативно-дорадчим органом при Раді національної безпеки і оборони України, основними завданнями якої визначено:

- здійснення аналізу організації та діяльності правоохоронних органів, визначення рівня їх відповідності викликам і загрозам національній безпеці України;

- підготовка з урахуванням загальновизнаних міжнародних норм і стандартів пропозицій щодо вдосконалення та оптимізації системи правоохоронних органів в Україні, їх структури, організації діяльності;

- організація підготовки та розгляд проектів законів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, програм, заходів з питань удосконалення організації та діяльності правоохоронних органів, координації їх роботи щодо посилення боротьби зі злочинністю, корупцією, захисту прав і свобод громадян, своєчасного виявлення та запобігання зовнішнім і внутрішнім загрозам безпеці України [7].

Слід зазначити, що процес вдосконалення правоохоронних органів відобразився у прийнятті Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» від 15 лютого 2008 року (введено в дію Указом Президента № 311/2008 від 08 квітня 2008 року). Згідно з Рішенням, Рада національної безпеки і оборони України схвалила проект Концепції реформування кримінальної юстиції України і вирішила запропонувати затвердити план заходів щодо її реалізації Кабінету Міністрів України за участю заінтересованих центральних органів виконавчої влади, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної комісії із зміцнення демократії та утвердження верховенства права, Апарату Ради національної безпеки і оборони України у тримісячний строк з дня затвердження Президентом України Концепції реформування кримінальної юстиції України [8].

Черговим кроком до формування Державного бюро розслідувань стало прийняття 13 квітня 2012 року Кримінального процесуального кодексу України [9]. В контексті мети нашої роботи важливими стали положення, що стосуються питання розподілу кримінальних проваджень між різними органами, що уповноважені розслідувати кримінальні правопорушення.

Ключовою правовою передумовою створення Державного бюро розслідувань вважаємо прийняття Закону України № 794-VIII «Про Державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 року. Так, згідно з статтею 1 першої редакції даного Закону, Державне бюро розслідувань є центральним органом виконавчої влади, що здійснює правоохоронну діяльність з метою запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, віднесених до його компетенції [10]. Важливість норм даного Закону вбачаємо у тому, що на законодавчому рівні врегульовано:

- правовий статус Державного бюро розслідувань;
- гарантії незалежності Державного бюро розслідувань;
- повноваження Державного бюро розслідувань;
- структуру і чисельність Державного бюро розслідувань;
- соціальний, правовий захист та відповідальність працівників Державного бюро розслідувань;
- взаємодію Державного бюро розслідувань з іншими державними органами;
- особливості демократичного цивільного контролю за діяльністю Державного бюро розслідувань, забезпечення прозорості діяльності Державного бюро розслідувань. Позитивно оцінюючи закріплення даних аспектів, відмітимо необхідність більш деталізованого регулювання питань співпраці Державного бюро розслідувань з іншими правоохоронними органами, їх форм та напрямів.

Згодом, 29 лютого 2016 року Кабінет Міністрів України видав Постанову № 127 «Про утворення Державного бюро розслідувань», якою визначив утворити Державне бюро розслідувань як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України [11]. Однак, повноцінно своє функціонування Державне бюро розслідувань розпочало лише з 27 листопада 2018 року.

Погоджуємось із позицією науковця П. П. Богуцького, що така ситуація спричинена декількома факторами: неможливістю у короткі терміни сформувати підрозділи Державного бюро розслідувань, здійснити матеріальне та технічне забезпечення, наповнити штат підготовленими працівниками (для цього необхідно не менше двох років), орієнтованість Перехідних і прикінцевих положень профільного закону на 51% оперативного складу ДБР з числа фахівців права, які не мають досвіду слідчої, оперативної роботи [12]. Прокоментуємо щодо останнього, що присутні й недоліки у нормативному забезпеченні функціонування Державного бюро розслідувань, взаємодії з іншими правоохоронними органами у контексті протидії злочинності.

Висновки

Аналіз правових передумов необхідності створення Державного бюро розслідувань дозволяє констатувати, що ідея створення Державного бюро розслідувань має основною метою протидію злочинам, що вчиняються високопосадовцями, працівниками правоохоронних органів, суддями, військовослужбовцями. Нормативному забезпеченню процесу формування нового правоохоронного органу характерна відсутність системного бачення та правові недоліки. Разом з тим, прогресивним етапом вважаємо прийняття спеціального Закону України «Про Державне бюро розслідувань» у 2015 році, що закріпив правовий статус та організаційні основи створення даного органу на законодавчому рівні. Однак, актуальним питанням для подальших наукових пошуків вважаємо налагодження співпраці з іншими правоохоронними органами та розмежування їх компетенцій.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Про Національну програму боротьби з корупцією: Указ Президента України від 10.04.1997 р. № 319/97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/319/97#Text

3. Про Національне бюро розслідувань України: Указ Президента України від

АНОТАЦІЯ

Виокремлено нормативно-правові акти, що стали передумовою появи Державного бюро розслідувань в історичному контексті. Встановлено основні причини та умови, що зумовили необхідність реформування правоохоронної системи. Привернуто увагу до змісту основних нормативно-правових актів, що стосуються створення Державного бюро розслідувань. З'ясовано фактори, що вплинули на фактичний початок функціонування Державного бюро розслідувань.

Ключові слова: Державне бюро розслідувань, правоохоронні органи, протидія злочинності, правові передумови, створення Державного бюро розслідувань.

24.04.1997 р. № 371/97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/371/97/conv#o2

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України від 24 квітня 1997 року N 371 «Про Національне бюро розслідувань України» (справа щодо утворення Національного бюро розслідувань України) від 06.07.1998 р. № 10-рп/98. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-98#Text

5. Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 15.12.1999 р. № 1573/99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1573/99#Text (втратив чинність)

6. Про робочу групу з розроблення концепції утворення та організації діяльності Національного бюро розслідувань України: Розпорядження Президента України від 15.03.2005 р. № 782/2005-рп**.** URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/782/2005-%D1%80%D0%BF#Text (втратив чинність)

7. Питання Міжвідомчої комісії з питань реформування правоохоронних органів: Указ Президента України від 23.05.2005 р. № 834/2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/834/2005#Text (втратив чинність)

8. Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.02.2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0009525-08/conv#o2

9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

10. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 р. № 794-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19/ed20151112#Text (перша редакція)

11. Про утворення Державного бюро розслідувань: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.02.2016 р. № 127. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127-2016-%D0%BF#Text

12. Чи запрацює Держбюро розслідувань: системні проблеми прийнятого закону. Українське право: веб-сайт. URL: https://www.ukrainepravo.com/scientific-thought/pravova-pozytsiya/chi-zapratsyu-dbr-sistemn-problemi-priynyatogo-zakonu/?month=08&year=2013&sphrase_id=1006416

Lysakovs'kyy R.

LEGAL REQUIREMENTS FOR THE CREATION OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATIONS

The legal acts that became a prerequisite for the establishments of the State Bureau of Investigation in the historical context are highlighted. The main reasons and conditions that led to the need to reform the law enforcement system are established. Attention is drawn to the content of the main legal acts related to the creation of the State Bureau of Investigations. The factors that influenced the actual start of the State Bureau of Investigation's activity are clarified.

Keywords: the State Bureau of Investigations, law enforcement agencies, combating crime, legal requirements, establishment of the State Bureau of Investigations.

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ТА КООРДИНАЦІЇ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЖІНКАМИ

ЧЕРНЕНКО Віктор Валерійович - здобувач Науково-дослідного інституту публічного права

https://orcid.org/0009-0009-4152-3020

УДК 342.9

DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.31

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених стосовно тлумачення понять «взаємодія» та «координація», запропоновано авторське визначення вказаних категорій в контексті діяльності суб'єктів протидії торгівлі жінками. Виокремлено існуючі проблеми взаємодії та координації між суб'єктами протидії торгівлі жінками, а також опрацьовано напрямки їх вирішення.

Ключові слова: взаємодія, координація, суб'єкт, протидія, торгівля жінками, вдосконалення.

Постановка проблеми

Адміністративно-правова протидія торгівлі жінками являє собою складну систему або механізм, сформований цілою низкою елементів, особливе місце серед яких займають суб'єкти цієї протидії, оскільки саме вони забезпечують реальне функціонування цієї системи, здійснення її завдань та функцій. Цих суб'єктів є чимала цілкість, при цьому їх правовий статус і обумовлені ними суспільна місія та повноваження, можуть суттєво різнитися, тож дуже важливо, що у межах досліджуваної протидії вони діяли узгоджено, гармонійно, без чого неможливо забезпечити цілісність та єдність вказаної протидії як системи (чи механізму). Саме тому у даній статті ми звернемо увагу на проблематику взаємодії та координації між суб'єктами протидії торгівлі жінками.

Стан дослідження

Окремі проблемні аспекти протидії торгівлі жінками у своїх наукових працях розглядали: А.В. Андрушко, В.І. Варенко, А.С. Гордаш, Ю.А. Кармазін, О.В. Кушнір, А.М. Орлеан, С.О. Павленко, В.В. Чумак та багато інших. Втім, незважаючи на значну кількість теоретичних напрацювань, у сфері протидії торгівлі жінками залишається низка теоретичних проблем, які, зокрема, пов'язані із взаємодією та координацією спеціально уповноважених суб'єктів у відповідній галузі.

Мета та завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб опрацювати перспективні напрями вдосконалення взаємодії та координації між суб'єктами протидії торгівлі жінками. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність понять взаємодія та координація; здійснити аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства стосовно існуючих проблем у сфері взаємодії та координації між суб'єктами протидії торгівлі жінками.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в роботі дістали подальшого опрацювання перспективні напрями вдосконалення взаємодії та координації між суб'єктами протидії торгівлі жінками.

Виклад основного матеріалу

Перш за все слід декілька слів сказати про те, що власне являє собою ця взаємодія та координація, в чому полягає їх сутнісний зміст і як між собою пов'язані ці два явища. Термін «взаємодія» має дуже широку сферу

застосування, що обумовлює велику кількість його тлумачень, втім всі вони так чи інакше зводяться до наявності між взаємодіючими елементами (сторонами) певних зв'язків, відносин, що дозволяють сторонами взаємодії деяким чином і мірою впливати один на одного. Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови до слова «взаємодія» наводяться такі визначення: взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь; взаємний вплив тіл чи частинок, який зумовлює зміну стану їхнього руху [1, с.125].

Отже, взаємодія у контексті адміністративно-правової протидії торгівлі жінками являє собою спільну, погоджену за певними критеріями, діяльність суб'єктів протидії, спрямовану на досягнення спільної мети (цілей) та (або) на надання один одному допомоги у реалізації відповідних завдань і функцій. Критеріями з якими погоджується зазначена спільна діяльність є час, місце, напрямки, форми та способи діяльності тощо. Поряд із взаємодією дослідники досить часто ведуть мову про координацію, яка при поверхневому розгляді дуже схожа на взаємодію, однак все ж таки є самостійним явищем і не може зводитися до останньої чи ототожнюватися із нею. Координація, стверджує Ю.П. Сурмін, - це метод управління, суттю якого є встановлення між суб'єктами та об'єктами державного управління горизонтальних зв'язків, тобто поєднання двох і більше однорівневих, з точки зору визначеного критерію, дій, що забезпечують досягнення запланованого результату [2, с.346]. В.Т. Маляренко, висвітлюючи координацію правоохоронної діяльності, тлумачить її як одну з управлінських функцій, що об'єднує й систематизує зусилля правоохоронних органів для досягнення загальної соціальне бажаної мети [3]. Зазначену координацію, стверджує В.Т. Маляренко, можна визначити як спеціальну систему теоретико-методологічних і праксеологічних засад інтерпретації методів і методик упорядкування та взаємоузгодження організаційно-управлінської діяльності правоохоронних та інших державних і недержавних органів і організацій з метою створення ефективної організаційно-управлінської та правової системи перманентного контролю за криміногенними процесами в суспільстві та превентивної протидії злочинності [3.

Отже координація – це обов'язкова функція управління адміністративно-правовим механізмом протидії торгівлі жінками, зміст якої полягає в узгодженні та спрямуванні діяльності суб'єктів цієї протидії, у забезпеченні високої якості та ефективності взаємодії, що відбувається між суб'єктами протидії торгівлі жінками. Тобто, якщо взаємодія – це необхідна умова цілісності та єдності адміністративно-правового механізму протидії, його належного функціонування та розвитку, то координація це функція управління, зазначеною взаємодією. Взаємодія дозволяє досягати більш значних результатів за меншого використання ресурсів. У свою чергу координація орієнтована на: відстежування ефективності та дієвості взаємодії; визнання найбільш доцільних напрямків і форм застосування сторонами взаємодії їх спільних зусиль; вплив на інтенсивність, масштаби та глибину взаємодії; визначення пріоритетів подальшого розвитку взаємодії тощо.

На сьогодні стан адміністративно-правового забезпечення взаємодії та координації між суб'єктами протидії торгівлі жінками в Україні можемо охарактеризувати як такий, що потребує суттєвого доопрацювання. Перш за все слід відмітити, що в нашій державі немає окремих нормативно-правових актів, які б визначали матеріально-правові та процедурні аспекти безпосередньої організації та здійснення взаємодії та координації суб'єктів протидії торгівлі жінками. У цьому контексті можемо відмітити хіба що Постанови КМУ «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми» від 22 серпня 2012 р. № 783, «Про консультативно-дорадчий орган з питань сім'ї, ґендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання та протидії домашньому насильству та протидії торгівлі людьми» від 5 вересня 2007 р. № 1087, спільний наказ правоохоронних органів України «Про затвердження Положення «Про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі із злочинністю та корупцією»» від 26.04.2012 № 43/375/166/353/284/241/290/236. Крім того деякі аспекти координації та взаємодії закріплені у окремих законах і підза-

конних нормативно-правових актах, що регламентують правовий статус суб'єктів, які здійснюють протидію торгівлі жінками. Втім положення цих нормативно-правових актів не забезпечують врегулювання всіх важливих питань та аспектів взаємодії й координації суб'єктів протидії торгівлі жінками.

На нашу думку, з метою покращення досліджуваної взаємодії та координації необхідно:

1) на нормативно-правовому рівні:

- розробити інструкцію з питань взаємодії та координації діяльності суб'єктів протидії торгівлі жінками. В якій чітко визначити основні засади здійснення зазначеної взаємодії та координації, зокрема: цілі, завдання та принципи взаємодії і координації; основні напрямки та форми реалізації взаємодії та координації у межах зазначеної протидії;

- закріпити особливості взаємодії та координації діяльності суб'єктів із протидії торгівлі жінками в умовах воєнного часу;

- закріпити критерії та інструменти оцінювання ефективності взаємодії та координації суб'єктів протидії торгівлі жінками;

2) на організаційно-інституційному рівні:

- сформувати постійно діючу міжвідомчу робочу групу з питань протидії торгівлі жінками. Цей орган має стати спеціальним координаційним центром з питань протидії торгівлі жінками, до завдань якого необхідно віднести: аналіз стану взаємодії суб'єктів з питань протидії торгівлі жінками; визначення і вивчення ключових проблем та ускладнень, що виникають в ході зазначеної протидії та взаємодії; участь у розробці планів заходів щодо протидії торгівлі жінками, аналіз перспектив та ризиків їх реалізації; участь у розробці та аналізі пропозиції до національного законодавства з питань протидії торгівлі жінками, а також пропозицій і звернень до відповідних міжнародних інституцій; сприяння розвитку та ефективному функціонуванню відповідної інформаційної та просвітницької мережі; сприяння активному залученню до співпраці із органами публічної влади інститутів громадянського суспільства та ін.;

- забезпечити належне функціонування по всій державі мережі інформаційно-консультаційних центрів для осіб, постраждалих від різних проявів торгівлі людьми, де послуги надаватимуться не тільки українською мовою. Для прикладу, у Канаді послуги жертвам правопорушень, пов'язаним із торгівлею людьми, надаються на більше ніж півсотні мовах;

3) на інструментально-функціональному рівні:

- розширення та поглиблення цифрових засобів і форм взаємодії суб'єктів протидії торгівлі жінками. Активне впровадження цифрових технологій у механізм протидії торгівлі жінками має спростити взаємодію між суб'єктами протидії, підвищити інтенсивність цієї взаємодії та оперативність реагування зазначених суб'єктів на відповідні ситуації та проблемні питання, пов'язані із торгівлею жінками. Слід відмітити, що у Концепції Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року зазначається, що програма має враховувати тенденції посилення цифровізації всіх сфер державної політики, зокрема, передбачатиме: використання сучасних каналів комунікації для інформування населення щодо правил безпечної поведінки та ризиків потрапляння у ситуації торгівлі людьми; запровадження електронної інформаційної взаємодії з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами або організаціями для спрощення процесу надання необхідних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми; використання ресурсів електронного урядування для інтеграції зусиль центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, міжнародних об'єднань, громадянського суспільства, онлайн-платформ, цифрових інструментів для недопущення зростання кількості кримінальних правопорушень (торгівля людьми) тощо [4];

- посилення ролі органів муніципальної влади у здійсненні протидії торгівлі жінками. У чинному законодавстві в якості суб'єктів досліджуваної протидії основна увага приділяється органам виконавчої влади, зокрема місцевим державним адміністраціям, натомість питання участі органів місцевого самоврядування у системі суб'єктів протидії майже не визначається на законодавчому рівні. На нашу думку, органи муніципальної влади

мають більш активно залучатися до розробки місцевих програм і планів заходів щодо протидії торгівлі жінками. Крім того, саме органи місцевого самоврядуванням, на нашу думку, мають найбільше опікуватися налагодженням співпраці на локальному (місцевому) та регіональному рівнях із відповідними громадськими організаціями чи спілками;

- інтенсифікація залучення інститутів громадянського суспільства до тривалої співпраці з органами публічної влади. У світлі цієї та попередньої пропозиції щодо поліпшення взаємодії суб'єктів протидії торгівлі жінками, слід відзначити позицію офіційної влади, яка у Концепції Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року зазначає, що ефективне вирішення проблеми торгівлі людьми не можливе засобами і ресурсами лише органів центральної влади, тобто без залучення місцевого самоврядування та громадськості. Лише застосування комплексного підходу до розв'язання проблеми торгівлі людьми може призвести до позитивних і відносно швидких зрушень на цьому шляху. Такий підхід полягає у впровадженні єдиної політики з протидії торгівлі людьми на центральному та місцевому рівні у співпраці органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських і міжнародних об'єднань тощо, а також у поєднанні таких довгострокових та поточних завдань, як запобігання торгівлі людьми; переслідування осіб, які вчиняють злочини торгівлі людьми; захист та допомогу особам, які постраждали від торгівлі людьми; зміцнення партнерства між відповідними урядовими інституціями, громадським суспільством і бізнесом; підвищення рівня поінформованості населення у сфері протидії торгівлі людьми [4]

- посилення акценту взаємодіючих сторін на превентивній та інформаційно-просвітницькій роботі, адже сьогодні співпраця суб'єктів протидії торгівлі жінками орієнтована переважно на виявлення і розкриття правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми, притягненням винних осіб до відповідальності та надання відповідної допомоги постраждалим жінкам. Натомість роботу профілактичного, освітньо-виховного та іншого характеру, спрямовану не стільки на боротьбу з вже існуючими фактами вчинення зазначених правопорушень та їх наслідками, скільки на формування умов, які мінімізуватимуть вірогідність такого роду протиправної поведінки та її небезпечні наслідки, більшість суб'єктів досліджуваної протидії здійснюють або самостійно, або у межах досить вузької взаємодії;

- розробка механізму оцінювання якості та ефективності взаємодії та координації суб'єктів протидії торгівлі жінками. Ключовим тут є питання обрання критеріїв отінювання, які забезпечуватимуть отримання об'єктивної інформації про стан взаємодії та координації. А тому зазначена оцінка має відбуватися не лише на підставі звітності суб'єктів публічної влади, але й виходячи із громадської та незалежної експертної думки.

Висновок

Підсумовуючи вище викладене зауважимо, що реалізація зазначених кроків щодо покращення взаємодії та координації суб'єктів протидії жінками не вирішить усі проблемних аспектів цієї взаємодії та координації, втім має зорієнтувати суб'єктів публічної влади щодо перспективних і доцільних напрямків удосконалення взаємодії та координації і, як результат, підвищення ефективності протидії в цілому.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.] К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

2. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.

3. Маляренко В. Т. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України (Підручник) // К.: Юрінком Інтер, 2007 URL: http://www.ebk.net.ua/Book/SptpoU/1-2/133.htm

4. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року: розпорядження КМУ від 14.07.2021 р. № 800-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2021-%D1%80#Text

АНОТАЦІЯ

Доведено, що взаємодія у контексті адміністративно-правової протидії торгівлі жінками являє собою спільну, погоджену за певними критеріями, діяльність суб'єктів протидії, спрямовану на досягнення спільної мети (цілей) та (або) на надання один одному допомоги у реалізації відповідних завдань і функцій. Критеріями за якими погоджується зазначена спільна діяльність є час, місце, напрямки, форми та способи тощо.

З'ясовано, що координація – це обов'язкова функція управління адміністративно-правовим механізмом протидії торгівлі жінками, зміст якої полягає в узгодженні та спрямуванні діяльності суб'єктів цієї протидії, у забезпеченні високої якості та ефективності взаємодії, що відбувається між суб'єктами протидії торгівлі жінками. Тобто, якщо взаємодія – це необхідна умова цілісності та єдності адміністративно-правового механізму протидії, його належного функціонування та розвитку, то координація це функція управління, зазначеною взаємодією. Взаємодія дозволяє досягати більш значних результатів за меншого використання ресурсів. У свою чергу координація орієнтована на: відстежування ефективності та дієвості взаємодії; визнання найбільш доцільних напрямків і форм застосування сторонами взаємодії їх спільних зусиль; вплив на інтенсивність, масштаби та глибину взаємодії; визначення пріоритетів подальшого розвитку взаємодії тощо.

Узагальнено, що покращення взаємодії та координації у сфері протидії торгівлі жінками має здійснюватись на таких рівнях: 1) нормативно-правовому; 2) організаційно-інституційному; 3) інструментально-функціональному.

Зауважено, що реалізація зазначених у статті кроків щодо покращення взаємодії та координації суб'єктів протидії жінками не вирішить усі проблемних аспектів цієї взаємодії та координації, втім має зорієнтувати суб'єктів публічної влади щодо перспективних і доцільних напрямків удосконалення взаємодії та координації і, як результат, підвищення ефективності протидії в цілому.

Ключові слова: взаємодія, координація, суб'єкт, протидія, торгівля жінками, вдосконалення.

SUMMARY

It has been proven that interaction in the context of administrative and legal countermeasures against trafficking in women is a joint activity of counteraction subjects, agreed according to certain criteria, aimed at achieving a common goal (goals) and (or) providing assistance to each other in the implementation of relevant tasks and functions. The time, place, directions, forms and methods, etc., are the criteria by which the specified joint activity is agreed upon.

It has been found that coordination is a mandatory function of managing the administrative and legal mechanism for combating trafficking in women, the purpose of which is to coordinate and direct the activities of the subjects of this resistance, to ensure high quality and efficiency of interaction between the subjects of combating trafficking in women. That is, if interaction is a necessary condition for the integrity and unity of the administrative-legal mechanism of countermeasures, its proper functioning and development, then coordination is a function of managing this interaction. Interaction allows you to achieve more significant results with less use of resources. In turn, coordination is focused on: tracking the efficiency and effectiveness of interaction; recognition of the most appropriate directions and forms of application by the parties of interaction of their joint efforts; influence on the intensity, scale and depth of interaction; determination of priorities for further development of cooperation, etc.

It is summarized that the improvement of interaction and coordination in the field of combating trafficking in women should be carried out at the following levels: 1) normative and legal; 2) organizational and institutional; 3) instrumental and functional.

It is noted that the implementation of the steps specified in the article to improve the interaction and coordination of countermeasures by women will not solve all the problematic aspects of this interaction and coordination, however, it should guide public authorities regarding promising and appropriate directions for improving interaction and coordination and, as a result, increasing the effectiveness of countermeasures as a whole.

Key words: interaction, coordination, subject, counteraction, trafficking in women, improvement.

РЕЗУЛЬТАТИ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ НА ЕТАПАХ ЗБИРАННЯ, ПЕРЕВІРКИ, ОЦІНКИ ТА ВИКОРИСТАННЯ ДОКАЗІВ

СМАГЛЮК Сергій Васильович - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID https://orcid.org/0009-0000-3408-5776

УДК: 342.95 (477)

DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.32

Доведено, що проведення негласних слідчих (розшукових) дій є одним з основних засобів доказування. З метою забезпечення досягнення завдяки цьому завдань кримінального провадження мають відбутися етапи збирання, перевірки, оцінки та використання отриманих в результаті проведення таких дій доказів. Кожен з цих етапів має власне значення для створення правової гарантії легітимності отриманих результатів, але при цьому мають бути враховані особливості НСРД як специфічних засобів доказування.

Ключові слова: доказування, засоби доказування, процесуальні вимоги, процесуальні гарантії, результати негласних слідчих (розшукових) дій.

Постановка проблеми

Реалізація завдань кримінального провадження відбувається завдяки використанню уповноваженими суб'єктами відповідних засобів кримінальної процесуальної діяльності. До їх числа відносяться і негласні слідчі (розшукові) дії (гл. 21 КПК України). Від здатності цих дій сприяти завдяки їх проведенню виконанню процесуальних завдань стадії досудового розслідування залежить в цілому можливість досягнення мети кримінального провадження. Значною мірою такий результат обумовлений також наявністю нормативно закріпленої процедури проведення таких дій та використання отриманих під час їх здійснення результатів. Тому для науки кримінального процесу актуальним завданням є опрацювання теоретичних основ та удосконалення правової основи діяльності уповноважених осіб зі збирання, перевірки, оцінки та використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) у кримінальному провадженні.

Стан дослідження проблеми

Проблематика проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні у науці була предметом дослідження в роботах таких вчених-процесуалістів, як Ю.П. Аленін, М.В. Багрій, Р.І. Благута, В.В. Вапнярчук, В.М. Важинський, Ю.М. Грошевий, О.М. Дроздов, О.В. Кириченко, М.П. Климчук, В.А. Колесник, О.Б. Комарницька, В.В. Луцик, М.А. Погорецький, Д.Б. Сергєєва, В.Г. Уваров, І.І. Цилюрик, О.Ю. Шевчук, В. О. Шерудило, А.Р. Яровий та ін. Однак, враховуючи численні зміни в законодавчому регулюванні та практиці реалізації процесуальних норм щодо проведення НСРД, цей інститут кримінального процесуального права потребує свого удосконалення, зокрема в частині аналізу питання використання результатів НСРД у кримінальному провадженні.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення особливостей правового регулювання процесуального прядку здійснення збирання, перевірки, оцінки та використання результатів НСРД у кримінальному провадженні. Ця мета зумовлює постановку таких завдань: з'ясувати

структуру етапів діяльності з формування та реалізації результатів НСРД, визначити характер та зміст дій уповноважених осіб на кожному з них, охарактеризувати їх значення, а також запропонувати кроки по їх удосконаленню.

Наукова новизна дослідження

В статі уточнено особливості структури та змісту дій учасників кримінального провадження з формування та реалізації результатів НСРД (збирання, перевірка, оцінка, використання) у кримінальному провадженні як особливої процедури, яка утворює засіб гарантування законності їх отримання та використання.

Виклад основного матеріалу

Досліджуючи питання проведення НСРД, науковці зауважують, що негласна діяльність, маючи чітко виражену гносеологічну природу, є специфічною формою пізнання і спрямоване на забезпечення виконання завдань, що сформульовані в КПК України [1, с. 301], адже НСРД виступають основним засобом інформаційного забезпечення процесу доказування [2, с. 308-309]. Тобто ці дії є одним з основних засобів збирання доказів у кримінальному провадженні. Ці позиції характеризують роль НСРД в системі кримінально процесуальної діяльності, а також вказують на їх зв'язок із кримінальним процесуальним доказуванням.

Але, як вважається, процес реалізації НСРД як засобів доказування дещо обмежується поширеним серед науковців та практиків баченням того, як ці дії реалізуються на етапах процесуального доказування та яка специфіка їх здійснення на кожному з них. Тому, беручи до уваги наведене вище щодо значення НСРД та враховуючи положення ст. ст. 91, 93, 94, 232, 246 КПК України, є підстави для певних пропозицій щодо структуризації діяльності з використання матеріалів здійснення цих дій та їх реалізації на відповідних етапах доказування. Вважаємо, що опрацювання цієї пропозиції сприятиме підвищенню ефективності використання матеріалів НСРД під час доказування у кримінальному провадженні. Як правило, кримінальне процесуальне доказування визначають як діяльність суб'єктів кримінального провадження з збирання (формування), перевірки та оцінювання доказів [3, с. 39]. Такий підхід базується на положеннях ч. 2 ст. 91 КПК України. Але щодо трьох ланкової структури доказування є певні підстави для її розширення, а також визначення специфіки реалізації матеріалів НСРД на кожному із них.

Так, просто зібрати докази за допомогою НСРД врадячи відповідає меті включення цих дій у кримінальне поводження. Погодимося із В.В. Вапнярчуком, що способи (засоби) доказування необхідні для формування, тобто збирання доказів, або дослідження доказів та використання їх як базису правової позиції певного суб'єкта доказування [4, с. 220]. На цій підставі вважаємо, що традиційні елементи процесу доказування (збирання, перевірка та оцінка доказів) можна доповнити таким елементом як використання доказів. Це дає підстави для погляду на проведення НСРД як діяльність, яка пов'язана з збиранням матеріалів НСРД (доказів), їх перевіркою, оцінкою, а головне з їхнім використанням. Саме такий підхід надає логічності меті проведення вказаних дій, показує їх послідовність, а також звертає увагу на об'єкти (дії), які повинні отримати належне процесуальне впорядкування.

Позиція щодо виділення «використання доказів» як окремого елементу доказування знаходить сою підтримку серед науковців. Так, М.Г. Щербаковський зауважує, логічним етапом процесу доказування є використання доказів з метою доказування [5, с. 90]. З таким підходом цілком можна погодитися. У фаховій літературі також виловлюються подібні точки зору. Зокрема, В.М. Важинський відмічає, що доказування передбачає, крім діяльності щодо одержання, перевірки й оцінювання доказів, також операції стосовно їх використання [6, с. 174-179]. Тобто збирання, перевірка та оцінка за допомогою НСРД доказів здійснюються з метою їх використання для створення умов щодо виконання завдань кримінального провадження. З позиції В.А. Колесника, використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності під час досудового розслідування передбачає три взаємозалежні опера-

ції: оцінка отриманих від оперативного підрозділу матеріалів слідчим (прокурором), визначення мети й шляхів використання та безпосереднє використання цих матеріалів [7, с. 107]. Такий погляд на структуру діяльності з доказування, яка здійснюється за допомогою також і НСРД ми підтримуємо. На слушну думку О.Ю. Шевчука, «вбачається недостатнім вивчення й вирішення питань, пов'язаних з негласною інформацією, виключно під кутом зору організації й тактики її отримання, у відриві від перспектив використання» [1, с. 301]. Варто підтримати ці висновки. Тому вважаємо за доцільне вказати на те, що реалізація результатів НСРД у кримінальному провадженні відбувається в межах процесуального доказування на етапах збирання, перевірки, оцінки та використання доказів. Коротко розкриємо їх зміст, а також проаналізуємо сутність та повноту правового опосередкування того чи іншого етапу під час доказування у їх відношенні та зв'язку із НСРД.

Так, збирання (формування) доказів визначають як практичну діяльність суб'єктів доказування з виконання ними в межах їх повноважень процесуальних дій, спрямованих на виявлення, витребування, отримання та закріплення доказів в установленому законом порядку [3, с. 39]. Підкреслюючи значення цього етапу Шевчук О. Ю. зауважує, що об'єкт НСРД отримує свій статус лише в тому випадку, коли він включений до кримінального процесу, тобто тоді, коли на нього здійснюється законний вплив з боку спеціальних суб'єктів через реалізацію відповідних правових норм, а саме застосування гласних і негласних заходів і засобів [1, с. 301]. Тобто, коли такий об'єкт був отриманий (зібраний) за допомогою негласних заходів і засобів. Процесуальні особливості використання НСРД як засобів збирання доказів мають два взаємно повзанні аспекти: збереження в таємниці (негласного характеру) проведеного заходу та власне фізичне збереження отриманої в результаті проведення НСРД інформації; вжитя заходів щодо збереження отриманих під час проведення НСРД речей і документів (ч. 4 ст. 252 КПК України). Ці важливі правила, які забезпечують можливість для подальшого використання відповідних матеріалів у доказуванні.

Самі ж підстави та порядок процесуальної діяльності та засоби збирання доказів за допомогою НСРД змістовно врегульований ст. 93 та ст.ст. 246-255 гл. 21 КПК України. Це стосується як підстав, так і умов проведення НСРД. Ці підстави та умови характеризують законність застосування НСРД. Така повнота правової регламентації аспекту збирання доказів завдяки НСРД дає можливість ефективно використовувати їх під час кримінального провадження. Окремі недоліки пов'язані із недоотриманням уповноваженими суб'єктами порядку, підстав та умов проведення НСРД. Отже, головною вимогою етапу збирання доказів за допомогою НСРД та умовою подальшого використання отриманих доказів слід вважати дотримання уповноваженими особами встановленого КПК України порядку проведення НСРД.

Стосовно перевірки доказів, то цей етап доказування є важливою часиною процесу створення умов для подальшої реалізації отриманих в наслідок збирання за допомогою НСРД результатів. М.А. Погорецький звертає увагу на те, що у вузькому розумінні процесуальна форма конкретного доказу у кримінальному процесі – це встановлений порядок його отримання й закріплення у відповідному процесуальному документі, що забезпечує можливість перевірки процесу його отримання й робить його таким, що є належним і допустимим [8, с. 32]. Тобто матеріали НСРД мають бути спершу отримані у встановленому порядку, їх закріплення має відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, передбаченим цим КПК України, а потім лише перевірені. І точка зору М.А. Погорецького як раз демонструє важливість та значення етапу перевірки результатів НСРД. Щодо змісту її, то науковці вказують, що перевірити доказ – означає зібрати дані, на основі яких можна зробити висновок про його належність, достовірність і допустимість де докази можуть бути перевірені тільки за допомогою інших доказів [9, с. 294]. Отже, перевірка є обов'язковою умовою використання доказів, зібраних (отриманих) внаслідок проведення НСРД. І за своєю процесуальною природою

перевірка матеріалів НСРД визначає зміст отриманої інформації саме як доказів.

Як свідчить аналіз відповідних положень чинного КПК України питання перевірки доказів, отриманих за допомогою НСРД недостатньо повно регламентовано у кримінальному процесуальному законодавстві. Зокрема, це стосується відсутності прямих приписів в гл. 21 КПК України. І хоча, виходячи з загальних правил системного тлумачення нормативно-правових актів, слід урахувати положення § 1 гл. 4 КПК України, але це не виключає потребу у додатковому правовому врегулюванні цього аспекту саме в межах статей гл. 21 КПК України. Звісно, що за браком належного правового регулювання цього питання у кримінальному процесуальному законодавстві, воно не знаходить своєї належної реалізації на практиці. Так, напевно вказівки п. 4.8. Інструкції від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5, що фіксація результатів негласної слідчої (розшукової) дії повинна здійснюватися таким чином, щоб завжди була можливість експертним шляхом встановити достовірність цих результатів, є явно недостатньо. Б.В. Шабаровським звернута увага, що перевірка доказів в цілому залишається недослідженим кримінально-процесуальним явищем, зокрема, в розрізі окремих видів доказів, адже інститут НСРД має відмінні підстави та порядок проведення, а також спосіб закріплення їх результатів, а все це зумовлює виникнення низки особливостей перевірки доказів, отриманих в результаті проведення НСРД [10]. Варто у цьому погодитися із Б.В. Шабаровським. Тому вважаємо, що цей момент має віднайти своє правове закріплення у гл. 21 КПК України.

Після того як отримані в результати проведення НСРД фактичні дані були перевірені, вони підлягають оцінці. Остання є найважливішим елементом процесу доказування [11, с. 204]. Цей етап спрямований на вирішення низки завдань як практичного (можливість використання результатів проведення НРД, наявність потреби в їх додаткові перевірці тощо), так і тактичного (обсяг та напрямки використання результатів НСРД, доцільність розкриття відповідної інформації тощо) плану. З приводу її особливостей наведемо точку зору В.А. Колесник, яка стосується схожого предмета, а саме – оцінки матеріалів оперативно-розшукової діяльності, він пише, що кримінально-процесуальна оцінка матеріалів ОРД передбачає оцінку законності отримання матеріалів оперативним підрозділом, дотримання встановленого порядку оформлення, передачі матеріалів органу досудового розслідування та їх придатності (належності й допустимості) для використання в кримінальному провадженні [12, с. 108]. З цієї позиції зауважимо, що аналіз дотримання уповноваженими суб'єктами процесуальної форми проведення НСРД відображує ті особливості, які мають бути враховані при оцінці результатів проведення НСРД перед їх використанням. Але не слід забувати і про змістовний аспект доказів як фактичних даних (ст. 84 КПК України). Тут оцінка доказів спрямована на встановлення їх властивостей з точки зору відповідності змісту визначеним у ст. ст. 85-89 КПК України вимогам. І така оцінка передує використанню результатів НСРД у кримінальному провадженні та обумовлює взагалі можливість такої дії. Таким чином, оцінка легітимізує статус отриманої в результаті проведення НСРД доказової інформації. Відповідно, цей момент має віднайти своє закріплення у гл. 21 КПК України.

Щодо такого етапу доказування як використання доказів, отриманих в результаті проведення НСРД, то його регулюванню у КПК України присвячені ст.ст. 254-257 КПК України. Науковці відмічають, що використання доказів являє собою заключний етап роботи з ними, який настає після їх збирання, формування, перевірки та оцінювання, а його сутність полягає в тому, що використання доказів – це робота суб'єкт доказування з доказами щодо їх застосування, оперування ними в цілях кримінального провадження [5, с. 90-91; 6, с. 174]. Такою ціллю може бути «формування або дослідження доказової основи як базису правової позиції певного суб'єкта доказування» [4, с. 220] або «формулювання на підставі цього певної тези (обвинувальної чи виправдувальної) та наведення аргументів для її обґрунтування» [3, с. 39]. І це доволі значний за обсягом етап роботи й чи не один з осно-

вних. Заради якого власне і було ініційовано проведення НСРД,

Щодо використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному провадженні, то на думку В.А. Колесника, це передбачає практичну реалізацію уповноваженим суб'єктом процесуальної діяльності задумів щодо намічених шляхів використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності, зокрема, використання оперативної інформації під час проведення слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій, прийняття на її підставі процесуальних рішень слідчим, прокурором та ін. [12, с. 108]. Але окрім забезпечення завдяки використанню доказів, отриманих в результаті проведення НСРД, досягнення цілого кола завдань (задумів щодо намічених шляхів) цей етап роботи із вказаними матеріалами характеризується необхідністю виконання певної сукупності процесуальних актів-дій.

Так, стосовно можливості погляду на етап використання результатів НСРД у кримінальному провадженні як на певну сукупність процесуальних актів-дій звернемо увагу на точку зору О.Ю. Шевчука, який зауважує, що з огляду на комплексний, багатоаспектний характер проблеми використання матеріалів НСРД у доказуванні зупинимося на початковій стадії цього процесу – на поданні цих результатів слідчому, прокурору, суду [1, с. 301]. Своєю чергою В.А. Колесник вказує, що якщо в результаті проведення НСРД отримані матеріали, прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний надати доступ до усіх матеріалів досудового розслідування [12, с. 295]. Тобто використання результатів НСРД у кримінальному провадженні стосується дій з подання та вивчення матеріалів прокурором, вирішення форм їх використання (ст. ст. 256-257 КПК України), розсекречування таких матеріалів, розкриття їх стороні обвинувачення та ознайомлення із ними (ст. 290 КПК України), включення у перелік документів реєстру матеріалів досудового розслідування (ст. 291 КПК України), подання судді під час судового засідання (ст. 349 КПК України). І належна правова регламентація кожного з цих етапів є запорукою використання зібраних, перевірених та оцінених результатів проведення НСРД у кримінальному провадженні шляхом їх використання як доказів.

Висновки

Здійснене дослідження засвідчує, що проведення НСРД забезпечує отримання доказів, що передбачає здійснення низки дій, а саме: збирання, перевірки, оцінки, а головне використання таких доказів. Важливим аспектом забезпечення виконання НСРД своєї ролі як засобі доказування слід вважати належним чином опрацьовану процедуру доказування з використанням НСРД. При цьому обов'язково слід враховувати особливостей НСРД та роботи з отриманими в результаті їх проведення матеріалами. Саме такий підхід до здійснення та розуміння особливостей реалізації результатів НСРД у доказуванні на етапах збирання, перевірки, оцінки та використання доказів створює умови для виконання завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України) завдяки використанню уповноваженими суб'єктами потенціалу досліджуваних засобів кримінальної процесуальної діяльності.

Окремо зауважимо, що певна неповнота правового регулювання питання збирання, перевірки, оцінки та використання результати проведення НСРД під час доказування передбачає потребу у внесенні відповідних змін до ст. 252 та ст. 256 КПК України. Зокрема пропонується ст. 252 КПК України доповнити частиною другою наступного змісту: 1. Фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій повинна відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, передбаченим цим Кодексом з дотриманням вимог, визначених главою 21 та главою 40 цього Кодексу. Фіксація результатів негласної слідчої (розшукової) дії повинна здійснюватися таким чином, щоб завжди була можливість експертним шляхом встановити достовірність цих результатів.

2. За результатами проведення негласної слідчої (розшукової) дії складається протокол, до якого в разі необхідності долучаються додатки, які мають відповідати вимогам статей 105-106 цього Кодексу.….».

Також ч. 1 ст. 256 КПК України варто доповнити реченням наступного змісту: 1. Протоколи щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій….. під час досудового розслідування. Результатів негласних слідчих (розшукових) дій слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд оцінюють за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюючи їх з точки зору належності, допустимості, достовірності.»

Як вбачається, такий крок сприятиме більш повній регламентації питання дотримання вимог до належності, допустимості та достовірності результатів, отриманих в результаті проведення НСРД.

Література

1. Шевчук О. Ю. Значення негласних слідчих (розшукових) дій при забезпеченні досудового розслідування кримінальних проваджень. Актуальні проблеми досудового розслідування [Текст] : матеріали міжвідомчої наук.-практ. конф. (Київ, 5 липн. 2017 р.) : К., 2017. С. 299-302.

2. Шерудило В. О. Актуальні проблеми проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування. Актуалні проблеми досудового розслідування [Текст] : матеріали міжвідомчої наук.-практ. конф. (Київ, 5 липн. 2017 р.) : К., 2017. С. 306-309.

3. Доказування у кримінальному провадженні : курс лекцій / [О. О. Бондаренко, Г. І. Глобенко, В. В. Романюк та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. О Юхна. Харків : ХНУВС, 2018. 156 с.

4. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Харків : Юрайт, 2017. 408 с.

5. Щербаковський М. Г. Використання доказів як етап доказування у кримінальному провадженні. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2017. № 2 (77). С. 88-95.

6. Важинський В. М. Форми використання доказів під час розслідування фіктивного підприємництва. Філософські та методологічні проблеми права. 2017. № 1. С. 173-181.

7. Колесник В. А. Негласні слідчі (розшукові) дії : кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти підготовки і проведення : науково-практ. посібник; Академія адвокатури України. К. : Прецедент, 2014. 135 с.

8. Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". 2011. № 1 (3): URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmappp.pdf.

9. Кримінальний процес: підручник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова, В. В. Луцика. Львів: ЛьвДУВС, 2019. Ч. 1. 532 с.

10. Шабаровський Б. В. Особливості перевірки доказів, отриманих в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2019. № 1(19). URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2019/n1/18sbvsrd.pdf.

11. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий , В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Х. : Право, 2014. 824 с.

12. Колесник В. А. Гарантії дотримання прав особи при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2021. № 63. С. 293–297.

Смаглюк Сергій Васильович,
аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ
sergijsmagluk805@gmail.com

РЕЗУЛЬТАТИ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ НА ЕТАПАХ ЗБИРАННЯ, ПЕРЕВІРКИ, ОЦІНКИ ТА ВИКОРИСТАННЯ ДОКАЗІВ

Доведено, що негласні слідчі (розшукові) дії є одним з основних засобів доказування. Наголошено на тому, що від здатності цих

дій сприяти завдяки їх проведенню виконанню процесуальних завдань стадії досудового розслідування залежить в цілому можливість досягнення мети кримінального провадження. Значною мірою такий результат обумовлений також наявністю нормативно закріпленої процедури проведення таких дій та використання отриманих під час їх здійснення результатів.

В роботі підтримано точку зору науковців, які вважають, що застосування негласних слідчих (розшукових) дій як зобів доказування передбачає поетапні дії з збирання, перевірки, оцінки та використання відповідних матеріалів як доказів. Таким чином, доцільно вести мову, що проведення негласних слідчих (розшукових) дій – це діяльність, яка пов'язана з збиранням матеріалів (доказів), їх перевіркою, оцінкою, а головне з їхнім використанням. Саме такий підхід, на думку автора, надає логічності меті проведення вказаних дій, показує їх послідовність, а також звертає увагу на об'єкти (дії), які повинні отримати належне процесуальне впорядкування.

В дослідженні обґрунтовується позиція, що кожний із виділених етапів збирання, перевірки, оцінки та використання отриманих в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій доказів відіграє власну роль та має самостійне значення для створення правової гарантії легітимності отриманих результатів. Окремо акцентовано увагу на тому, що при доказуванні з використанням негласних слідчих (розшукових) дій мають бути враховані їх особливості як специфічних засобів доказування.

Зокрема, завдяки діям по збиранню доказів забезпечується включення відповідних фактичних даних у процесуальне доказування. Перевірка матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій визначає зміст отриманої інформації саме як доказів. Оцінка матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій обумовлює взагалі можливість їх використання під час доказування, тим самим оцінка легітимізує статус отриманої в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій доказової інформації. Використання матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій забезпечує досягнення завдань кримінального провадження і є кінцевою метою проведення таких дій.

В досліджені запропоновано внесення змін до окремих статей Кримінального процесуального кодексу України з метою більш системного закріплення етапів збирання, перевірки, оцінки та використання отриманих в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій доказів.

Ключові слова: доказування, засоби доказування, процесуальні вимоги, процесуальні гарантії, результати негласних слідчих (розшукових) дій.

ЗМІСТ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОСОБЛИВОГО ОБ'ЄКТА КОНТРОЛЮ І НАГЛЯДУ

ВОЮЦЬКА Вікторія Сергіївна - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

https://orcid.org/0009-0000-1014-9472

УДК 346.9(043.2)

DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.33

В Україні, як у державі, в якій триває війна, підтримка і розвиток підприємницької діяльності є очевидним стратегічним імперативом, якому властивий потенціал зміни наративу руйнування економіки до її відродження. Однак, підтримка і розвиток підприємницької діяльності повинні супроводжуватись ефективним контролем і нагляд за такою економічною діяльністю, сприяючи тому, щоби ця діяльність виражались лише в конструктивній формі, сприяючи забезпеченню стабільності, прогресу та захисту публічних інтересів. У цьому контексті актуалізується потреба уточнення наукового розуміння змісту підприємницької діяльності, як особливого об'єкта контролю і нагляду. В цілому підприємницька діяльність у правовій та демократичній державі постає в якості самостійної, ініціативної, систематичної та активної діяльності, що охоплена дією правового режиму підприємницької діяльності, здійснюється фізичними та юридичними особами, які мають статус суб'єкта підприємницької діяльності та реалізують цей статус з метою отримання прибутку на власний ризик і під власну відповідальність. У зв'язку із цим, підприємницька діяльність, як об'єкт контролю та нагляду, є діями (рішеннями) суб'єкта підприємницької діяльності, спрямованими на: набуття правового статусу суб'єкта підприємницької діяльності; реалізація ним цього правового статусу з метою отримання прибутку. При цьому об'єктом контролю та нагляду в цьому контексті є виключно ті дії та рішення підприємця відносно яких (без шкоди для свободи підприємництва) здійснюється контрольно-наглядова діяльність з метою забезпечення законності у сфері підприємницької діяльності. Як об'єкт контролю та нагляду підприємницька діяльність характеризується рядом особливих рис. По-перше, підприємницька діяльність підпадає під сферу дії правового режиму підприємницької діяльності, що створений та діє в державі, а отже є невід'ємним елементом взаємодії щодо дотримання вимог законності у цій сфері. По-друге, підприємницька діяльність є економічною діяльністю (прибутковою господарською діяльністю) й тому цей фактор повинен враховуватись під час формування форм, методів, способів і засобів контрольно-наглядової діяльності за цією економічною діяльністю. По-третє, підприємницька діяльність самостійно здійснюється фізичними та юридичними особами, котрі набули правового статусу суб'єкта підприємницької діяльності, а саме будучи зареєстрованими в якості таких суб'єктів у порядку, встановленому чинним законодавством. По-четверте, підприємницька діяльність є активною, ініціативною та систематичною діяльністю, що окреслює значну площину факторів виникнення та посилення ризиків такої діяльності для дотримання режиму законності в державі. По-п'яте, підприємницька діяльність є ризикованою та відповідальною діяльністю. Відтак, підприємницька діяльність постає в якості особливого об'єкту нагляду і контролю, адже контроль та нагляд за підприємницькою діяльністю є: по-перше, виправданим обмеженням проголошеної на рівні Конституції України свободи підприємництва, оскільки є інструментом забезпечення безпеки підприємництва, котра сприяє стабільності ринку та суспільному добробуту. По-друге, контроль та нагляд за підприємницькою діяльністю є інструментом забезпечення реального дотримання підприємцями вимог законодавства, а також притягнення підприємців-порушників до юридичної відповідальності.

Ключові слова: економічна діяльність, законність, контроль, контрольно-наглядова діяльність, нагляд, підприємницька діяльність, підприємницька свобода, правопорядок, публічне адміністрування.

Постановка проблеми

Підприємницька діяльність у загальному сенсі є активною економічною діяльністю, спрямованою на отримання прибутку, результатом чого може бути як зміцнення національної економіки, так і її послаблення й навіть виникнення кризових економічних явищ, які можуть мати не лише загальнонаціональний, але й також глобальний негативний ефект. Вкрай важливим це питання постає саме для України, на території якої триває повномасштабна війна, адже підприємницька діяльність може слугувати: по-перше, каталізатором мінімізації негативних наслідків війни шляхом активізації ринку праці, сприяння соціальній інтеграції, збільшенню на ринку обсягу ресурсів (у вигляді товарів і послуг), в яких є необхідність у населення та держави, відновленню пошкодженої чи зруйнованої інфраструктури (реконструкція доріг для полегшення транспортування їхніх вантажів, інвестування у відновлення енергетичних та комунікаційних мереж тощо), а отже – відродженню економіки та забезпечення її стійкості. По-друге, підприємницька діяльність також може поставати в якості каталізатора послаблення національної безпеки та обороноздатності держави, що неприпустимо. Тому в державі, ураженій війною, підтримку та розвиток підприємницької діяльності слід розглядати в якості очевидного стратегічного імперативу, який характеризується потенціалом зміни наративу руйнування економіки до її відродження. При цьому підтримка і розвиток підприємницької діяльності повинні супроводжуватись ефективним контролем і наглядом за такою економічною діяльністю, сприяючи тому, щоби ця діяльність виражались лише в конструктивній формі, сприяючи забезпеченню стабільності, прогресу та захисту публічних інтересів. У зв'язку із цим, нагальним науковим питанням на сьогодні є уточнення актуального змісту підприємницької діяльності, як особливого об'єкта контролю і нагляду.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання

Українськими ученими вже аналізувались особливі риси підприємницької діяльності (зокрема, С.І. Єршовою [1], М.К. Жужою [2], Л.О. Нікітенко [3], О.В. Шепетою [4, с. 55-57] та ін.). Також можемо помітити, що в окремих наукових розвідках і дослідженнях учені та дослідники аналізували риси підприємницької діяльності, як об'єкта адміністративно-правового впливу загалом та контролю і нагляду, зокрема (серед, яких С.О. Віннік [5, с. 30], В.В. Гуменюк [6], М.Г. Ісаков [7, с. 333-337], Г.С. Усенко [8] та ін.). Поряд із тим, слід констатувати що по сьогодні відсутня комплексна наукова думка про зміст підприємницької діяльності, як особливий об'єкт контролю і нагляду. У зв'язку із цим, вказані та ін. наукові напрацювання українських учених і дослідників стануть у нагоді в процесі вирішення вказаної проблеми.

Відтак, **метою** статті є уточнення наукового розуміння змісту підприємницької діяльності, як особливого об'єкта контролю і нагляду. Для досягнення цієї мети слід виконати наступні *завдання*: 1) уточнити визначення поняття «підприємницька діяльність як особливий об'єкт контролю та нагляду»; 2) розкрити комплекс основних особливостей підприємницької діяльності; 3) проаналізувати характерні риси підприємницької діяльності в контексті розуміння цієї діяльності в якості особливого об'єкта контролю та нагляду.

Виклад основного матеріалу дослідження

Спершу зазначимо, що підприємницька діяльність в Україні, як в правовій та демократичній державі – це самостійна, ініціативна, систематична та активна діяльність, яка охоплена дією правового режиму підприємницької діяльності, здійснюється фізичними та юридичними особами, котрі мають статус суб'єкта підприємницької діяльності та реалізують цей правовий статус задля отримання прибутку на власний ризик й під власну відповідальність. Таким чином, як об'єкт контролю та нагляду підприємницька діяльність – це діяння суб'єкта, спрямовані на набуття правового статусу суб'єкта підприємницької діяльності, а також реалізація ним цього правового статусу

з метою отримання прибутку, відносно яких без шкоди свободі підприємництва в Україні здійснюється контрольно-наглядова діяльність з метою забезпечення законності у сфері підприємницької діяльності.

При цьому для більш глибокого розуміння підприємницької діяльності, як об'єкта нагляду та контролю, необхідно виокремити та проаналізувати особливі риси такої діяльності крізь призму правової місії контрольно-наглядової діяльності. Таким чином, враховуючи позиції учених стосовно ознак підприємницької діяльності, як багатоаспектного явища [див., напр.: 1; 2; 4, с. 55-57], як об'єкта адміністративно-правового впливу загалом та контролю і нагляду, зокрема [див., напр.: 5, с. 30; 7, с. 333-337; 8], а також окреслене нами розуміння цієї діяльності, як об'єкта контролю та нагляду, доходимо висновку, що для підприємницької діяльності характерними є наступні риси, що мають ключове значення для розуміння такої діяльності, як особливого об'єкта контролю та нагляду:

1) підприємницька діяльність підпадає під сферу дії правового режиму підприємницької діяльності в Україні. Підприємницька діяльність повинна відповідати встановленому в Україні правовому режиму підприємницької діяльності, а отже: по-перше, має узгоджуватись із нормами законодавства; по-друге, повинна враховувати, чи встановлені в кожному конкретному випадку здійснення такої діяльності обмеження щодо здійснення цієї діяльності, обумовлені обов'язком підприємця попередньо отримувати для здійснення цієї діяльності ліцензій, патентів тощо. Оскільки підприємницька є юридично значимою діяльністю, охопленою сферою дії відповідного правового режиму, то, приймаючи до уваги мету цього режиму, доходимо висновку, що означену діяльність слід вважати особливим об'єктом контролю та нагляду, адже в означеному сенсі контроль та нагляд за підприємницькою діяльністю: а) сприяє реальній дії зазначеного правового режиму, передбачаючи те, наскільки законослухняним і доброчесним є підприємець під час здійснення підприємницької діяльності; б) є гарантією захисту публічних інтересів у сфері підприємницької діяльності; в) сприяє виконанню завдань правового режиму підприємницької діяльності, що стосуються: запобігання неспроможності ринку (дозволяє вчасно запобігти чи виявити монополії, асиметрію та ін. недоброчесні практики); мінімізації ризиків системного характеру (дозволяє вчасно виявити тенденції до виникнення, посилення кризових явищ на ринку); г) є ключовим елементом реалізації національної економічної політики загалом та в певних секторах економіки, зокрема;

2) підприємницька діяльність є економічною діяльністю (прибутковою господарською діяльністю). Економічна діяльність розкривається в якості «найважливішої форми свідомої та цілеспрямованої трудової діяльності людей, у процесі якої вони здебільшого вступають в активні зв'язки з природою та економічні зв'язки й відносини між собою для створення економічних благ урізних сферах суспільного відтворення (безпосередньому виробництві, обміні, розподілі, споживанні), а також формують свою особистість» [9, с. 8]. При цьому особливим різновидом економічної діяльності є господарська діяльність, а «підприємницька діяльність є складовою господарської, а, отже, і економічної діяльності» [7, с. 337]. Так, хоча «неможливо не погодитись з тим, що наслідком здійснення підприємницької діяльності є задоволення потреб та інтересів як підприємця (в першу чергу, шляхом отримання прибутку) так і суспільства (поставка товарів на ринок, надання послуг, створення робочих місць тощо). Проте, одержання економічних та соціальних результатів, на нашу думку, не завжди виступає метою діяльності підприємця» [7, с. 333]. Більш того, слід констатувати, що саме прибутковість, а не досягнення певних соціальних та економічних результатів, і є метою підприємницькою діяльності, а відповідні соціальні та економічні результати є побічними ефектами підприємництва.

Тим не менш, орієнтований на прибуток характер підприємницької діяльності може призвести до того, що підприємець надаватиме перевагу прибутку над зобов'язаннями, що випливають із соціальної відповідальності, соціальної солідарнос-

ті, вимог етичної поведінки тощо. Визнаючи це, можна зробити висновок, що підприємницька діяльність вимагає суворого нагляду та контролю в цілому, оскільки вона допомагає захищати чесну конкуренцію – важливу рушійну силу інновацій та соціально-економічного прогресу в законослухняному, демократичному суспільстві. Ця необхідність, як випливає з викладеного, виникає через потенційну можливість для підприємців, надмірно орієнтованих на отримання прибутку, нехтувати правовими стандартами і нормами, що упорядковують сферу підприємницької діяльності в державі. Відсутність належного контролю та нагляду може сприяти виникненню (посиленню) у підприємців неетичних мотивів, зокрема стосовно: а) створення монополій, картелів; б) здійснення торгівлі інсайдерською інформацією; в) викривлення даних бухгалтерського обліку; г) використання стратегій хижацького ціноутворення, які можуть спровокувати соціальне напруження, штучно викликаний дефіцит товарів; ґ) недобросовісного впливу на свободу вибору споживачів та залучення до інших несправедливих ринкових практик; д) експлуатації найманих працівників шляхом зниження їх заробітної плати, зменшення соціальних гарантій, скорочення витрат на підтримання стандартів гідної праці тощо. Завдяки ефективним заходам контролю і нагляду поведінку підприємця можна контролювати та коригувати, стимулюючи етичну бізнес-поведінку, яка не припускає використання неетичних способів збільшення прибутки, потенційно завдаючи шкоди споживачам, працівникам, конкурентам і суспільству та державі у цілому;

3) підприємницька діяльність самостійно здійснюється фізичними та юридичними особами, котрі набули правового статусу суб'єкта підприємницької діяльності, а саме будучи зареєстрованими в якості таких суб'єктів у порядку, встановленому чинним законодавством. Підприємницька діяльність є самостійністю діяльністю, адже самостійність в цьому сенсі є «можливістю особи, яка стає підприємцем, самостійно вирішувати всі питання діяльності власного підприємства або самостійно спрямовувати свою підприємницьку діяльність, здійснювати юридично значущі дії щодо реалізації своєї підприємницької правоздатності, виходячи з економічної вигоди та кон'юнктури ринку, відповідно до Конституції та законів України» [3, с. 196]. При цьому для того, щоби самостійно вчиняти відповідні дії суб'єкт повинен набути правового статусу підприємця у процесі реєстрації юридичної особи, фізичної особи – підприємця у відповідності до Закону України від 15 травня 2003 року № 755-IV, що є одним з важливих виявів державного контролю, який дозволяє відстежувати економічну активність в державі, розвиток і характер підприємницької діяльності, а також застосовувати відповідні закони та нормативні акти, що сприяють гарантуванню правопорядку в сфері підприємницької діяльності. У контексті зазначеного можемо дійти висновку, що підприємницька діяльність є особливим об'єктом контролю та нагляду, адже контроль і нагляд за підприємницькою діяльністю сприяє мінімізації ризиків, виникнення яких можливо в результаті: а) здійсненні такої економічної діяльності без державної реєстрації; б) самостійного (на власний розсуд) провадження підприємницької діяльності;

4) підприємницька діяльність є активною, ініціативною та систематичною діяльністю. Ініціативність і проактивність підприємницької діяльності, хоча й розуміється в якості позитивної риси цієї діяльності, утім, слід мати на увазі, й те, що відповідні ініціативи: можуть бути помилковими, негативно позначатись на ринку, суспільстві та державі; можуть приховувати недобросовісні мотиви підприємця. Що стосується систематичності підприємницької діяльності, то вона обумовлена тим, що ця діяльність характеризується «певною повторюваністю (циклічністю) у її здійсненні» [3, с. 196], що передбачає потенційні наслідки для економічних циклів, рівня зайнятості та стабільності ринку. Таким чином, підприємницька діяльність є особливим об'єктом контролю і нагляду з огляду на те, що контроль та нагляд за підприємницькою діяльністю: а) попереджає виникнення ризиків для правопорядку у сфері підприємництва, обумовлених людським фактором прояву підприємницької ініціативи; б) зменшує нега-

тивний вплив підприємницької діяльності на економічні цикли, адже під час економічного підйому неконтрольована підприємницька діяльність може призвести до надмірного оптимізму на ринку, перетворення підприємницької діяльності на «економічну бульбашку», «розрив» якої може призвести до неплатоспроможності підприємства і подальшої його ліквідації, масового вивільнення працівників, неспроможності задовольняти навіть об'єктивно існуючий попит на ринку; в) може сприяти тому, щоби підприємницька діяльність також характеризувалась соціальною та екологічною стійкістю;

5) підприємницька діяльність є ризикованою та відповідальною діяльністю. Будь-яка підприємницька діяльність, як зазначають В.В. Гуменюк і О.І. Тревого, характеризується підприємницьким ризиком [6, с. 17], що закономірно, адже зазначена діяльність – «це постійне реагування на внутрішні та зовнішні ризики і керівництву підприємства, відповідно, необхідно розробляти такі управлінські рішення, які б не ставили під загрозу власний капітал» [10, с. 360]. Оскільки підприємницька діяльність є ризикованою діяльністю, то ця діяльність може мати негативні наслідки для підприємця, споживачів, ринку, суспільства та держави. Саме тому підприємець повинен не допускати таких наслідків, а за їх допущення нести відповідальність, власне, як і за порушення правового режиму підприємницької діяльності. При цьому «в даному випадку потрібно розуміти юридичну відповідальність загалом, так як за наявності певних правопорушень до підприємця можуть бути застосовані різні види юридичної відповідальності, в тому числі адміністративна і кримінальна» [7, с. 337]. В окресленому контексті підприємницька діяльність є відповідальною діяльністю, що означає, що підприємець повинен здійснювати таку діяльність відповідальним чином, а також нести юридичну відповідальність за порушення відповідного правового режиму.

В означеному сенсі підприємницька діяльність постає в якості особливого об'єкту нагляду і контролю, адже контроль та нагляд за підприємницькою діяльністю є: а) виправданим обмеженням проголошеної на рівні Конституції України свободи підприємництва, адже є інструментом забезпечення безпеки підприємництва, яка сприяє стабільності ринку та суспільному добробуту; б) інструментом забезпечення реального дотримання підприємцями вимог законодавства, а також притягнення підприємців-порушників до юридичної відповідальності.

Висновки

Хоча свобода підприємницької діяльності проголошена на конституційному рівні й окреслена у ст. 43 Господарського кодексу України, важливо визнати, що ця свобода не є безмежно, а контроль і нагляд за цією економічною діяльністю є не просто обмеженням цієї свободи. По-перше, ця діяльність узгоджується із відповідною свободою, яка не є безмежною, а отже передбачає втручання, котре може реалізувати уповноважений на це суб'єкт, на підставі, в порядку, й в спосіб, регламентований законодавством. По-друге, підприємницька діяльність – це людська діяльність, а отже є діяльністю, що може характеризуватись численними ризиками для людини, суспільства та держави, зокрема, в силу людського фактору та непередбачуваних обставин. Людський фактор також може позначатись й на правопорядку у сфері підприємництва, адже підприємець може порушувати норми і стандарти діючого правового режиму підприємницької діяльності навіть тоді, коли він займається підприємницькою діяльністю добросовісно, а саме – несвідомо порушуючи цей режим. В результаті контролю і нагляду відповідний суб'єкт ідентифікує порушення та доносе це до підприємця, який враховуючи такі обставини, може дійсно добросовісно провадити свою економічну діяльність, не допускаючи таким чином порушення правопорядку та не завдаючи таким чином шкоди публічним інтересам, не бажаючи цього в дійсності. Відтак, визнаючи небезпечність неконтрольованої свободи для людини, громадянина, суспільства та держави, законодавець цілком справедливо визнає підприємницьку діяльність особливим об'єктом контролю і нагляду, що: по-перше, сприяє реалізації збалансованого підходу держави до збереження життєздатності бізнес-екосистеми,

що є ключовою умовою соціально-економічному прогресу та загального суспільного добробуту; по-друге, уможливлює правопорядок в сфері підприємництва, забезпечуючи законність, захищаючи публічні інтереси, сприяючи чесній конкуренції, мінімізуючи ризики та сприяючи стійкості економіки в державі.

Література

1. Єршова С.І. До питання про ознаки підприємницької діяльності: законодавчі та теоретичні аспекти. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2014. № 4. С. 94-103.

2. Жужа М.К. Принципові ознаки малого підприємництва як суб'єкта оподаткування. *Європейські перспективи*. 2015. № 5. С. 32-38.

3. Нікітенко Л.О. Особливості об'єкта конституційного права на підприємницьку діяльність. *Форум права*. 2015. № 1. С. 195-198.

4. Шепета О.В. Поняття та ознаки підприємницької діяльності. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2017. № 2 (16). С. 54-57.

5. Віннік С.О. Адміністративно-правові засади здійснення контролю та нагляду за підприємницькою діяльністю: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Суми, 2020. 213 с.

6. Гуменюк В.В., Тревого О.І. Проблеми визначення поняття та ознак підприємництва як об'єкта державного регулювання легалізації (детінізації) економіки. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 39-1. С. 15-19.

7. Ісаков М.Г. Поняття та ознаки підприємництва як об'єкта державного контролю. *Форум права*. 2011. № 4. С. 332-339.

8. Усенко Г.С. Поняття та ознаки підприємницької діяльності як об'єкту адміністративно-правового впливу. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2010. Вип. 17. С. 456-469.

9. Власюк Т.М. Вищий навчальний заклад як суб'єкт економічної діяльності. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія: Економічні науки*. 2017. № 1 (107). С. 7-15.

10. Чобіток В.І. Теоретичні аспекти забезпечення економічної безпеки на промислових підприємствах. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки*. 2017. Вип. 185. С. 360-366.

THE CONTENT OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY AS A SPECIAL OBJECT OF CONTROL AND SUPERVISION

In Ukraine, a nation enduring the throes of ongoing conflict, fostering and developing entrepreneurial activity presents a strategic imperative, holding the potential to pivot the narrative from economic destruction to revival. However, this fostering and development of entrepreneurial activities must be coupled with efficacious control and supervision. Such an approach ensures that these activities manifest solely in a constructive manner, thereby contributing to stability, progress, and the safeguarding of public interests. This context underscores the necessity to refine the scientific conceptualization of entrepreneurial activity as a distinct subject of control and supervision. Entrepreneurship typically manifests as an independent, initiative-driven, systematic, and vigorous activity that is steered by a specific legal regime. Individuals and legal entities that assume the status of business entities (entrepreneurs) carry it out. These entrepreneurs leverage their status to generate profit at their own risk and under their own responsibility. Consequently, entrepreneurial activity, when viewed as an object of control and supervision, pertains to the actions or decisions of a business entity. These are aimed at acquiring the legal status of a business entity and capitalizing on this status for profit generation. Simultaneously, the object of control and supervision in this context is confined to those actions and decisions of the entrepreneur that, without infringing on the freedom of entrepreneurial activity, are subject to control and supervisory measures to uphold the rule of law within the ambit of entrepreneurial activity. In this context, special features characterize entrepreneurial activity as an object of control and supervision. Firstly, entrepreneurial activity is encompassed within the legal regime of entrepreneurial activity. This regime created and maintained by the state, forms an intrinsic part of compliance with legal requirements in this sector. Secondly, as entrepreneurial activity constitutes an economic activity (with an emphasis on profit generation), this factor should be integral to the development of the forms, methods, and means of control and supervision applied to this par-

ticular type of economic activity. Thirdly, individuals and legal entities that have attained the legal status of a business entity through registration in accordance with current legislation conduct entrepreneurial activity independently. Fourthly, entrepreneurial activity is an initiative-led, proactive, and systematic endeavor, underpinning an array of factors that contribute to the emergence and amplification of associated risks. This is of particular significance in the context of maintaining the rule of law in the state. Fifth, entrepreneurial activity is inherently risky and requires responsibility. Hence, entrepreneurial activity emerges as a distinct object of scrutiny and control. Control and supervision over entrepreneurial activity serve as warranted restrictions on the freedom of entrepreneurial activity, as enshrined in the Constitution of Ukraine, and act as instruments for ensuring business security, which in turn contributes to market stability and public welfare. Lastly, the control and supervision of entrepreneurial activity serve as a mechanism to ensure adherence to legal requirements by entrepreneurs and to impose legal liability on those who violate the business (economic) and administrative law.

Keywords: control and supervision activities, control, economic activity, entrepreneurial activity, freedom of entrepreneurial activity, law and order, legality, public administration, supervision.

СИСТЕМА ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УПРАВЛІНЬ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

БОГДАНОВ Роман Ігорович - директор Територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого у місті Краматорську, доктор філософії з менеджменту

УДК 342.9
DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.34

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, виділено систему нормативно-правових актів різної юридичної сили, які складають правові засади діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань. Відзначено, що в системі відповідних правових засад ключове місце належить законодавчим та підзаконним актам.

Ключові слова: правові засади, адміністративно-правове регулювання, територіальні управління, Державне бюро розслідувань.

Постановка проблеми

Державне бюро розслідувань з метою забезпечення належного виконання покладених на нього завдань, має свої територіальні управління, які реалізують свою діяльність в межах певних територіальних одиниць, що дає їм можливість більш оперативно та якісно виконувати свою роботу, врахуючи особливості життєдіяльності певного конкретного регіону. Разом із тим, для того, щоб діяльність територіальних управлінь ДБР була ефективною та результативною, в її основі має лежати система правових засад, дослідженню якої і буде присвячена дана наукова праця.

Стан дослідження

В останні роки ціла низка проблемних питань, пов'язаних із діяльністю Державного бюро розслідувань, неодноразово потрапляла у поле зору різних науковців. Зокрема, їй приділяли увагу: Л. І. Аркуша, О. О. Джабурія, О. О. Драник, Ю. М. Крамаренко, Н. Р. Носевич, Н. О. Федчун, О. В. Щербина та багато інших. Втім, незважаючи на суттєвий теоретичний доробок, у науковій літературі недостатньо опрацьованою є проблема правових засад діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб надати характеристику системі правових засад діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити сутність поняття правових засад діяльності територіальних управлінь ДБР; виділити коло нормативно-правових актів, які складають систему правових засад функціонування територіальних управлінь ДБР.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що у роботі дістала подальшого опрацювання характеристика система правових засад діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження відзначимо, що під правовими засадами найбільш доцільно розуміти системну сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, норми яких спрямовані на правове

регулювання діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань. В свою чергу під адміністративно-правовим регулюванням діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань найбільш доцільно розуміти здійснюваний за допомогою норм адміністративної галузі права регулюючий та упорядковуючий вплив права на суспільні відносини, які виникають в процесі здійснення діяльності досліджуваних інституцій. З огляду на зазначене вище, ключовим елементом адміністративно-правового регулювання є норми права, зокрема адміністративного, які в свою чергу віднаходять своє об'єктивне відображення у нормативно-правових актах, котрі найбільш доцільно розглядати в залежності від їх юридичної сили.

З огляду на наведене вище, першим нормативним документом, що має найвищу юридичну сили, та якому слід приділити увагу в розрізі представленої проблематики, є Конституція України. Остання є основним нормативно-правовим актом, норми якого є нормами прямої дії та спрямовані на регулювання всіх найбільш важливих сфер функціонування держави та суспільства. В рамках представленої проблематики необхідно вказати, що Конституція не містить норм, які прямо регулюють діяльність Державного бюро розслідувань взагалі, та його територіальних управлінь, зокрема. Втім, доцільно виділити наступні положення, які прямо впливають на сутнісний зміст діяльності цієї інституції, зокрема: 1) стаття 3, яка закріплює, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1]. Зазначене положення, як вбачається, визначає спрямованість діяльності ДБР, також закладає один із ключових принципів його діяльності – пріоритету дотримання прав та свобод людини і громадянина; 2) стаття 6, відповідно до якої «Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України» [1]. Державне бюро розслідувань, як правоохоронний орган, входить до складу виконавчої влади і здійснює свою діяльність у межах відведених йому повноважень; 3) стаття 31 – «гарантування таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинові чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо» [1]; 4) стаття 55 – «Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом» [1]. Окрім того, саме перехідними положеннями Конституції було закріплено передумови для створення Державного бюро розслідувань України.

Наступними за юридичною силою нормативно-правовими актами, яким слід приділити увагу в розрізі представленої проблематики, – міжнародні нормативні документи. Виділяючи міжнародні договори в рамках представленої проблематики, в першу чергу слід вказати «Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією» [2]. Відповідно до вказаного міжнародного нормативно-правового акту, «кожна Сторона вживатиме таких заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення спеціалізації персоналу та органів на боротьбі із корупцією. Для того, щоб вони могли здійснювати свої функції ефективно та без будь-якого невиправданого тиску, вони повинні мати необхідну самостійність відповідно до основоположних принципів правової системи Сторони. Сторони забезпечуватимуть персоналу таких

органів підготовку та фінансові ресурси, достатні для виконання його завдань» [2]. Оцінюючи вказану конвенцію слід вказати наступні її найбільш суттєві характеристики, які в тому числі підкреслюють її важливість: по-перше, вона є першим міжнародним документом, що присвячений виключно боротьбі з корупцією та пов'язаними з нею злочинами. Вона встановлює міжнародні стандарти та механізми для протидії цьому негативному суспільно-небезпечному явищу; по-друге, цей документ стосується різних форм та проявів корупції, зокрема: відмивання грошей, хабарництво, використання посадових повноважень для особистих інтересів, тощо; по-третє, Конвенція встановлює міжнародні стандарти щодо кримінального переслідування корупції та визначає засади співпраці між державами-учасницями у цій сфері. А відтак, цілком справедливо можна говорити про те, що цей документ прямо впливає на роботу Державного бюро розслідувань України.

Окрім вказаної вище Конвенції варто також виділити наступні міжнародні нормативно-правові акти, положення яких прямо впливають на діяльність Державного бюро розслідувань України. Зокрема, такими документами є наступні: «Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966), Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод з протоколами (1950), Європейський соціальний стандарт (1961), Заключний акт Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1975), Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасниць Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1989), Документ Копенгагенської наради – конференції з людського виміру НБСЄ (1990)» [3, с.31].

Наступними за юридичною силою є кодифіковані нормативно-правові акти, зокрема кодекси. У сучасному розумінні кодекс – це кодифікаційний закон, норми якого складають в своїй сукупності галузь права чи правовий інститут та спрямовані на детальне, всебічне правове регулювання відповідної групи суспільних відносин [4]. Серед кодифікованих нормативно-правових актів в рамках представленої проблематики найбільш доцільно вказати Кримінальний процесуальний кодекс України. Саме у даному документі фактично визнається наявність ДБР, як одного із ключових слідчих органів. Так, до прикладу, у статті 3 вказується, що «керівник органу досудового розслідування – начальник Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу, відділення органу Національної поліції, органу безпеки та заступники зазначених посадових осіб, які діють у межах своїх повноважень, перший заступник або заступник Директора Державного бюро розслідувань, заступник директора територіального управління Державного бюро розслідувань, керівник Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу органу Державного бюро розслідувань, керівник Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів органу Бюро економічної безпеки України, керівник Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, а також заступники зазначених посадових осіб, які діють у межах своїх повноважень» [5].

Серед законодавчих актів в розрізі представленої проблематики, в першу чергу слід виділити Закон України «Про Державне бюро розслідувань», який визначає правові та організаційні основи функціонування даної правоохоронної інституції. Відповідно до вказаного нормативно-правового акту Державне бюро розслідувань та діяльність його територіальних управлінь організовується і діє на засадах: «1) верховенства права, відповідно до якого людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; 2) законності; 3) справедливості; 4) неупередженості; 5) незалежності і персональної відповідальності кожного працівника Державного бюро розслідувань» тощо [6].

В рамках представленої в роботі проблематики Закон України «Про Державне бюро розслідувань» визначає наступні найбільш важливі аспекти діяльності територіальних управлінь ДБР: а) перелік територіальних управлінь; б) граничну чисельність та структуру; в) повноваження керівників територіальних управлінь; г) порядок здійснення внутрішнього та зовнішнього контролю за діяльністю територіальних управлінь ДБР; тощо.

Не менш важливе значення в розрізі досліджуваної у роботі проблематики є Закон України «Про державну службу». Даний законодавчий акт «визначає принципи, правові та організаційні засади забезпечення публічної, професійної, політично неупередженої, ефективної, орієнтованої на громадян державної служби, яка функціонує в інтересах держави і суспільства, а також порядок реалізації громадянами України права рівного доступу до державної служби, що базується на їхніх особистих якостях та досягненнях» [7]. Тобто вказаний вище Закон регулює всі найбільш важливі аспекти, пов'язані із проходженням служби в Державному бюро розслідувань, адже його працівники фактично є державними службовцями.

І останній законодавчий акт, якому ми приділимо увагу – ЗУ «Про звернення громадян». «Цей Закон регулює питання практичної реалізації громадянами України наданого їм Конституцією України права вносити в органи державної влади, об'єднання громадян відповідно до їх статуту пропозиції про поліпшення їх діяльності, викривати недоліки в роботі, оскаржувати дії посадових осіб, державних і громадських органів. Закон забезпечує громадянам України можливості для участі в управлінні державними і громадськими справами, для впливу на поліпшення роботи органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, для відстоювання своїх прав і законних інтересів та відновлення їх у разі порушення» [8].

Останню групу нормативно-правових актів, які входять до складу правових засад діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань, є підзаконні нормативні документи. Підзаконні – це такі нормативно-правові акти, які приймають компетентні органи державної влади у відповідності до законів України та мають на меті врегулювати неврегульовані аспекти, а також уточнити зміст тих норм, які не були розкриті у актах, що мають вищу юридичну силу. Підзаконні нормативно-правові акти у відповідній сфері слід поділити на дві групи: 1) ті, що приймаються вищими органами державної влади, зокрема Президентом України та Кабінетом Міністрів України; а також 2) відомчі нормативні документи, що приймаються самим Державним бюро розслідуванням з метою упорядкування його діяльності.

Так, до першої групи слід віднести: Указ Президента України від 29 січня 2021 року № 40/2021 «Про державну охорону Державного бюро розслідувань»; Постанова КМУ від 5 серпня 2020 р. № 743 «Про затвердження Положення про проходження служби особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань»; Постанова КМУ від 27 травня 2020 р. № 564 «Питання присвоєння спеціальних звань рядового і начальницького складу Державного бюро розслідувань та їх співвідношення з іншими спеціальними, а також військовими званнями і класними чинами»; Постанова КМУ від 21 серпня 2019 р. № 767 «Деякі питання оплати праці працівників Державного бюро розслідувань»; Постанова КМУ від 11 травня 2017 р. № 449 «Про затвердження Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань»; Постанова від 20 квітня 2016 р. № 306 ««Питання присвоєння рангів державних службовців та співвідношення між рангами державних службовців і рангами посадових осіб місцевого самоврядування, військовими званнями, дипломатичними рангами та іншими спеціальними званнями».

Що ж стосується другої групи підзаконних актів, то вони складають відомчу нормативну базу для діяльності ДБР та його територіальних управлінь. Відомчі – це такі нормативно-правові акти, прийняття яких входить до компетенції Державного бюро

розслідувань з метою забезпечення належного функціонування цього відомства в цілому, а також його територіальних управлінь, зокрема. Серед найбільш важливих відомчих нормативно-правових актів в розрізі представленого наукового дослідження слід вказати Накази ДБР: «Про затвердження Переліку посад у територіальних управліннях Державного бюро розслідувань, що підлягають заміщенню особами рядового та начальницького складу, граничних спеціальних звань за цими посадами» від 20.07.2022 № 358; «Про затвердження Інструкції про порядок ведення договірної роботи у Державному бюро розслідувань» від 01.11.2021 № 583; «Про затвердження переліку відомостей, що становлять службову інформацію у центральному апараті та територіальних управліннях Державного бюро розслідувань» від 29.06.2021 № 373; «Про затвердження Інструкції про особливості службових відряджень працівників центрального апарату та територіальних управлінь Державного бюро розслідувань у межах України та за кордоном» від 01.04.2021 № 203; «Про затвердження Порядку взаємодії органів прокуратури, Державного бюро розслідувань та Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини під час розгляду справ і забезпечення виконання рішень Європейського суду з прав людини щодо ефективного розслідування катувань, нелюдського чи такого, що принижує людську гідність, поводження або покарання» від 21.12.2023 №628; «Про затвердження Змін до Інструкції про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію у центральному апараті та територіальних управліннях Державного бюро розслідувань» від 15.12.2023 № 622; тощо.

Висновки

У підсумку слід узагальнити, що на сьогоднішній день система правових засад діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань представлена великою кількість нормативно-правових актів різної юридичної сили, кожен із яких спрямований на регулювання найбільш важливих аспектів функціонування ДБР взагалі, а також її структурних підрозділів, зокрема. В системі відповідних нормативних документів ключове місце належить законодавчим та підзаконним актам. Так, якщо перші визначають загальні засади діяльності територіальних управлінь ДБР, а також нормативно-правові основи регулювання діяльності її посадових осіб, то підзаконні документи спрямовані на забезпечення організаційно-управлінської діяльності в рамках досліджуваної інституції.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/conv#Text

2. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) / Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 27.01.1999 № ETS173 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101/conv#Text

3. Слінько Т. М. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини та їх відображення в Конституції України // Права людини і демократія : зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., м. Харків, 15 трав. 2018 р. Харків, 2018. С. 30–34

4. Рогач О. Я. Кодифікаційні акти в системі законодавства України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2003. 195 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#Text

6. Про Державне бюро розслідувань / Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19/conv#Text

7. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text

8. Про звернення громадян / Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text

АНОТАЦІЯ

З'ясовано, що під правовими засадами найбільш доцільно розуміти системну сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, норми яких спрямовані на правове регулювання діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань. В свою чергу під адміністративно-правовим регулюванням діяльності територіальних управлінь ДБР запропоновано розуміти здійснюваний за допомогою норм адміністративної галузі права регулюючий та упорядковуючий вплив права на суспільні відносини, які виникають в процесі здійснення діяльності досліджуваних інституцій.

Узагальнено, що на сьогоднішній день система правових засад діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань представлена великою кількість нормативно-правових актів різної юридичної сили, кожен із яких спрямований на регулювання найбільш важливих аспектів функціонування ДБР взагалі, а також її структурних підрозділів, зокрема. Наголошено, що в системі відповідних нормативних документів ключове місце належить законодавчим та підзаконним актам. Так, якщо перші визначають загальні засади діяльності територіальних управлінь ДБР, а також нормативно-правові основи регулювання діяльності її посадових осіб, то підзаконні документи спрямовані на забезпечення організаційно-управлінської діяльності в рамках досліджуваної інституції.

Ключові слова: правові засади, адміністративно-правове регулювання, територіальні управління, Державне бюро розслідувань.

SUMMARY

It has been found that under legal principles it is most expedient to understand a systematic set of normative legal acts of different legal force, the norms of which are aimed at the legal regulation of the activities of the territorial offices of the State Bureau of Investigation. In turn, under the administrative-legal regulation of the activities of the territorial administrations of the SBI, it is proposed to understand the regulating and regulating influence of the law on social relations, carried out with the help of the norms of the administrative branch of law, which arise in the process of the implementation of the activities of the institutions under study.

It is summarized that today the system of legal bases for the activity of territorial departments of the State Bureau of Investigation is represented by a large number of normative legal acts of different legal force, each of which is aimed at regulating the most important aspects of the functioning of the SBI in general, as well as its structural divisions, in particular. It was emphasized that the key place in the system of relevant regulatory documents belongs to legislative and by-laws. So, if the first ones determine the general principles of the activity of the territorial departments of the SBI, as well as the regulatory and legal basis for regulating the activities of its officials, then the by-laws are aimed at ensuring organizational and management activities within the framework of the institution under study.

Keywords: legal principles, administrative and legal regulation, territorial administration, State Bureau of Investigation.

ПОНЯТТЯ ПРИНЦИПІВ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР В ПОДАТКОВІЙ СФЕРІ

СНЄЖКО Артем Олександрович - аспірант Науково-дослідного інституту публічного права

УДК 342.9
DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.35

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, розкрито загальнотеоретичний зміст поняття «принцип». Визначено зміст та особливості принципів в галузі адміністративного права. Виділено ключові особливості правових принципів як полігалузевої правової категорії. На підставі проведеного аналізу, сформульовано власний концептуальний підхід до визначення поняття принципів реалізації адміністративних процедур в податковій сфері.

Аргументовано, що принципи реалізації адміністративних процедур в податковій сфері найбільш доцільно розуміти як сукупність вихідних, основоположних начал, базових юридичних ідей, з огляду на які відбувається реалізація податковими органами адміністративних процедур, а також правове регулювання суспільно-правових відносин, що виникають в даній царині. Відповідні принципи формують не тільки ідейне підґрунтя для функціонування досліджуваної сфери суспільного життя, вони обумовлюють вектори та подальші перспективи її розвитку

Ключові слова: принципи, принципи права, принципи адміністративного права, адміністративні процедури, податкова сфера, податкові органи.

Постановка проблеми

Для кожної сучасної демократичної, цивілізованої держави одним із центральних завдань є всебічне забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина у різних сферах суспільного життя. Це в повній мірі стосується й України, що підтверджується статтею 3 Основного Закону, в якому вказано: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Виконання цього завдання потребує повної відповідності роботи державного апарату основним суспільним цінностям, які виражено у принципах діяльності органів публічної влади. Ця важлива вимога притаманна і реалізації адміністративних процедур податковими органами України. За даних умов принципи виконують роль відправних начал, вихідних ідей, у зв'язку із чим вони заслуговують окремої, особливої уваги.

Стан дослідження

Проблема принципів в теорії права та у розрізі його окремих галузей, є однією з найбільш актуальних та дискусійних, дослідженню якої приділяли увагу ціла низка науковців, зокрема: В.В. Гончар, Г.Ю. Гончаров, О.В. Зайчук, А.М. Колодій, В.О. Котюк, О.І. Кузьмич, Я.А. Малихіна, В.А. Шатіло та багато інших. Проте, віддаючи належне науковим роботам цих та інших представників юридичної науки, варто відмітити, що на сьогодні все ще іс-

нує безліч правових явищ та сфер в рамках яких питання принципів вимагає аналізу та розкриття. Зокрема, ця проблема прямо стосується принципів реалізації адміністративних процедур в податковій сфері.

Мета та завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб на основі аналіз наукових поглядів вчених, запропонувати авторський підхід щодо розуміння поняття принципів реалізації адміністративних процедур в податковій сфері. Виконання даної мети потребує, по-перше, встановити загально-наукову та безпосередньо правову сутність поняття «принцип»; по-друге, визначити особливості принципів, характерних для адміністративного права; по-третє, консолідувати правові тлумачення та виділити зміст принципів реалізації адміністративних процедур в податковій сфері.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна даної статті визначена тим, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо визначення поняття принципів реалізації адміністративних процедур в податковій сфері.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження відзначимо, що слово «принцип» походить від латинського «principium» (начало) та розкривається у тлумачних словниках, як: 1) те, що лежить в основі деякої сукупності фактів або знань із збереженням первинного відтінку; 2) перший, основний, вихідний науковий або моральний початок, правило, основа, від якої не відступають; 3) основне, вихідне положення якої-небудь теорії, 4) вчення, першооснова, основне правило поведінки; 5) керівне положення чи ідея, установка в будь-якій діяльності [2;3;4,5, с.14].

Для отримання більшої кількості теоретичних даних з метою формування позиції щодо змісту принципів реалізації адміністративних процедур в податкові сфері, звернемось до визначень категорії «принцип» у окремих наукових галузях. Так, А.Є. Конверський, вивчаючи теоретичні та методологічні принципи науки, зазначає, що принцип – це головне вихідне положення наукової теорії, що виступає як перше й найабстрактніше визначення ідеї як початкової форми систематизації знань. При цьому автор відмічає, що принцип не вичерпує всього змісту ідеї. Якщо в основі теорії лежить завжди одна ідея, то принципів може бути декілька. Ідеї та принципи створюють закони науки, що відбивають суттєві, стійкі та постійно повторювані об'єктивні внутрішні зв'язки між явищами, предметами, елементами, якостями. Принцип і категорії, що його розкривають, становлять сутність наукової теорії, а перші здогадки, формулювання гіпотези, попередні висновки висловлюються як тлумачення [6;7, с.141-142].

Глибокого наукового опрацювання та вивчення принципи отримали у теорії державного управління. Так, Н.Р. Нижник вважає, що принципи державного управління – це об'єктивні закономірності і відносини суспільно-політичної природи, що визначають зміст, організаційну структуру та життєдіяльність компонентів державного управління. Вони сформульовані у вигляді певних наукових положень, закріплених у своїй основі правом та застосовуються у теоретичній і практичній державно-управлінській діяльності людей [8, с.162]. В.К. Колпаков наголошує, що принципи державного управління – це його позитивні закономірності, пізнані наукою та практикою, закріплені у правових нормах, або узагальнення чинних у державі юридичних правил. Під позитивними закономірностями розуміються ті, що відповідають потребам людини [9, с.18;10, с.172]. Наступну думку з приводу змісту принципів державного управління пропонує С.В. Ващенко: «Засновані на законах та закономірностях розвитку суспільства або окремої структури органів виконавчої влади вихідні правила, керівні норми діяльності, які закріплені в різних нормативних документах, що відповідають цілям діяльності системи управління, відображають основні її властивості та особливості управління» [11, с.22;12, с.54 – 55].

У розрізі права, загальноприйнятою є наступна, підтверджена енциклопедичними джерелами концепція: принципи – це основні засади, вихідні ідеї, які характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян перед законом тощо) [13, с.110–111;7].

М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, О.В. Петришин пропонують розглядати принципи права як загальні вимоги до суспільних відносин і їх учасників, а також як вихідні керівні засади, відправні установлення, що виражають сутність права і випливають з ідей справедливості й свободи, а також визначають загальну спрямованість і найістотніші риси діючої правової системи. Науковцями підкреслюється той факт, що принципи не формулюють конкретних прав і обов'язків і не завжди забезпечені конкретними законодавчими санкціями, однак від того, на яких принципах заснований правовий порядок, можна значною мірою судити про характер самої держави (демократична, тоталітарна тощо) [14, с.193].

Більш специфічна наукова теорія з приводу змісту принципів склалась у адміністративному праві. В галузевому підручнику з дисципліни адміністративне право за редакцією В.В. Галунька, категорія принципів розкрита наступним чином: найбільш загальні та стабільні вимоги, об'єктивно зумовлені засади, на яких базується адміністративна діяльність суб'єктів публічної адміністрації з метою забезпечення права, свобод і законних інтересів приватних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави. Характерними рисами принципів адміністративного права є такі: формуються з метою забезпечення прав і свобод людини та громадянина й нормального функціонування громадянського суспільства та держави; визначають найбільш загальні й стабільні вимоги, що сприяють їх утвердженню та захисту суб'єктами публічної адміністрації, визначають характер адміністративного права і напрямки його подальшого розвитку; установлюють керівні засади-настанови, що визначають найважливіші правила, за якими здійснюється та організується діяльність суб'єктів адміністративного права; принципи адміністративно права характеризуються прогресивністю, засвідчують ідеальні для умов сучасності основоположні засади поведінки суб'єктів адміністративного права, які є реально досяжними [15, с.34].

В дисертаційній роботі І.Е. Данильєва принципи адміністративного права визначено, як узагальнені положення, що відбивають основні характерні риси і зміст галузі адміністративного права і його інститутів. Основне призначення принципів адміністративного права – визначення характеру механізму адміністративно-правового регулювання суспільних відносин, формування в процесі цього регулювання переважно субординаційних зв'язків з урахуванням узгодження загальносоціальних (загальнолюдських) громадських і управлінських інтересів. Формуючись як духовна сутність, принципи адміністративного права впливають на зміст управлінської волі держави. Формулювання й законодавче встановлення принципів адміністративного права залежать від визначеної в Конституції держави моделі організації державної влади, державного управління, від того наскільки адекватним є розуміння внутрішніх закономірностей суспільних відносин і правового регулювання. Принципи мають не тільки юридичне, але й політичне і моральне значення для функціонування всього механізму адміністративно-правового регулювання. Принципи адміністративного права виражають і охороняють систему загальнолюдських цінностей – права людини, демократизм державної влади, публічні інтереси [16, с.24].

Висновки

З огляду на представлені загально-юридичні та адміністративно-правові концепції та визначення, зміст принципів у юридичній площині в цілому, а також принципів реалізації адміністративних процедур в по-

датковій сфері, зокрема, розкривається у наступному:

- по-перше, принципи виражають цінність та ідею права в конкретних суспільно-політичних координатах. Вони є продуктом осмислення населення держави призначення права як регулятора суспільних відносин, а також міру його впливу, вираженої в таких юридичних інструментах, як норми права, методи тощо;

- по-друге, принципи є чинниками структурованості права. Як вихідні положення та закономірності регулювання суспільно-правових відносин в різних сферах життя соціуму, принципи зумовлюють розподіл юридичної матерії та індивідуалізацію правового впливу. Вони дають відповідь на питання як саме, в якій мірі та якими засобами конкретні соціальні зв'язки упорядковуються;

- по-третє, принципи права є глибоко абстрактною категорію, вираження якої можливо як у вигляді спеціальних правових норм, так і у системі юридичних положень багатьох документів;

- по-четверте, принципи – це юридичні осередки найвищого порядку, які містять в собі загальнообов'язкові вимоги та норми поведінки для всіх суб'єктів права, а також всіх суб'єктів конкретних правовідносин, якщо мова йде про принципи якогось вузького правового явища чи галузі;

- по-п'яте, правові принципи мають стабільний, незмінюваний характер. Переосмислення вихідних, основоположних засад можливо у разі еволюції національної думки про зміст та призначення правового регулювання суспільно-правових відносин, яке відбиватиме нову концептуальну природу права та його роль для населення і держави.

Таким чином, принципи реалізації адміністративних процедур в податковій сфері найбільш доцільно розуміти як сукупність вихідних, основоположних начал, базових юридичних ідей, з огляду на які відбувається реалізація податковими органами адміністративних процедур, а також правове регулювання суспільно-правових відносин, що виникають в даній царині. Відповідні принципи формують не тільки ідейне підґрунтя для функціонування досліджуваної сфери суспільного життя, вони обумовлюють вектори та подальші перспективи її розвитку.

Література

1. Конституція України: закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. Офіційний вісник України. 2010. №72/1. Ст.2598.

2. Словник іншомовних слів. За ред. О.С. Мельничука. Головна редакція УРЕ. К., 1974. 547 с.

3. Короткий тлумачний словник української мови. Уклад. Д.Г. Гринчишин, Л.Л. Гумецька, В.Л. Карпова та інші; Відп. ред. Л.Л. Гумецька. К.: Рад. школа, 1978. 645 ч.

4. Українська радянська енциклопедія. Видання друге. Головна редакція УРЕ. Київ, т. 9. 1983. 864 с.

5. Андрущенко А.В. Принципи диспозитивності цивільного процесуального права України: дис… канд. юрид. наук : Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2002. 201 с.

6. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів. за ред. А. Є. Конверського. К. : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.

7. Подорожній Є.Ю. Особливості юридичної відповідальності у трудовому праві України: дис… д-ра. юрид. наук : Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2016. 426 с.

8. Нижник Н.Р. Природа та зміст адміністративної реформи в Україні. Реформування державного управління в Україні: проблеми та перспективи. К., 1998.С. 135-142.

9. Колпаков В.К. Адміністративне право України : підруч. В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. К. : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.

10. Галунько В.В. Адміністративно-правова охорона права власності в Україні: дис… д-ра. юрид. наук : Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2009. 497 с.

11. Ващенко С. В. Механізм управління. Управлінські відносини: Конспект лекцій. Запоріжжя, 2000. 31 с.

12. Шатрава С.О. Адміністративно-правові засади діяльності спеціальних підрозділів міліції: дис… канд. юрид. наук : Харків: Харківський національний університету внутрішніх справ. 2007. 231 с..

13. Юридична енциклопедія : В 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 4 : Н – П. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2002. 720 с.

14. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів]. М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2002. 432 с.

15. Адміністративне право України. Повнийкурс: підручник. за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання третє. Київ: Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.

16. Данильєва І.Е. Принципи організації та функціонування державної служби в Україні: дис… канд. юрид. наук : Луганськ: Луганська академія внутрішніх справ ім. 10-річчя Незалежності України. 2005. 195 с.

SUMMARY

The article, based on the analysis of scientific views of scientists, reveals the general theoretical meaning of the concept of "principle". The content and features of the principles in the field of administrative law are determined. The key features of legal principles as a multi-branch legal category are highlighted. On the basis of the conducted analysis, an own conceptual approach to defining the concept of the principles of implementation of administrative procedures in the tax sphere was formulated.

It is argued that the principles of implementation of administrative procedures in the tax sphere are most expediently understood as a set of initial, fundamental principles, basic legal ideas, based on which tax authorities implement administrative procedures, as well as legal regulation of social and legal relations arising in this area. The corresponding principles form not only the ideological basis for the functioning of the studied sphere of social life, they condition the vectors and further prospects of its development

Keywords: principles, principles of law, principles of administrative law, administrative procedures, tax sphere, tax authorities.

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

ВИЛКОВ Сергій Валентинович - кандидат юридичних наук (Науково-дослідний інститут публічного права, м. Київ)

УДК 342.9: 347.965
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2021.4.36

У статті на підставі системного аналізу норм чинного законодавства України та наукових джерел досліджено принципи діяльності адвокатського самоврядування, а також сформовано авторське бачення щодо їх систематизації. Акцентовано увагу, що роль категорії принципів для правової науки розкривається через їх дуальну природу, – з одного боку вони на абстрактному рівні в найбільш узагальненій формі відображають правову природу, конститутивні властивості певного правового явища, а з іншого – виконують роль одночасно рамкового інструменту для правотворчості та правореалізації, а також вектору розвитку права, виступаючи інтегруючим елементом системності правового регулювання.

На підставі проведеного аналізу запропоновано розглядати принципи адвокатського самоврядування у сукупності таких взаємозалежних системоутворюючих елементів: 1) загальноправові принципи: а) верховенство права – в інтегральній сукупності його стрижневих складників, таких як законність, юридична визначеність, заборона свавілля, доступ до правосуддя, дотримання прав людини, рівність перед законом; б) принципи демократії – принцип представництва; принцип більшості; принцип незалежного контролю; виборність; транспарентність, що проявляється у гласності, публічності, відкритості та прозорості діяльності органів адвокатського самоврядування, а також їх підзвітності в якості обмежувальної характеристики, що виступає засобом стримування; 2) спеціальні принципи адвокатського самоврядування: принцип незалежності, невід'ємними проявами якого виступають в тому числі аполітичність та заборона втручання органів адвокатського самоврядування у професійну діяльність адвоката; принцип пріоритету суспільних інтересів; принцип обов'язкової участі у самоврядуванні всіх адвокатів; принцип обов'язковості виконання рішень органів адвокатського самоврядування.

Ключові слова: адвокатура, адвокатське самоврядування, органи адвокатського самоврядування, система органів адвокатського самоврядування, принципи, принципи діяльності адвокатського самоврядування

Постановка проблеми

Принципи як основні, найзагальніші вихідні положення, засоби, правила, що визначають природу явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [1, с. 25] є однією із базових та фундаментальних категорій правової науки, котрій у вітчизняному науковому просторі завжди приділялася досить значна увага. Принципи права – один із найважливіших елементів будь-якої правової системи. Від того, наскільки вони відображені в правових нормах і в правозастосовній діяльності, багато в чому залежить ефективність правового регулювання [2, с. 5]. Принципи слугують основним орієнтиром всієї правотворчої, правозастосовчої і правоохоронної діяльності державних органів; вони є направляючими загальними установками не лише у правотворчій, але й у правозастосовчій діяльності [3, с. 21, 84].

Отже слід констатувати, що категорія принципів у правовій науці має не лише теоретичне, але й прикладне значення. Відображаючи на найвищому рівні теоретичного абстрагування ідейні цінності того чи іншого правового явища, принципи не лише відіграють системоутворюючу роль для розвитку наукових знань у сфері юриспруденції, але й мають безпосередній вплив на ефективність правового поля. При цьому роль категорії принципів для правової науки розкривається через їх дуальну природу, – з одного боку вони на абстрактному рівні в найбільш узагальненій формі відображають правову природу, конститутивні властивості певного правового явища, а з іншого – виконують роль одночасно рамкового інструменту для правотворчості та правореалізації, а також вектору розвитку права, виступаючи інтегруючим елементом системності правового регулювання.

Безпосередньо в контексті нашого дослідження слід зауважити, що на відміну від принципів організації та діяльності адвокатури, яким у науковій літературі присвячена чимала кількість як окремих наукових статей, так і досліджень монографічного характеру, зокрема таких авторів як Аракелян М., Бакаянова Н., Бочуляк Н., Варфоломеєва Т, Вільчик Т., Загуменна Ю., Іваницький С., Наджафлі Е., Погребняк С., Пузирний В., Решота В., Святоцький О., Тацій Л., Фіолевський Д., Фурса С., Яловий О., Яновська О., проблематика принципів діяльності адвокатського самоврядування залишається малодослідженою. Серед наукових праць, присвячених принципам адвокатського самоврядування можна виділити наукові статті Димитрової М. [4; 5], Полянського Ю., Долежана В. [6], але вони були опубліковані ще до набрання чинності Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року № 5076-VI. Відтак, враховуючи наведене, а також той факт, що категорія принципів є однією із ключових правових категорій, що має як теоретичне, так і безпосередньо прикладне значення, обрана тематика дослідження вбачається такою, що потребує наукового дослідження.

Враховуючи наведене, **метою** статті є дослідження принципів діяльності адвокатського самоврядування та формування авторського бачення щодо їх систематизації.

Виклад основного матеріалу

В науковій літературі відзначається, що принципи адвокатського самоврядування, безумовно, повинні базуватися на загальних принципах адвокатської діяльності, але у той же час принципи самоврядування мають свою специфіку. На думку Полянського Ю., Долежана В., Димитрової М. це пов'язано перш за все з тим, що принципи самоврядування повинні відображати організаційний, адміністративний бік проблеми [6, с. 499; 4, с. 126].

В контексті наведеного слід звернути увагу на те, що самоврядність можна визначити і як самостійний принцип організації та діяльності адвокатури. Зокрема як окремий принцип його визначено в Хартії основних принципів європейської адвокатської професії [7]. Водночас слід констатувати, що діяльність адвокатського самоврядування базується на власних засадах, які відображають мету та завдання адвокатського самоврядування.

На рівні Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» законодавцем розмежовано принципи адвокатської діяльності, до яких віднесено принципи верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів (ч. 1 ст. 4 Закону) та принципи адвокатського самоврядування – виборності, гласності, обов'язковості для виконання адвокатами рішень органів адвокатського самоврядування, підзвітності, заборони втручання органів адвокатського самоврядування у професійну діяльність адвоката (ч. 1 ст. 43 Закону) [8].

У Статуті Національної асоціації адвокатів України (далі – НААУ), утвореної відповідно до Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» з метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування (ч. 1 ст. 45) визначено більш широкий перелік принципів. Зокрема принципами діяльності НААУ визначено такі: 1) верховенство права; 2) пріоритет суспільних інтересів;

3) аполітичність; 3) законність; 4) самоврядування; 5) незалежність; 6) демократичність; 7) прозорість та відкритість; 8) самостійність; 9) професіоналізм; 10) рівноправність; 11) виборність та підзвітність органів адвокатського самоврядування; 12) гласність та публічність; 13) обов'язковість для виконання рішень органів адвокатського самоврядування; 14) заборона втручання органів адвокатського самоврядування у професійну діяльність адвоката [9].

Верховенство права як універсальний, інтегральний принцип права, «мегапринцип», який змістовно включає сукупність інших «принципів, доктрин, інституцій і процедур, що є вкрай важливими для захисту людини від свавілля держави та управнення особи в її людській гідності» [10, с. 21; 11] безумовно є не лише принципом адвокатської діяльності, але й принципом діяльності органів адвокатського самоврядування.

Хоча концептуально принцип верховенства права насамперед «звернено до здійснення влади й до взаємин між особою та державою [12, с. 19] у спеціальній доповіді з верховенства права Венеційської Комісії (Комісія «За демократію через право») наголошується про необхідність його розширеного тлумачення – не лише щодо діяльності «традиційних органів публічної влади на державному рівні» [12, с. 19]. Так у доповіді відзначається, що верховенство права (правовладдя) «має бути приведено до такого стану, коли свободу для всіх буде гарантовано навіть у тих ділянках, де гібридні (державно-приватні) суб'єкти або приватні структури є відповідальними за виконання завдань, що раніше належали до сфери компетенції державних органів. Сутність правовладдя як керівного принципу в плані майбутнього має бути поширено не лише на ділянку співпраці між державою й приватними суб'єктами, а й на діяльність приватних суб'єктів, можливість яких не додержувати особистих прав є рівносильною можливості державної влади» [12, с. 34]. Враховуючи наявність низки адміністративних, нормотворчих, кваліфікаційних та дисциплінарних повноважень органів адвокатського самоврядування, окремі з яких мають характер дискреційних, принцип верховенства права в інтегральній сукупності його стрижневих складників, таких як законність, юридична визначеність, заборона свавілля, доступ до правосуддя, дотримання прав людини, рівність перед законом, виступає базовим принципом діяльності органів адвокатського самоврядування.

В межах досліджуваної нами проблематики особливої актуальності необхідність розширеного тлумачення даного принципу (не лише щодо діяльності «традиційних органів публічної влади на державному рівні» [12, с. 19]) на наш погляд набуває зокрема в контексті наявності дискреційних повноважень кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури. Як відзначається у Доповіді з верховенства права Венеційської комісії «дискрецію…належить стримувати буквою й метою закону, що ним надаються дискреційні повноваження, а так само іншими складниками правовладдя, як то: щоб кожен мав доступ до справедливих процедур у безсторонньому та незалежному суді та щоб приписи закону застосовувались послідовно, однаковою мірою та в спосіб, який не є свавільним або позбавленим здорового глузду» [12, с. 18]. В контексті наведеного «доступ до правосуддя» як елемент верховенства права також має тлумачитися розширено та корелюється до прикладу з положеннями ч. 1 ст. 52 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» відповідно до яких «Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури є колегіальним органом, завданням якого є розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури», що зокрема є нормативно закріпленим відображенням практичної складової «української формули правовладдя» [13], визначеної в ч. 1 ст. 8 Конституції України, відповідно до якої верховенство права в Україні не лише визнається, але й діє. Тобто ця практична складова безпосередньо «спрямована на вимогу щодо наявності в політичній та юридичній системах держави тих інституційних (структурних) елементів, що в поєднанні з відповідними юридичними процедурами забезпечують інституційний та процесовий механізми верховенства права (правовладдя)» [13].

Слід погодитися із Заяць О., що «первинне значення верховенства права … полягає в тому, що воно (верховенство права) гармонізує інші принципи, дозволяє усунути суперечності при їх застосуванні та наповнити принципи адвокатури так званим реальним практичним змістом, тобто застосовним у повсякденній практичній діяльності кожного адвоката» [14, с. 354], що безпосередньо стосується й діяльності органів адвокатського самоврядування.

Серед інших загальноправових принципів поряд із принципом верховенства права слід зупинитися і на принципах демократії.

Як окремий принцип «демократизм» в чинній версії Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не визначено ні серед принципів адвокатської діяльності, ні серед принципів адвокатського самоврядування. Натомість в попередній версії Закону від 1992 року, який на сьогодні втратив чинність, цей принцип було закріплено в ч. 1 ст. 4.

Принципи демократії мають основоположне значення в контексті самої правової природи адвокатського самоврядування. Адже, як слушно звертає увагу Бакаянова Н., самоврядування є проявом демократії в адвокатурі, самостійним вирішенням адвокатами питань, які згідно із законом віднесені до відання адвокатської професійної корпорації. Сам зміст поняття адвокатського самоврядування має відображати можливі форми участі адвокатів у вирішенні цих питань, які в теорії самоврядування пов'язуються з формами (видами) демократії – безпосередньою участю адвокатів як суб'єктів цього самоврядування у самостійному вирішенні тих чи інших питань і опосередкованою їх участю – через представницькі колегіальні органи адвокатського самоврядування [15, с. 293], котрі діють на підставі прийнятих адвокатами нормативних актів (статутів, положень, правил), причому ці рішення приймаються більшістю від необхідного складу адвокатів. Такі рішення відображають інтереси усіх адвокатів України з забезпеченням прав та інтересів меншості [15, с. 155].

Слід також відмітити комплексний характер принципів демократії. Так Цвік М., Петришин О., Авраменко Л. відзначають, що демократія діє на основі розвиненої системи принципів. Коли говорять про принцип демократії, мають на увазі безумовну вимогу, яка випливає з самої суті демократії і пред'являється до всіх суб'єктів і інститутів демократії [16]. Аналіз наукової літератури свідчить, що до фундаментальних принципів демократії можна віднести цілу низку складових [17; 16; 18], серед яких в контексті принципів адвокатського самоврядування слід виокремити такі: принцип представництва (про який мова йшла вище), принцип більшості, принцип незалежного контролю, виборність, транспарентність, підзвітність.

Отже, хоча принцип «демократизму» як окремий принцип безпосередньо не визначено в чинному Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», різні принципи демократії як опосередковано, так і безпосередньо об'єктивуються у змісті його положень. Зокрема принципи виборності, гласності, підзвітності безпосередньо визначені в ч. 1 ст. 43 Закону, інші наведені вище принципи демократії закріплено в Законі опосередковано. Наприклад питання про порушення або відмову в порушенні дисциплінарної справи стосовно адвоката вирішується *більшістю голосів* членів дисциплінарної палати кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури (ч. 1 ст. 39 Закону). Прийняття рішення про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності за вчинення дисциплінарного проступку і застосування до нього дисциплінарного стягнення або про закриття дисциплінарної справи за результатами розгляду дисциплінарної справи приймається *більшістю голосів від загального складу* дисциплінарної палати кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, крім рішення про припинення права на заняття адвокатською діяльністю, яке приймається *двома третинами голосів від її загального складу* (ч. 1 ст. 41 Закону). Проявом принципу більшості в діяльності органів адвокатського самоврядування також є й інші положення Закону, якими передбачено прийняття рішень органами адвокатського самоврядування на основі більшості голосів (ч.ч. 4, 6 ст. 47, ч. 5 ст. 48, п. 3 ч. 3

ст. 50, ч.ч. 6-7 ст. 50, ч. 6 ст. 52, ч.ч. 2, 6, 8 ст. 54, ч. 6 ст. 55 Закону).

Принцип незалежного контролю об'єктивується зокрема в положеннях: ч. 1 ст. 51 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», якими визначено, що для здійснення контролю за фінансово-господарською діяльністю ради адвокатів регіону та кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури утворюється і діє ревізійна комісія адвокатів регіону; ч. 1 ст. 53 – для здійснення контролю за фінансово-господарською діяльністю Національної асоціації адвокатів України, її органів, рад адвокатів регіонів, Ради адвокатів України, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, діяльністю ревізійних комісій адвокатів регіонів утворюється і діє Вища ревізійна комісія адвокатури; п. 3 ч. 4 ст. 48 – Рада адвокатів регіону здійснює контроль за виконанням рішень конференції адвокатів регіону; п. 4 ч. 4 ст. 55 – Рада адвокатів України здійснює контроль за діяльністю рад адвокатів регіонів щодо внесення відомостей до Єдиного реєстру адвокатів України та надання витягів з нього. Окрім того даний принцип реалізується в межах дисциплінарного контролю адвокатів та кваліфікаційного контролю фахової підготовленості осіб, які виявили намір отримати право на заняття адвокатською діяльністю органами адвокатського самоврядування. Отже принцип незалежного контролю реалізується: 1) в межах системи органів адвокатського самоврядування – різними загальнодержавними та регіональними організаційними формами адвокатського самоврядування, 2) органами адвокатського самоврядування щодо адвокатів та осіб, які виявили намір отримати право на заняття адвокатською діяльністю, тобто такий контроль є внутрішнім і здійснюється безпосередньо всередині адвокатської спільноти її ж представниками.

Принцип виборності органів адвокатського самоврядування об'єктивується в положеннях Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», відповідно до яких органи адвокатського самоврядування формуються шляхом обрання членів таких органів із законодавчо визначеною строковістю їх повноважень. Слід погодитися із Бакаяновою Н., що реалізація принципу виборності здійснюється у процедурі формування органів адвокатського самоврядування обмежено. Так, формування органів адвокатського самоврядування шляхом прямих виборів, в яких би виборні посади в адвокатурі займалися кандидатами за наслідком їх обрання усіма адвокатами України чи адвокатами регіону, взагалі не застосовується. Обрання на посади голів та членів рад адвокатів регіонів, голів та членів кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, голів та членів ревізійних комісій адвокатів регіонів, голів та членів Ради адвокатів України, голів та членів Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, голів та членів Вищої ревізійної комісії адвокатури, делегатів на з'їзд адвокатів України здійснюється не шляхом прямих виборів, а через обраних адвокатами делегатів [19, с. 136–137].

Транспарентність є комплексною характеристикою та проявом демократії, що в контексті адвокатського самоврядування проявляється у гласності, публічності, відкритості та прозорості діяльності органів адвокатського самоврядування, а також їх підзвітності, як обмежувальною характеристикою, що виступає засобом стримування. При цьому транспарентність адвокатського самоврядування є двобічною – внутрішня транспарентність передбачає гласність, публічність, відкритість, прозорість діяльності органів адвокатського самоврядування, а також їх підзвітність всередині адвокатської спільноти, а зовнішня – гласність, публічність, відкритість, прозорість інформації про адвокатуру та адвокатську діяльність для громадськості.

Як відзначають Наливайко Л., Романов М., виходячи із комплексного розуміння категорії транспарентності, всі її органічні складові є неможливими одна без одної, одні є причиною інших, а інші є наслідком попередніх. Тобто, якщо прозорість – це рівень обізнаності діям влади, а відкритість – це функціональна характеристика влади до демонстрації своєї діяльності, то обізнаність в діях влади не наступить, допоки влада не буде діяти відкрито. Якщо гласність – це

характеристика влади, що робить її доступною до громадського обговорення, публічність – це здатність влади виконувати свої функції перед «публікою» (тобто особами, що її обрали), а підзвітність в свою чергу є обмежувальною характеристикою влади, що відображає громадський контроль за її діяльністю, відповідно саме така «публічна» діяльність влади, спричиняє громадське обговорення, а після – контроль (призводить до підзвітності) [20, с. 57-58]. Транспарентність зокрема проявляється в таких аспектах діяльності органів адвокатського самоврядування, визначених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»: забезпеченні доступу і відкритості інформації про адвокатуру (в тому числі ведення офіційних веб-сайтів органів адвокатського самоврядування, забезпечення ведення Єдиного реєстру адвокатів України), відкритому розгляді справ про дисциплінарну відповідальність адвоката, оприлюдненні фінансової звітності органів адвокатського самоврядування, відкритості процедур прийняття рішень органів адвокатського самоврядування та офіційному їх оприлюдненні, системі підзвітності органів адвокатського самоврядування, визначеної Законом тощо.

Окрім загальноправових принципів, наведених вище, слід виокремити і спеціальні принципи, властиві адвокатському самоврядуванню. В першу чергу вважаємо за доцільне зупинитися на принципі незалежності. Хоча даний принцип ч. 1 ст. 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» віднесено до принципів адвокатської діяльності, на наше переконання його слід віднести і до принципів адвокатського самоврядування. Це пов'язано із тим, що принципи незалежності і самоврядності є найбільш обопільно корелятивними принципами функціонування інституту адвокатури загалом. Так у Хартії основних принципів європейської адвокатської професії зазначається, що «саморегулювання професії має життєво важливе значення в підтримці незалежності практикуючого адвоката; *лише сильне професійне саморегулювання може гарантувати професійну незалежність адвокатів від держави і без гарантій незалежності адвокати не зможуть виконувати свою професійну і юридичну роль*» [7]. Тобто без функціонування адвокатського самоврядування інститут адвокатури не може бути таким, що є дійсно незалежним, але й одночасно без гарантій незалежності адвокатури адвокатське самоврядування не може функціонувати, адже воно є проявом незалежності інституту адвокатури і водночас інструментом її реалізації.

Аполітичність, визначена в Статуті Національної асоціації адвокатів України як окремий принцип, також є складовою принципу незалежності, оскільки адвокатура як правозахисний інститут має бути незалежною в найбільш широкому розумінні, в тому числі від будь-яких політичних процесів. Зокрема в Загальному кодексі правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства визначається, що завдання, які виконуються адвокатом у процесі професійної діяльності, вимагають його абсолютної незалежності і *відсутності будь-якого впливу на нього*, пов'язаного, в першу чергу, з його особистою заінтересованістю або з тиском зовні [21]. А тому складовою принципу незалежності є також принцип заборони втручання органів адвокатського самоврядування у професійну діяльність адвоката. Адже одним із завдань адвокатського самоврядування визначено забезпечення незалежності адвокатів, захист від втручання у здійснення адвокатської діяльності (п. 1 ч.1 ст. 44 Закону).

Принцип пріоритету суспільних інтересів випливає із соціальної ролі та призначення функціонування інституту адвокатури загалом. Зокрема у Хартії основних принципів європейської адвокатської професії, а також Загальному кодексі правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства акцентується увага, що «обов'язки адвоката не починаються і не закінчуються сумлінним виконанням свого обов'язку у межах закону. Адвокат *має діяти в інтересах права в цілому так само, як і в інтересах тих, чиї права і свободи йому довірено захищати…*» [7; 21]. Відповідно до позиції Верховного Суду України, висловленої у постанові від 5 травня 2020 року, в якій суд дійшов висновку, що адвокатура як інституція та її діяльність в аспекті забезпечення реалізації консти-

туційного права особи на правову допомогу набуває певних особливих властивостей суб'єкта публічних відносин. Ця властивість адвокатури увиразнюється (посилюється) метою її *служіння суспільному інтересу* шляхом надання своєчасної і належної правової допомоги у поєднанні з виконанням делегованих їй державою окремих владних повноважень [22].

Насамкінець слід зупинитися на принципах обов'язкової участі у самоврядуванні всіх адвокатів та обов'язковості виконання рішень органів адвокатського самоврядування.

Принцип обов'язкової участі у самоврядуванні всіх адвокатів випливає з положень ч. 6 ст. 45 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо обов'язковості членства усіх адвокатів в НААУ. Слід зауважити, що питання доцільності та правомірності обов'язкового членства в НААУ продовжує залишатися дискусійним як серед науковців, так і серед практиків. В даній статті ми не будемо детально зупинятися на цьому питанні, оскільки в інших працях вичерпно аргументували власну позицію щодо правомірності таких нормативно визначених положень, які цілком узгоджуються з прецедентною практикою Європейського суду з прав людини.

Водночас в межах досліджуваної проблематики слід звернути увагу, що обов'язкове членство у єдиній професійній організації є усталеною практикою в зарубіжних країнах. Зокрема колишній Президент Ради адвокатських та правових товариств Європи (CCBE) Б. Ватье у листі до Верховної Ради України зазначав, що для репрезентації адвокатської професії у відносинах з урядами та іншими особами в усіх країнах-членах CCBE були створені асоціації адвокатів, а у більшості країн Європейського Союзу членство в таких асоціаціях є обов'язковим. Таке обов'язкове (автоматичне) членство в асоціаціях адвокатів у країнах Європи не розглядається як суперечність принципу незалежності адвокатів та самоврядування професії, а навпаки, є необхідною передумовою, що забезпечує відповідну якість адвокатських послуг та незалежність адвокатів [23, с. 30].

Принцип обов'язкової участі у самоврядуванні всіх адвокатів тісно корелюється із принципом обов'язковості виконання рішень органів адвокатського самоврядування, оскільки «сама специфіка адвокатури вимагає створення такої організації зі своїми виконавчими органами, які обиратимуться на демократичних засадах і матимуть право діяти від імені всіх адвокатів, приймати рішення, якими забезпечуватиметься додержання єдиних для всіх представників професії специфічних фахових стандартів; відсутність обов'язкового членства у єдиній професійній організації адвокатури викличе необов'яковість рішень такої організації для всього адвокатського загалу» [5, с. 576, 577]. Отже обов'язкова участь у самоврядуванні всіх адвокатів та обов'язковість виконання рішень органів адвокатського самоврядування виступають гарантіями забезпечення високого професійного рівня адвокатів, дотримання усіма представниками адвокатської спільноти своїх професійних та морально-етичних обов'язків, що, в свою чергу, сприяє забезпеченню реалізації публічного інтересу.

Висновки

На підставі проведеного аналізу пропонуємо розглядати принципи адвокатського самоврядування у сукупності таких взаємозалежних системоутворюючих елементів: 1) загальноправові принципи: а) верховенство права – в інтегральній сукупності його стрижневих складників, таких як законність, юридична визначеність, заборона свавілля, доступ до правосуддя, дотримання прав людини, рівність перед законом; б) принципи демократії – принцип представництва; принцип більшості; принцип незалежного контролю; виборність; транспарентність, що проявляється у гласності, публічності, відкритості та прозорості діяльності органів адвокатського самоврядування, а також їх підзвітності в якості обмежувальної характеристики, що виступає засобом стримування; 2) спеціальні принципи адвокатського самоврядування: принцип незалежності, невід'ємними проявами якого виступають в тому числі аполітичність та заборона втручання органів адвокатського самоврядуван-

ня у професійну діяльність адвоката; принцип пріоритету суспільних інтересів; принцип обов'язкової участі у самоврядуванні всіх адвокатів; принцип обов'язковості виконання рішень органів адвокатського самоврядування.

Література

1. Фулей Т. Римське право як основа сучасних загальнолюдських принципів права. *Актуальні проблеми держави та права*. 2001. Вип. 13. С. 20-26.

2. Уварова О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: монографія. Харків: «Друкарня МАДРИД», 2012. 196 с.

3. Фулей Т. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Л., 2003. 253 с.

4. Димитрова М. Поняття та сутність принципів адвокатського самоврядування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 58. С. 125–130.

5. Димитрова М. Принцип добровільності в контексті адвокатського самоврядування. *Актуальні проблеми політики*. 2009. Вип. 38. С. 574–579.

6. Полянський Ю., Долежан В. Перспективи розвитку самоврядування в адвокатурі України. *Перспективи судово-правової реформи в Україні*. 2007. С. 497–505.

7. Хартія основних принципів європейської адвокатської професії. Рада адвокатських асоціацій та правничих товариств Європи. 25 листопада 2006 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU06301

8. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 27. ст. 282.

9. Статут недержавної некомерційної професійної організації «Національна асоціація адвокатів України». URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/inshi-dokumenty/statut_naau.pdf

10. Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України / за заг. ред. М. Козюбри, упорядники та автори коментарів: В. Венгер, С. Головатий, А. Заєць, Є. Звєрєв, М. Козюбра, Ю. Матвєєва, О. Цельєв; Центр дослідження проблем верховенства права та його втілення в національну практику України Національного університету «Києво-Могилянська академія». Київ, 2021. 152 с.

11. Головатий С. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська Комісія. *Право України*. 2011. № 10. С. 154–184.

12. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). Доповідь про правовладдя. Ухвалено Венеційською Комісією на її 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 р.). URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису пункту 5 розділу ІІ «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 р. № 213–VIII. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_p2_2020.pdf

14. Заяць О. Інтенціональний аналіз професійної адвокатської діяльності: філософсько-правовий дискурс: дис…д-ра юрид. наук: 12.00.12. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. Хмельницький, 2022. 540 с.

15. Бакаянова Н. Функціональні та організаційні основи адвокатури України: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.10. Одеса, 2017. 487 с.

16. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. Цвік, О. Петришин, Л. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. Петришина.Харків: Право, 2009. 584 с.

17. Ващенко К., Корнієнко О., Андрущенко Т., Бульбенюк С., Денисюк С. Політологія для вчителя: навч. посіб. для студ. пед. ВНЗ; ред.: К. Ващенко, В. Корнієнко. К.: Вид-во ім. М.П. Драгоманова, 2011. 406 с.

18. Шейна А. Принцип демократизму у праві: філософсько-правові засади дослідження. *Митна справа*. 2014. № 6(2.1). С. 18–25.

19. Бакаянова Н. Реалізація принципу виборності в адвокатському самоврядуванні. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє:* матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 136–138.

20. Наливайко Л., Романов М. Поняття транспарентності в світлі європейських цінностей. *Екологічне право України*. 2016. № 1–2. С. 55–59.

21. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства (Прийнято делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343#Text

22. Постанова від 06.05.2020 по справі № 160/9696/18. Велика Палата Верховного Суду. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/89961622

23. Заборовський В. Чи порушує обов'язкове членство адвоката в Національній асоціації адвокатів України конституційне право громадянина на свободу об'єднань та принцип незалежності адвокатської діяльності? *Конституційно-правові академічні студії*. 2017. № 1. С. 27–34.

Vylkov, S.V.

PRINCIPLES OF BAR SELF-GOVERNMENT: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT

The article, based on a systematic analysis of the norms of the current legislation of Ukraine and scientific sources, examines the principles of the activities of bar self-government, and also forms the author's vision of their systematization. It is emphasized that the role of the category of principles for legal science is revealed through their dual nature – bon the one hand, they reflect the legal nature, constitutive properties of a certain legal phenomenon at the abstract level in the most generalized form, and on the other hand, they simultaneously serve as a framework instrument for lawmaking and law enforcement, as well as a vector of law development, acting as an integrating element of the systematic nature of legal regulation.

Based on the analysis, it is proposed to consider the principles of bar self-government in the aggregate of the following interdependent system-forming elements: 1) general legal principles: a) the rule of law – in the integral aggregate of its core components, such as legality, legal certainty, prohibition of arbitrariness, access to justice, observance of human rights, equality before the law; b) principles of democracy – the principle of representation; majority principle; principle of independent control; election; transparency, which is manifested in the publicity, publicity, openness and transparency of the activities of the bodies of the bar self-government, as well as their accountability as a restrictive characteristic that acts as a means of deterrence; 2) special principles of bar self-government: the principle of independence, the integral manifestations of which are, among other things, apoliticality and the prohibition of interference by the bodies of the bar self-government in the professional activities of the lawyer; the principle of the priority of public interests; the principle of mandatory participation in the self-government of all lawyers; the principle of mandatory implementation of the decisions of the bodies of the bar self-government.

Keywords: advocacy, bar self-government, bodies of the bar self-government, system of bodies of the bar self-government, principles, principles of the activities of the bar self-government

ПОНЯТТЯ ВЛАСТИВОСТЕЙ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

ВАКУЛЕНКО Олександр Федорович - кандидат юридичних наук

УДК 343.1
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2021.4.37

У статті досліджено поняття властивостей доказів у кримінальному провадженні.

Встановлено, що аналіз наукових джерел та судової практики свідчить про домінування чотирьохелементної системи властивостей доказів у кримінальному процесі як на території України, так і в інших держав. Водночас, сучасні тенденції демонструють поступове злиття змісту таких категорій, як належність і допустимість доказів, що більш притаманно країнам англосаксонської правової традиції. Наголошено, що такий синтез виглядає штучним, а застосований у теорії доказування розподіл властивостей доказів на належність, допустимість, достовірність і достатність забезпечує найбільш точне розкриття сутності та форми фактичних даних, що визнаються доказами у кримінальному провадженні. Зазначено, що якщо трактувати поняття допустимості широко, охоплюючи все, що допускається до кримінального процесу, то такий підхід може підштовхнути до визнання лише однієї базової властивості доказів – допустимості.

Зауважено, що в науці кримінального процесу, питання властивості доказів є неоднозначним з точки зору виокремлення їх якісних ознак (серед яких виділяють: переконливість, придатність, правова сила, значимість, доброякісність, повнота, законність способів отримання). Водночас, констатовано, що найбільш повно та всебічно докази характеризують ті властивості, що виокремлено в КПК України. До таких властивостей слід віднести: належність, достовірність, допустимість і достатність.

На підставі цього сформульовано висновок, що під властивостями доказів у кримінальному провадженні слід розуміти якісні ознаки інформації, що збирається під час кримінального провадження, за наявності яких такі відомості набувають значення доказу, та при відсутності хоча б однієї з них такі дані не мають доказового значення.

Ключові слова: доказування, докази, кримінальне провадження, кримінальне судочинство, кримінальне процесуальне законодавство, судова практика, поняття, властивості доказів, належність, допустимість, достовірність, достатність.

Постановка проблеми

Існуюча наукова доктрина приділяє значну увагу аналізу властивостей доказів у кримінальному провадженні, однак на сьогодні спостерігається відсутність єдиного підходу до визначення їх кола, сутності та видового співвідношення. Породжують додаткові питання й новітні тенденції щодо імплементації поглядів на властивості доказів країн англо-американської правової системи. Водночас відсутність чіткого правового механізму, який би враховував специфіку збирання, перевірки й оцінки доказів, породжує ризики порушення процесуальних гарантій учасників провадження, зокрема прав людини, права на захист та принципу верховенства права. У зв'язку з цим постає нагальна потреба в уточненні змісту понят-

тя властивостей доказів у кримінальному процесі, зокрема, й через призму.

Аналіз останніх досліджень

Проблематика доказового права завжди залишалася актуальною в науковому середовищі й продовжує бути об'єктом численних досліджень. Різноманітність поглядів на визначення поняття доказів та пов'язаних із цим питань, як-от характеристика їх властивостей, свідчить про широкий простір для наукових дискусій, що подекуди носять суперечливий характер. У такій ситуації виникає потреба в систематизації теоретичних напрацювань з даної тематики, адже якість і результативність нормотворчої діяльності, уніфікація слідчо-прокурорської і судової практики, а також їх гармонійне поєднання з теорією значною мірою залежать від цього упорядкування. Проблемам визначення поняття та ознак доказів в кримінальному провадженні у літературі присвячено чимало наукових праць. Слід лише пригадати таких вчених як: Берназ В.Д., Бондаренко О. О., Ботвінко А.В., Вапнярчук В. В. Гавриш Т. С., Давиденко С. В., Дєєв М.В., Іщенко В. М., Кайло І. Ю., Коваленко Є. Г., Крицька О. В., Кучинська О.П., Лобойко Л. М., Ліщенко В.М., Лукашевич В.Г., Мельничук Ю. Л., Панова А. В., Пінчук М. Г., Прилуцький П. В., Сергєєва Д.Б., Сібільова Н. В., Стоянов М.М., Чуприкова І.Л., Удалова Л. Д., Юрчишин В.Д., Шепітько І.І., Шило А. В., Шумило М. Є та багато інших. Поряд із цим, у науці прослідковується відсутність єдиного підходу щодо вирішення проблеми поняття та змісту властивостей доказів у кримінальному провадженні.

Метою проведеного дослідження є визначення поняття та коло властивостей доказів у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу

Питання визначення властивостей доказів є надзвичайно складним і багатогранним. Вирішення завдання вимагає початкового розуміння сутності доказів у кримінальному процесі та правильного трактування терміну «властивість», з чітким відмежуванням його від схожих, хоча й не тотожних понять. Формулювання чіткого й однозначного визначення доказів у кримінальному судочинстві має значну наукову та практичну цінність. Як уже зазначалося, зміст поняття доказів безпосередньо впливає на окреслення переліку їх властивостей. Таким чином, ретельно розроблене і методологічно обґрунтоване визначення цього терміну є ключовою передумовою належного й ефективного застосування доказів у процесі кримінального правосуддя [1, с. 208-209].

Виходячи із загальнонаукового розуміння поняття «властивість», під яким розуміють якість, ознаку, що становить відмінну рису кого-чого-небудь, під властивостями доказу визначають такі невід'ємні його ознаки, за умови наявності якої певні відомості набувають якості доказу і, навпаки, при відсутності хоча б однієї з них інформація не має доказового значення [1, с. 209]. У теорії доказування для визначення якісного стану доказів найчастіше використовується саме термін «властивість». Проте в науковій літературі нерідко застосовується також термін «характеристика», під яким розуміється опис характерних, відмінних якостей чи рис чогось. У ряді джерел цей термін вживається в значенні, близькому до терміну «властивість». Це породило серед деяких фахівців тенденцію ототожнювати або навіть взаємозамінювати поняття властивості та характеристики доказів. Однак, як зауважує М. М. Стоянов, такі твердження вимагають уточнення. Учений підтримує думку, що властивості щодо певної речі можна поділити на дві основні групи. До першої групи належать ті властивості, які утворюють межу даної речі: з їхньою втратою річ змінює свою сутність і стає іншою. Такі властивості називаються якісними характеристиками або просто якостями речі. Відповідно, якість є істотною властивістю, яка визначає сутність об'єкта. До другої групи входять такі властивості, які не впливають на суттєві межі речі й не змінюють її природу. З цього випливає, що ознаки, відсутність яких не впливає на існування певного явища, не відображають його справжньої сутності. У цьому контексті, говорячи про докази, вчений переконливо демонструє обґрунтованість використання

саме терміну «властивість» у концептуальному плані [2, с. 197].

У цілому система процесуальних властивостей доказів у кримінальному провадженні визначається законодавцем у ч. 1 ст. 94 КПК України, згідно з якою: «Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення» [3]. Таким чином, законодавець виділяє чотири ключові процесуальні властивості доказів: 1) належність, 2) допустимість, 3) достовірність, 4) достатність і взаємозв'язок. Перші три: належність, допустимість і достовірність – належать до індивідуальних процесуальних властивостей, адже їх визначає суб'єкт доказування окремо для кожного доказу. Водночас достатність і взаємозв'язок належать до системних процесуальних властивостей, оскільки за цим критерієм їх оцінюють щодо всієї сукупності доказів, яка є на момент прийняття відповідного процесуального рішення. Загалом, зазначені процесуальні властивості переважно використовуються науковцями при формуванні системи доказів [4, с. 184; 5, с. 80; 6, с. 77].

При цьому окремі науковці необґрунтовано, на нашу думку, розглядають достовірність доказів як властивість меншого порядку, що може бути визначена за допомогою поняття «характеристика». На наше переконання, недостовірність інформації, так само як і її недопустимість чи неналежність виключає можливість її визнання в якості доказу, а тому ця ознака доказу, поряд із іншими має вирішальне значення та є істотною. Однак, вчений все ж таки обґрунтовано відзначає, що: «В основу процесуальних рішень у кримінальній справі повинні бути покладені достатня сукупність не тільки належних та допустимих, а й достовірних відомостей. Така сукупність свідчить про існування системи доказів» [2, с. 198], що слід підтримати.

У кримінальному процесуальному доказуванні докази розглядаються як взаємопов'язані елементи, що функціонують у межах конкретної організаційної структури. Ефективність цієї структури визначається не лише характеристиками окремих елементів, але насамперед властивостями самої структури, яка виступає як єдина система. У цьому контексті можна говорити про властивості доказів як про цілісну сукупність елементів, об'єднаних зв'язками. Йдеться про аналіз властивостей доказів як за їх індивідуальними характеристиками, так і як системних складових. На переконання окремих вчених, індивідуальні властивості доказів вирізняються автономністю порівняно з системними властивостями. Такі характеристики, як належність, допустимість та достовірність, можуть аналізуватися самостійно і незалежно одна від одної. Однак результати, отримані лише через розгляд індивідуальних властивостей, не дають змоги сформувати цілісне уявлення про обставини справи. Саме системні властивості доказів забезпечують узагальнення матеріалу в межах організаційної структури дослідження. До ключових системних властивостей належить достатність доказів, яка включає такі компоненти: логічну послідовність, однозначність висновків, погодженість і несуперечність між доказами та встановленими обставинами, стійкість знань (їх незмінність навіть за умов сумнівів щодо окремого доказу), повноту встановлених обставин предмета доказування та інваріантність (незалежність змісту знань від подальшого обґрунтування). Завдяки цим характеристикам результати оцінки доказів, проведеної на основі індивідуальних властивостей, інтегруються у своєму взаємозв'язку, що дозволяє оцінити значення кожного окремого доказу. Застосування системних властивостей у дослідженні та оцінці всієї сукупності доказів дозволяє не лише узагальнити матеріал, а й створити основу для прийняття законного та обґрунтованого рішення. Таким чином, властивості доказів представляють собою комплексну структуру, яка складається із взаємодії індивідуальних і системних елементів [2, с. 198-200].

Більшість науковців підтримує точку зору законодавця, визначаючи докази через чотири ключові процесуальні властивості: належність, допустимість, достовірність і достатність [7, с. 126; 8, с. 12; 9, с. 76, 10, с. 7 - 9].

Інші науковці, обґрунтовуючи свої підходи, виділяють від п'яти до десяти процесуальних характеристик доказів. Зокрема, до їх числа О. П. Кучинська, О. А. Кучинська та Л. Д. Удалова відносять переконливість, придатність і правову силу [11, с. 63; 12, с. 109], В. П. Гмирко – належність, допустимість, достовірність і переконливість [13, с.16], Є. Г. Коваленко – належність, допустимість, достовірність, достатність доказів, їх взаємозв'язок і значення для вирішення питань, що становлять предмет доказування [15, с. 260], С.А. Кириченко – значимість, допустимість, законність і доброякісність кожного окремого доказу, достатність і узгодженість їх сукупності [15, с. 135 - 136], В. Д. Берназ – належність, допустимість, достовірність, достатність і взаємозв'язок для відповідного процесуального рішення, значимість, придатність, силу, переконливість, доброякісність, повноту і законність способів отримання [16, с.13].

Інші вчені-процесуалісти вважають, що доказам притаманні такі властивості, як: належність, допустимість, достовірність, достатність, доброякісність [17, с. 109], значущість [18, с. 6].

Слід зауважити, що жодна з наведених характеристик не має однозначного трактування у науці кримінального процесу. Навіть такі загальновизнані властивості доказів як належність і допустимість, які більшість фахівців приймають за їхні основні риси, викликають певні заперечення. Це здебільшого зумовлено різними підходами до визначення самого терміну «докази». Зокрема, С. М. Сівочек висуває пропозицію розмежовувати оцінку доказів від оцінки процесуальних джерел доказів. На його переконання, в межах оцінки доказів слід зосередитися на визначенні їхньої належності та достовірності, а також з'ясуванні достатності всієї сукупності доказів для прийняття рішення у справі [19, с. 10].

У науковій літературі деякі автори включають до переліку властивостей доказів доброякісність. Зокрема, Л. Д. Удалова вважає, що доброякісними слід вважати ті докази, які отримані з визначених законом джерел та із дотриманням установленого процесуального порядку їх здобуття [17, с. 109]. З такою позицією не можна погодитися. Доброякісність фактично означає наявність у доказах усіх необхідних якостей. З цього приводу С. М. Сівочек на підставі етимології та смислового значення слова «доброякісний», слушно зауважує, що: «Оцінка доброякісності процесуального джерела доказів не має самостійного наповнення, а повністю охоплюється іншими критеріями оцінки, а тому, на його думку, включати встановлення доброякісності до змісту оцінки процесуальних джерел доказів є зайвим. Таким чином термін «доброякісність доказів» цілком охоплюється іншими ознаками та уявляється неприйнятним для використання як властивості доказів» [19, с. 12].

Аналіз наукових джерел та судової практики свідчить про домінування чотирьохелементної системи властивостей доказів у кримінальному процесі як на території України, так і в інших держав. Водночас, сучасні тенденції демонструють поступове злиття змісту таких категорій, як належність і допустимість доказів, що більш притаманно країнам англосаксонської правової традиції. Зокрема, дослідження В. В. Тютюнника підкреслює необхідність відносити належність доказів до категорії змістовної допустимості, оскільки доказ, який не відповідає критерію належності, апріорі не може вважатися допустимим [20, с. 9]. Наша позиція полягає в тому, що такий синтез виглядає штучним. Застосований у теорії доказування розподіл властивостей доказів на належність, допустимість, достовірність і достатність забезпечує найбільш точне розкриття сутності та форми фактичних даних, що визнаються доказами у кримінальному провадженні. Якщо ж трактувати поняття допустимості широко, охоплюючи все, що допускається до кримінального процесу, то за цією логікою можна стверджувати, що недопустимими є також недостовірні або недостатні докази. Такий підхід може підштовхнути наукову спільноту до визнання

лише однієї базової властивості доказів – допустимості.

Висновки

Таким чином, під властивостями доказів у кримінальному провадженні слід розуміти якісні ознаки інформації, що збирається під час кримінального провадження, за наявності яких такі відомості набувають значення доказу, та при відсутності хоча б однієї з них такі дані не мають доказового значення. Зауважимо, що в науці кримінального процесу, питання властивості доказів є неоднозначним з точки зору виокремлення їх якісних ознак (серед яких виділяють: переконливість, придатність, правова сила, значимість, доброякісність, повнота, законність способів отримання). Водночас, на наше переконання, найбільш повно та всебічно докази характеризують ті властивості, що виокремлено в КПК України. До таких властивостей слід віднести: належність, достовірність, допустимість і достатність. Їх змістовна характеристика яких буде нами розкрита надалі.

Література

1. Стоянов М.М. До питання визначення властивостей доказів у кримінальному процесі України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 208-213.

2. Стоянов М.М. Індивідуальні та системні властивості доказів у кримінальному процесі. *Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти:* збірник тез доповідей за матеріалами IV Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (11-12 грудня 2009 р.). Суми: УАБС НБУ, 2009. С. 197-200.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/4651-17#Text

4. Лобойко Л.М., Банчук О.А. Кримінальний процес: навчальний посібник. Київ: Ваіте, 2014. 280 с.

5. Сергєєва Д.Б. Допустимість доказів в теорії та КПК 2012 року. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 80-87.

6. Шепітько І.І. Судовий розгляд (судове слідство) в системі судового провадження у першій інстанції: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2018. 269 с.

7. Кримінальний процес: підручник. За заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 544 с.

8. Ліщенко В.М. Доказування на досудових стадіях кримінального процесу у справах про одержання хабара: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2011. 20 с.

9. Лукашевич В.Г. Докази та доказування у кримінальнопроцесуальному та криміналістичному вимірі. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2016. №1 (51). С. 74-79.

10. Юрчишин В.Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006. 20 с.

11. Кучинська О.П., Кучинська О.А. Кримінальний процес України: навчальний посібник. Київ: Прецедент, 2005. 202 с.

12. Удалова Л.Д. Кримінальний процес України: загальна частина: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2005. 152 с.

13. Гмирко В.П. Кримінально-процесуальні докази: поняття, структура, характеристика, класифікація: конспект проблемної лекції. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2002. 63 с.

14. Коваленко Є.Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 632 с.

15. Кириченко С.А., Ланцедова Ю.О., Ткач Ю.Д., Тунтула О.С. Сутність і класифікація антикримінальних доказів та їх особистісних і речових джерел: навчальний посібник. Миколаїв: Видавництво Чорноморського державного університету ім. Петра Могили, 2009. 384 с.

16. Берназ В.Д. Структура доказування у кримінальному провадженні за новим КПК України. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні:* матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернетконференції (27 листопада 2013

SUMMARY

The article explores the concept of evidence properties in criminal proceedings.

It is established that the analysis of scientific sources and judicial practice indicates the dominance of a four-element system of evidence properties in criminal proceedings both in Ukraine and in other states. At the same time, modern trends demonstrate a gradual merging of the content of such categories as belonging and admissibility of evidence, which is more characteristic of countries with an Anglo-Saxon legal tradition. It is emphasized that such a synthesis looks artificial, and the division of evidence properties into belonging, admissibility, reliability and sufficiency applied in the theory of evidence provides the most accurate disclosure of the essence and form of factual data recognized as evidence in criminal proceedings. It is noted that if the concept of admissibility is interpreted broadly, covering everything that is admitted to criminal proceedings, then such an approach can lead to the recognition of only one basic property of evidence - admissibility.

It is noted that in the science of criminal procedure, the issue of the properties of evidence is ambiguous from the point of view of distinguishing their qualitative characteristics (among which are distinguished: persuasiveness, suitability, legal force, significance, good quality, completeness, legality of methods of obtaining). At the same time, it is stated that the most fully and comprehensively evidence characterizes those properties that are distinguished in the Code of Criminal Procedure of Ukraine. Such properties include: relevance, reliability, admissibility and sufficiency.

Based on this, the conclusion is formulated that the properties of evidence in criminal proceedings should be understood as qualitative characteristics of information collected during criminal proceedings, in the presence of which such information acquires the value of evidence, and in the absence of at least one of them such data do not have evidentiary value.

Keywords: proving, evidence, criminal proceedings, criminal justice, criminal procedural legislation, judicial practice, concept, properties of evidence, relevance, admissibility, reliability, sufficiency.

р., м. Одеса). Одеса: Юридична література, 2013. С. 11-17.

17. Удалова Л.Д. Кримінальний процес України: підручник. Київ: Вид-во Паливода А.В., 2007. 352 с.

18. Деєв М.В. Достатність доказів у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2008. 16 с.

19. Сівочек С.М. Оцінка джерел доказів у кримінальному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук; Нац. академія внутр. справ України МВС України. Київ, 2003. 17 с.

20. Тютюнник В. В. Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обґрунтованого вироку суду: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 220 с.

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВА Й ОБОВ'ЯЗКИ ЗАХИСНИКА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

ШАДРІН Олександр Сергійович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.13
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2021.4.38

У статті здійснено комплексний аналіз процесуальних прав і обов'язків захисника у кримінальному провадженні, а також розкрито його роль як ключової фігури у забезпеченні права на захист. Підкреслено, що участь захисника у кримінальному провадженні є одним із фундаментальних міжнародних стандартів справедливого судочинства, який передбачає можливість особи захищати себе особисто або за допомогою обраного нею адвоката. Встановлено, що ефективна реалізація цього права неможлива без залучення професійної правової допомоги, яку надає захисник. Значна увага приділяється визначенню процесуального статусу захисника, який формується на підставі кримінального процесуального законодавства та відображає обсяг його прав, обов'язків, функцій і відповідальності. Наголошено, що функції захисника виходять далеко за межі формального представництва інтересів клієнта в суді. Вони включають як безпосередній захист від кримінального переслідування, так і сприяння дотриманню високих стандартів етики, професіоналізму, відповідального використання наданих законом процесуальних можливостей. З'ясовано, що захисник зобов'язаний не лише максимально ефективно використовувати передбачені законом права, а й утримуватися від зловживання ними, дотримуватись засади верховенства права, забезпечувати баланс між інтересами особи й держави, а також поважати права інших учасників судового процесу. Встановлено, що важливою складовою діяльності захисника є збереження адвокатської таємниці, недопущення конфлікту інтересів, постійне інформування клієнта про перебіг справи, що підвищує рівень довіри до інституту адвокатури й судової системи загалом. Окремо підкреслюється значення постійного професійного розвитку захисника, оволодіння новими знаннями, вивчення змін у законодавстві та міжнародних стандартах, що, своєю чергою, дозволяє адаптувати захисну діяльність до сучасних викликів і гарантувати якість правової підтримки. Обґрунтовано, що процесуальні права та обов'язки захисника є запорукою справедливого кримінального провадження, зміцнення верховенства права, розвитку демократичних засад кримінального процесу. Акцентовано, що тільки при умові неухильного дотримання цих засад можливо забезпечити ефективний захист прав особи, що відповідає міжнародним і європейським стандартам.

Ключові слова: захисник, адвокат, кримінальне провадження, право на захист, процесуальний статус, процесуальні права, процесуальні обов'язки.

Постановка проблеми

У сучасних умовах розвитку правової системи України особливого значення набуває захист прав і свобод людини та громадянина у сфері кримінального провадження. Суспільство очікує від кримінальної юстиції не лише ефективності розслідування злочинів, а й неухильного дотримання конституційних гарантій кожної особи, що опинилася у статусі підозрюваного чи обвинуваченого. Однією з ключових постатей у цьому проце-

сі є захисник – особа, наділена спеціальними процесуальними правами та обов'язками, покликаними забезпечити справедливий баланс між інтересами держави у боротьбі зі злочинністю і правами особи.

З огляду на багатоаспектність кримінального провадження, роль захисника виходить за межі простої участі у судовому процесі. Від моменту повідомлення про підозру й до винесення остаточного судового рішення захисник супроводжує особу, яка потребує захисту, забезпечуючи реалізацію її основоположних прав, надаючи правову допомогу, запобігаючи зловживанням з боку органів досудового розслідування та обвинувачення. Саме завдяки активній та кваліфікованій позиції захисника формується судова практика, що відповідає європейським стандартам справедливого суду.

Процесуальні права та обов'язки захисника, закріплені в Конституції України, Кримінальному процесуальному кодексі, а також у спеціальному законодавстві, визначають рамки та зміст його діяльності. Ці права не є лише формальними гарантіями – вони мають реальний зміст і практичне значення для забезпечення ефективного захисту. Участь захисника у кримінальному провадженні спрямована на недопущення порушення прав підозрюваного чи обвинуваченого, збір і подання доказів, формулювання позиції сторони захисту, а також оскарження неправомірних дій чи рішень органів досудового розслідування чи суду.

Актуальність дослідження процесуальних прав і обов'язків захисника зростає в умовах постійної модернізації кримінального процесуального законодавства, розвитку правової держави й орієнтації на міжнародні стандарти прав людини. Зміни, що відбуваються в суспільстві, зумовлюють необхідність постійного аналізу й оновлення підходів до визначення процесуальної ролі захисника, форм і способів реалізації його функцій, зокрема, в період реформування системи кримінальної юстиції, запровадження новітніх інформаційних технологій, а також у контексті правового режиму воєнного стану.

Таким чином, вивчення процесуальних прав і обов'язків захисника не лише має вагоме науково-теоретичне значення, а й суттєво впливає на практику застосування кримінального процесуального законодавства, сприяє захисту основоположних прав і свобод особи, формуванню прозорої та справедливої системи кримінальної юстиції в Україні.

Аналіз останніх досліджень

Забезпечення права на захист у кримінальному процесі України та виконання функції захисту в межах кримінального провадження є питаннями, що постійно перебувають у центрі уваги науковців і практиків юриспруденції. Особлива роль захисника як учасника процесу проявляється як під час досудового розслідування, так і на стадії судового розгляду. Це підтверджується численними науковими дослідженнями й монографіями, серед авторів яких – Б. Баженов, С. Гап'як, В. Гончаренко, С. Гончаренко, Є. Лук'янчиков, О. Мартовицька, А. Молдован, В. Нор, В. Попелюшко, Р. Сибірна, О. Татаров та інші відомі правники. Незважаючи на ґрунтовний науковий доробок у цій сфері, багато аспектів процесуального статусу захисника залишаються предметом дискусій і потребують подальшого доопрацювання.

Водночас варто зазначити, що сучасні трансформації суспільства значно впливають на характер і обсяг наукової дискусії з цього питання. Зокрема, початок повномасштабного воєнного конфлікту та впровадження правового режиму воєнного стану, а також регулярні зміни у нормативно-правовій базі, що регулює реалізацію права на захист у кримінальному процесі, суттєво ускладнюють правозастосовну практику. Окрім того, реформування системи кримінальної юстиції, впровадження новітніх інформаційних технологій та нових підходів до організації процесуальної діяльності потребують актуалізації багатьох раніше вироблених наукових концепцій і визначень процесуального статусу захисника. У зв'язку з цим виникає необхідність не лише поглибленого аналізу чинного законодавства, але й розробки нових підходів до тлумачення та

застосування правових норм, які забезпечують належну реалізацію функції захисника в умовах сучасних викликів.

Відтак, питання наукового осмислення та вдосконалення процесуального статусу захисника в кримінальному провадженні є надзвичайно актуальним і має важливе теоретичне та практичне значення для розбудови ефективної, справедливої і прозорої системи кримінальної юстиції в Україні. Тому **метою** представленого дослідження є визначення процесуальних прав і обов'язків захисника в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу

Процесуальні права і обов'язки захисника є ключовим елементом системи кримінальної юстиції, що забезпечує реалізацію права на захист. Їх сутність полягає в наданні підозрюваному чи обвинуваченому кваліфікованої правничої допомоги, а також у сприянні всебічному, повному й неупередженому досудовому розслідуванню та судовому розгляду.

Сутність процесуальних прав захисника полягає у наданні останньому можливості активно впливати на хід кримінального провадження, відстоюючи законні інтереси свого клієнта. Це не просто формальне представництво, а ефективна участь у процесі, спрямована на виявлення обставин, що виправдовують підозрюваного/обвинуваченого або пом'якшують його відповідальність. При цьому сутність обов'язків захисника в кримінальному провадженні полягає в дотриманні професійної етики, вимог законодавства та інтересів клієнта. Захисник зобов'язаний діяти сумлінно і добросовісно, не зловживаючи своїми правами, та використовувати всі законні засоби для захисту.

Процесуальні права й обов'язки захисника в кримінальному провадженні визначені як загальними, так і спеціальними кримінальними процесуальними нормами. Зокрема, взаємопов'язана сукупність прав і обов'язків захисника в кримінальному провадженні визначена як положеннями КПК України, так і ст. ст. 20–22 закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». У КПК України адвокат, який бере участь у кримінальному провадженні участь в якості захисника, поряд із професійними правами адвоката, користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику, з моменту надання слідчому, прокурору, слідчому судді, суду свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю, ордеру, договору із захисником або доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги [1]. З наведеного вбачається, що «КПК України наділяє адвоката-захисника правами, якими володіє підзахисний, а також особливим процесуальним статусом, в основі якого – законні інтереси особи, які встановлюють правові межі діяльності захисника. Із цього випливає найважливіша особливість правового статусу захисника, яка полягає в тому, що права захисника є похідними від прав особи, щодо якої він здійснює захист, а захисник є суб'єктом обов'язку доказування усіх сприятливих для підзахисного обставин кримінального провадження, але цей обов'язок може обмежити лише підзахисний» [2, с. 213]. Відповідальність захисника варіюється залежно від виду та характеру вчиненого ним правопорушення. Зокрема, у випадку вчинення дисциплінарного правопорушення захисник несе дисциплінарну відповідальність згідно з Розділом IV закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [3]. Особливості притягнення захисника до адміністративної та кримінальної відповідальності передбачені відповідними галузями матеріального права.

Зміст процесуальних прав і обов'язків захисника в кримінальному провадженні детально регламентовано кримінальним процесуальним законодавством України.

Зокрема, захисник у кримінальному провадженні має широкий спектр прав, які дозволяють йому повноцінно виконувати свої функції. Варто зазначити, що «захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може

бути доручена захиснику, з моменту надання документів, передбачених ст. 50 КПК України, слідчому, прокурору, слідчому судді, суду» [1]. Основні з них:

– зустрічі з клієнтом. Захисник має право на побачення зі своїм підзахисним без обмеження їх кількості та тривалості, конфіденційно, навіть до першого допиту. Це право є основоположним для вибудовування стратегії захисту. При цьому «захисник має право на зустріч з підзахисним за власною ініціативою та/або клопотанням особи, стосовно якої він здійснює захист, за місцем перебування такої особи» [1];

– збирання доказів. Захисник може самостійно збирати докази, необхідні для надання правничої допомоги. Це включає право запитувати й отримувати документи, оглядати речі та документи, опитувати осіб (за їх згодою);

– участь у процесуальних діях. Захисник має право брати участь у проведенні допитів, обшуків, слідчих експериментів та інших слідчих (розшукових) дій, заявляти клопотання, ставити запитання, подавати зауваження та заперечення щодо порядку їх проведення;

– ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. Захисник може ознайомлюватися з матеріалами кримінального провадження в повному обсязі після завершення досудового розслідування, а також частково під час його проведення;

– подання клопотань та скарг. Захисник має право подавати клопотання про проведення певних слідчих (розшукових) й інших процесуальних дій, витребування доказів, а також оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора або суду;

– участь у судових засіданнях. Захисник бере повноцінну участь у всіх судових засіданнях, виступає з промовами, подає докази, заявляє відводи, заперечення та клопотання [1].

Водночас зміст процесуальних прав захисника в кримінальному провадженні зумовлений обсягом професійних прав адвокати, закріплених у ст. 20 закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Зокрема, згідно з указаною нормою права «під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом <...>, зокрема:

1) звертатися з адвокатськими запитами, у тому числі щодо отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб);

2) представляти і захищати права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб у суді, органах державної влади та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, громадських об'єднаннях, перед громадянами, посадовими і службовими особами, до повноважень яких належить вирішення відповідних питань в Україні та за її межами;

3) ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом;

4) складати заяви, скарги, клопотання, інші правові документи та подавати їх у встановленому законом порядку;

5) доповідати клопотання та скарги на прийомі в посадових і службових осіб та відповідно до закону одержувати від них письмові мотивовані відповіді на ці клопотання і скарги;

6) бути присутнім під час розгляду своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів та давати пояснення щодо суті клопотань і скарг;

7) збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою;

8) застосовувати технічні засоби, у тому числі для копіювання матеріалів справи, в якій адвокат здійснює захист, представництво або надає інші види правничої допомоги, фіксувати процесуальні дії, в яких він бере участь, а також хід судового засідання в порядку, передбаченому законом;

9) посвідчувати копії документів у справах, які він веде, крім випадків, якщо законом установлено інший обов'язковий спосіб посвідчення копій документів;

10) одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань;

11) користуватися іншими правами, передбаченими цим Законом та іншими законами» [3].

З вищенаведеного помітно, що законодавство України надає захиснику достатній обсяг прав для ефективного виконання його функцій. Однак повна реалізація цих прав залежить від добросовісної роботи всіх учасників кримінального процесу. Бо, незважаючи на широкий спектр прав, на практиці захисники часто стикаються з перешкодами. Наприклад, право на доступ до матеріалів кримінального провадження може бути обмежене слідчими, які затягують цей процес. Також існують труднощі з отриманням відповідей на адвокатські запити, особливо коли йдеться про інформацію, що може бути невигідною для сторони обвинувачення. Ці моменти вимагають постійного контролю та вдосконалення механізмів реалізації прав.

Загалом, процесуальні права захисника в кримінальному провадженні можна групувати наступним чином:

1) права, спрямовані на комунікацію та підготовку захисту. Ця група прав забезпечує захиснику можливість отримати необхідну інформацію від клієнта та сформувати ефективну стратегію захисту. Такими правами є:

– право на зустрічі з клієнтом;

– право на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження;

– право на адвокатський запит;

2) права, спрямовані на збирання та дослідження доказів. Ця група прав дозволяє захиснику активно брати участь у процесі збору доказів, що підтверджують невинність клієнта або пом'якшують його вину. Вказана група представлена такими правами захисника:

– право на збирання доказів;

– право на участь у процесуальних діях;

– право на залучення фахівців і експертів з питань, що вимагають спеціальних знань;

3) права, спрямовані на представництво інтересів підзахисного та оскарження. Ця група прав дозволяє захиснику представляти інтереси клієнта та оскаржувати неправомірні рішення та дії в кримінальному провадженні. До цієї групи відносяться такі права:

– право на представництво та захист;

– право на подання клопотань та скарг;

– право на участь у судових засіданнях;

– право на звернення до посадових осіб;

4) допоміжні та технічні права. Ця група прав є допоміжною і дозволяє захиснику ефективно фіксувати інформацію та вести документацію. Вказана група містить такі права захисника:

– право на використання технічних засобів, зокрема для копіювання матеріалів кримінального провадження, а також для фіксації процесуальних дій та ходу судового засідання;

– право на посвідчення копій документів.

Утім, варто вказати, що, виконуючи свої права, захисник має дотримуватись низки обов'язків. Зокрема, в ст. 47 КПК України визначено процесуальні обов'язки захисника в кримінальному провадженні. Зокрема, це:

– використання засобів захисту «з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого»;

– прибуття для участі у виконанні процесуальних дій за участю підозрюваного, обвинуваченого;

– завчасне повідомлення про неможливість прибути в призначений строк для участі у виконанні процесуальних дій і її причини «слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд, а у разі, якщо він призначений органом (установою), уповноваженим законом на надання безоплатної правової допомоги, – також і цей орган (установу)»;

– розголошувати «відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю в кримінальному провадженні і становлять адвокатську

або іншу охоронювану законом таємницю», за винятком отримання на таке розголошення згоди підозрюваного, обвинуваченого [1].

За аналогією з процесуальними правами обов'язки захисника в кримінальному провадженні доповнюються професійними обов'язками адвоката, закріплені в ст. 21 спеціального закону. Такими обов'язками є:

«1) дотримуватися присяги адвоката України та правил адвокатської етики;

2) на вимогу клієнта надати звіт про виконання договору про надання правничої допомоги;

3) невідкладно повідомляти клієнта про виникнення конфлікту інтересів;

4) підвищувати свій професійний рівень;

5) виконувати рішення органів адвокатського самоврядування;

6) виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством та договором про надання правничої допомоги» [3].

Крім того, процесуальні обов'язки захисника в кримінальному провадженні корелюються із забороною:

«1) використовувати свої права всупереч правам, свободам та законним інтересам клієнта;

2) без згоди клієнта розголошувати відомості, що становлять адвокатську таємницю, використовувати їх у своїх інтересах або інтересах третіх осіб;

3) займати у справі позицію всупереч волі клієнта, крім випадків, якщо адвокат впевнений у самообмові клієнта;

4) відмовлятися від надання правничої допомоги, крім випадків, установлених законом» [3].

З наведеного помітно, що основними процесуальними обов'язками захисника в кримінальному провадженні є:

– використання всіх законних засобів захисту. Захисник зобов'язаний використовувати всі передбачені законом способи та засоби для забезпечення прав і законних інтересів свого клієнта;

– збереження адвокатської таємниці. Інформація, отримана від клієнта або у зв'язку з виконанням своїх професійних обов'язків, є адвокатською таємницею. Захисник не має права її розголошувати, крім випадків, встановлених законом;

– дотримання вимог КПК. Захисник зобов'язаний дотримуватися вимог процесуального законодавства, професійної етики, не перешкоджати вирішенню завдань кримінального провадження;

– сумлінне виконання своїх функцій і завдань, спрямованих на надання правничих послуг. Захисник повинен добросовісно виконувати свої обов'язки, не зловживати правами та не затягувати розгляд справи;

– нерозголошення даних досудового розслідування. Захисник зобов'язаний не розголошувати без дозволу слідчого або прокурора відомості досудового розслідування;

– інформування підзахисного про хід і результати кримінального провадження. Захисник має своєчасно повідомляти клієнта про всі суттєві події у кримінальному провадженні, рішення суду, зміни процесуального статусу тощо;

– недопущення конфлікту інтересів та негайне повідомлення про його виникнення;

– підвищення свого професійного рівня, участь у заходах з підвищення кваліфікації тощо.

Відповідно, комплекс процесуальних обов'язків захисника в кримінальному провадженні охоплює не лише безпосередній захист клієнта, а й дотримання високих стандартів професійної етики, відповідальне ставлення до своїх повноважень, постійний професійний розвиток і суворе дотримання законодавства.

Висновки

Отже, процесуальні права та обов'язки захисника є невід'ємною частиною справедливого кримінального судочинства. Вони забезпечують баланс між державними інтересами та інтересами окремої особи, гарантуючи реалізацію права на захист на всіх стадіях кримінального провадження.

Захисник, як важлива фігура у кримінальному процесі, не лише забезпечує правову підтримку клієнта, а й сприяє дотриманню високих стандартів професійної етики, прозорості та законності дій усіх учасни-

ків провадження. Його процесуальні права дозволяють ефективно відстоювати інтереси підзахисного, а обов'язки – запобігати зловживанню законом чи порушенню прав інших учасників процесу.

Водночас відповідальне виконання цих обов'язків допомагає підтримувати баланс між інтересами держави у сфері протидії злочинності та правом особи на справедливий судовий розгляд, недоторканність приватного життя, повагу до гідності й свободи. Крім того, дотримання вимог щодо нерозголошення адвокатської таємниці, недопущення конфлікту інтересів і ретельне інформування підзахисного про перебіг справи є невід'ємними засадами діяльності захисника, які підвищують рівень довіри до адвокатури та судової системи загалом. Постійний професійний розвиток захисника, участь у заходах із підвищення кваліфікації, вивчення змін законодавства й міжнародних стандартів прав людини дозволяють адаптувати захисну діяльність до сучасних викликів та гарантувати ефективність правової допомоги.

У підсумку, комплекс процесуальних прав і обов'язків захисника є базою для зміцнення верховенства права, реалізації права на захист, а також розвитку демократичних засад кримінального судочинства в Україні. Тільки за умови неухильного дотримання цих засад можливе формування справедливого та ефективного правосуддя, що відповідає європейським і міжнародним стандартам.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

2. Сибірна Р., Гап'як С. Процесуальний статус захисника у кримінальному провадженні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2021. № 2 (30). С. 207–215. https://doi.org/10.23939/law2021.30.207.

3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: закон України від 05.07.2012 № 5076–VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282.

SUMMARY

This article provides a comprehensive analysis of the procedural rights and duties of the defender in criminal proceedings, as well as reveals their role as a key figure in ensuring the right to defense. It is emphasized that the defender's participation in criminal proceedings is one of the fundamental international standards of fair trial, which presupposes the possibility for a person to defend themselves personally or with the assistance of a chosen lawyer. It is established that the effective implementation of this right is impossible without engaging professional legal assistance provided by the defender. Considerable attention is given to the definition of the procedural status of the defender, which is formed on the basis of criminal procedural legislation and reflects the scope of their rights, duties, functions, and responsibilities. It is noted that the defender's functions go far beyond formal representation of the client's interests in court. They include both direct protection from criminal prosecution and promoting adherence to high standards of ethics, professionalism, and responsible use of the procedural possibilities granted by law. It is found that the defender must not only use their statutory rights as effectively as possible, but also refrain from abusing them, observe the principle of the rule of law, ensure a balance between the interests of the individual and the state, and respect the rights of other participants in the judicial process. It has been established that an important component of the defender's activity is the preservation of attorney-client privilege, prevention of conflicts of interest, and constant informing of the client about the course of the case, which increases trust in the institution of advocacy and the judicial system as a whole. The importance of the defender's ongoing professional development, acquiring new knowledge, studying changes in legislation and international standards, is also highlighted, as this, in turn, allows adapting defense activities to contemporary challenges and ensuring the quality of legal support. It is justified that the procedural rights and duties of the defender are a guarantee of fair criminal proceedings, the strengthening of the rule of law, and the development of democratic foundations of the criminal process. It is emphasized that only with strict adherence to these principles is it possible to ensure effective protection of individual rights in accordance with international and European standards.

Keywords: defender, lawyer, criminal proceedings, right to defense, procedural status, procedural rights, procedural duties.

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ КОНТРОЛЮ ЯК СПОСОБУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

СЕРВЕТНИК Анна Геннадіївна - доктор філософії

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2021.4.39

Зроблено наступні висновки стосовно сутності контролю як соціального, управлінського та правового явища: по-перше, контроль є однією із невід'ємних складових соціального управління і неодмінним атрибутом здійснення публічної влади; по-друге, контроль, залежно від контексту та кута зору на це явище, можна розглядати і як функцію, і як засіб, і як спосіб, і як принцип, і як форму управлінської діяльності; по-третє, контроль здійснюється не заради самого себе, а задля підтримання стабільності та належного функціонування відповідно системи, щодо якої або в межах якої здійснюється управління; по-четверте, у демократичній, правовій державі контроль не є привілеєм виключно держави в особі її компетентних органів і посадових осіб, і активно здійснюється громадянським суспільством (громадський контроль).

Зауважено, що сутністю контролю є робота зі здійснення впливу на суб'єкта, щодо якого здійснюється цей контроль, що передбачає перевірку та оцінку його дій (чи бездіяльності) на предмет їх законності та (або) ефективності, доцільності, коригування зазначеної поведінки за наявності у ній ознак відхилень від встановлених норм, виявлення у ній порушень, забезпечення притягнення винних у їх вчиненні осіб до відповідальності, усунення причин та наслідків цих порушень з метою мінімізації їх проявів у майбутньому.

З'ясовано, що контроль за нотаріальною діяльністю – це важлива та одна із основних форм здійснення управлінського впливу на зазначену діяльність з боку органів публічної влади та громадянського суспільства, сутнісний зміст якої полягає у систематичний та системній перевірці виконання суб'єктами нотаріальної діяльності вимог чинного законодавства й правил професійної етики, виявлення порушень вчинених цими суб'єктами, вжиття заходів щодо припинення протиправної поведінки останніх, усунення її негативних наслідків, а також умов і факторів, що сприяли її вчиненню, та притягнення винних осіб до відповідальності.

Ключові слова: контроль, нотаріус, нотаріальна діяльність, забезпечення, законність, державне регулювання.

Постановка проблеми

Забезпечення законності нотаріальної діяльності має принципове значення, оскільки нотаріат є однією з ключових інституцій, через які реалізується превентивний захист прав і законних інтересів учасників цивільних правовідносин. Нотаріус не лише фіксує волевиявлення сторін, а й зобов'язаний перевіряти його відповідність вимогам законодавства, оцінювати правові наслідки вчинюваних дій та запобігати укладенню правочинів, що суперечать закону. Від законності нотаріальної діяльності безпосередньо залежить стабільність цивільного обороту, довіра до нотаріальних актів і передбачуваність правових наслідків, які вони породжують. Будь-яке відхилення від законності у цій сфері може призвести до тривалих правових спорів, порушення прав добросовісних осіб і підриву автори-

тету держави, яка визнає нотаріальні документи офіційними. Саме тому важливим та необхідним кроком є здійснення контролю за нотаріальною діяльністю.

Стан дослідження

Окремі проблемні аспекти, присвячені здійсненню контролю за нотаріальною діяльністю, досліджувалось у працях: О.М. Бандурки, П.В. Діхтієвського, Р.А. Калюжного, С.В. Ківалова, Л.В. Коваль, Д.М. Лук'янця, О.М. Музичука, О.П. Рябченко, М. М. Тищенка, Р. А. Усенка, Х.П. Ярмакі та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, з огляду на сучасні потреби та реалії, додаткового опрацювання потребує проблема визначення поняття контролю як способу забезпечення законності нотаріальної діяльності.

Мета та завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб визначити поняття контролю як способу забезпечення законності нотаріальної діяльності. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність поняття «контроль»; розкрити положення норм чинного законодавства, яке регулює питання здійснення контролю за нотаріальною діяльністю.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо визначення поняття контролю як способу забезпечення законності нотаріальної діяльності.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження відзначимо, що контроль є обов'язковим та одним із ключових елементів соціального управління, який використовується як інструмент впливу на суспільно значущу поведінку членів відповідної спільноти чи суспільства в цілому. Контроль має на меті перевірку стану певної поведінки особи (осіб) на предмет її відповідності прийнятим (встановленим, затвердженим, визнаним) соціальним нормам, виявлення відхилень у цій поведінці та прямих порушень зазначених норм, вжиття заходів щодо усунення причин та наслідків деструктивної поведінки, а також забезпечення притягнення до відповідальності винних у її вчиненні осіб. Тобто контроль виступає одним із засобів підтримання цілісності та злагодженості функціонування системи відповідних суспільних відносин, як в масштабах певного інституту, так і суспільства в цілому.

Залежно від того, у якій формі здійснюється контроль, на охорону яких норм він спрямований, хто є його суб'єктами тощо, можна виокремити цілу низку різновидів соціального контролю. У сучасному цивілізованому, демократичному, суспільстві одним із ключових різновидів соціальних норм є правові норми (або норми права), тож і контроль спрямовується перш за все на охорону і захист цих норм, а точніше тих соціальних цінностей і правил суспільного життя, які цими нормами закріплені. Залежно від джерела такого роду контролю, його умовно можна поділити на дві загальні групи: державний та громадський. Державний контроль, зазначає В. Д. Бакуменко, – це одна із форм здійснення влади, що забезпечує дотримання законів та інших нормативно-правових актів, які видаються органами держави [1, с.157]. Також дослідник визначає контроль у сфері державного управління, який на його думку являє собою важливу функцію державної влади та управління, яка дає змогу не тільки виявити, а й запобігти помилкам і недолікам у діях суб'єктів державного управління, шукати нові резерви та можливості. Цей контроль передбачає всебічне і постійне відстежування й коригування різних заходів державного управління, зокрема розроблення і здійснення державної політики, виконання державних цільових програм, реалізації нормативно-правових актів. Наведені заходи включають контроль як за прийняттям рішень, так і за їх виконанням. У процедурі контролю прийнято виділяти три основних етапи: встановлення стандартів (цілей, що мають вимір), зіставлення з ними реальних результатів, а також вжиття необхідних коригуючих заходів з метою попередження або зменшення відхилення від поставлених цілей [1, с.339].

С. В. Ківалова, Л. Р. Біла-Тіунова, Т. І. Білоус-Осінь ведуть мову про контроль як функцію публічного адміністрування дозволяє своєчасно виявити та ліквідувати фактори, що заважають ефективному здійсненню публічного адміністрування, унеможливлюючи забезпечення належного рівня правозастосовної діяльності. Правники підкреслюють, що будь-який вид діяльності, що здійснюється суб'єктом публічного адміністрування неможливий без застосування контролю [2, с.75]. А метою контролю, на їхню думку, є виявлення помилок у процесі управління, їх своєчасне виправлення і недопущення повторення, а також забезпечення відповідності між поставленими цілями та фактичними діями учасників адміністративного права. Контроль як функція публічного адміністрування є елементом правового статусу суб'єктів публічної адміністрації, що відображає можливість отримання достовірної й об'єктивної інформації про фактичний стан дотримання законності та дисципліни в підконтрольній сфері суспільних відносин, яка забезпечується методами управлінського впливу та має на меті задоволення публічного інтересу [2, с.75].

М. М. Терещенко, проаналізувавши наукові концепції та підходи до визначення державного контролю, пропонує розуміти його (тобто контроль) як форму реалізації державного управління, яка забезпечує перевірку виконання законів та інших нормативних актів із метою недопущення відхилень від встановлених законодавством норма та правил; особливу функцію держави, яка виражається в діяльності її органів і спрямована на отримання та аналіз інформації про процеси та явища, що відбуваються в суспільстві, встановлення порушень і відхилень від нормативних і індивідуальних приписів; на основі цього показано форми впливу державного контролю на стабільність і результативність системи публічного управління, визначаючи «непорушність правової конструкції влади», охарактеризовано діяльність інституцій, які забезпечують реалізацію дієвого державного контролю, розмежовано поняття контролю та нагляду у сфері здійснення публічного управління у форі прийняття державно-управлінських рішень та оптимізації державно-управлінського процесу [3, с.120]. В. В. Галунко та ін. вважають контроль комплексним самостійним інструментів публічного адміністрування. Він є видом діяльності, яка полягає в тому, що суб'єкт публічної адміністрації здійснює перевірку й облік того, як контрольований об'єкт виконує покладені на нього завдання та реалізує свої функції. Основне призначення контролю, на переконання дослідників, полягає у виявленні невідповідності його об'єкта тим чи іншим правомірним оціночним критеріям для подальшого застосування адекватних заходів реагування. Враховуючи вище викладене, В. В. Галунько із колегами пропонують наступне визначення контроль як інструмент публічного адміністрування – це вид діяльності публічної адміністрації, що полягає в активних діях щодо перевірки й обліку того, як контрольований об'єкт публічного управління виконує покладені на нього завдання та реалізує свої функції, визначені нормами адміністративного права [4, с.222]. О. І. Остапенко, М. В Ковалів М. В., С. С. Єсімов зазначають, що контрольну діяльність можна охарактеризувати або з управлінської, або з юридичної точок зору. У першому випадку йдеться про функцію управління, стадію управлінського циклу, реалізацію принципу зворотного зв'язку в управлінні. У другому – про засіб забезпечення законності в реалізації виконавчої влади. Зміст контролю, з точки зору юристів, полягає у спостереженні за законністю та доцільністю діяльності, наданні їй оцінки з правових, наукових, соціально-політичних, організаційно-технічних та інших позицій. Але, наголошують О. І. Остапенко та ін., в багатьох випадках, заради забезпечення свободи громадян, підприємств, організацій, їх захисту від надмірної державної опіки контрольні повноваження суб'єктів влади обмежуються правовими актами, які дають можливість здійснювати тільки нагляд. В теорії адміністративного права України, відмічають дослідники, контроль розглядається в широкому розумінні як один із способів забезпечення законності дисципліни в публічному адмініструванні, як процес спостереження за дотриманням нормативно-правових актів різними

суб'єктами адміністративного права. А мета контрою полягає у встановленні результатів діяльності певних суб'єктів, допущених відхилень від прийнятих вимог, принципів організації, виявленні причин цих відхилень, у визначенні шляхів подолання перешкод для ефективного функціонування всієї системи. З допомогою контролю, який у науці управління називають «зворотним зв'язком», суб'єкт управління отримує інформацію про результати діяльності, про помилки та зміни ситуації, що можуть призвести до невиконання поставлених завдань чи отримання зовсім інших результатів. Маючи таку інформацію, наголошують фахівці, можна оперативно втрутитися, привести важелі управління у відповідність з умовами, що виникають, та попередити небажані наслідки [5, с.461-463].

Отже, спираючись на вище наведені дослідницькі позиції з приводу сутності контролю як соціального, управлінського та правового явища, можемо дійти наступних висновків: по-перше, контроль є однією із невід'ємних складових соціального управління і неодмінним атрибутом здійснення публічної влади; по-друге, контроль, залежно від контексту та кута зору на це явище, можна розглядати і як функцію, і як засіб, і як спосіб, і як принцип, і як форму управлінської діяльності; по-третє, контроль здійснюється не заради самого себе, а задля підтримання стабільності та належного функціонування відповідно системи, щодо якої або в межах якої здійснюється управління; по-четверте, у демократичній, правовій державі контроль не є привілеєм виключно держави в особі її компетентних органів і посадових осіб, і активно здійснюється громадянським суспільством (громадський контроль). Відповідно контроль розповсюджується як на представників громадськості, так і носіїв публічно-владних повноважень. Сутністю контролю є робота зі здійснення впливу на суб'єкта, щодо якого здійснюється цей контроль, що передбачає перевірку та оцінку його дій (чи бездіяльності) на предмет їх законності та (або) ефективності, доцільності, коригування зазначеної поведінки за наявності у ній ознак відхилень від встановлених норм, виявлення у ній порушень, забезпечення притягнення винних у їх вчиненні осіб до відповідальності, усунення причин та наслідків цих порушень з метою мінімізації їх проявів у майбутньому. Такий підхід до розуміння сутності контролю в цілому відповідає тим визначенням поняття контролю як інструменту владного впливу, що наявні у чинному законодавстві. Звісно, на сьогодні немає єдиного універсального, офіційно схваленого визначення терміну «контроль», втім більшість визначень зазначеного поняття, що можна зустріти у чинному українському законодавстві, за своїм сутнісним змістом відповідають тим ознакам, що були нами наведені вище. Так, скажімо, відповідно до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 № 877-V державний нагляд (контроль) – діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, органів місцевого самоврядування в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, прийнятного рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища [6]. У законі «Про ринок природного газу» від 09.04.2015 р. № 329-VIII закріплено, що державний енергетичний нагляд (контроль) на ринку природного газу – діяльність з нагляду (контролю) за дотриманням вимог нормативно-правових актів з питань технічної експлуатації і технічного стану об'єктів газової інфраструктури (крім газовидобувних підприємств та газосховищ), систем газопостачання зріджених (скраплених) вуглеводневих газів, а також внутрішньо-будинкових систем газопостачання, газових мереж зовнішнього та внутрішнього газопостачання, газовикористовуючих установок та обладнання, димоходів, димових і вентиляційних каналів та систем об'єктів споживачів, у яких встановлено газовикористовуючі установки та обладнання [7]. У Законі України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тварин-

ного походження, здоров'я та благополуччя тварин» від 18.05.2017 р.№ 2042-VIII передбачено, що державний контроль – діяльність компетентного органу, його територіальних органів, державних інспекторів, державних ветеринарних інспекторів, помічників державного ветеринарного інспектора та уповноважених осіб, що здійснюється з метою перевірки відповідності діяльності операторів ринку вимогам законодавства про харчові продукти, корми, здоров'я та благополуччя тварин, а також усунення наслідків невідповідності та притягнення до відповідальності за порушення відповідних вимог. Державний контроль включає також діяльність з перевірки відповідності законодавству про побічні продукти тваринного походження під час ввезення (пересилання) таких продуктів на митну територію України [8]. Згідно із законом «Про транзит вантажів» контроль являє собою діяльність спеціально уповноважених органів виконавчої влади та їх службових осіб у пунктах пропуску через державний кордон України по перевірці відповідності транзитних вантажів і транспортних засобів транзиту вимогам митного, санітарного, ветеринарного, фітосанітарного, радіологічного, екологічного та інших видів контролю, що встановлюються виключно законами та міжнародними договорами України [9].

Висновки

У підсумку наукового дослідження зазначимо, що чинне законодавство, нажаль, не містить хоча б якогось визначення цього контролю, а у Законі України «Про нотаріат» йдеться лише про те, що такий контроль має місце та зазначається ким і за якими загальними напрямками він здійснюється. Однак, враховуючи вище наведені науково-дослідні позиції, а також враховуючи положення чинного законодавства, можемо запропонувати наступне визначення контролю за нотаріальною діяльністю – це важлива та одна із основних форм здійснення управлінського впливу на зазначену діяльність з боку органів публічної влади та громадянського суспільства, сутнісний зміст якої полягає у систематичний та системній перевірці виконання суб'єктами нотаріальної діяльності вимог чинного законодавства й правил професійної етики, виявлення порушень вчинених цими суб'єктами, вжиття заходів щодо припинення протиправної поведінки останніх, усунення її негативних наслідків, а також умов і факторів, що сприяли її вчиненню, та притягнення винних осіб до відповідальності.

Література

1. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.

2. Ківалов С. В. Адміністративне право: навчально-методичний посібник (для здобувачів вищої освіти денної форми навчання) [Електронний ресурс] / С. В. Ківалова, Л. Р. Біла-Тіунова, Т. І. Білоус-Осінь. Одеса : Фенікс, 2019. 136 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/12119.

3. Терещенко М. М. Державний контроль: сутність, основні підходи та концепції. Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія «Державне управління». 2019. Том 30 (69). № 4, -с.117-121. DOI: https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.4/21

4. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання третє. Київ: Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.

5. Остапенко О. І. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. / [Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін.] ; [Вид. 2-е, доп.] Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с. Бібліогр.: с. 612-614

6. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закону України від 05.04.2007 № 877-V// Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text

7. Про ринок природного газу: Закон України від 09.04. 2015 р. № 329-VIII https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text

8. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринно-

SUMMARY

The following conclusions are made regarding the essence of control as a social, managerial and legal phenomenon: firstly, control is one of the integral components of social management and an indispensable attribute of the exercise of public power; secondly, control, depending on the context and point of view on this phenomenon, can be considered as a function, as a means, as a method, as a principle, and as a form of managerial activity; thirdly, control is carried out not for its own sake, but in order to maintain the stability and proper functioning of the system in relation to which or within which management is carried out; fourthly, in a democratic, legal state, control is not the privilege of the state exclusively represented by its competent bodies and officials, and is actively carried out by civil society (public control).

It is noted that the essence of control is the work of exerting influence on the subject over whom this control is exercised, which involves checking and evaluating his actions (or inaction) for their legality and (or) effectiveness, expediency, correcting the specified behavior if there are signs of deviations from established norms, identifying violations in it, ensuring that those responsible for them are held accountable, eliminating the causes and consequences of these violations in order to minimize their manifestations in the future.

It was found that control over notarial activities is an important and one of the main forms of exercising managerial influence on the specified activity by public authorities and civil society, the essential content of which is to systematically and systematically verify the compliance of notarial entities with the requirements of current legislation and rules of professional ethics, identify violations committed by these entities, take measures to stop the latter's illegal behavior, eliminate its negative consequences, as well as the conditions and factors that contributed to its commission, and bring the guilty parties to justice.

Keywords: control, notary, notarial activities, provision, legality, state regulation.

го походження, здоров'я та благополуччя тварин: Закон України від 18.05.2017 р. № 2042-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19#Text

9. Про транзит вантажів: Закон України від 20.10.1999 № 1172-XIV // Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1172-14#Text

ПРИНЦИПИ ТА ЗАВДАННЯ ПРОТИДІЇ ЕКОНОМІЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

КУТЕРГА Максим Володимирович - кандидат юридичних наук

УДК: 342.95 (477)
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2021.4.40

У статті наголошено на тому, що принципи протидії економічній злочинності в Україні являють собою фундаментальні засади допустимого впливу на суспільні відносини з огляду на морально-етичні підвалини суспільства, актуальні тенденції його соціально-економічного, політичного, технологічного розвитку з метою поступового, системного, планового та комплексного подолання причин, умов та наслідків економічної злочинності. До окремих принципів протидії економічній злочинності віднесено принцип ефективного управління, принцип координації, який спрямовує діяльність одразу декількох органів і підрозділів на досягнення спільного стратегічного завдання з протидії економічній злочинності, принципи прозорості, рівності, процесуальної справедливості, відновного і карального правосуддя. Принципи протидії економічній злочинності засновуються як на основних тенденціях розвитку правоохоронної діяльності в Україні та світі, так і враховують актуальні напрями розбудови вітчизняної та світової економіки.

Встановлено, що завдання протидії економічній злочинності являють собою ієрархічно побудовану систему разових, багаторазових чи системних дій, що виконуються задля реалізації мети протидії економічній злочинності та з дотриманням відповідних принципів, на основі врахування зарубіжного досвіду, успішних практик, які продемонстрували свою ефективність в інших країнах.

Ключові слова: принципи, завдання, протидія економічній злочинності в Україні, координація, прозорість, економічна безпека, міжнародне співробітництво.

Постановка проблеми

Питання визначення кола принципів протидії економічній злочинності в Україні є набуває особливої важливості, адже останні являють собою фундаментальні засади допустимого впливу на суспільні відносини з огляду на морально-етичні підвалини суспільства, актуальні тенденції його соціально-економічного, політичного, технологічного розвитку з метою поступового, системного, планового та комплексного подолання причин, умов та наслідків економічної злочинності.

Стан дослідження теми

Окремі проблемні аспекти адміністративно-правового забезпечення економічної безпеки в українському супільстві досліджували такі науковці, як В. О. Антонов, О. М. Бандурка, О. М. Гончаренко, І. І. Дейнега, В. А. Ліпкан, Т. П. Матюшкова, О. М. Музичук, В. П. Приходько, А. В. Рубан, А. А. Русецький, М. В. Салтевський, В. Л. Синчук, С. Г. Стеценко, К. В. Тарасенко, В. П. Тимощук, В. І. Ткаченко та інші. Втім, незважаючи на наявні фундаментальні наукові праці, питання принципів та завдань протидії економічній злочинності в Україні потребує нових і нестандартних наукових поглядів.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб визначити принципи та завдання протидії економічній злочинності в Україні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: з'ясувати сутність принципу координації в контексті протидії економічній злочинності; дослідити принцип прозорості протидії економічній злочинності; розглянути принципи економічного механізму інноваційної діяльності; встановити сутність завдань протидії економічній злочинності та проаналізувати окремі з них.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що автором було запропоноване нестандартне бачення принципів та завдань протидії економічній злочинності в Україні з огляду на морально-етичні підвалини суспільства, актуальні тенденції його соціально-економічного, політичного, технологічного розвитку.

Виклад основного матеріалу

До окремих принципів протидії економічній злочинності можемо віднести принцип координації, який спрямовує діяльність одразу декількох органів і підрозділів на досягнення спільного стратегічного завдання з протидії економічній злочинності. При цьому окремі науковці виокремлюють фундаментальні принципи, на яких ґрунтується успішна координація. Як зазначає А. А. Русецький, «ключовими принципами координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні є: рівність суб'єктів координації в процесі розробки та прийняття спільних рішень; централізація діяльності суб'єктів координації, що проявляється у її контролі та регулюванні спеціально створеним координаційним органом; самостійність правоохоронних органів щодо питань реалізації спільно визначених рішень; обмеженість координації межами та потребами окремого регіону; максимально тісна співпраця із територіальними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; відповідальність керівників відповідних правоохоронних органів за якість, ефективність та своєчасність виконання спільно прийнятих рішень та визначених заходів» [1, с. 63-64].

Водночас окремі дослідники розглядають координацію як багатогранний феномен, який охоплює і специфічні форми. Так, певні форми координації, наприклад, структурна координація та координація мови та культури, необхідні для конкретних типів взаємозалежностей завдань. Характеристики членів команди вводять у дію різні типи координації, наприклад, координацію мови та культури, координацію ролей, координацію стосунків і часову координацію. Характеристики доступності технології спільної роботи можуть впливати на координацію медіа. Дві важливі форми координації вищого рівня, тобто координація завдань і координація відносин впливають на результати, пов'язані з завданням, і результати, пов'язані з командою відповідно [2, с. 307].

Як зазначає Тео Гілєвич, координація полягає у з'єднанні різних елементів організації та одночасному пристосуванні організації до її оточення для досягнення цілей адміністративної системи. Механізми координації – це способи, за допомогою яких організація чи соціальна група реагують на тиск невизначеності, занепокоєння, викликані відсутністю внутрішньої орієнтації їх діяльності та ненадійністю очікувань щодо поведінки інших акторів. Жоден із механізмів і жоден із інструментів їхньої координації не є ані позитивним, ані негативним сам по собі. Вибір між ними не є питанням ідеології, це лише питання вибору методу координації, який найбільше підходить для певних умов праці [3, с. 1061].

Принцип прозорості протидії економічній злочинності постає як один із основних у сучасній демократичній, соціально-орієнтованій державі. У контексті стрімкого переміщення основних процесів життєдіяльності суспільства у цифровий простір варто вести мову ще й про принцип цифрової прозорості. Під тиском боротьби з корупцією, притягнення публічних службовців до відповідальності та зміцнення довіри громадян багато урядів прагнуть до більшої прозорості. Вони публікують дані про свою внутрішню діяльність, виводять назовні процеси прийняття рішень, встановлюють цифрові

лінії запитів для публічних службовців і використовують інші форми прозорості за допомогою цифрових засобів. Незважаючи на наявність багатьох цифрових інструментів, які підвищують прозорість, поєднання таких інструментів для досягнення бажаного рівня цифрової прозорості, щоб розробити цілісні урядові системи для цифрової прозорості, залишається складним завданням. Принципи проєктування та інші посібники з дизайну відсутні в цій області. Щоб досягти цифрової прозорості, перш ніж створювати та розгортати цифрові рішення, державні організації повинні створити технологічні та інституційні основи та використовувати їх для організації прозорості [4].

Варто враховувати в процесі протидії економічній злочинності також і принципи економічного механізму інноваційної діяльності, які є основними засадами розробки господарського механізму, функціонування суб'єктів господарювання, здійснення та організації інвестиційної діяльності, регулювання інноваційної діяльності, розвитку та поведінки персоналу, використання інноваційних технологій, розвитку системи управління інноваційною діяльністю. Даними принципами необхідно керуватися при осмисленні економічного механізму інноваційної діяльності підприємств, оскільки вони враховують специфіку їх функціонування, рівень інноваційно-інвестиційного потенціалу, можливості впровадження інновацій. Дані принципи мають бути відповідним чином конкретизовані, скориговані, проаналізовані на основі зміни потреб бізнесу, напрямків інноваційної діяльності, цілей господарського механізму внаслідок впливу ринкового середовища [5, с. 206].

Варто бути свідомими того, що принципи протидії економічній злочинності засновуються як на основних тенденціях розвитку правоохоронної діяльності в Україні та світі, так і враховують актуальні напрями розбудови вітчизняної та світової економіки.

Щодо сутності завдань протидії економічній злочинності, то В. Л. Синчук стверджує, що «завдання характеризує запланований для виконання обсяг робіт, реалізується під час виконання певних дій, що спрямовані на досягнення передбаченої мети, проте не є власне цією роботою, обов'язками, функціями діяльності, чи правами на здійснення певної діяльності» [6, с. 79].

М. В. Салтевський визначає, що «будь-яка проблема породжує конкретні цілі, для досягнення яких суб'єкт планує свою діяльність, тобто вирішує тактичне завдання. Вирішення тактичного завдання припускає реалізацію запланованих засобів, застосування відповідних прийомів» [7, с. 78].

Завдання ж протидії економічній злочинності являють собою ієрархічно побудовану систему разових, багаторазових чи системних дій, що виконуються задля реалізації мети протидії економічній злочинності та з дотриманням відповідних принципів, на основі врахування зарубіжного досвіду, успішних практик, які продемонстрували свою ефективність в інших країнах.

До системи завдань протидії економічній злочинності можемо, у першу чергу, віднести забезпечення економічної безпеки. З точки зору адміністративно-правового бачення протидії економічній злочинності, економічна безпека досягається за рахунок злагодженої діяльності органів публічної влади, зокрема правоохоронних органів, реалізації ефективних механізмів міжвідомчої взаємодії, обміну інформацією, проведення різноманітних заходів просвітницької спрямованості, а також врегулювання такої діяльності на рівні адміністративно-правових норм, визначення напрямів, форм, методів такої протидії з урахуванням реальних можливостей їх впровадження у повсякденній практичній діяльності правоохоронних органів, інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, вітчизняних медіа та міжнародних організацій.

Стратегією економічної безпеки України на період до 2025 року визначено, що «основними завданнями у сфері забезпечення економічної безпеки є: забезпечення стійкості від зовнішніх і внутрішніх викликів та загроз національним економічним інтересам держави та інтересам її громадян; збереження та розвиток економічної потужності країни з урахуванням Цілей ста-

лого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722, та позицій людиноцентризму; гарантування національної економічної незалежності та здатності до захисту національних економічних інтересів, зокрема у високотехнологічній сфері» [8].

Із захистом від зовнішніх викликів економічним інтересам держави тісно пов'язане завдання своєчасного виявлення та ефективного розслідування економічних злочинів міжнародного (транснаціонального) характеру.

Слід погодитися з В. Попко та Є. Попко, що досягнення 21 століття суттєво змінили світ, створивши новітні технології, відкриття в галузі фундаментальної та прикладної науки, економіки, культури, мистецтва тощо, але є проблеми глобального характеру, вирішення яких що вимагає зусиль усіх держав. Однією з таких проблем є злочинність, яка виходить за кордон і стає міжнародною. Економічними злочинами міжнародного (транснаціонального) характеру (транснаціональними злочинами) є злочини, вчинені у національній та міжнародній економіці. Протидія економічним злочинам транснаціонального характеру входить до внутрішньої компетенції держав, але міжнародне співробітництво в цій сфері також має об'єктивне підґрунтя, оскільки зараз злочинність інтернаціоналізується. Вона все більше набуває іноземних і міжнародних елементів, тобто передбачає вчинення злочинних дій на території двох або більше держав, спроби злочинців втекти від правосуддя за кордон, відмивання грошей, кіберзлочини, які не обмежуються державних кордонів. Так, проблема міжнародної економічної злочинності набуває все більш глобального характеру. Економічними злочинами транснаціонального характеру визнаються суспільно небезпечні діяння, що посягають на систему суспільних відносин у сфері фінансово-кредитної, інвестиційної, інформаційної, торговельної та іншої діяльності; мають транснаціональний характер, тобто виходять за межі однієї держави; охороняється державами та міжнародним співтовариством [89, с. 99].

Водночас завдання своєчасного виявлення та ефективного розслідування економічних злочинів міжнародного (транснаціонального) характеру пов'язане не лише з реагуванням на вже вчинені правопорушення, але і з їх попередженням, у тому числі за рахунок партнерства між закладами вищої освіти, які готують правоохоронців, та зарубіжними експертами, проведення різноманітних просвітницьких заходів.

Незважаючи на те, що Україна не є членом Європейського Союзу (ЄС), існує тісна співпраця між нашою країною та ЄС, а також між правоохоронними органами та поліцейськими установами. Це дозволяє організовувати навчальні візити та програми обміну для викладачів та здобувачів вищої освіти. Так, викладачі ХНУВС брали участь у тренінгах для тренерів та ознайомчих візитах до поліцейських навчальних закладів Республіки Польща, Литовської Республіки, Королівства Іспанія, Португальської Республіки, Нідерландів, Королівства Норвегія тощо. Ці заходи відбулися за фінансової підтримки міжнародних організацій, таких як КМЄС в Україні та CEPOL. Під час візитів представники ХНУВС мали змогу не лише отримати нові знання від іноземних колег та обмінятися досвідом, а й презентувати особливості поліцейської освіти України, можливості української юридичної освіти, провести заняття для іноземних студентів [90, с. 36]. Курсанти університету брали участь у короткотермінових програмах, таких як програми Erasmus+. Побували в Польщі, Грузії, Латвії та інших країнах. Весь згаданий вище досвід є дуже корисним для професійного розвитку поліцейських, а також для зміцнення плідної поліцейської співпраці в Європі [10, с. 37].

Так, у процесі міжнародного співробітництва опрацьовуються шляхи виявлення та ефективного розслідування економічних злочинів міжнародного (транснаціонального) характеру, реалізуються освітні проєкти, впроваджуються технології дистанційного навчання за допомогою проходження інтерактивних курсів, розвиваються механізми обміну інформацією з міжнародними правоохоронними організаціями.

Висновки

Таким чином, у даному підрозділі стверджується, що принципи протидії економічній злочинності в Україні являють собою фундаментальні засади допустимого впливу на суспільні відносини з огляду на морально-етичні підвалини суспільства, актуальні тенденції його соціально-економічного, політичного, технологічного розвитку з метою поступового, системного, планового та комплексного подолання причин, умов та наслідків економічної злочинності. До окремих принципів протидії економічній злочинності віднесено принцип ефективного управління, принцип координації, який спрямовує діяльність одразу декількох органів і підрозділів на досягнення спільного стратегічного завдання з протидії економічній злочинності, принципи прозорості, рівності, процесуальної справедливості, відновного і карального правосуддя. Принципи протидії економічній злочинності засновуються як на основних тенденціях розвитку правоохоронної діяльності в Україні та світі, так і враховують актуальні напрями розбудови вітчизняної та світової економіки.

Встановлено, що завдання протидії економічній злочинності являють собою ієрархічно побудовану систему разових, багаторазових чи системних дій, що виконуються задля реалізації мети протидії економічній злочинності та з дотриманням відповідних принципів, на основі врахування зарубіжного досвіду, успішних практик, які продемонстрували свою ефективність в інших країнах.

Визначено, що до системи завдань протидії економічній злочинності віднесено забезпечення економічної безпеки. З точки зору адміністративно-правового бачення протидії економічній злочинності, економічна безпека досягається за рахунок злагодженої діяльності органів публічної влади, зокрема правоохоронних органів, реалізації ефективних механізмів міжвідомчої взаємодії, обміну інформацією, проведення різноманітних заходів просвітницької спрямованості, а також врегулювання такої діяльності на рівні адміністративно-правових норм, визначення напрямів, форм, методів такої протидії з урахуванням реальних можливостей їх впровадження у повсякденній практичній діяльності правоохоронних органів, інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, вітчизняних медіа та міжнародних організацій.

Проаналізовано завдання своєчасного виявлення та ефективного розслідування економічних злочинів міжнародного (транснаціонального) характеру, яке виконується в процесі міжнародного співробітництва та пов'язане не лише з реагуванням на вже вчинені правопорушення, але і з їх попередженням, у тому числі за рахунок партнерства між закладами вищої освіти, які готують правоохоронців, та зарубіжними експертами, проведення різноманітних просвітницьких заходів. У процесі міжнародного співробітництва опрацьовуються шляхи виявлення та ефективного розслідування економічних злочинів міжнародного (транснаціонального) характеру, реалізуються освітні проєкти, впроваджуються технології дистанційного навчання за допомогою проходження інтерактивних курсів, розвиваються механізми обміну інформацією з міжнародними правоохоронними організаціями.

Література

1. Русецький А. А. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні в Україні: дис. … докт. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2019. 447 с.

2. Sutanto J., Kankanhalli A., Tan B. A conceptual framework for coordination in global virtual teams. In: International Conference of the information-resources-management-association. New Orleans, 23-26 May 2004. pp. 307-310.

3. Giljevic T. Categories for studying coordination in the administrative system. *Croatian and Comparative Public Administration*. 2014. № 13 (4). pp. 1061-1092.

4. Matheus R., Janssen M., Janowski T. Design principles for creating digital transparency in government. *Government Information Quarterly*. 2021. № 38 (1). URL: https://repository.tudelft.

nl/record/uuid:6bef6a41-6179-44a7-a24e-e3bb55cbe7f8.

5. Cherep A., Cherep O., Andriukaitiene R., Korinnyi S. Development of special principles of business innovation activities' mechanism. *Financial and Credit Activity-Problems of Theory and Practice*. 2019. № 3 (30). pp. 206-214.

6. Синчук В. Л. Завдання контролю за діяльністю органів прокуратури. *ПРАВО. UA*. 2014. № 1. С. 78–83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2014_1_15.

7. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Харків : Консум, 2001. Ч. 2. 528 с.

8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» : Указ Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text.

9. Popko V., Popko Ye. Theoretical and legal characteristics of economic crimes of a transnational nature. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2021. № 7 (1). Pp. 93-101.

10. Matiushkova T., Ustimenko O. Police Education: Experience of Ukraine. Law Enforcement Training – Good Practices of Bachelor and Master Level Education: Conference Proceedings. Editors Gábor Kovács Bence Mészáros. Hungarian Association of Police Science. Budapest, 2021. Pp. 34-43.

PRINCIPLES AND OBJECTIVES OF COMBATING ECONOMIC CRIME IN UKRAINE

The article emphasizes that the principles of combating economic crime in Ukraine are the fundamental principles of permissible influence on social relations in view of the moral and ethical foundations of society, current trends in its socio-economic, political, and technological development in order to gradually, systematically, systematically, and comprehensively overcome the causes, conditions, and consequences of economic crime. The individual principles of combating economic crime include the principle of effective management, the principle of coordination, which directs the activities of several bodies and units to achieve a common strategic goal of combating economic crime, the principles of transparency, equality, procedural justice, restorative and punitive justice. The principles of combating economic crime are based on both the main trends in the development of law enforcement activities in Ukraine and the world, and take into account current directions in the development of the domestic and world economy.

It has been established that the tasks of combating economic crime represent a hierarchically structured system of one-time, multiple or systemic actions carried out to implement the goal of combating economic crime and in compliance with relevant principles, based on taking into account foreign experience and successful practices that have demonstrated their effectiveness in other countries.

Key words: principles, objectives, combating economic crime in Ukraine, coordination, transparency, economic security, international cooperation.

СУБ'ЄКТИ ЮРИДИЧНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ СТАТУТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА В УКРАЇНІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ

СОІЧ Олег Валерійович - кандидат юридичних наук

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2021.4.41

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, норм чинного законодавства та правозастосовної практики, аргументовано, що система суб'єктів супроводження статутної діяльності державного підприємства має зовнішній та внутрішній рівні, зокрема відмічено, що на першому основний обсяг роботи здійснюють органи виконавчої влади, а суб'єкти внутрішнього рівня займаються безпосередньою реалізацією цього супроводження.

Ключові слова: суб'єкт, юридичне супроводження, статутна діяльність, державне підприємство, адміністративно-правовий статус.

Постановка проблеми

У сучасних умовах реформування системи державного управління та трансформації публічного сектору економіки особливого значення набуває належне правове забезпечення діяльності державних підприємств. Ефективність їх функціонування значною мірою залежить від якості юридичного супроводження статутної діяльності, яке забезпечує дотримання вимог законодавства, захист інтересів держави, а також стабільність управлінських і господарських процесів. Юридичне супроводження статутної діяльності державного підприємства здійснюється різними суб'єктами, кожен з яких наділений специфічними повноваженнями.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, присвячені забезпеченню діяльності державного підприємства, у своїх наукових працях розглядали: Г. Я. Аніловска, В. С. Бліхар, Л. В. Горохова, С. А. Данієлян, А.М. Колодій, М. А. Козловець, В. Я. Малиновський, Н. М. Попадинець, Р.Б. Тополевський, В. В. Федоренко, В. О. Федоренко, Н. В. Федіна, В.М. Шаповал та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання дослідження діяльності суб'єктів юридичного супроводження статутної діяльності державного підприємства в Україні.

Саме тому метою статті є: встановити коло суб'єктів юридичного супроводження статутної діяльності державного підприємства в Україні та розкрити особливості їх адміністративно-правового статусу.

Виклад основного матеріалу

В теорії пізнання, відмічає П. Ф. Йолон, суб'єкт являє собою одну з основних категорій, яка позначає активний компонент пізнавального відношення, протилежний до пізнаванної дійсності – об'єкта. В процесі пізнання суб'єкт взаємодіє з об'єктом, спрямовує на нього свої пізнавальні здатності, перетворює і відображає його, формуючи систему знання про об'єкт. Основним питанням у розумінні природи суб'єкта, від якого залежить філософська спрямованість теорії пізнання, є правильне визначення його статусу щодо об'єкта і навпаки [1, с.613]. Втім таке філософське розуміння суб'єкта, наго-

лошує А. В. Коструба, розкриває його юридичну сутність лише в загальних рисах, як форму власного ставлення особи до предмету діяльності. Однак, суб'єкт не є виключно фізичною реальністю. Це абстрактний порядок. Його апріорність є активним засобом комунікації в соціальному середовище. Ця дійсність є дифузією таких ознак та властивостей суб'єкта, які забезпечують його функціональність в об'єктивній реальності права. Таку функціональність надає ознака інтересу, волі суб'єкта та його індивідуальна відокремленість. Подібно тому, що право існує не для того, щоб здійснити ідею абстрактної правової волі, а для того, щоб слугувати інтересам, потребам, цілям обороту, так і суб'єкт прагне забезпечити власний інтерес через свою діяльність. Будучи опосередкованим природним правом інтерес включає до себе прагнення в задоволенні потреб особистості як відображення ступеня індивідуальної свободи яка не має відповідній фізичної форми свого вираження. Звідси А. В. Коструба доходить цілком слушного висновку, що суб'єкт права є формою комунікативної рефлексії. Під суб'єктом права ми розуміємо соціальну реальність (особу), зміст і характер якої не вичерпується виключно фізичними рисами, а може також мати абстрактний образ свого існування. Для суб'єкта права важлива не зовнішня форма. Він завжди розглядається як сукупність ознак, які характеризують таку властивість суб'єкта, за посередництвом якої забезпечується його вплив на результативність правового регулювання суспільних відносин. Наведений підхід, зауважує фахівець, надає суб'єкту права можливість в поліваріативних формах свого існування, забезпечити дію механізму правового регулювання (як фізична особа, юридична особа, держава, а також територіальна громада). Отже, суб'єкт права це особа яка є носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків як результат індивідуалізованої вольової активності в забезпеченні реалізації власного інтересу в суспільних відносинах [2, с.110–111]. М. Г. Хаустова у своїх працях зазначає, що у правовідносинах суб'єкти права виступають контрагентами у процесі виконання ними вимог нормативних приписів і набуття певних прав і обов'язків. Суб'єкт правовідносин — це такий суб'єкт суспільного життя, який здатний виступати учасником правовідносин як носій юридичних прав та обов'язків. Щодо тотожності понять «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин», то вони не завжди збігаються: по-перше, правовідносини — не єдина форма реалізації норм права; по-друге, малі діти, душевнохворі люди, які є суб'єктами права, не можуть бути суб'єктами правовідносин; по-третє, конкретний громадянин завжди є суб'єктом права, але не завжди є учасником правовідносин. Усі суб'єкт правовідносин, з позиції дослідниці, — це індивідуально визначений суб'єкт права, який реалізував свою правосуб'єктність у частині реалізації конкретних прав і свобод у конкретних правовідносинах, але не будь-який суб'єкт права є суб'єктом того чи іншого конкретного правовідношення. Поняття «суб'єкт права» є загальним і первинним, а поняття «суб'єкт правовідносин» — конкретним і вторинним. Можна зазначити, що трансформація суб'єкта права в учасника правовідносин пов'язана з процесом перетворення можливого в дійсне, перетворенням наявності об'єктивного права в реальну поведінку. Таким чином, на думку більшості учених, основним суб'єктом права є саме людина, яка може вступати у правові відносини [3, с.35].

Отже, з огляду на вище викладене щодо розуміння та сутнісного змісту понять «суб'єкт», «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин», можемо дійти висновку, що у сфері права суб'єктом також вважається джерело свідомої активності, носій та здійснювач волі (індивідуальної чи колективної), який володіє певним набором юридично значущих характеристик (ознак, властивостей, параметрів), які у своїй сукупності власне і формують суб'єкта права. Тобто суб'єкт права – це не стільки об'єктивно існуюча реальність у вигляді конкретної особи чи індивіда, скільки правова форма вираження цієї реальності, саме тому у праві суб'єктом може бути як фізична особа, так і штучне утворення (юридична особа чи інший колективний суб'єкт), що хоча і не має власної індивідуалізованої свідомості та волі, втім може, відповідно до правових положень, бути носієм

і здійснювачем відповідних характеристик та якостей.

Отже, у кожному випадку, коли ми говоримо про ту чи іншу юридично значущу діяльність, то в якості її суб'єктів розуміємо суб'єктів права, тобто носіїв певних, визначених засобами об'єктивного права, якостей, ознак і характеристик, здійснюючи які, ці суб'єкти вступають у відповідні правовідносини та набувають статусу суб'єктів правовідносин. Звідси можемо дійти висновку, що суб'єкти юридичного супроводження статутної діяльності державного підприємства в Україні – це індивідуальні та (або) колективні особи, які, відповідно до положення чинного законодавства, є носіями певного кола суб'єктивних прав та обов'язків у сфері здійснення досліджуваного супроводження, реалізуючи які вони стають учасниками правовідносин у зазначеній сфері.

Набір прав, обов'язків та інших юридично значущих властивостей, носіями яких є суб'єкти досліджуваного супроводження, визначають місце та роль цих суб'єктів у системі відносин щодо зазначеного супроводження. Таке, юридично визначене становище суб'єкта у системі тих чи інших правовідносин, прийнято іменувати правовим статусом. Правовий статус, зазначає І. І. Литвин, є різновидом соціального статусу, що визначає становище суб'єкта у соціальній системі, однак лише у тій її частині, яка регулюється правом. Тож, положення суб'єкта та його роль у такій системі врегульовується нормами права, шляхом визначення прав, обов'язків та інших юридично значущих властивостей і характеристик суб'єкта, що у своїй сукупності встановлюють для останнього юридичні форми, порядок та межі реалізації ним своєї суспільно значущої поведінки. Саме завдяки правовому статусу, підкреслює фахівець, особа включається у систему тих чи інших правовідносин [4, с.21]. К. М. Гуртова, А. О. Кабацька, аналізуючи правовий статус людини і громадянина в Україні, наголошують, що цей статус відображає юридичне закріплення досягнутому суспільством обсягу свободи особи. Він ґрунтується на сучасному вченні про свободу, в підвалинах якого лежать такі ідеї: усі люди вільні від народження, і ніхто не має права відчужувати їх природні права. Забезпечення і охорона цих прав є головним обов'язком держави; свобода особи полягає у можливості робити все, що не завдає шкоди іншій особі; межі свободи можуть визначатися законом, який відповідає праву, а право є мірою свободи; обмеження прав є можливим виключно з метою сприяння досяганню загального добробуту в демократичному суспільстві [5, с.276-277]. Розглянувши дослідницькі позиці щодо розуміння поняття та сутнісного змісту правового статусу особи, К. М. Гуртова, А. О. Кабацька доходять висновку, що правовий статус особи, слід розуміти як систему закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права координує свою поведінку в суспільстві. Але, зауважують дослідниці, єдиного поняття «правового статусу особи» немає. Найбільш повною вважається структура правового статусу, що складається з таких елементів: суб'єктивні права, свободи і юридичні обов'язки; громадянство; правові принципи і юридичні гарантії; законні інтереси; правосуб'єктність; юридична відповідальність [5, с.277].

Тож, з огляду на зазначене можемо дійти висновку, що для розуміння місця та ролі суб'єктів у організаційно-правовому механізмі юридичного супроводження статутної діяльності державного підприємства, слід розглянути правовий статус цих суб'єктів, який являє собою сукупність їх прав, обов'язків та інших юридично значущих характеристик у системі правовідносин щодо здійснення цього супроводження. З огляду на те, про які саме суспільні відносини йдеться та засобами якої галузі права регламентується правовий статус суб'єкта, він може бути: конституційно-правовим, кримінально-правовим, цивільно-паровим, трудо-правовим, адміністративно-правовим тощо. Для мети представленого дослідження особливий інтерес становить саме адміністративно-правовий статус суб'єктів юридичного супроводження статутної діяльності державного підприємства

Розглядаючи правовий статус суб'єктів юридичного супроводження статутної ді-

яльності державного підприємства, вважаємо за доцільне розподілити сукупність цих суб'єктів на дві групи:

1. Суб'єкти забезпечення супроводження, до яких належать вищі та центральні органи виконавчої влади. Дані суб'єкти здебільшого забезпечують необхідні умови для належного юридичного супроводження статутної діяльності державного підприємства, вони: приймають підзаконні нормативно-правові акти, які визначають організаційно-управлінські, функціональні, матеріальні та процедурні аспекти здійснення досліджуваного юридичного супроводження; розробляють та затверджують рекомендації й методи щодо здійснення правової (зокрема претензійної) роботи на державних підприємствах. Крім того зазначені суб'єкти опосередковано впливають на якість та ефективність юридичного супроводження статутної діяльності через затвердження статутів державних підприємства, а також шляхом призначення та звільнення з посади вищого керівництва державних підприємств.

2. Суб'єкти реалізації юридичного супроводження. До цієї групи належать ті суб'єкти права, які безпосередньо виконують завдання та функції досліджуваного супроводження на відповідних підприємствах, такими суб'єктами є керівники останніх та їх юридичні підрозділи. Правовий статус таких суб'єктів, зокрема їх повноваження щодо здійснення юридичного супроводження статутної діяльності визначаються у статутах, а також у положеннях про юридичні служби чи юридичні підрозділи відповідних підприємств. Основний обсяг правової роботи на внутрішньо-організаційному рівні звісно ж виконує юридична служба (чи юридичний підрозділ державного підприємства), втім керівник, як очільник та офіційних представник і виразник інтересів підприємства також повинен орієнтуватися і приймати участі у питаннях правової роботи.

До кола повноважень юридичних служб, підрозділів державних підприємств належать такі: забезпечення неухильного та правильного виконання (реалізації, застосування) вимог чинного законодавства (як центрального, так і локального) на підприємстві; забезпечення актуальності та відповідності чинному центральному законодавству внутрішніх (локальних) нормативно-правових актів. З цією метою юридичні служба як сама розробляє проекти таких правових актів, так і здійснює експертну оцінку тих, що розробляються і пропонуються адміністрації для розгляду іншими підрозділами і посадовими особами підприємства; здійснює організацію та проведення договірної роботи на підприємстві, а саме: приймає участь у підготовці проектів договорів, здійснює правову оцінку договорів, які пропонуються для укладання, контролює якість виконання укладених договорів; забезпечують захист прав і законних інтересів підприємства, здійснюють ведення претензійної роботи, представляють інтереси підприємства у відносинах з іншими суб'єктами, як приватного так і публічного права; проводять правоосвітню та правовиховну роботу із трудовим колективом підприємства; забезпечують адекватний зв'язок і діалог між адміністрацією підприємства та його трудовим колективом, надає необхідну правову допомогу працівникам; опікується питаннями підтримки належного рівня та зміцнення трудової дисципліни і професійної етики на підприємстві; забезпечує ведення діловодства та архівної справи; формує бібліотеку нормативно-правових актів, навчальних та методологічних джерел, необхідних для нормальної діяльності підприємства, а також підтримує актуальність змісту цієї бібліотеки.

Висновки

Резюмуючи вище викладене, можемо констатувати, що система суб'єктів супроводження статутної діяльності державного підприємства має зовнішній та внутрішній рівні. На першому основний обсяг роботи здійснюють органи виконавчої влади (як центральної, так і місцевої) які забезпечують умови необхідні для здійснення досліджуваного супроводження. У той час як суб'єкти внутрішнього рівня займаються безпосередньою реалізацією цього супроводження, забезпечуючи виконання вимог законодавства, а також цілей і завдань статуту державного підприємства.

Література

1. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
2. Коструба А.В. Теоретичні роздуми щодо поняття суб'єкта права. Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 19–20 травня 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 109–111.
3. Хаустова М. Суб'єкт права як елемент правової системи суспільства / М. Хаустова // Вісник Академії правових наук України. Х. : Право, 2009. № 3(58). С. 29-38.
4. Литвин І. І. Сутність поняття правового статусу / І. І. Литвин // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Вип. 38, Т.1, С. 18-21. URL: Право. https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/43006854-6e0d-481d-b2d2-1d707f480610/content
5. Гуртова К. М., Кабацька А. О. Правовий статус людини і громадянина в Україні. Харків. ХНУВС. 2021. С. 276-277. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8384f250-935d-4e74-8af6-445b273775e3/content?trackerId=48d7a47e1df6b12e

SUBJECTS OF LEGAL SUPPORT OF THE STATUTORY ACTIVITIES OF A STATE ENTERPRISE IN UKRAINE AND THE FEATURES OF THEIR ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS

The article, based on the analysis of scientific views of scientists, the norms of current legislation and law enforcement practice, argues that the system of subjects of support of the statutory activities of a state enterprise has an external and internal level, in particular, it is noted that at the first level the main volume of work is carried out by executive bodies, and subjects of the internal level are engaged in the direct implementation of this support.

Keywords: subject, legal support, statutory activities, state enterprise, administrative and legal status.

ГЕНЕЗА ТА СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗУМІННЯ ОСОБИСТОЇ БЕЗПЕКИ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

ШЕВЧЕНКО Олександр Миколайович - здобувач кафедри адміністративного, кримінального права і процесу ЗВО «Міжнародний університет бізнесу і права»

УДК 351.74:342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2021.4.42

У статті досліджено генезу та сучасний стан наукових підходів до розуміння особистої безпеки поліцейського. Простежено перехід від індивідуально-тактичної моделі, яка пов'язувала безпеку переважно з особистою обережністю, фізичною, вогневою і тактичною підготовленістю працівника, до системно-організаційного та ризик-орієнтованого підходів. Узагальнено результати українських і зарубіжних досліджень щодо впливу професійного стресу, організаційної підтримки, якості управлінських рішень та реалістичності професійної підготовки на захищеність поліцейського. Проаналізовано конституційні, законодавчі й підзаконні засади забезпечення особистої безпеки працівників Національної поліції України. Встановлено розосереджений характер нормативного регулювання та відсутність законодавчо визначеної цілісної моделі відповідного забезпечення. Запропоновано авторське визначення особистої безпеки поліцейського як об'єкта адміністративно-правового регулювання та виокремлено її характерні ознаки.

Ключові слова. особиста безпека поліцейського; професійний ризик; адміністративно-правове регулювання; професійна підготовка; психологічна стійкість; Національна поліція України.

Постановка проблеми

Особиста безпека поліцейського належить до фундаментальних передумов належного виконання покладених на поліцію завдань. Специфіка поліцейської діяльності передбачає постійний контакт із конфліктними, непередбачуваними та потенційно небезпечними ситуаціями, у яких загроза може виникнути раптово й вимагати негайного професійного рішення. Тому особиста безпека поліцейського не обмежується фізичним захистом працівника від протиправного посягання, а охоплює комплекс правових, організаційних, тактичних, психологічних і технічних заходів, спрямованих на збереження його життя, здоров'я та професійної працездатності.

Актуальність дослідження посилюється зміною характеру професійних загроз, зростанням інтенсивності службового навантаження та необхідністю діяти в конфліктних, надзвичайних і швидкоплинних ситуаціях. Реагування на озброєні правопорушення, масові заворушення, вибухонебезпечні предмети, дорожні події та інші ситуації підвищеного ризику потребує переосмислення особистої безпеки не лише як індивідуальної здатності працівника до самозахисту, а як самостійного комплексного об'єкта адміністративно-правового регулювання. Водночас чинні нормативно-правові акти регламентують окремі складові такого захисту, не утворюючи цілісної моделі виявлення, оцінювання та мінімізації професійних ризиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання особистої безпеки поліцейських розглядали Б. В. Ліщук, В. Я. По-

кайчук, В. Д. Поливанюк, В. В. Біліченко, О. С. Скляр, Т. В. Шевченко, О. Вербицький, С. М. Банах, Ю. Р. Йосипів, М. Д. Курляк, В. М. Синенький та інші науковці. У їхніх працях розкрито тактичні, організаційно-правові та психологічні складові безпеки, охарактеризовано окремі гарантії її забезпечення та проблеми професійної підготовки поліцейських.

Вагомий емпіричний матеріал щодо впливу стресу, тривоги, організаційної підтримки та реалістичного сценарного навчання містять дослідження П. Ді Ноти, Ю.-М. Гугти, Дж. Андерсен, Г. Густафсберга, П. Рендена, А. Нівенхейса, Р. Оудейанса, А. Пурби, Е. Дему, А. Пйотровського та інших учених. Водночас потребують узагальнення історична послідовність зміни наукових моделей особистої безпеки, співвідношення стану захищеності поліцейського з діяльністю щодо його забезпечення, а також характерні ознаки цієї категорії як об'єкта адміністративно-правового регулювання.

Формування цілей статті

Метою статті є узагальнення генези та сучасного стану наукових підходів до розуміння особистої безпеки поліцейського, визначення основних етапів їх розвитку, з'ясування змісту й особливостей сучасної ризик-орієнтованої моделі, аналіз нормативних засад досліджуваної сфери, а також формулювання авторського визначення та характерних ознак особистої безпеки поліцейського як об'єкта адміністративно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу

Формування наукових уявлень про особисту безпеку поліцейського відбувалося разом із розвитком правоохоронної системи, зміною характеру загроз і поступовим переосмисленням ролі поліцейського у забезпеченні публічної безпеки і порядку. У ранніх підходах розвитку адміністративно-правової науки основна увага приділялася переважно фізичній підготовленості, дисципліні, володінню вогнепальною зброєю та прийомами особистого захисту.

Зокрема, П. Ді Нота та Ю.-М. Гугта наголошують, що в поліцейській діяльності необхідно формувати не ізольовані технічні прийоми, а складні рухові й когнітивні навички, які охоплюють сприйняття обстановки, вибір способу реагування, комунікацію та практичне виконання дії. Ефективність перенесення засвоєного у службову практику залежить від того, наскільки зміст і умови навчання відтворюють реальні вимоги професійної діяльності [1]. Отже, безпека працівника поліції не може розглядатися лише як результат індивідуальної обережності або механічного засвоєння прийомів самозахисту.

Разом із тим, результати дослідження П. Рендена, А. Нівенхейса, Г. Савелсберга та Р. Оудейанса, проведеного шляхом анкетування 922 поліцейських Нідерландів, засвідчили наявність позитивного зв'язку між додатковим практичним досвідом працівників та їхньою самооцінкою здатності ефективно застосовувати навички затримання і самозахисту. Йшлося не лише про досвід безпосереднього зіткнення з насильством під час несення служби, а й про додаткову підготовку, зокрема заняття бойовими мистецтвами. Поліцейські, які мали такий досвід, вище оцінювали власну спроможність контролювати поведінку правопорушника, своєчасно реагувати на раптовий напад і застосовувати засвоєні прийоми в реальній ситуації. Водночас, автори зазначеного дослідження наголошують, що йдеться саме про суб'єктивну оцінку поліцейськими власної готовності, а не про результати об'єктивного тестування їхніх практичних умінь [2, с. 8–17].

Протилежна залежність була встановлена щодо виникнення стану тривожності: поліцейські, які частіше відчували її під час небезпечних ситуацій, повідомляли про більшу кількість труднощів у процесі виконання тактичних прийомів затримання та самозахисту. Це дає підстави вважати, що тривога впливає не лише на емоційний стан працівника, а й на його здатність своєчасно оцінювати обстановку, обирати належний спосіб дій і реалізовувати раніше сформовані рухові навички.

Важливим є також висновок опитаних поліцейських про недостатню періодичність тренувань і лише помірну придатність окремих прийомів для застосування в

умовах реального протиборства. Отже, сам факт засвоєння технічного прийому ще не забезпечує готовності до його ефективного використання під час раптового нападу або активного опору правопорушника. Самі дослідники пов'язують підвищення професійної готовності зі збільшенням практичного досвіду, навчанням діям в умовах підвищеної тривоги та переглядом змісту прийомів затримання і самозахисту [2, с. 8].

Можливість цілеспрямованого зменшення негативного впливу гострого стресу на професійні дії поліцейських підтверджено у рандомізованому контрольованому дослідженні Дж. Андерсен і Г. Густафсберга. Запропоноване ними навчання поєднувало відомості про психофізіологічні реакції на загрозу, техніки контролю фізіологічного збудження та їх практичне застосування у сценаріях, пов'язаних із прийняттям рішень про використання сили.

За результатами експерименту поліцейські, які пройшли відповідну підготовку, продемонстрували кращий контроль фізіологічної реакції, вищу ситуаційну обізнаність і загальну результативність, а також частіше ухвалювали правильні рішення щодо застосування сили порівняно з контрольною групою. Це свідчить, що психологічна саморегуляція має розглядатися не як допоміжна особиста якість, а як професійна навичка, яку можна системно формувати й інтегрувати у тактичну підготовку [3].

Водночас пілотний характер дослідження не дає підстав автоматично поширювати отримані результати на всі види поліцейської діяльності. Його значення полягає передусім у підтвердженні зв'язку між керованістю психофізіологічної реакції, повнотою сприйняття службової ситуації та якістю рішення про застосування сили. Отже, професійна підготовка має поєднувати технічні дії з формуванням здатності контролювати увагу, дихання й поведінку під впливом загрози.

Крім того, під впливом загрози поліцейські змінювали положення тіла, намагаючись зменшити площу можливого ураження, частіше кліпали та довше тримали очі заплющеними. Їхня увага дедалі більше зосереджувалася на джерелі небезпеки, унаслідок чого зменшувалася здатність контролювати інші обставини ситуації та належним чином опрацьовувати інформацію, необхідну для точного виконання пострілу. Автори пояснюють це посиленням стимулюючо-зумовленої уваги, коли сприйняття поліцейського мимоволі концентрується на найбільш небезпечному об'єкті, а цілеспрямований контроль за виконанням професійного завдання послаблюється [4, с. 225].

Наведені положення свідчать, що належна фізична, тактична та вогнева підготовленість працівника поліції є необхідною, але недостатньою умовою забезпечення особистої безпеки поліцейського. Практичне значення має не лише технічна правильність виконання прийомів у стандартній навчальній обстановці, а й психологічна стійкість сформованих навичок до впливу страху, дефіциту часу, фізичної протидії, раптової зміни обстановки та реальної загрози життю.

Відповідно, професійна підготовка поліцейських має ґрунтуватися на моделюванні цілісних службових ситуацій, у яких поєднуються необхідність швидкого прийняття рішення та практичного виконання захисних дій. Наведений висновок узгоджується з результатами дослідження А. Нівенхейса та Р. Оудейанса щодо коротко- й довгострокового впливу тренування в умовах тривоги на навички стрільби поліцейських. Учасники відпрацьовували однакові вправи за різного рівня психологічного напруження, після чого їхню результативність перевіряли у звичайних і стресових умовах.

Установлено, що практика в умовах підвищеної тривоги сприяла кращому збереженню точності стрільби під тиском, тоді як навички, сформовані лише у спокійній обстановці, виявлялися менш стійкими під час стресового тестування. Важливо, що позитивний ефект простежувався не лише безпосередньо після підготовки, а й під час відстроченої перевірки. Це підтверджує необхідність поступового й контрольованого включення стресогенних чинників у навчальний процес.

Отже, тренування під психологічним тиском має застосовуватися як складова репрезентативного сценарного навчання, а не як самоціль. Його зміст повинен відтворю-

вати характер загроз, часові обмеження та варіативність рішень, властиві реальній поліцейській діяльності [5, с. 277–288].

Подальший розвиток юридичної науки та практики правоохоронної діяльності засвідчив обмеженість раніше застосовуваного підходу, за якого забезпечення особистої безпеки поліцейського пов'язувалося виключно з рівнем його тактичної, фізичної та вогневої підготовленості. Безперечно, індивідуальна здатність працівника своєчасно розпізнавати небезпеку, оцінювати обстановку та застосовувати належні способи реагування залишається важливою передумовою його захищеності.

Разом з тим, навіть високий рівень професійної підготовленості не може повністю компенсувати прогалини нормативно-правового регулювання, неналежну організацію служби, дефіцит оперативно значущої інформації, недостатність матеріально-технічного забезпечення, неефективну взаємодію між органами (підрозділами) Національної поліції або помилкові управлінські рішення. Відтак, у розвитку наукових поглядів простежується перехід від персоніфікованої моделі, за якої відповідальність за безпеку фактично покладалася на самого поліцейського, до системного підходу, що передбачає поєднання його індивідуальної готовності з належним нормативним, організаційним, кадровим, інформаційним, матеріально-технічним та управлінським забезпеченням.

Обґрунтованість наведеного вище висновку підтверджують результати аналітичного огляду А. Пурби та Е. Дему, яким охоплено 15 досліджень за участю 15 150 поліцейських із різних країн. Науковцями встановлено стійкий зв'язок між організаційними чинниками та станом психічного благополуччя працівників поліції. До найбільш значущих несприятливих чинників, які безпосередньо впливають на стан забезпечення особистої безпеки поліцейського, віднесено недостатню підтримку з боку керівництва органу (підрозділу) поліції, надмірне службове навантаження, адміністративний і організаційний тиск, понаднормову роботу, дефіцит ресурсів та ускладнені бюрократичні процедури. За висновками авторів, такі чинники пов'язані з професійним стресом, психологічним дистресом, емоційним виснаженням та зниженням відчуття професійної результативності. Принципово важливим є й те, що організаційні ризики, на відміну від багатьох небезпек, пов'язаних із оперативно-службовою діяльністю, можуть бути цілеспрямовано зменшені шляхом удосконалення управлінських практик, умов проходження служби та внутрішньої політики поліцейської організації [6].

Сучасний організаційний вимір особистої безпеки поліцейського дістав подальше обґрунтування в дослідженні А. Пйотровського, С. Равата та О. Бое, проведеному за участю 170 працівників поліції. Учені встановили, що підтримка з боку безпосереднього керівника та справедливість управлінських рішень позитивно впливають на залученість поліцейських до професійної діяльності, а сукупний вплив організаційної підтримки й організаційної справедливості пояснює 26 % варіативності відповідного показника. Хоча предметом цього дослідження безпосередньо не була особиста безпека, його результати підтверджують, що професійна стійкість працівника залежить не лише від його індивідуальних якостей, а й від характеру управлінських відносин, справедливого розподілу службового навантаження, доступності підтримки та ставлення керівництва до потреб підлеглих [7]. Отже, діяльність керівника органу поліції необхідно розглядати як самостійний організаційний чинник забезпечення особистої безпеки особового складу.

Не менш вагоме значення мають тривалість професійної підготовки та відповідність її змісту реальним умовам службової діяльності. П. Ді Нота, Дж. Арпая, Е. Бойчук, П. Коллінз та Дж. Андерсен перевірили ефективність одноденної програми розвитку навичок прийняття рішень і автономної саморегуляції. У дослідженні взяли участь 187 чинних поліцейських: 82 особи увійшли до групи підготовки, а 105 — до групи очікування [8].

Одноденна програма не забезпечила статистично значущого поліпшення поведінкових або фізіологічних показників ані безпосередньо після навчання, ані під час подальшої перевірки. Автори дійшли ви-

сновку, що для засвоєння навичок усвідомлення та регуляції фізіологічних реакцій у критичних ситуаціях недостатньо одноразового короткого втручання. Отже, результативність професійної підготовки залежить не лише від реалістичності сценарію, а й від достатньої тривалості, повторюваності та послідовного перенесення сформованих умінь у службову практику.

Отже, сучасне розуміння особистої безпеки поліцейського формується під впливом істотного розширення спектра професійних ризиків. Поряд із безпосередньою загрозою фізичного насильства, до нього належать гострий і хронічний професійний стрес, психоемоційне виснаження, інформаційне та когнітивне перевантаження, дефіцит часу для прийняття рішень, небезпеки поводження зі зброєю та вибухонебезпечними предметами, дорожні ризики, а також надзвичайні ситуації. Такі ризики відрізняються за джерелом, тривалістю та характером впливу, можуть виникати одночасно й посилювати дію один одного, що виключає можливість забезпечення особистої безпеки лише засобами індивідуального захисту або професійної майстерності поліцейського.

Таким чином, особисту безпеку поліцейського доцільно розглядати як динамічний, нормативно й організаційно забезпечений стан захищеності його життя, здоров'я, психофізіологічної цілісності та професійної стійкості від сукупності зовнішніх і внутрішніх загроз, за якого рівень професійного ризику залишається прийнятним, а працівник зберігає здатність правомірно та ефективно виконувати покладені на нього повноваження. Досягнення такого стану є результатом взаємодії індивідуальної готовності поліцейського та належного функціонування системи адміністративно-правових, організаційно-управлінських, кадрових, інформаційних, навчальних і матеріально-технічних заходів, обов'язок щодо створення та реалізації яких покладається на державу, органи (підрозділи) Національної поліції та керівників зазначених органів (підрозділів).

Одержані результати зарубіжних досліджень доцільно співвіднести з розвитком української правової доктрини, у межах якої розуміння особистої безпеки поліцейського поступово еволюціонувало від переважно тактичного до комплексного адміністративно-правового підходу. На початковому етапі увага науковців зосереджувалася передусім на індивідуальній здатності працівника розпізнавати небезпеку, володіти прийомами самозахисту, правомірно застосовувати силу та уникати тактичних помилок.

Зокрема, Б. В. Ліщук пов'язував ефективність виконання службових завдань із володінням поліцейським прийомами особистої безпеки в типових та екстремальних ситуаціях. Водночас учений наголошував, що випадки травмування і загибелі правоохоронців зумовлюються не лише індивідуальними прорахунками, а й недоліками управління поліцейськими силами, неналежним плануванням дій та недостатньою узгодженістю працівників [9, с. 207–210]. Зазначена концепція стала передумовою переходу від розуміння безпеки як сукупності прийомів самозахисту до її сприйняття як результату належної організації всієї службової діяльності.

Подальше розширення змісту досліджуваної категорії простежується у праці В. Я. Покайчука, В. Д. Поливанюка та В. В. Біліченка, які характеризують особисту безпеку в підрозділах Національної поліції як систему організаційно-правових, тактико-психологічних і фізичних заходів, спрямованих на зменшення професійного ризику та збереження життя, здоров'я і працездатності поліцейського [10, с. 320]. Важливість такого підходу полягає у визнанні того, що поліцейський є не єдиним суб'єктом забезпечення власної безпеки. Відповідні обов'язки покладаються також на керівників органів і підрозділів поліції, суб'єктів професійної підготовки, кадрового, медичного та матеріально-технічного забезпечення.

О. С. Скляр і Т. В. Шевченко розглядають особисту безпеку поліцейського як нормативно значущу складову виконання службових обов'язків та звертають увагу на відсутність законодавчого визначення її змісту [11, с. 185–192]. Зазначена позиція підтверджує необхідність розмежування понять «особиста безпека поліцейського» і «забезпечення особистої безпеки поліцейського».

Представляється, що перше позначає певний стан захищеності, тоді як друге характеризує діяльність уповноважених суб'єктів щодо створення, підтримання та відновлення такого стану.

О. Вербицький аналізує власну безпеку працівників поліції через систему адміністративно-правових гарантій, які мають забезпечувати належні умови реалізації їхніх повноважень і захист від професійних загроз [12, с. 88–100]. Такий підхід переносить акцент з індивідуальної обережності поліцейського на юридичні та організаційні обов'язки держави й поліцейської організації. Відтак професійний ризик повинен оцінюватися не лише під час безпосереднього зіткнення з небезпекою, а й на етапах планування, матеріально-технічного забезпечення та контролю служби.

У навчальному посібнику С. М. Банаха, Ю. Р. Йосипіва, М. Д. Курляка, В. М. Синенького та інших авторів особисту безпеку працівників правоохоронних органів розкрито через систему практичних заходів під час патрулювання, припинення правопорушень, застосування примусу та виконання завдань з охорони публічної безпеки і порядку [13]. Цінність такого підходу полягає у поєднанні правових підстав дій із конкретними тактичними алгоритмами, взаємним страхуванням та постійним оцінюванням поведінки осіб і навколишньої обстановки.

Комплексний приклад ситуаційно орієнтованого підходу містять також методичні рекомендації «Особиста безпека працівників поліції під час виконання службових обов'язків». У них заходи безпеки диференційовано залежно від виду службового завдання: зупинки транспортного засобу, поводження з вибухонебезпечними предметами, застосування зброї, дій у надзвичайних ситуаціях та надання домедичної допомоги [14]. Це засвідчує поступовий перехід від абстрактної вимоги обережності до системи ситуаційно зумовлених алгоритмів, які мають бути закріплені у професійній підготовці та управлінській практиці.

Нормативною основою такого розуміння є положення статей 3, 27 і 43 Конституції України, відповідно до яких життя і здоров'я людини визнаються найвищою соціальною цінністю, кожен має невід'ємне право на життя та право на належні, безпечні й здорові умови праці [15]. На наше переконання, зазначені конституційні приписи поширюються також і на діяльність поліцейського, оскільки набуття спеціального адміністративно-правового статусу не позбавляє його основоположних прав і не звільняє державу від обов'язку забезпечити їх реалізацію. Навпаки, підвищена небезпечність поліцейської діяльності зумовлює необхідність додаткових юридичних, організаційних і соціальних гарантій.

Спеціальне нормативне регулювання особистої безпеки поліцейського представлене Законом України «Про Національну поліцію». Так, стаття 62 цього Закону передбачає гарантії професійної діяльності поліцейського, серед яких особливого значення, у контексті цього дослідження, набуває створення належних умов для виконання службових обов'язків, отримання необхідної інформації та матеріалів, а також користування правовими й соціальними гарантіями. Крім того, норми, закріплені у статтях 42–46 коментованого законодавчого акта, визначають підстави та порядок застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї, зокрема для забезпечення особистої безпеки поліцейського та безпеки інших осіб [16].

Водночас, ці приписи регулюють лише окремі складові захисту працівника поліції, але не формують законодавчо визначеної цілісної моделі забезпечення особистої безпеки, яка, поряд із регламентацією застосування поліцейських заходів примусу, має охоплювати організаційно-управлінські й тактичні аспекти поліцейської діяльності, зокрема оцінювання професійних ризиків, планування безпечної тактики дій, належне екіпірування, а також відновлення поліцейського після виконання завдань у небезпечних умовах.

Загальний організаційний обов'язок створювати безпечні умови діяльності випливає також із Закону України «Про охорону праці», відповідно до якого роботодавець повинен забезпечити функціонування системи управління охороною праці, належні умови на робочому місці та запобігання

професійним ризикам [17]. Представляється, що в поліцейській діяльності реалізація цих положень має враховувати особливості служби, такі як: неможливість повного усунення небезпеки, необхідність прийняття рішень за дефіциту часу та інформації, правомірне застосування примусу, а також постійну ймовірність фізичного протистояння.

Самостійний напрям нормативного забезпечення становить державний захист поліцейських від посягань, пов'язаних із виконанням професійних обов'язків. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» передбачає охорону життя, здоров'я, житла і майна працівника та його близьких родичів, застосування спеціальних заходів безпеки, забезпечення засобами індивідуального захисту, конфіденційність відомостей та інші заходи реагування на реальну загрозу [18]. Проте, такий захист, здебільшого, має реактивний характер, оскільки застосовується після виникнення або встановлення конкретної загрози. Натомість, нам убачається, що забезпечення особистої безпеки працівника поліції повинно охоплювати й превентивні заходи, спрямовані на недопущення небезпечної ситуації або зменшення її можливих наслідків.

На підзаконному рівні превентивну функцію виконують Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України, затверджене наказом МВС України від 26 січня 2016 року № 50, та Інструкція із заходів безпеки при поводженні зі зброєю, затверджена наказом МВС України від 1 лютого 2016 року № 70 [19; 20]. Варто підкреслити, що норми, закріплені у Положенні про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України, поєднують функціональну, тактичну, загальнопрофільну, вогневу та фізичну підготовку, тоді як Інструкція із заходів безпеки при поводженні зі зброєю встановлює обов'язкові правила запобігання загибелі, пораненню і травмуванню під час поводження зі зброєю.

Разом із тим, окреслені нормативно-правові акти врегульовують окремі напрями безпечної поведінки поліцейських, що підтверджує міжгалузевий та розосереджений характер нормативно-правового забезпечення особистої безпеки працівників Національної поліції України.

Висновки

Таким чином, проведений аналіз дає підстави виокремити три послідовні етапи розвитку наукових підходів: індивідуально-тактичний, у межах якого безпека пов'язувалася переважно з підготовленістю та обережністю працівника; системно-організаційний, за якого вона почала розглядатися як результат взаємодії професійної підготовки, управління, правового регулювання та матеріально-технічного забезпечення; ризик-орієнтований, що характеризує сучасне розуміння особистої безпеки поліцейського як об'єкта адміністративно-правового регулювання, оскільки спрямований на своєчасне виявлення, оцінювання і мінімізацію динамічних професійних загроз.

Отже, особисту безпеку поліцейського як об'єкт адміністративно-правового регулювання пропонуємо визначити як нормативно визнаний і гарантований державою динамічний стан захищеності життя, здоров'я, психофізіологічної цілісності, професійної працездатності та законних інтересів поліцейського від зовнішніх і внутрішніх загроз, за якого наявний професійний ризик знижено до прийнятного рівня, а працівник зберігає здатність правомірно та ефективно виконувати поліцейські повноваження.

Характерними ознаками цього правового явища є: людиноцентричність, оскільки його основою є життя і здоров'я поліцейського; публічно-службова зумовленість, адже загрози виникають у зв'язку з виконанням поліцейських повноважень; комплексність, що передбачає поєднання правових, організаційних, тактичних, психологічних, інформаційних, медичних і матеріально-технічних засобів; динамічність і ризик-орієнтованість, зумовлені постійною зміною характеру небезпек; розподіленість відповідальності між поліцейським, його керівниками, органами Національної поліції та державою; безперервність забезпечення, яке має здійснюватися до, під час і після виконання небезпечного службового завдання.

Література

1. Di Nota P. M., Huhta J.-M. Complex Motor Learning and Police Training: Applied, Cognitive, and Clinical Perspectives. Frontiers in Psychology. 2019. Vol. 10. Article 1797. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01797.

2. Renden P. G., Nieuwenhuys A., Savelsbergh G. J. P., Oudejans R. R. D. Dutch police officers' preparation and performance of their arrest and self-defence skills: A questionnaire study. Applied Ergonomics. 2015. Vol. 49. P. 8–17. DOI: https://doi.org/10.1016/j.apergo.2015.01.002.

3. Andersen J. P., Gustafsberg H. A Training Method to Improve Police Use of Force Decision Making: A Randomized Controlled Trial. SAGE Open. 2016. Vol. 6, No. 2. Article 2158244016638708. DOI: https://doi.org/10.1177/2158244016638708.

4. Nieuwenhuys A., Oudejans R. R. D. Effects of anxiety on handgun shooting behavior of police officers: a pilot study. Anxiety, Stress & Coping. 2010. Vol. 23, No. 2. P. 225–233. DOI: https://doi.org/10.1080/10615800902977494.

5. Nieuwenhuys A., Oudejans R. R. D. Training with anxiety: Short- and long-term effects on police officers' shooting behavior under pressure. Cognitive Processing. 2011. Vol. 12, No. 3. P. 277–288. DOI: https://doi.org/10.1007/s10339-011-0396-x.

6. Purba A., Demou E. The relationship between organisational stressors and mental wellbeing within police officers: a systematic review. BMC Public Health. 2019. Vol. 19. Article 1286. DOI: https://doi.org/10.1186/s12889-019-7609-0.

7. Piotrowski A., Rawat S., Boe O. Effects of Organizational Support and Organizational Justice on Police Officers' Work Engagement. Frontiers in Psychology. 2021. Vol. 12. Article 642155. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.642155.

8. Di Nota P. M., Arpaia J., Boychuk E. C., Collins P. I., Andersen J. P. Testing the Efficacy of a 1-Day Police Decision-Making and Autonomic Modulation Intervention: A Quasi-Random Pragmatic Controlled Trial. Frontiers in Psychology. 2021. Vol. 12. Article 719046. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.719046.

9. Ліщук Б. В. Особиста безпека як важлива складова в службовій діяльності поліцейських. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2016. № 4. С. 204–211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2016_4_22.

10. Покайчук В. Я., Поливанюк В. Д., Біліченко В. В. Поняття та загальні відомості особистої безпеки в підрозділах Національної поліції України. Police activity in Ukraine and European countries: modern standards and unification options : collective monograph. Riga : Baltija Publishing, 2021. P. 320–341. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-185-5-11.

11. Скляр О. С., Шевченко Т. В. Нормативне забезпечення особистої безпеки працівників Національної поліції України. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2020. № 4 (91). С. 185–192. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2020.4.17.

12. Вербицький О. Адміністративно-правові гарантії забезпечення власної безпеки працівників поліції. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2019. № 5. С. 88–100.

13. Особиста безпека працівників правоохоронних органів, залучених до патрулювання : навчальний посібник / С. М. Банах, Ю. Р. Йосипів, М. Д. Курляк, В. М. Синенький та ін. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 272 с.

14. Особиста безпека працівників поліції під час виконання службових обов'язків : методичні рекомендації / колектив авторів ; за ред. В. Д. Поливанюка. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2021. 68 с.

15. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

16. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. Ст. 379.

17. Про охорону праці : Закон України від 14 жовтня 1992 року № 2694-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 49. Ст. 668.

18. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 грудня 1993 року № 3781-

XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 11. Ст. 50.

19. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 26 січня 2016 року № 50. Офіційний вісник України. 2016. № 22. С. 42. Ст. 861.

20. Про затвердження Інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброєю : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 01 лютого 2016 року № 70. Офіційний вісник України. 2016. № 19. С. 30. Ст. 775.

References

1. Di Nota, P. M., & Huhta, J.-M. (2019). Complex motor learning and police training: Applied, cognitive, and clinical perspectives. Frontiers in Psychology, 10, Article 1797. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01797

2. Renden, P. G., Nieuwenhuys, A., Savelsbergh, G. J. P., & Oudejans, R. R. D. (2015). Dutch police officers' preparation and performance of their arrest and self-defence skills: A questionnaire study. Applied Ergonomics, 49, 8–17. https://doi.org/10.1016/j.apergo.2015.01.002

3. Andersen, J. P., & Gustafsberg, H. (2016). A training method to improve police use of force decision making: A randomized controlled trial. SAGE Open, 6(2), Article 2158244016638708. https://doi.org/10.1177/2158244016638708

4. Nieuwenhuys, A., & Oudejans, R. R. D. (2010). Effects of anxiety on handgun shooting behavior of police officers: A pilot study. Anxiety, Stress & Coping, 23(2), 225–233. https://doi.org/10.1080/10615800902977494

5. Nieuwenhuys, A., & Oudejans, R. R. D. (2011). Training with anxiety: Short- and long-term effects on police officers' shooting behavior under pressure. Cognitive Processing, 12(3), 277–288. https://doi.org/10.1007/s10339-011-0396-x

6. Purba, A., & Demou, E. (2019). The relationship between organisational stressors and mental wellbeing within police officers: A systematic review. BMC Public Health, 19, Article 1286. https://doi.org/10.1186/s12889-019-7609-0

7. Piotrowski, A., Rawat, S., & Boe, O. (2021). Effects of organizational support and organizational justice on police officers' work engagement. Frontiers in Psychology, 12, Article 642155. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.642155

8. Di Nota, P. M., Arpaia, J., Boychuk, E. C., Collins, P. I., & Andersen, J. P. (2021). Testing the efficacy of a 1-day police decision-making and autonomic modulation intervention: A quasi-random pragmatic controlled trial. Frontiers in Psychology, 12, Article 719046. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.719046

9. Lishchuk, B. V. (2016). Osobysta bezpeka yak vazhlyva skladova v sluzhbovii diialnosti politseiskykh. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna, 4, 204–211. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2016_4_22 [in Ukrainian].

10. Pokaichuk, V. Ya., Polyvaniuk, V. D., & Bilichenko, V. V. (2021). Poniattia ta zahalni vidomosti osobystoi bezpeky v pidrozdilakh Natsionalnoi politsii Ukrainy. In Police activity in Ukraine and European countries: Modern standards and unification options (pp. 320–341). Baltija Publishing. https://doi.org/10.30525/978-9934-26-185-5-11 [in Ukrainian].

11. Skliar, O. S., & Shevchenko, T. V. (2020). Normatyvne zabezpechennia osobystoi bezpeky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav, 4(91), 185–192. https://doi.org/10.32631/v.2020.4.17 [in Ukrainian].

12. Verbytskyi, O. (2019). Administratyvno-pravovi harantii zabezpechennia vlasnoi bezpeky pratsivnykiv politsii. Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo, 5, 88–100 [in Ukrainian].

13. Banakh, S. M., Yosypiv, Yu. R., Kurliak, M. D., Synenkyi, V. M., et al. (2020). Osobysta bezpeka pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv, zaluchenykh do patruliuvannia. Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

14. Polyvaniuk, V. D. (Ed.). (2021). Osobysta bezpeka pratsivnykiv politsii pid chas vykonannia sluzhbovykh oboviazkiv: Metodychni rekomendatsii. Dnipropetrovskyi

derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

15. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996, June 28). Konstytutsiia Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 30, Article 141 [in Ukrainian].

16. Verkhovna Rada of Ukraine. (2015, July 2). Pro Natsionalnu politsiiu (Law No. 580-VIII). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 40–41, Article 379 [in Ukrainian].

17. Verkhovna Rada of Ukraine. (1992, October 14). Pro okhoronu pratsi (Law No. 2694-XII). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 49, Article 668 [in Ukrainian].

18. Verkhovna Rada of Ukraine. (1993, December 23). Pro derzhavnyi zakhyst pratsivnykiv sudu i pravookhoronnykh orhaniv (Law No. 3781-XII). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 11, Article 50 [in Ukrainian].

19. Ministry of Internal Affairs of Ukraine. (2016, January 26). Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu sluzhbovoi pidhotovky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy (Order No. 50). Ofitsiinyi visnyk Ukrainy, 22, Article 861 [in Ukrainian].

20. Ministry of Internal Affairs of Ukraine. (2016, February 1). Pro zatverdzhennia Instruktsii iz zakhodiv bezpeky pry povodzhenni zi zbroieiu (Order No. 70). Ofitsiinyi visnyk Ukrainy, 19, Article 775 [in Ukrainian].

GENESIS AND CURRENT STATE OF SCIENTIFIC APPROACHES TO UNDERSTANDING THE PERSONAL SAFETY OF POLICE OFFICERS

The article examines the genesis and current state of approaches to the personal safety of police officers. It traces the shift from a model based on individual caution and physical, firearms, and tactical preparedness to systemic-organisational and risk-oriented approaches. Studies of the effects of stress, organisational support, management, and scenario-based training are summarised.

The regulatory foundations of personal safety in the National Police of Ukraine are analysed. The current framework covers professional training, safe handling of weapons, labour protection, state protection, and lawful coercive measures. However, these provisions remain dispersed and do not form an integrated model for identifying, assessing, and minimising occupational risks.

Three stages in the development of scientific approaches are identified: individual-tactical, systemic-organisational, and risk-oriented. Personal safety is defined as the protected state of an officer's life, health, psychophysiological integrity, professional capacity, and legitimate interests, maintained through legal, organisational, tactical, psychological, medical, and technical measures. Its key features are human-centredness, complexity, dynamism, risk orientation, shared responsibility, and continuity.

Keywords: *personal safety of police officers; occupational risk; administrative and legal regulation; professional training; National Police of Ukraine.*

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ПРАВО.UA

LAW.UA

№ 4, 2021

Головний редактор
Музичук Олександр Миколайович

Здано до набору 10.12.2021 р.
Підписано до друку 23.12.2021 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x841/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк 22,09.
Тираж 850. Зам. № 4968

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76